

библиотека
**СВЕТОВНА
КЛАСИКА**

Антоан дьо Сент-Егзюпери

ИЗБРАНИ ТВОРБИ

АНТОАН ДЪО СЕНТ-ЕКЗЮПЕРИ ИЗБРАНИ ТВОРБИ

Превод: Константин Константинов

chitanka.info

КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ

АНТОАН ДЪО СЕНТ-ЕКЗЮПЕРИ

XX век обогати литературната слава на Франция с нови класици, съвременници на нашата тревожна епоха, един от които е Антоан дьо Сент-Екзюпери — необикновен човешки феномен, обичан по всички меридиани на света, в чиято сложна личност мъчно може да се отдели поетът от учения, художникът от изследователя, мъдрецът от детето. Многообразието понякога крие в себе си известни несъответствия, дори риск от вътрешна нестабилност. Ала тук такава опасност не съществува: Антоан дьо Сент-Екзюпери обгръща безбройните нюанси на своята богата същност в изумително единство и пълнота.

Това име иде отдалеч и носи нова екзотика. В него се сплитат очарованието на един вековен замък с вековен парк някъде край Рона, тайнственото мълчание на сахарските нощи, спокойствието на пасищата в Патагония, адът на снежните урагани в Андите, слънчевият блясък над Аликанте и пътят към смъртта между звездите на Южния кръст. Генеалогичното дърво на този необикновен мъж, в което се кръстосват два старинни рода, прославени с мореплаватели и военачалници, има корените си враснали в древната Галска земя на дълбочина от няколко столетия. От техните сокове се роди този непостижим плод, в който Франция осъществи едно от чудесата на своя гений.

Ала парадоксалното е, че той няма нищо общо с миналото. Напротив, неговата най-голяма цена е, че изпревари времето и че в своя бавен път през вековете човечеството ще го намери един ден, след сто или двеста години, на някой връх, дето той отдавна е пристигнал.

В нашето въображение той призовава многоликия образ на Сирано: математик, изобретател, астроном, въздухоплавател, боец и поет. Но ако при Сирано поетичната легенда на Ростан не принуждава никого да ѝ вярва, с Антоан дьо Сент-Екзюпери действителността, както казва неговият най-близък приятел Леон Верт, надхвърля най-изумителната легенда.

Може би тук по-скоро би трябвало да се потърси родство с Блез Паскал, френския математик, философ и писател от XVII в, който стигна границите на универсална гениалност и чийто дълбок почитател остана до смъртта си Антоан дьо Сент-Екзюпери. Ала въпреки най-различните проблеми, които изпълваха всеки миг от неговото съществуване, Сент-Екзюпери остава преди всичко един от големите писатели на Франция, класик на XX век.

Неговото литературно наследство не е богато по обем: седем книги, една от които недовършена. Но в световната литература то има вече своя собствена тежест, която расте с всеки нов ден.

Той е роден през 1900 година в Лион. Още в детинството си пише стихове и проза, рисува, занимава се с механика и на седемгодишна възраст лети за първи път със самолет от едно военно летище, съседно на тяхната къща. По-късно следва известно време курсовете на Екол де Бо-з-ар, а в 1921 година, за да отслужи военната си повинност, постъпва в авиационните войски, отдето през 1922 година излиза с чин запасен подпоручик и с диплома за граждански летец. В 1923 година е в Париж без работа и без средства и следните две години служи като контролор в някакво предприятие за производство на тухли, а след това като представител на фирма, която произвежда камиони. В 1925 година печата за първи път (бележки за едно летене със самолет) и завързва литературни приятелства. През 1926 година постъпва във френското дружество „Латекоер“, което организира въздушните съобщения Тулуза — Дакар: това е епохата на знаменитите френски летци — Дюбордийо, Мермоз, Рейн, Гийоме, между които Сент-Екзюпери заема бързо едно от първите места. В 1927 година той вече е шеф на малкото френско летище Кап Жюби в Испанска Мавритания и написва там първата си книга „Южна поща“. След осемнадесет месеца, прекарани в Сахара, е изпратен да установи въздушна линия в Южна Америка от Буенос Айрес до Пунта Аренас, най-южната точка на Патагония. Оттам се връща в Париж с ръкописа на „Нощен полет“, който получава през 1931 година наградата „Фемина“. След няколко години на безработица и случайни занятия (репортьор в републиканска Испания през Гражданската война в 1936 година, репортьор в Съветския съюз), след един катастрофален опит за рекордно летене Ню Йорк — Огнена земя и три месеца в болницата

между живот и смърт от тежките рани при падането му той се връща във Франция и приготвя „Земя на хората“. Тая книга получава през 1938 година „Голямата награда“ на Академията. В началото на войната той е мобилизиран като летец и успява да бъде зачислен за пилот на далечни разузнавания. На 17 юни, след поражението на Франция, заминава с ескадрилата си за Северна Африка, дето бива демобилизиран. В ноември заминава през Португалия за Ню Йорк, остава там до 1943 година. През това време написва „Боеен пилот“, „Писмо до един заложник“ и „Малкият принц“ и работи върху голямата си недовършена книга „Цитадела“. Сега той е вече прославен не само в Щатите, но и в целия свят. Книгите му се превеждат на всички езици. В 1943 година тръгва за Северна Африка с един американски конвой. Зачислен в бомбардировъчна ескадрила, участва в освобождението на Сицилия, а след това е пилот на разузнавателен самолет. Но надхвърлил вече пределната възраст (35 години) за военен летец, забраняват му да лети. С големи усилия и връзки той издействува от американския командущ разрешение да направи още пет полета над Франция. Той извършва осем и не престава да безпокои другарите си с молби да му позволят нови полети. За да го запазят от големия риск (той лети сам в безоръжен разузнавателен самолет, който има по-малка скорост от германските изстребители), неговите другари офицери заедно с началника на ескадрилата устройват един малък заговор, с който искат да отклонят вниманието на Сент-Екзюпери на друга страна. Те смятали да му открият планираното, но държано още в тайна дебаркиране на съюзническите войски в Южна Франция. Решено било да му съобщят това на 31 юли вечерта. Но на 31 юли сутринта Сент-Екзюпери отлита с мисия за разузнаване над областта на Гренобъл и Анеси, близо до местата, дето е минало детинството му. Той толкова много настоявал за този полет... Тръгнал напълно спокоен, със самолет в изправност, при великолепно време. Тъй като никакво съобщение от него не е било прието, смята се, че падането му е било бързо и предизвикано от атака на германски изстребител. „Но той беше готов — казва един от неговите критици — и напълно спокоен.“ Обръщайки се към Франция, той казва:

„Благоволите да ме приобщиш към себе си заради твоята слава, когато заспя в някоя долчина из тия пустинни пясъци, дето добре

работих.“

Изглежда невероятно, че тоя странен човек, който на 29 години организира първата в света въздушна линия Буенос Айрес — Пунта Аренас, който освобождава пленени другари от маврите в Сахара, който „при всяко слизване от самолета носи в джоба на авиаторския си комбинезон една нова книга“, който забавлява приятелите си с фокуси на карти за игра и пуска книжни хеликоптери на децата в Неапол, че същият тоя човек пише осем години философския том „Цитадела“ и загива подобно митологичните герои като един от най-чистите патриоти на Франция.

Необикновен писател, той донесе непредвидимите перспективи на една съвсем нова литература, в която идеята не може да се отдели от поезията и дето духовната същност на човека е единствената проблема, така както е у Монтен, Лабрюйер, Ронсар, Дидро и др.

„Какво представлява човек, ако му липсва същина?“

Той цял е осветен извътре от един неизгасващ мъжествен хуманизъм, от неутолима страст да запази или да възвърне достойнството на човека, от безпределната милост към хората и в същото време от върховно пренебрежение към своите и чужди физически грижи, които се заличават пред духовната субстанция на личността.

За ония, които като нас знаят единствено книгите му, той е само един много голям писател. Но в това име всичко е изключително: и писателят, и мислителят, и ученият, и човекът. Известният поет Леон Пол Фарг казва, че „да стиснеш ръката му, винаги биваше едно събитие“. Неговият началник и другар генерал Шасен го смята за „един от най-великите хора на столетието“. „Той беше — пише Шасен — едновременно голям писател, голям философ, изобретател (той има десет патента за изобретения), математик, без да смятаме — боен летец, инженер, конструктор, аеродинамик, военен герой и най-сетне приятел. В него всичко бе свързано: математика, биология, поезията на пространствата, някоя картина от борда на самолета, нещо любопитно в някоя кръчма, обичта към Паскал, фокусите с карти за игра. И аз не смятам, че са различни хора Сент-Екзюпери, който играе с някое дете, и Сент-Екзюпери, който чете Платон в някое нощно кабаре на Дакар.“

За него са написани много статии, повече от десет книги, но неговият пълен образ тепърва ще се открива.

То е наистина нещо необикновено — тоя писател, който създава у читателя нови сетива: ново зрение, нови отношения към света и нещата. Неговото творчество сближи човека с първичните елементи: земята, пустинята, водата, звездите. Това фамилиаризиране с вселената, която израства зад редовете, създава един нов космос, не толкова страшен, с който човекът се бори, за да го опитоми. От тая действителност се роди една нова нравственост — по-дълбока и по-чиста от предишната. Думите — отговорност, дълг, приятелство, смелост, събличат своите обезцветени, изтъркани от многовековно употребление дрехи, възправят се в своята първоначална чистота и в същото време се събират като във фокус в един — единствен смисъл, който е истинската цена на живота: отдаване на другите. Това е моралистът на четиридесетте години от XX век. А онова, което донесе като писател — то е разчупване на старите форми и създаване на един нов стил, който не може да се подражава. Той не изхожда от никакъв предшественик, не установи никаква школа. Единствен в изкуството, както е може би единствен в покриване на човешката си с писателската същност. Той цял е изпълнен от страстта да дава, от един природен оптимизъм, засенен с лека меланхолия, както е винаги с мъдреците.

Мъчно би могло да се намери някаква формула за неговите произведения. Само първата му книга — „Южна поща“, има облика на роман: в действителност въпреки сантименталната интрига това е една поема, както впрочем са и всички останали, с изключение на „Цитадела“. „Нощен полет“ не носи подзаглавие. Тая книга, обвеяна с лиризм, в която се чувства безпределната дълбочина на небето, наситена с драматично напрежение, на което липсва обаче всякаква острота и дете най-сетне всичко се успокоява — завинаги прекършени нежности, страдания и смърт — от безпощадните твърди стъпки на Ривиер, тоя образ на човешка сдържаност в името на човешка обич, тая книга също тъй е сурова поема, в която, както във всичките книги на Сент-Екзюпери, самолетът е само декор, само „сечиво“ на писателя и дете понятието героизъм добива съвсем нов смисъл. „Земя на хората“ — книга, която получи „Голямата награда“ за роман на Френската академия, няма дори външната форма на роман. Тя е мозайка от осем къса, които всеки по свой избор би могъл да категоризира: разказ, есе, поетична проза или всичко заедно, споено в изумително единство. Тук геният на писателя достига своя предел по

дълбочина и мисъл. Но „Малкият принц“ ще надхвърли всичко останало по очарование, изразителност и безподобна нежност. Всъщност „Малкият принц“ е самият Сент-Екзюпери, който до последния си час остана едно голямо дете с чипо носле и звънлив смях, тъй невероятни за тоя двуметров великан в униформа на боен пилот или в изискан смокинг. Както във всичките му останали книги, и тук в тая изключителна по дълбочина и поезия притча два са основните мотива: самотността на човека и единственият лек срещу нея — отдаването на другите. „Боен пилот“ и „Писмо до един заложник“ са книги от войната, писани далеч от Франция. Сега погледът на писателя е още по-углъбен и мъдростта му има лек вкус на горчицина. Той е все същият мъжествен другар от въздушната група 2/33, която непрекъснато мени летищата си, отстъпвайки пред германците („Боен пилот“), но за него военното поражение на Франция е по-малко страшно от факта, „че моето поколение е празно от всякаква човешка същина“. И смисълът на съществуването става още по-ясен: дългът и отговорността към себе си и към другите. А „Писмо до един заложник“ е една тъжна и трепетна от нежност апология на приятелството и родината. В тия книги беглите подробности от разгрома и окупацията на Франция не са свидетелства за бедствието — те са само повод за още по-усилена и патетична вътрешна работа у писателя. Последната книга „Цитадела“ е философски труд. „Необработен къс руда“ — така е смятал Сент-Екзюпери най-голямата от всички свои книги, повече от четиридесет печатни коли. Първите страници са били написани в 1936 година. Когато го питали кога ще бъде напечатана, той отговарял, смеейки се: „Аз няма да я довърша никога... Тя е мое посмъртно произведение.“ И тук, разбира се, авторът е същият, но задачата е съвсем друга. Една философска концепция, облечена на места във формата на притчи, с тон на библейско повествование, с лек нюанс на нравоучение и сентенции.

С оная сурова строгост към себе си, която личи в неговия стил и в неговия великолепен език, с тоя напевен ритъм на всеки ред Сент-Екзюпери несъмнено щеше да даде на света едно изискано философско и художествено произведение, ако на 31 юли 1944 година бе се върнал от своето далечно разузнаване.

„Изкуството принуждава живота да му подражава“ — казва Андре Сюарес. Сент-Екзюпери бе възсърдал вече в творчеството си своя край. Тоя край, който е апотеоз на неговото земно съществуване: той изчезна от видимия свят точно тъй, както неговият малък принц — не оставяйки след себе си нищо тленно, за да се превърне напълно в еманация на лъчезарна духовност.

Константин Константинов

ЮЖНА ПОЩА

ПЪРВА ЧАСТ

I

По радиото. 6:10. От Тулуза за летищата:
Пощенският Франция — Южна Америка отлита от Тулуза
5:45. Точка.

Чисто като вода небе къпеше звездите и ги разкриваше. Сетне настъпи нощта. Сахара се раздипляше — дюна след дюна — под луната. Над главите ни бе тая светлина като от лампа, която не открива предметите, но ги образува и подхранва с нежна материя всяко нещо. Под приглушените ни стъпки бе разкошният плътен пясък. И ние вървахме гологлави, освободени от тежестта на слънцето. Нощта — тоя дом...

Но как може да вярваме в нашия покой? Тропическите ветрове се плъзгаха безспир към юг. Те избърсваха брега с шум като от коприна. Не бяха европейските ветрове, които се въртят, отстъпват; те се бяха настанили върху нас като върху бърз влак в движение. Понякога нощем ни досягаха толкова плътни, че човек се облягаше на тях, обърнат на север, с чувството, че ще бъде отнесен и че ще мине срещу тях към някаква неясна цел. Какво бързане, каква тревога!

Слънцето се завърташе, докарваше деня. Маврите не бяха много враждебни. Някои, които се осмеляваха да стигнат до испанското укрепление, размахваха ръце и държаха пушките си като играчки. Това бе Сахара, гледана от кулисите: непокорените племена загубваха загадъчността си и показваха няколко фигуранти.

Ние живеехме близо едни до други, с лице срещу нашия собствен, най-ограничен образ. Затова не можехме да се чувствуваме изолирани в пустинята: би трябвало да се върнем у дома си, за да си представим нашето отдалечение и да го видим в неговата перспектива.

Ние не отивахме по-далеч от петстотин метра, дето почваше размирната област — пленници на маврите и на себе си. Най-близките ни съседи — от Сиснерос и от Порт — Етиен, бяха далеч седемстотин и хиляда километра, също тъй пленени от Сахара като в черупка. Те се

движеха около същото укрепление. Ние ги знаехме по презимената им, по чудноватите им увлечения, но между тях и нас бе същото плътно мълчание, както между обитаемите планети. През оная сутрин почувствувахме, че светът почваше да се вълнува. Радистът най-сетне ни връчи една телеграма: две дървени кули с металически мачти, забити в пясъка, ни свързваха веднъж в седмицата с тоя свят:

Пощенският Франция — Америка отлетя от Тулуза
5:45. Точка. Прелетял Аликанте 11:10.

Говореше Тулуза, Тулуза — началото на линията. Далечен бог.
За десет минути новината стигна до нас през Барселона, през Казабланка, през Агадир и сетне отиде към Дакар. По петте хиляди километра на линията летищата бяха в тревога. При предаването в шест часа вечерта пак ни съобщаваха.

Пощенският ще кацне Агадир 21:00. Тръгва за Кабо Жюби 21:30. Ще се приземи с осветителна бомба. Точка.
Кабо Жюби ще приготви обикновени светлини. Точка.
Заповед да се поддържа връзка с Агадир. Подпис: Тулуза.

От обсерваторията на Кабо Жюби, усамотени сред Сахара, ние следяхме една далечна комета. Към шест часа вечерта Юг се развълнува:

От Дакар за Порт — Етиен, Сиснерос, Жюби:
съобщете веднага сведения за пощенския.

От Жюби за Сиснерос, Порт — Етиен, Дакар: няма
сведения след прелитането 11:10. Аликанте.

Един мотор бучеше някъде. От Тулуза до Сенегал се опитваха да го чуят.

II

Тулуза. 5:30.

Колата на летището спира точно пред входа на хангара, зинал сред дъждовната нощ. Крушки от петстотин свещи осветяват ясно твърди, голи предмети, като предмети в някой щанд. Под тоя купол всяка изречена дума звънти, остава във въздуха, обременява тишината.

Лъскави ламарини, мотор без почерняла смазка, самолетът изглежда нов — тънка часовникарска работа, досягана от механици с пръсти на изобретатели. Завършили творението си, сега те се отдръпват.

— По-живо, господа, по-живо...

Чувал след чувал пощата потъва в корема на апарата. Бърза проверка с отмятане:

— Буенос Айрес... Натал... Дакар... Каза... Дакар... Тридесет и девет чувала. Точно ли е?

— Точно.

Пилотът се облича. Дебел пуловер, шалче, кожен комбинезон, подплатени с кожа ботуши. Сънното му тяло тежи. Викат му: „Хайде! По-живо...“ С ръце, обременени от часовника, висотомера, чантата с карти, с изтръпнали от твърдите ръкавици пръсти, той възлиза, тежък и непохватен, до мястото си в самолета. Водолаз — не в своята среда. Но щом веднъж се е настанил, всичко става леко.

Един механик се качва при него:

— Шестстотин и тридесет кила.

— Добре. А пътници?

— Трима.

Той ги приема на съхранение, без да ги е видял. Началникът на пистата се връща при общите работници.

— Кой е завинтил мушамата на мотора?

— Аз.

— Двайсет франка глоба.

Началникът на летището хвърля последен поглед: пълен ред във всичко — движения, отмерени като в балет. Тоя самолет има своето

точно място в тоя хангар, както след пет минути — в това небе. Тоя полет е толкова добре изчислен, колкото и пускането на един кораб. Тая бурма, която липсва — това е голяма грешка. Тия крушки от по петстотин свещи, тия точни погледи, тая строгост — всичко е, за да може тоя полет от едно летище до друго, чак до Буенос Айрес или до Сантяго да Чили, да бъде резултат на балистиката, а не дело на случая. За да може въпреки бурите, мъглите, вихрушките, въпреки хилядите примки на пружините на супапите, на кюлбютъора, на материала да бъдат настигнати, задминати, победени по скорост — бързи, най-бързи влакове. И да се стигне за рекордно време до Буенос Айрес или до Сантяго да Чили...

„Готово за път.“

Дават на пилота Бернис един лист — планът на сраженията.

Бернис чете:

Перпинян сигнализира ясно небе, никакъв вятър.
Барселона: буря. Аликанте...

Тулуза. 5:45.

Мощните колела премазват подпорите. Шибана от вятъра на перката, тревата до двадесет метра назад сякаш тече. С едно мръдване на ръката Бернис развихря или сдържа бурята.

Сега шумът се засилва на повтарящи се пристъпи, докато се превръща в плътна, почти солидна атмосфера, в която тялото е затворено. Когато пилотът почувствува, че се преизпълва с нещо, неутолено досега, той помисля: „Така е добре.“ Сетне поглежда черната покривка на мотора, опряна в небето, срещу светлината, като гаубица. Зад перката трепти предутринна гледка.

След като подкарва самолета бавно по земята срещу вятъра, дърпа към себе си ръчката на газа. Самолетът, грабнат от перката, се втурва. Първите скокове в пъргавия въздух се смекчават и най-сетне земята сякаш се обтяга и лъсва под колелата като ремък. След като е усетил въздуха: изпърво — неосезаем, сетне — течащ, а сега — солиден, пилотът се подпира в него и възлиза.

Дървесата, ограждащи пистата, откриват кръгозора и се скриват. На двеста метра височина, като се наведе, човек може още да види една детска играчка — кошара, дървета в прави редици, с боядисани къщи, а горите като пухкави кожи: населена земя...

Бернис иска да наведе така гърба си и да постави лакътя си, както е необходимо, за да се чувства спокоен. Зад него ниските облаци на Тулуза образуват някаква тъмна станционна зала. Сега той по-слабо се противи на самолета, който иска да се издига, и оставя да се развие силата му, която неговата ръка сдържа. С мръдване на китката си той освобождава всеки пристъп, който го повдига и който се разлива в него като вълна.

След пет часа — Аликанте, довечера — Африка. Бернис мечтае. Той е спокоен: „Подредих всичко.“ Вчера беше заминал от Париж с вечерния бърз влак; каква странна ваканция. Той е запазил смътния спомен за някаква мрачна и шумна бъркотия. Ще страда по-късно, но в тоя миг оставя всичко зад себе си, сякаш всичко продължава извън него. В тоя миг му се струва, че се ражда заедно със зората, която възлиза, и че помага — ранобудникът — да се построи тоя ден. Той мисли: „Аз съм само работник, аз установявам пощенската връзка с Африка.“ А за работника, който всеки ден почва да изгражда света, светът започва в тоя ден.

„Подредих всичко...“ Последна вечер в апартамента. Сгънати вестници около купове книги. Изгорени писма, подредени писма, калъфи за мебелите. Всяко нещо обградено, измъкнато от живота му, сложено в пространството. И тая шумна бъркотия в сърцето, която нямаше вече смисъл.

Той се бе приготвил за следната сутрин като за пътешествие. Бе се нагласил за следния ден като за някаква Америка. Толкова още недовършени неща го свързваха със самия него. И изведнъж се бе почувствувал свободен. Бернис почти се плаши, като вижда, че е съвсем свободен, свободен и за смърт.

Под него Каркасон, помощното летище — се отдалечава.

Какъв добре подреден свят и тук — на 3000 метра. Подреден като играчка в кутия. Къщи, канали, пътища — играчки за хората. Свят, разпределен, постлан с плочки, дето всяка нива допира до плет, кошарата — до стена. Каркасон, дето всяка продавачка на галантерия

продължава живота на своята прабаба. Смирено оградено щастие. Хубаво подредени във витрината им играчки на хора.

Свят във витрина, премного изложен, премного на показ, наредени в свитата карта градове, които бавната земя носи към него със сигурността на прилив и отлив.

Той мисли, че е сам. Слънцето лъщи върху циферблата на висотомера. Лъчезарно и ледено слънце. Едно натискане на крачното кормило и цялата гледка се отдалечава. Тая светлина е минерална, тая почва изглежда минерална: онова, което създава мекота, благо ухание, крехкостта на живите неща, е унищожено.

И все пак, под кожения комбинезон: една топла и крехка плът — Бернис. Под твърдите ръкавици — чудодейни ръце, които умееха, Женевиер, да галят с опакото на пръстите твоето лице...

Ето. Испания.

III

Днес, Жак Бернис, ти ще прекосиш Испания със спокойствието на собственик. Една след друга ще се наредят познати гледки. Срещу бурите ти леко ще си проправиш път с лакти. Барселона, Валенция, Гибралтар ще ти бъдат донесени и отнесени. Това е добре. Ти ще разгънеш навитата си карта и завършената работа ще се струпа зад тебе. Но аз си спомням за твоите първи стъпки, за моите последни съвети през вечерта преди твоя първи полет с пощата. Призори ти щеше да вземеш в ръцете си размислите на цял един народ. В своите слаби ръце. Да ги пренесеш: през хиляда примки като някое съкровище под наметката. Бяха ти казали: скъпоценна поща, поща, по-скъпоценна от живота. И толкова крехка. И която една грешка превръща в пламъци и разпръсква по вятъра. Спомням си това бойно бдение.

— Е, тогава?

— Тогава ще се опиташ да стигнеш до плажа на Пенискола. Пази се от лодките на рибарите.

— Сетне?

— Сетне до Валенция винаги ще намериш помощни летища: аз ги подчертавам с червен молив. В краен случай приземявай се в коритата на сухите реки.

Бернис се връщаше в колежа, под зеления абажур на тая лампа, пред тия разгънати карти. Но днешният му учител изваждаше от всяка точка на земята по една жива тайна за него. Непознатите страни не показваха вече мъртви цифри, а истински поля с цветята им, дето тъкмо там трябва да се предпазваш от онова дърво, и истински плажове с техния пясък, дето привечер трябва да се избягват риболовците.

Ти вече знаеше, Жак Бернис, че от Гренада или от Алмерия ние никога не ще опознаем нито Алхамбра, нито джамиите, а един поток, едно портокалово дърво и техните най-скромни изповеди.

— Та слушай: ако тук времето е хубаво, караш направо. Но ако е лошо, ако летиш ниско, натискаш вляво и поемаш по тая долина.

— Поемам по тая долина.

— По-късно стигаш до морето през тая клисура.

— Стигам до морето през тая клисура.

— И не се доверявай на мотора си: там брегът е отвесен и има скали.

— А ако засече?

— Ти ще се справиш.

И Бернис се усмихваше: младите пилоти са романтични. Мине край тях някоя скала като хвърлена с прашка и ги убива. Едно дете тича, но нечия ръка натиска челото му, спира го и го събаря... — Не, драги, не! Човек се оправя.

И Бернис беше горд от това обучение: в детинството си той не бе извлякъл от „Енеидата“ една — единствена тайна, която да го пази от смъртта. Пръстът на учителя по картата на Испания не бе пръст на откривателя на извори и не разкриваше нито съкровище, нито примка, и не досягаше овчарката в оная ливада.

Каква нежност разпръсваше днес тая лампа, от която се разливаше светлина от петрол. Същият петрол, който успокоява морето. Навън духаше вятър. Тази стая бе наистина островче в света като странноприемница за моряци.

— Чашка порто?

— Разбира се...

Стая на пилот, несигурна странноприемница, ние често трябва да те построяваме отново. Дружеството ни съобщаваше в навечерието: „Пилотът «Х» е определен за Сенегал... или за Америка...“ Още същата нощ трябваше да се освободиш от връзките си, да заковеш сандъците си, да съблечеш стаята от самия себе си, от снимките си, от книгите си и да я оставиш зад себе си такава, че дори ако би живял в нея призрак, би имало повече следи, отколкото след тебе. Трябваше понякога, още през същата нощ, да разделиш две сплетени ръце, да изчерпиш силите на някое девойче, не да го убеждаваш — те всички упорствуват, — но да го изтощиш и към три часа през нощта да го положиш тихичко в прегръдката на съня, покорно, но не на заминаването, а на скръбта си, и да си кажеш: ето че тя се съгласява, тя плаче.

Какво опозна ти по-късно, когато кръстосваше света, Жак Бернис? Самолета ли? Човек напредва бавно, когато дълбае своята дупка в твърд кристал. Градовете постепенно се заменят един с друг и ти трябва да се приземиш някъде, за да се установиш там. Сега ти знаеш, че тия богатства само се предлагат и веднага изчезват, измити от часовете като от морето. Но когато се върна от първите си пътувания, какъв човек мислеше, че си станал ти, и отде това желание да го поставиш лице срещу лице с призрака на едно хлапе? Още в първия си отпуск ти ме потегли към колежа; от Сахара, Бернис, дете очаквам твоето прелетяване, аз си спомням с тъга за това посещение на нашето детинство.

Бяла вила сред боровете, един прозорец светваше, след това друг. Ти ми казваше:

„Ето стаята за занимания, дете пишихме първите си поеми...“

Ние идехме много отдалеч. Нашите тежки наметки ни отделяха от света, а нашите души на пътници бодърствуваха в глъбините ни. Със стиснати челюсти, с ръце в ръкавици, ние влизахме добре закриляни в непознатите градове. Над нас течаха множества, без да ни блъскат. За градовете, с които бяхме близки, ние си пазехме панталона от бяла фланела и ризата за тенис. За Казабланка, за Дакар. В Танжер вървахме гологлави: не беше потребна ризница в това заспало градче.

Ние се връщяхме яки, осланяйки се на мъжки мускули. Ние се бяхме борили, бяхме страдали, бяхме прекосявали земи без граници, бяхме любили жени, бяхме играли, понякога на късмет, със смъртта, за да можем просто да отхвърлим оня страх, който властвуваше над нашето детинство от наказанията в колежа, та да присъствуваме неуязвими в събота вечер, когато четат бележките.

Най-напред в преддверието се чу шепот, сетне започнаха да се викат, сетне — едно бързане на старци. Те идеха, озарени от златистата светлина на лампите, с бузи като пергамент, но с толкова светли очи. Развеселени, очарователни. И ние тутакси разбрахме, че те ни смятаха вече от друго тесто: предишните ученици имат обичая да се връщат с твърди стъпки и така си отплащат за миналите дни.

Защото те не се учудваха на моето здраво ръкостискане, нито на прямия поглед на Жак Бернис, защото те се отнасяха към нас без преход, като към мъже, защото изтичаха да донесат бутилка старо самоско вино, за което никога нищо не бяха ни споменавали.

Настанихме се за вечеря. Те се притискаха под абажура, подобно селяни около огъня, и ние разбрахме, че са слаби.

Те бяха слаби, защото ставаха снизходителни, защото нашият някогашен мързел, който би трябвало да ни доведе до порока, до нищетата, беше само един детски недостатък, на който те се усмихваха; защото нашата гордост, която те с такава ярост ни караха да победим, тая вечер я ласкаеха, казваха, че била благородна. Ние чухме дори признания от преподавателя по философия.

Декарт беше може би основал своята система върху едно още недоказано заключение. Паскал... Паскал беше жесток. Самият той завърши живота си, без да разреши, въпреки толкова усилия, старата проблема за човешката свобода. И учителят, който ни пазеше с все сила от детерминизма, от Тен, той, който не виждаше в живота по-жесток враг за децата, които излизат от колежа, от Ницше, сега ни признаваше своята престъпна слабост. Ницше... Самият Ницше го смущаваше. А реалността на материята... Той вече не знаеше, той се тревожеше... Тогава те почнаха да ни разпитват. Ние бяхме излезли от тоя топъл дом и се намерихме във величавата буря на живота. Трябваше да им разкажем каква е истинската атмосфера на земята. Дали наистина мъж, който обича някоя жена, става неин роб като Пир или неин палач като Нерон. Дали наистина Африка, с нейната самотия и със синьото ѝ небе, отговаря на онова, което ни учеше учителят по география. (И камилските птици затварят ли си очите, за да се защитят?) Жак Бернис се понавеждаше, защото той притежаваше големи тайни, но учителите ги откраднаха от него.

Те искаха да узнаят от него опиянението от дейността, бученето на мотора му и че вече, за да бъдем щастливи, не ни бе достатъчно да кастрим като тях розовите храсти привечер. Сега дойде неговият ред да обяснява Лукреций или Еклезиаст и да съветва: Бернис ги просвещаваше — още не бе късно за тях — за храната и водата, които трябва да носиш, за да не умреш при повреда на самолета в пустинята. Бернис, набързо им подхвърляше последните съвети: тайните, които спасяват пилота от маврите, внезапните рефлексии, които спасяват пилота от огъня. И ето те клатеха глави, още разтревожени, но все пак вече успокоени и горди, че са пуснали в света тия нови сили. Героите, които те винаги славословеха, най-сетне можеха да ги досегнат с

пръсти, след като най-сетне ги бяха видели, дори и да умрат. Те споменаха за Юли Цезар като дете.

Но от страх да не ги натъжим ние им разказахме за разочарованията и горчивината на почивката след някоя болезнена дейност. И тъй като най-старият мечтаеше, от което ни дожаля, казахме, че единствената истина е може би спокойствието на книгите. Но учителите знаеха вече това. Техният опит бе жесток, защото те преподаваха на хората история.

„Защо се върнахте в страната?“

Бернис не им отговори, но старите учители познаваха човешките души и като си смигнаха, мислеха за любовта...

IV

Отгоре земята изглежда гола и мъртва; слезе ли самолетът — тя се облича. Горите отново я покриват, долините и хълмовете чертаят талази по нея: тя диша. Планината — гръд на легнал великан, — над която самолетът прелита, се издува почти до него.

Сега вече близък, като поток под някой мост, вървежът на нещата се ускорява. Това е разгром на тоя единен свят. Дървета, къщи, села се отделят от гладкия хоризонт и отминават зад самолета като отвлечени.

Местността около Аликанте възлиза, люлее се, установява се, колелата я досягат, приближават я до себе си като преса и я изтъняват...

Бернис слиза от кабината с натезнели нозе. За миг затваря очи; главата му е изпълнена с шума на мотора и с живи образи, крайниците му — като че заредени с трептенията на апарата. Сетне влиза в канцеларията, сяда бавно, отмества с лакът мастилницата и няколко книги и придърпва към себе си пътния бележник на 612.

Тулуза — Аликанте: летене 5:15.

Той прекъсва, поддава се на умората и бленуването. Долавя някакъв смътен шум. Някаква стрина вика някъде. Шофьорът на форда отваря вратата, извинява се, усмихва се. Бернис разглежда сериозно стените, вратата и шофьора в естествена големина. За десет минути той се вмесва в някакъв спор, който не разбира, в жестове, които ту свършват, ту започват. Това видение е недействително. А все пак посаденото пред вратата дърво съществува от трийсет години. От трийсет години посочва гледката-.

Мотор: Нищо за отбелязване.
Самолет: Наклонен вдясно.

Той оставя писалката и мисли протичко:

„Спи ми се“ — и блянът, който стиска слепите му очи, отново го надвива.

Светлина с цвят на кехлибар над един толкова ясен пейзаж. Нивя, добре бранувани, и ливади. Село, настанено вдясно, вляво — мънишко стадо, а обгръщайки го — куполът на синьо небе.

„Къща“ — мисли Бернис. Спомня си, че е почувствувал с внезапна очевидност как тая гледка, това небе, тая земя бяха създадени като жилище. Семейно жилище, добре подредено. Всяко нещо съвсем отвесно. Никаква заплаха, никаква цепнатина в това единно видение: той беше вътре в пейзажа.

Така старите дами се чувствуват вечни до прозореца на гостната си стая. Моравата е свежа, бавният градинар полива цветята. Те следят с поглед неговия успокояващ гръб. Мирис на подово масло иде от лъскавия паркет и ги пленява. Сладостен е редът в къщата: денят мина, влачейки вятър, слънце и пороен дъжд, и успя да похаби само няколко рози.

„Време е. Сбогом.“ Бернис отново тръгва.

Бернис навлиза в бурята. Тя връхлита самолета като удари от кирка, която руши: виждали сме ги и други такива, ще минем. Бернис има само първични мисли, мисли, които насочват действието: да излезе из тоя кръг от планини, дето слизащата вихрушка го потапя, дето бурният дъжд е тъй гъст, че притъмнява, да прескочи тая стена, да стигне до морето.

Удар! Нещо строшено? Изведнъж самолетът се накланя вляво. Бернис го задържа с една ръка, после с две ръце, после с цялото си тяло. „По дяволите!“ Самолетът полита отново към земята. Бернис е унищожен. Още един миг и от тоя преобърнат дом, който едва може да проумее, той ще бъде изхвърлен завинаги. Ливади, гори, села ще хвъркнат спираловидно към него. Дим на привидните образи, спирала от дим, дим! Играчката-кошара, пръсната в четирите края на небето!

„Ах! Аз се уплаших...“ Той натиска с тока си и освобождава един кабел. Лостът бил приклевен. Какво? Саботаж ли? Не. Три пъти не: едно натискане с тока възстановява света. Какво преживяване!

Преживяване ли? От тоя миг остава само някакъв вкус в устата и горчивина в тялото. Е, ами тая едва зърната пукнатина? Тук всичко бе привидно: пътища, канали, къщи — играчки на хората!...

Премина. Свършено. Тук небето е ясно. Метеорологичните сведения го бяха предсказали. „Небе, една четвърт покрито с перести облаци.“ Метеорологичните сведения ли? Еднакво атмосферно налягане ли? Облачните системи на професор Боржсен ли? Небе като за народно празненство: да. Небе като за 14 юли. Трябваше да се каже: „В Малага е празничен ден!“ Всеки жител притежава десет хиляди метра чисто небе над себе си. Небе, което отива до... перестите облаци. Никой аквариум не е бивал толкова лъчист, толкова обширен. Така е в залива през някоя привечер на надбягване с лодки: синьо небе, синьо море, синя яка и сините очи на капитана. Лъчезарен отпуск.

Свършено. Трийсет хиляди писма минаха.

Дружеството наставляваше: скъпоценна поща, поща, по-скъпоценна от живота. Да. За да могат да живеят трийсет хиляди влюбени... Търпение, влюбени! Когато вечерните светлини блеснат — те ще пристигнат за вас. Зад Бернис са гъстите облаци от вихрушката, наблъскани в една каца. Пред него — земя, облечена в слънце, светлото сукно на ливадите, вълната на горите, набърченото було на морето.

Когато възлезе до Гибралтар, ще мръкне. Тогава един завой вляво към Танжер ще откъсне Бернис от Европа, която ще се отдалечи, плуваща без посока като огромна ледена планина...

Още няколко града, хранени от тъмна пръст, и след това — Африка. Още няколко града, хранени от черно тесто, и след това — Сахара. Тая вечер Бернис ще присъствува, когато земята се съблича.

Бернис е уморен. Преди два месеца той отиваше към Париж, за да завоюва Женевиев. Върна се вчера в дружеството, след като бе сложил ред в поражението си. Тия ливади, тия градове, тия светлини, които се изнизват — не те го изоставят, а той тях. Съблича ги от себе си. След един час сигналната лампа на Танжер ще светне; до сигналната лампа на Танжер Жак Бернис ще си спомня.

ВТОРА ЧАСТ

I

Трябва да се върна назад и да разкажа за тия изминали два месеца, иначе какво би останало от тях? Когато събитията, за които ще разкажа, довършат постепенно своето слабо вълнение, своите концентрични кръгове над ония действащи лица, които те просто са заличили, както се заличават водните кръгове в езеро, когато бъдат притъпени острите вълнения, сетне — по-малко острите и след това — сладостните, за които съм благодарен на тия събития, светът отново ще ми се стори сигурен! Нали мога вече, без да ме лъхва жалба за миналото, да се разхождам там, дето би трябвало споменът за Женевиер и Бернис да ме измъчва жестоко?

Два месеца по-рано той отиваше към Париж, но след толкова дълго отсъствие не намираш вече мястото си — ти си ненужен в града. Той беше сега само Жак Бернис, облечен в сако, което миришеше на камфор. Движеше се е изтръпнало, несръчно тяло и изваждаше от чантите си, прекалено добре подредени в един ъгъл, всичко, което те сочеха като неустойчиво и временно: стаята не бе още превзета от бельото и от книгите... „Ало... Ти ли си?“ Той опитва доколко са запазени приятелските връзки. Възкликват, поздравяват го: — Истинско привидение! Браво!

— Е, да! Кога ще те видя?

Тъкмо днес не са свободни. Утре ли? Утре играят голф, но нека дойде и той. Не иска ли? Тогава вдругиден. За вечеря. Точно в осем часа.

Той влиза в един дансинг с тежка стъпка, без да сваля горната си дреха, като някой изследовател между жигола в заведението. Те прекарват своята нощ тук като риби в аквариум, изричат някоя любезност в стихове, танцуват и отиват отново да пият. В тая лека среда, дето той единствен е с разсъдъка си, Бернис стои изправен и се чувства тежък като хамалин. Мислите му не излъчват никаква светлина. Той се движи между масите, запътен към едно свободно място. Очите на жените, досегнати от неговите, го отбягват, като че

угасват. Младежите се отстраняват гъвкаво, за да му сторят път. Също както нощем при обиколката на дежурния офицер цигарите падат от пръстите на часовоите.

Ние намирахме тоя свят всеки път, също както бретонските моряци намират при завръщането си селото си хубаво като илюстрирана картичка, и прекалено вярната годеница, едва-едва поостаряла. Така, както гравюра от някоя книга на детинството ни винаги остава същата. Когато виждахме как всичко е на мястото си, тъй добре подредено от съдбата, ние усещахме страх от нещо неясно. Бернис се осведомява за един приятел: „Да, да. Същият. Работите му не вървят много добре. Нали знаеш... животът...“ Всички бяха пленници на самите себе си, ограничени от тая неясна спирачка и не като него, беглеца, детето, което не притежава нищо, вълшебника.

Лицата на приятелите му — леко похабени, поотслабнали от две зими и от две лета. Оная жена в тъгла на бара той я познаваше. Лицето ѝ — малко поуморено, раздавало толкова усмивки. Барманът — същият. Достраша го да не би той да го познае, сякаш ако го повикаше, гласът щеше да възкреси в него някакъв мъртъв Бернис, един Бернис без криле, Бернис, който не бе избягал.

През време на връщането му един пейзаж полека — лека започваше да се изгражда около него също като затвор. Пясъците на Сахара и скалите на Испания се бяха махнали постепенно като театрални дрехи от истинския пейзаж, който щеше да се появи. Най-сетне, щом мина границата, равнината му поднесе своя Перпинян. Тая равнина, дето още се точеха полегати потоци от слънце, удължени и всеки миг все по-намалени, тия златисти одеяния по тревата, всяка минута все по-нежни, по-прозрачни, които не гаснат, а се изпаряват. Тогава се появява зелената тиня, тъмна и нежна под синия въздух. Това спокойно дъно. С намалена скорост, спускане към дъното на това море, дето всичко почива, дето всичко е очевидно и трайно като стена.

Това отиване с кола от летището до гарата. Тия лица насреща му — заключени, твърди. Тия тежки ръце, върху които бе начертана тяхната участ, сложени върху коленете. Тия селяни, които се връщаха от нивите и които колата почти досягаше. Тая девойка пред портата, която очакваше един мъж между сто хиляди и която се бе отрекла от

сто хиляди надежди. Тая майка, приспиваща своето дете, на което вече робуваше, и която не можеше да избяга.

Намиращ се в тайната на нещата, Бернис се връщаше в своята страна по най-близката пътека, с ръце в джобовете, без куфар, пилот от въздушната линия. В най-замрелия свят, дете, за да се махне един зид или да се удължи една нива, трябваше двайсет години да се води процес.

След две години в Африка с подвижните пейзажи, постоянно сменяващи се като морска повърхност, но които, скривайки се един след друг, оголваха оня стар пейзаж, единствения, вечния, от който той бе излязъл, сега той — тъжен архангел — стъпваше на истинска земя.

„И всичко си е същото...“.

Той се боеше, че ще намери нещата различни, а ето че страдаше, виждайки ги същите. Сега не очакваше от срещите и приятелствата нищо друго, освен смътна досада. Отдалеч човек си въобразява разни неща. При заминаване човек с болка в сърцето изоставя зад себе си всички нежни връзки, но също тъй има странното чувство, че оставя в земята едно заровено съкровище. Понякога тия бягства свидетелствуват за скъперническа любов. През една нощ, населена със звезди в Сахара, когато мислеше за тия далечни нежни връзки, топли и покрити от нощта, от времето, като семена, той усети внезапно, че се е отдалечил малко, за да гледа как те спят.

Облегнат на повредения самолет, пред оная извита линия на пясъка, пред оня огънат хоризонт, той бдеше над тия нежности като овчар...

„И ето какво намирам при връщането си!“

Един ден Бернис ми писа:

... Не ти говоря за връщането си. Аз се чувствавам господар на това, което е около мене, когато то ражда вълнения у мене. Но ни едно вълнение не се пробуди. Приличах на закъснял поклонник, който пристига само с една минута закъснение в Ерусалим. Неговото желание, вярата му току — що са умрели: той намира камъни. Тоя град тук: само стена. Искам да си замина обратно. Спомняш ли си първото ни заминаване? Бяхме заедно.

Мурция, Гренада — украшения във витрината им и тъй като ние не се приземихме там, бяха погребани в миналото. Сложени там от вековете, които се оттеглят. Моторът произвеждаше плътно бръмчене, което единствено съществува и зад което гледката минава мълчаливо като филм. И студ — защото летяхме високо, — и тия градове, пленени от леда. Спомняш ли си?

Аз запазих бележките, които ти ми подаваше:

„Внимавай, ако това чудновато дрънчене... се увеличи, не тръгвай през пролива.“

След два часа при Гибралтар: „За прекосяването почакай до Тарифа: там е по-добре.“

При Танжер: „Не кацай дълго: теренът е мек.“

Само толкова. С тия думи се завоюва светът. Откри ми се една стратегия, кратките заповеди на която я правеха много силна. Танжер, това незначително градче, бе моето първо завоевание. То беше, знаеш ли, моят първи обир. Ла. От началото — отвесно, но много далеч. Сетне, през слизането, онова разцъфване на ливади, на цветя, на къщи. Аз разкривах един потънал град, който оживяваше. И изведнъж — едно чудесно откритие: на петстотин метра от мястото за приземяване един арабин, който ореше, когото аз привличах към себе си, от когото създавах човек от мой мащаб, който бе наистина моя военна плячка или мое творение, или моя игра. Аз бях взел един заложник и Африка ми принадлежеше.

Две минути след това, изправен върху тревата, аз бях млад, сякаш пуснат от някоя звезда, дето животът почваше сега. В тая нова атмосфера, в тая почва, в това небе, чувствувах се като младо дърво. Аз се протягах след пътуването и чувствувах очарователен глад. Правех широки, гъвкави крачки, за да се отморя от пилотирането, и се смеех, че съм покрил сянката си: приземяването.

А пролетта! Спомняш ли си тая пролет след сивия дъжд на Тулуза? Тоя толкова нов въздух, който минаваше между нещата. Всяка жена носеше в себе си някаква тайна: акцент, жест, мълчание. И всички бяха желани. И сетне,

нали ме знаеш, това бързана да тръгна отново, да търся по-надалеч онова, което предчувствувах и не разбирах, защото аз бях търсач на извори, чиято пръчка потреперва, която той разхожда по света, докато открие съкровището.

Ала кажи ми какво търся аз и защо изправен до моя прозорец, прислонен в града на моите приятели, на моите желания и на моите спомени — защо съм безнадежден? Защо за пръв път не откривам извор и се чувствавам толкова далеч от съкровището? Какво е това неясно обещание, което ми дадоха и което един загадъчен бог не удържа?

Намерих извора. Спомняш ли си? Това е Женевиер...

Четейки тия думи на Бернис, Женевиер, аз затворих очи и ви видях отново като девойче. Петнадесетгодишна, когато ние бяхме на тринадесет. Как бихте могли вие да остарееете в нашите спомени. Вие бяхте останали онова крехко дете и когато чувахме да се говори за вас — учудени, ние си представяхме, че именно това дете върви в живота.

Докато други водеха пред олтара една вече оформена жена, Бернис и аз вдън Африка годяхахме едно девойче. Вие, дете на петнадесет години, бяхте най-младата майка. На възраст, когато човек дере голите си нозе по клонищата, вие искахте царска играчка — една истинска люлка. И докато за вашите близки, които не долавяха чудото, вие правехте в живота скромни жестове на жена, за нас вие оживявахте една вълшебна приказка и влизахте в света през омагьосаната врата — както на костюмиран бал, детски бал — в премяна на съпруга, на майка, на вълшебница.

Защото вие бяхте вълшебница. Спомням си. Вие живеяхте зад дебелите зидове в една стара къща. Виждам ви отново облакътена на прозореца, пробит като бойница, дебнейки луната. Луната се издигаше. И равнината почваше да шуми и размърдаваше по крилете на щурците техните малки кречетала, по корема на жабите техните звънчета и по шиите на воловете, които се прибират, техните хлопатарии. Луната се издигаше. Понякога от селото се чуваше погребален звън, който съобщаваше на къщните, щурчета и на полските, и на житата

необяснимата смърт. И вие се навеждахте напред, разтревожена само за годениците, защото нищо не е тъй заплашено, колкото надеждата. Но луната се издигаше. И тогава, заглушавайки погребалния звън, кукумявките почваха да се викат една друга за любов. Бездомните кучета седяха в кръг и виеха срещу луната. И всяко дърво, всяка тревичка, всяка тръстика бяха живи. И луната се издигаше. Тогава вие ни хващахте за ръце и ни казвахте да слушаме, защото това са шумовете на земята — че те успокояват и че те са добри.

Вие бяхте толкова добре прикътана в тоя дом и около него в тая жива одежда на земята. Вие бяхте сключили толкова съглашения с липите, с дъбовете, със стадата, че ние ви наричахме тяхна принцеса. Когато вечер подреждаха света за през нощта, вашето лице се успокояваше постепенно. „Чифликчията е прибрал добитъка си.“ Вие виждахте това по далечните светлини на оборите. Някакъв глух шум: „Затварят каналите.“ Всичко бе в ред. Най-сетне бързият влак от седем часа вечерта профучаваше като буря, навлизаше в областта и изчезваше, изчиствайки най-сетне вашия свят от всичко, което е тревожно, подвижно, несигурно, подобно на лице до прозореца на спален вагон. И сега идеше вечерята в една преголяма трапезария, слабо осветена, дето ти ставаше царица на нощта, защото ние бдяхме над тебе непрекъснато като шпиони. Ти седаше мълчалива между стари хора, посред ония дървени украси на стените и приведена напред, поднесла, на златистия кръг на абажура единствено косата си, увенчана със светлина — ти царуваше. Ти ни изглеждаше вечна, защото беше тъй хубаво свързана с нещата, толкова уверена в нещата, в мислите си, в бъдещето си. Ти царуваше...

Но ние искахме да знаем дали бе възможно да те накараме да страдаш, да те стиснем в прегръдки до задушаване, защото чувствувахме в тебе една личност, която искахме да извадим наяве. Искахме да предизвикаме нежност или мъка. И Бернис те вземаше в прегръдката си и ти се изчервяваше. И Бернис те притискаше по-силно, и очите ти ставаха блестящи от сълзи, но без да погрознеят устните ти, както на старите жени, когато плачат. И Бернис ми казваше, че тия сълзи идат от едно внезапно препълнено сърце, че са по-скъпоценни от диаманти и че оня, който би ги изпил, ще стане безсмъртен. Той ми казваше също, че ти обитаваш тялото си, както вълшебницата — водата, и че той знаел хиляди магии, с които може да

те измъкне на повърхността, най-сигурната от които била да те разплаче. Така ние крадахме от тебе любов. Но когато те оставяхме, ти се смееше и тоя смях ни изпълваше със смущение. Така отлита птиче, което не е държано здраво.

— Женевиер, чети ни стихове.

Ти четеше малко и ние мислехме, че ти вече знаеш всичко. Ние никога не те бяхме видели учудена.

— Чети ни стихове...

Ти четеше и по тоя начин ние се учехме за света, за живота и това ни идеше не от поета, от твоята мъдрост. И отчаянието на влюбените, и плачът на цариците ставаха велики спокойни неща. В твоя глас те умираха от любов с толкова спокойствие...

— Женевиер, вярно ли е, че се умира от любов?

Ти прекъсваше стиховете и се замисляше сериозно. Несъмнено търсеше отговора в папратите, в щурчетата, в пчелите и отговаряше „да“, защото пчелите умират от любов. Това бе необходимо и спокойно, кротко.

— Женевиер, какво е това любовник?

Ние искахме да се изчервиш. Ти не се изчервяваше. Само малко по-замислена, ти гледаше направо езерцето, трепетно от луната. Ние мислехме, че за тебе любовник беше тая светлина.

— Женевиер, имаш ли любовник?

Този път ще се изчервиш! Но не! Ти се усмихваше без стеснение. Клатеше глава. В твоето царство един сезон носи цветя, есента — плодовете, друг сезон носи любовта: животът е прост.

— Женевиер, знаеш ли какво ще направим по-късно? Ние искахме да те смаем и те наричахме слаба жена.

— Слаба жено, ние ще бъдем завоеватели.

Ние ти обяснявахме живота. За завоевателите, които се връщат обременени от слава и вземат за своя любовница она, която са обичали.

— Тогава ние ще бъдем твои любовници. Робиньо, чети ни стихове...

Но ти вече не четеше. Ти остави книгата. Изведнъж почувствува живота си толкова сигурен, както едно дръвче би усещало, че расте и че е излязло на свят от семето. Съществуваше само необходимото. Ние бяхме баснословни завоеватели, но ти се осланяше на твоите папрати,

на твоите пчели, на твоите кози, на твоите звезди, ти слушаше гласа на твоите жаби, ти черпеше твоето доверие от целия този живот, който възлизаше и наоколо ти в нощния покой, и в самата тебе — от глезените ти към твоя тил, — възлизаше за тая неизразима и все пак несъмнена участ.

И тъй като луната бе високо и беше време за сън, ти затваряше прозореца и луната блестеше зад стъклото. А ние ти казвахме, че си затворила небето като витрина и че луната бе пленена там, както и шепа звезди, защото ние се опитвахме чрез всички символи, чрез всички примки да те завлечем под външния облик, в дъното на моретата, дето ни зовеше нашата тревога.

... Аз пак намерих извора. Тя именно ми трябваше, за да си почина от пътуването. Тя е действителност. Другите... Има жени, за които казваме, че след любовта биват отхвърлени чак до звездите, че са само сътворени от нашето сърце. Женевиев... Ти си спомняш, нали, ние казвахме, че в нея живеят и други съществувания. Аз отново я намерих, тъй както отново се намира смисълът на нещата, и вървя до нея в един свят, на който откривам най-сетне същината...

Тя идеше при него като изпратена от нещата. Тя служеше като посредница — след хиляда разлъки, за хиляда свързвания. Тя му възвръщаше тия кестенови дървета, тоя булевард, тоя фонтан. Всяко нещо отново донасяше тайната в оня център, който е неговата душа. Оня парк не беше вече кастрен, подстригван и оголен като за някой американец, но тъкмо в него човек намираше онова безредие в алеите, ония мъртви листа, оная загубена кърпичка, дето личат стъпките на влюбени. И тоя парк ставаше примка.

II

Тя никога не бе говорила на Бернис за Ерлен, мъжа си, но тая вечер му каза:

— Една досадна вечеря, Жак, цял куп хора. Елате да вечеряте с нас, за да бъда по-малко самотна!

Ерлен жестикулира. Прекалено. Отде тая самоувереност, от която тутакси ще се отърси, щом останат сами? Тя го гледа с безпокойство. Тоя човек показва пред другите лице, което сам си е съчинил. Не поради суетност, а за да вярва в себе си.

— Много е правилна, драги, забележката ви. Отвратена, Женевиер извърща глава: тоя широк жест, тоя тон, тая привидна увереност!

— Келнер! Пури.

Тя никога не бе го виждала толкова деен, опиянен, би казал човек, от властта си. В един ресторант, от естрада, можеш да командуваш света. Една дума достига някоя идея и я преобръща. Една дума достига келнера и метр д'отела и ги раздвижва.

Женевиер се усмихва наполовина: защо е тая политическа вечеря? Защо е от шест месеца вече това увлечение в политиката? За да мисли, че е силен. За Ерлен е достатъчно да почувствува, че през него минават силни идеи, за да почувствува, че в него се ражда държане на силен човек. Тогава, прехласнат, той се поотдръпва от статуята си и се съзерцава.

Тя ги оставя да се забавляват с играта си и се обръща към Бернис:

— Блудни сине, разправете ми за пустинята... кога ще се върнете при нас завинаги?

Бернис я гледа.

Бернис отгатва в непознатата жена петнайсетгодишното девойче, което му се усмихва, както във вълшебните приказки. Едно девойче, което се крие, но се издава с тоя жест: Женевиер, аз си спомням за магията. Ще трябва да ви прегърнат и стиснат до болка и тогава девойчето, извадено наяве, ще заплаче...

Сега мъжете привеждат към Женевиер своите бели нагръдници и изпълняват занаята си на съблазнители, като че жената може да се спечели с идеи, с образи, като че жената е наградата на подобно състезание. Мъжът ѝ също се старее да бъде пленителен и довечера ще я пожелае. Той я открива, когато другите са я пожелали. Когато в своята вечерна рокля, в своето велелепие, в своето желание да се хареса в жената блясва нещо от куртизанката. Тя мисли: той обича онова, което е посредствено. Защо никога не я обичат изцяло? Обичат част от нея и оставят другата част в сянка. Обичат я, както се обича музиката и разкошът. Тя е духовита или сантиментална — и я пожелават. Но онова, което вярва, което чувства, което носи в себе си... за това не щат и да знаят. Нейната обич към детето ѝ, най-сериозните ѝ грижи, цялата част, която е в сянка — нея я пренебрегват.

Пред нея всеки мъж става мекушав. Той се оскърбява заедно с нея, трогва се с нея и сякаш казва, за да ѝ се хареса: аз ще бъда такъв, какъвто вие поискате. И това е вярно. Това няма никакво значение за него. Онова, което би имало значение, е да спи с нея.

Тя не мисли винаги за любов: тя няма време!

Спомня си първите дни на годеничеството си. Усмива се: Ерлен внезапно открива, че е влюбен. (Навярно го е забравил?) Той иска да ѝ приказва, да я опитоми, да я превземе: „Ех! Нямам време...“ Тя вървеше пред него по пътеката и в ритъма на някаква песен косеше нервно с една пръчица младите клонки. Мократа земя миришеше хубаво. Прекършените клонки падаха като дъжд върху лицето ѝ. Тя си повтаряше: „Нямам време... нямам време!“ Трябваше най-напред да изтича до стъкления цветарник, за да наглежда цветята си.

— Женевиер, вие сте жестоко дете!

— Да. Разбира се. Погледнете моите рози, те са толкова тежки! Цвете, което много тежи, е чудесно.

— Женевиер, дайте да ви целуна...

— Разбира се. Защо не? Обичате ли моите рози? Мъжете винаги обичат нейните рози.

— Не, не, миличък Жак, аз не съм тъжна. — Тя се полунавеждаше към Бернис: — Спомням си... аз бях странно девойче. Бях си измислила един бог по моя представа. Ако ме връхлетеше някое детинско отчаяние, плачех по цял ден за непоправимото. Но нощем, щом угасявах лампата, тръгвах да намеря моя приятел. Казвах му в

молитвата си: ето какво ми се случи и аз съм премного слаба, за да мога да поправам моя похабен живот. Но аз ти давам всичко: ти си посилен от мене. Оправяй се ти. И заспивах.

И после между не много сигурните неща има толкова покорни. Тя царуваше над книгите, над цветята, над приятелите. С тях тя поддържаше договори. Тя знаеше знака, който предизвиква усмивка, думичката, която свързва хората, само това: „А, вие ли сте, мой драги звездоброецо...“, или когато влизаше Бернис: „Седнете, блудни сине...“ Всеки бе свързан с нея чрез някаква тайна, чрез оная сладост, че са те открили, че вече си се изложил. Най-чистото приятелство ставаше богато като някое престъпление.

— Женевиер — казваше Бернис, — вие винаги царувате над нещата.

Тя раздвижваше мъничко мебелите в гостната, приближаваше някое кресло и приятелят, изненадан, намираше най-сетне истинското си място в света. След живота през един цял ден каква мълчалива бъркотия от покъсана музика, от похабени цветя: всичко, което приятелството опустошава на земята. Женевиер без шум създаваше покой в своето царство. И Бернис чувствуваше в нея много далечно, много добре защитено плененото девойче, което го бе обичало.

Но един ден нещата се разбунтуваха.

III

— Остави ме да спя...

— Това е неразбираемо! Стани. Детето се задушава. Изтръгната от съня, тя притича до леглото. Детето спеше. Пламнало от треската, дишаше бързо, но спокойно. В полусъня си Женевиер си представяше бързото пхтене на влекачите. „Какво усилие!“ И това продължаваше от три дни! Неспособна да мисли за нищо, тя остана приведена над болното.

— Защо ми каза, че се задушава? Защо ме уплаши?...

Сърцето ѝ все още тупаше от това стряскане. Ерлен отговори:

— Така ми се стори.

Тя знаеше, че той лъже. Когато е обзет от някаква тревога, неспособен да страда сам, той караше другите да споделят тая тревога. Когато той страдеше, спокойствието на света му ставаше непоносимо. А все пак след три нощи на бдение тя имаше нужда от един час почивка. Не знаеше вече колко може да издържи.

Тя прощаваше тия хиляди шантажи, защото думите... какво значение имаха? Смешно е това счетоводство на съня!

— Ти не си разумен — каза само тя и за да го смекчи, добави: — Ти си дете...

И веднага попита болногледачката колко е часът.

— Два и двадесет.

— А, толкова ли?

Женевиер повтаряше: „Два и двадесет.“ Като че ли нещо неотложно трябваше да стане. Но не. Трябва само да се чака, както при пътуване. Тя оправи леглото, нареди шишенцата, пипна прозореца. Създаваше един невидим и потаен ред.

— Вие би трябвало да поспите малко — рече болногледачката.

После мълчание. После отново гнетящото чувство на пътуване, когато невидимият пейзаж препуска.

— Това дете, което гледахме, че живее, което ни беше тъй скъпо... — декламираше Ерлен. Той искаше Женевиер да го съжалява. Ролята на нещастен баща...

— Занимавай се, драги, върши нещо! — съветваше го нежно Женевиев. — Имаш делова среща, върви!

Тя го буташе по раменете, но той подхранваше болката си:

— Как може! В подобен момент...

„В подобен момент“ — каза си Женевиев, но... но повече от всякога! Тя усещаше странна потребност от ред. Оная преместена ваза, горната дреха на Ерлен, която висеше на някакъв стол, прахът на масичката до стената — всичко това бе... това бяха спечелени от неприятеля крачки. Указания за смътен разгром. Тя се бореше срещу тоя разгром. Златото по украшенията, наредените мебели са ясни, видими реалности. Всичко здраво, чисто и лъскаво се струваше на Женевиев, че закриля от смъртта, която е тъмна.

Лекарят казваше:

— Всичко ще се оправи: детето е яко.

Разбира се. Когато спеше, то се вкопчваше за живота с двете си стиснати юмручета. Това бе толкова хубаво. Толкова солидно.

— Госпожо, трябва да излезете да се поразходите малко — каза болногледачката, — след това ще изляза аз. Иначе не ще издържим.

Странно бе да се гледа как това дете изтощаваше две жени. Кое то със затворени очи, с бързо дишане ги влечеше към края на света.

И Женевиев излизаше, за да не остава с Ерлен. Той й държеше речи: „Моят най-елементарен дълг... Твоята гордост...“ Тя не проумяваше нищо от всички тия фрази, защото й се спеше, но някои думи, мимоходом, я учудваха. „Гордост?“ Защо гордост? Каква работа има тук гордостта?

Лекарят се учудваше на тая млада жена, която не плачеше, не промълвяваше ни една излишна дума и му прислужваше като отлична болногледачка. Той се възхищаваше от тая малка прислужничка на живота. А за Женевиев неговите посещения бяха най-хубавите минути през деня. Не че той я утешаваше: той не казваше нищо. Но защото той знаеше точно всичко, което ставаше в това детско телце. Защото всичко, което е важно, неясно, нездраво, можеше да се види. Каква закрила е това в борбата срещу мрака! И дори операцията два дни порано... Ерлен хленчеше в гостната. Тя бе останала. Хирургът в бяла престилка влизаше в стаята като спокойна сила на деня. Асистентът и той започваха бърза битка. Сухи думи, заповеди: „Хлороформ!“ Сетне: „Стиснете!“ Сетне: „Йод!“, промълвени ниско и покъсани от вълнение.

И изведнъж, както на Бернис в самолета, ней се откри някаква много силна стратегия: щяха да победят.

— Как можеш да гледаш това — каза Ерлен, — ти си, значи, майка без сърце?

Една вечер пред лекаря тя полекичка се свлече и падна в безсъзнание в креслото. Когато се опомни, лекарят не ѝ говори нито за смелост, нито за надежда, нито прояви някакво състрадание. Погледна я сериозно и каза:

— Вие се преуморявате. Това не е разумно. Заповядвам ви да излезете днес следобед. Недейте отива на театър — хората са много ограничени и не ще разберат това, но сторете нещо подобно.

И приели:

„Ето най-истинското нещо, което съм видял в света.“

Свежестта на булеварда я изненада. Тя вървеше и усещаше как хубаво си почива, спомняйки си детинството. Дървета, поля. Прости неща. Много по-късно един ден и дойде това дете и то беше нещо неразбираемо и в същото време, още по-просто. Една очевидност, по-силна от другите. Тя бе помогнала на това дете да излезе на повърхността на нещата и между другите живи неща. И не съществуваха думи, за да се опише онова, което тутакси бе изпитала. Тя се бе почувствувала... е, да, тъкмо така — умна. И уверена в себе си, и свързана с всичко, и част от едно велико съзвучие. Вечерта накара да я занесат до нейния прозорец. Дървесата живееха, издигаха се, измъкваха от почвата пролетта: тя беше равна на тях. А до нея детето ѝ дишаше слабо и това бе моторът на света, и неговото слабо дишане оживяваше света.

Но какво безредие от три дни. Най-малкият жест — да отвори прозореца, да го затвори — натежняваше от последици. Човек не знаеше вече какво движение да направи. Пипаше шишенцата, покривките, детето, без да знае какво може да донесе тоя жест в един тъмен свят.

Тя минаваше край един антиквар. Женевиев мислеше за дребните украшения в своята гостна стая като за примки, в които се хваща слънцето. Всичко, което задържа светлината, ѝ харесваше, всичко, което изплува добре осветено на повърхността. Тя не спря, за

да се наслади от една мълчалива усмивка в изложения кристал: усмивката, която блести в хубавите стари вина. В своето уморено съзнание тя смесваше светлина, здраве, увереност за живот и пожела да вземе за тая мимолетна детска стая това отражение, сложено там като златен гвоздей.

IV

Ерлен почваше отново.

— И ти има сърце да се забавляваш, да скиташ из антикварите! Никога няма да ти простя това! То е... — той търсеше думи — то е чудовищно, неразбираемо, недостойно за една майка!

Той машинално бе извадил цигара и клатеше в ръката си червена табакера. Женевиев чу още:

— Уважение към себе си!

А мислеше: „Няма ли да запали цигарата си?“

— Да... — изрече бавно Ерлен; той бе оставил тоя ефект за завършек: — Да... И през времето, когато майката се забавлява, детето повръща кръв!

Женевиев стана съвсем бледа. Тя поиска да излезе от стаята, но той ѝ препречи изхода.

— Остани!

Той дишаше бързо като животно. Ще я накара да му плати за тревогата, която бе изпитал сам!

— Ще ми причиниш болка и сетне ще ти е мъчно — рече му просто Женевиев.

Но тая забележка към пълния с въздух мехур, каквото представляваше той, към неговото нищожество пред нещата беше последният удар, от който кипна неговата възбуда. И той задекламира. Да, тя винаги е била равнодушна към неговите усилия, кокетка, лекомислена. Да, той, Ерлен, беше винаги измаменият. Той, който влагаше в нея всичко. Да. Но всичко туй е нищо: той страдеше от това сам, човек винаги е сам в живота... Отегчена до крайност, Женевиев се обърна, но той я изви срещу себе си и отсече:

— Но грешките на жените се плащат.

И тъй като тя още се опитваше да излезе, той ѝ се наложи с насилие:

— Детето умира: това е божият пръст!

Гневът тутакси спадна, както след убийство. Щом изрече тия думи, той сам се слиса от тях. Съвсем бледа, Женевиев прави крачка към вратата. Той отгатва какъв образ от него отнася тя, когато единственият образ, който той искаше да си създаде, бе — благородният образ. И поиска да го заличи, да поправи станалото, да наложи в нея друг един мил образ.

С внезапно пречупен глас той рече:

— Прости ми... върни се... аз бях луд!

С ръка върху дръжката и полуобърната към него, тя му се струва някакво диво животно, готово да избяга, щом той мръдне. Той не мърда.

— Ела... искам да ти кажа нещо... мъчно е...

Тя стои неподвижна: от какво се бои? Той почти се дразни от тоя съвсем напразен страх. Исква да ѝ каже, че е бил луд, жесток, несправедлив, че единствено тя е права, но трябва първо тя да се приближи да прояви доверие, да се предаде. Тогава той ще се унижи пред нея. Тогава тя ще разбере... но тя вече натиска дръжката.

Той протяга ръка и изведнъж хваща китката ѝ. Тя го гледа със смазващо презрение. Той упорствува: сега на всяка цена трябва да я държи във властта си, да ѝ покаже своята сила, да ѝ каже: „Виж, аз разтварям ръце.“

Отначало той дръпна лекичко, сетне грубо крехката ръка. Тя я вдигна, готова да му удари плесница, но той скова другата ѝ ръка. Сега ѝ причиняваше болка. Чувствуваше, че ѝ причинява болка. Той мислеше за децата, които хващат някоя подивяла котка, за да я опитомят насила, и почти я удушват, за да я милват насила. За да бъдат нежни. Той дишаше издълбоко: „Аз ѝ причиних болка — всичко е загубено!“ За няколко мига изпита безумното желание да удуши заедно с Женевиев оня свой образ, който сам той бе създал и който плашеше и самия него.

Най-сетне със странно чувство на безсилие и празнота пусна пръстите. Тя се отдалечи, без да бърза, като че наистина той вече не бе страшен, като че нещо изведнъж я поставяше на недостъпно разстояние. Той не съществуваше. Тя се поспря, поправи бавно косите си и излезе изправена.

Вечерта, когато Бернис дойде да я види, тя не му каза нищо. Тия неща не се признават. Но го накара да ѝ разправя спомени от тяхното общо детинство и за неговия живот там — далеч. Това бе, защото му поверяваше едно момиченце, за да го утеши, и защото тях ги утешават с картинки.

Тя прислони чело на това рамо и Бернис повярва, че цялата Женевиер намираше тук своето убежище. Несъмнено и тя също вярваше това. Несъмнено те не знаеха, че под властта на милувката човек дава много малко от себе си.

V

— Вие, у мене, по това време, Женевиер... Колко сте бледа...

Женевиер мълчи. Часовникът тиктака непоносимо. Светлината на лампата се смесва вече със светлината на зората — неприятно питие, което причинява треска. Тоя прозорец предизвиква отвращение. Женевиер прави едно усилие!

— Видях светлина и дойдох... — И не намира нищо друго да каже.

— Да, Женевиер, аз... аз, ето на, се ровя из книгите.

Неподвързаните книги образуват жълти, бели, червени петна: „Листенца от цвят“ — мисли Женевиер. Бернис чака. Женевиер стои неподвижна.

— Мечтаех в онова кресло, Женевиер. Разтварях една книга, сетне друга и имах чувството, че съм чел всичко.

Той иска да си даде старчески образ, за да прикрие възторга си, и с най-спокоен глас казва:

— Искате да ми кажете нещо ли, Женевиер?

Но в дълбините на душата си мисли: „Това е чудо на любовта.“

Женевиер се бори с една-единствена мисъл: той не знае!... И го гледа с учудване. Добавя високо:

— Аз дойдох...

И прокарва ръка по челото си.

Прозорците побеляват и изпълват стаята със светлина на аквариум. „Лампата гасне“ — мисли Женевиер.

Сетне изведнъж, обзета от мъка, казва:

— Жак, Жак, отведете ме.

Бернис е блед, взема я в ръцете си и я люлее.

Женевиер затваря очи:

— Вие ще ме отвлечете...

Времето лети върху това рамо, без да причинява болка. Това е почти радост — да се отречеш от всичко: изоставяш се, течението те отнася, струва ти се, че собственият ти живот изтича... изтича. Тя мечтае гласно:

— Без да ми се причинява болка.

Бернис милва лицето и. Тя си спомня за нещо: „Пет години, пет години... и това е позволено! — Мисли още: Аз му дадох толкова...“

— Жак!... Жак... Синът ми умря.

— Знаете ли, аз избягах от къщи. Имам такава нужда от спокойствие. Не съм още разбрала, не изпитвам още мъка; Дали не съм жена без сърце? Другите плачат и биха искали да ме утешат. Те са разчувствувани, че са толкова добри. Но виждаш ли... аз нямам още спомени.

На тебе мога да разкажа всичко. Смъртта настъпи в голямо безредие: инжекции, превръзки, телеграми. След няколко безсънни нощи струва ти се, че сънуваш. През консултациите подпираш на стената главата си, която е кука.

А какъв кошмар бяха споровете с мъжа ми! Днес, малко преди... той хвана китката ми и аз помислих, че ще я изкълчи. Всичко това заради една инжекция. Но аз знаех... не бе дошло времето. Сетне той ме моли за прошка, но то не беше важно! Аз отговорях: „Да... да... пусни ме да отида при сина си.“ Той ми препречи вратата: „Прости ми... имам нужда от това!“ Явна прищявка. „Пусни ме да мина. Прощавам ти.“ А той: „Да, само от уста, не от сърце.“ И още все така; аз полудявах.

И, разбира се, когато всичко се свърши, човек не чувства голямо отчаяние. Едва ли не се учудваш от спокойствието, от тишината. Мислех... мислех: „Детето си почива.“ Това е всичко. Струваше ми се също тъй, че пристигах призори някъде много далеч, не зная къде, и не знаех вече какво да правя. Мислех: „Пристигнахме.“ Гледах спринцовките, лекарствата и си казвах: „Това вече няма смисъл... пристигнахме.“ И загубих съзнание.

Изведнъж тя се учудва.

— Безумна бях, че дойдох.

Тя чувства, че там зората огрява едно голямо бедствие. Студени и измачкани покривки, кърпи, захвърлени по мебелите, един прекатурен стол. Тя трябва бързо да се противопостави на тоя разгром на нещата. Трябва бързо да дръпне онова кресло на мястото му, оная ваза, тая книга. Трябва да се изтощи напразно, за да възвърне реда на нещата, които обкръжават живота.

VI

Дошли бяха посетители за съболезнования. Когато говореха, те играеха на съчувствие. Оставяха да се успокоят в нея клетите спомени, които те са раздвижили, и това мълчание бе толкова неделикатно... Тя се държеше съвсем изправена. Изговаряше, без да отмалее, думите, които се премятаха непрестанно, думата смърт. Не искаше да издебнат у нея ехото на думи, които те предизвикват. Гледаше ги право в очите, за да не се решат те да я гледат, но щом наведеше своите...

А другите... ония, които вървят до преддверието спокойно, а оттам до гостната правят няколко бързи крачки и се олюляват в нейната прегръдка. Без една дума. Тя няма да им каже ни дума. Те затисват скръбта и. Те притискат до гърдите си едно стърчено от мъка дете.

Сега мъжът ѝ разправя за продажба на къщата. Казва:

— Тия тъжни спомени ни причиняват болка!

Той лъже, страданието е почти един приятел. Но се вълнува, той обича големите жестове. Тръгва довечера за Брюксел. Тя трябва да го намери там.

— Да знаете в какво безредие е къщата...

Цялото ѝ минало — унищожено. Гостната, уредена с дълго търпение. Мебелите, поставени там не от човек, не от продавача, но от времето. Тия мебели не мебелираха гостната, а нейния живот. Дърпат онова кресло далеч от камината и оная стенна масичка далеч от стената. И ето че всичко се откъсва от миналото и за първи път е с оголен образ.

— И вие ли ще заминете? Тя прави безнадежден жест.

Хиляди връзки — скъсани. Значи, едно дете държеше връзките със света, около които се нагласяваше светът? Едно дете, чиято смърт е толкова голямо поражение за Женевиев? Тя се отдава на скръбта.

— Боли ме... Бернис ѝ говори нежно:

— Аз ще ви отведа. Ще ви отвлека. Спомняте ли си? Аз ви казах, че един ден пак ще дойда. Аз ви казах...

Бернис я притиска в прегръдките си и Женевиер отпуска глава назад и очите ѝ заблестяват от сълзи — Бернис не държи вече в ръцете си пленница, а едно разплакано момиченце.

Кап Жюби...

Бернис, драги, днес е денят на пощата. Самолетът е тръгнал от Сиснерос. Скоро ще мине тук и ще ти донесе тия няколко укора. Аз мислих много за твоите писма и за нашата пленена принцеса. Разхождайки се вчера по плажа — толкова пуст, толкова гол, вечно измиван от морето, — аз мислех, че ние приличаме на него. Не зная сигурно дали ние съществуваме. Ти си виждал през някои вечери с трагични залези как цялото испанско укрепление потъва в лъскавия плаж. Но отражението на загадъчната синева не е от същия род както укреплението. Това е твоето царство. Не твърде действително, не много сигурно... Но Женевиер — остави я да живее.

Да, знам, че сега тя е объркана. Но в живота драмите са редки. Толкова малко са приятелствата, нежностите и любовта, които човек може да разчисти. Въпреки онова, което казваш за Ерлен, мъжът не е от голямо значение. Мисля... че животът се крепи на друго нещо.

Навиците, условностите, законите, всичко, което не чувствуваш като необходимост, всичко, от което си избягал... Тъкмо това е, което дава рамката на живота. За да съществува, потребно е да имаш около себе си реалности, които са трайни. Нелепи или несправедливи — това са само думи. И Женевиер, отвлечена от тебе, ще бъде лишена от същинската Женевиер.

И после дали тя знае от какво има нужда? Дори и навикът на богатство, който тя не подозира. Парите позволяват завоюване на богатата, външния оживен живот — а нейният живот е вътрешен, — но богатството е, което

дава трайност на нещата. То е невидимата подземна река, която цяло столетие храни стените на жилището, спомените — тоест душата. И ти ще изпразниш нейния живот, както се изпразва някой апартамент от хилядите предмети, които човек вече не забелязва, но които съставят апартамента.

Ала аз си представям, че за тебе да обичаш, значи да се родиш. Ти ще мислиш, че си отвякъл една нова Женевиер. За тебе любовта е оня цвят на очите, който ти виждаше понякога в нея и който може да се поддържа лесно както някоя лампа. И истина е, че в известни минути най-простите думи изглеждат натежнели от такава сила, че е лесно да се подхранва любовта...

Но да живееш, несъмнено е съвсем друго нещо.

VII

Женевиев пипа тая завеса или онова кресло със стеснение, нежно, но така, както човек съзира гранични камъни. Досега тия милувки с пръсти бяха само игра. Досега тоя декор бе тъй лек, защото се явяваше и изчезваше както в театър. Тя, чийто вкус бе толкова сигурен, никога не бе се запитвала какви бяха наистина тоя персийски килим и тази пъстра тъкан от Жуи. До днес те създаваха образа на една обстановка, толкова нежна, но сега бяха насреща ѝ.

„Това не е важно — мисли Женевиев, — аз съм още чужденка в един живот, който не е мой.“ Тя се отпуска в едно кресло и затваря очи. Също като в купе от бърз влак. Всяка секунда, която усещаш, хвърля назад къщи, гори, села. И все пак, когато отвориш очи, от кушетката си виждаш само една бакърена халка, все една и съща. Преобразен си, без да знаеш как. „След осем дни аз ще отворя очи и ще бъда нова: той ще ме отвлече.“

— Какво мислите за нашето жилище?

Защо трябва да я събужда вече? Тя гледа. Не може да изрази какво чувства: на тоя декор му липсва дълготрайност. Неговата скеля не е солидна...

— Приближи се, Жак, ти, ти съществуващ...

Тоя полумрак по диваните, тапетите на ергенското жилище. Тия марокански платове по стените. Всичко това след пет минути се сваля и изчезва:

— Защо скривате стените, Жак, защо искате да притъпите допира на пръстите до стените?...

Тя обича да гали с длан камъка, да гали ония неща от къщата, които са най-сигурни и най-дълготрайни. Всичко, което може да те носи дълго като кораб...

Той показва богатствата си — „спомени“. Тя разбира. Тя познаваше офицери от колониалните войски, които водеха в Париж живот на призраци. Те се срещаха по булевардите и се чудеха, че са

живи. В къщите им личеше донякъде някоя къща от Сайгон или от Маракеш. Говореха за жени, за другари, за повишения; но драпериите, които там са били може би самата плът на стените, тук изглеждаха мъртви.

Тя пипаше с пръст тънките медни предмети.

— Вие не харесвате моите украшения?

— Прощавайте, Жак... Това е малко...

Тя не смееше да каже „просташко“. Но нейният сигурен вкус, който се дължеше на това, че тя познаваше и обичаше само истинските Сезанови платна, а не копията им, истинските мебели, а не имитациите им, я караше да презира смътно тия украшения. Тя бе готова да пожертвува с най-великодушно сърце всичко; струваше й се, че би могла да изтърпи да живее в само варосана килия, но тук чувствуваше, че нещо от нея се излага. Не нейната изтънченост на богато дете, но — каква чудновата мисъл! — самата й прямота. Той долови стеснението, и, без да го разбира.

— Женевиер, аз не мога да ви дам удобството, на което сте свикнали, аз не съм...

— О, Жак! Вие сте луд, какво си помислихте! Все ми е едно — тя се притискаше в прегръдките му, — но просто аз предпочитам вместо килиите ви един прост, хубаво лъснат паркет... Аз ще уредя всичко това...

После тя спря; досети се, че голотата, която желаше, бе един много по-голям разкош, че тя изискваше много повече предмети, отколкото тия маски по лицата на предметите. Оня хол, дето тя играеше като дете, ония паркетни от излъскано орехово дърво, ония тежки маси, които можеха да минат през столетия, без да се демодират или да остарят...

Почувствува страшна тъга. Не съжаление за богатството, за онова, което то ви позволява: несъмнено тя по-малко от Жак бе познала излишеството, но разбираше точно, че в новия си живот ще бъде богата тъкмо с излишеството. Ней не й бе потребно това. Но тя нямаше да има вече оная сигурност за дълготрайността. Тя помисли: „Нещата траеха по-дълго от мене. Аз бях приемана, придружавана, осигурена, че един ден те ще бдят над мене, а сега аз ще бъда по-дълготрайна от нещата.“

Тя продължава да мисли: „Когато отивах извън града...“ Вижда отново къщата през гъстите липи. Най-устойчивото стигаше до повърхността: пред входната врата площадката с широки камъни, която слизаше в пръстта.

Там... Тя си спомня за зимата. Зимата, която плеви всичките сухи съчки от гората и оголва всяка линия на къщата. Вижда се самата скеля на света.

Женевиев минава и подсвирва на кучетата си. Листата пращят под всяка нейна стъпка, но след това подбиране, което прави зимата, след това голямо плевене, тя знае, че пролетта ще подпълни вътъка, ще възлезе по клоните, ще разпука пъпките, ще поднови тия зелени сводове, които са дълбоки и подвижни като водата.

Там нейният син не е съвсем изчезнал. Когато тя влиза в зимника, за да обърне не съвсем узрелите дюли, те ѝ току — що се е измъкнал оттам, но след като толкова си тичал, моето момче, толкова си лудял, не е ли разумно да спиш?

Тя знае там следата на мъртвите и не се бои от нея. Всеки прибавя своето мълчание към мълчанието на къщата.

Вдигаш очи от книгата си, спираш дъха си, приемаш зова, който току — що е заглъхнал.

Изчезнали? Когато измежду ония, които се променят — те единствени са дълготрайни, когато техният последен образ най-сетне е толкова истински, че нищо от тях не ще може никога да го отрече!

„Сега аз ще вървя с тоя мъж и ще страдам, и ще се съмнявам в него.“ Защото това човешко смещение на любов и отблъскване тя го разбираше само в ония, чиито съдби бяха вече завършени.

Тя отваря очи. Бернис мечтае.

— Жак, трябва да ме закриляш, аз ще тръгна бедна, толкова бедна!

Тя ще надживее къщата в Дакар и тълпата в Буенос Айрес в един свят, дето има само зрелища, ненужни и едва ли по-реални — ако Бернис не е достатъчно силен, — отколкото зрелищата в книгите.

Но той се навежда над нея и говори нежно. Тя би искала да повярва на образа, който той създава за себе си, на тая нежност с божествена същина. Исква да обича образа на любовта: тя има само тоя блед образ, за да я брани...

Довечера ще намери в насладата това слабо рамо, това слабо убежище и ще скрие там лицето си, както животно, което умира.

VIII

— Къде ме водите? Защо ме водите тук?

— Не ви ли харесва тоя хотел, Женевиер? Ако искате, да си вървим?

— Да, да си вървим... — рече тя с боязън.

Фаровете светеха слабо. Навлизаха в нощта мъчително, като в дупка. От време на време Бернис хвърляше встрани бърз поглед: Женевиер беше съвсем бледа.

— Студено ли ви е?

— Малко, но няма нищо. Забравих да взема кожата си.

Тя беше едно много безразсъдно девойче. Усмихна се.

Сега валеше.

„Гнилото!“ — каза си Жак, но още мислеше, че околностите на земния рай са такива.

Към Санс трябваше да се смени една свещ на колата. Той беше забравил подвижната лампа: още едно забравено нещо. Под дъжда опипа с един ключ, който не хващаше. „Трябваше да вземем влака.“ Той упорито си повтаряше това. Бе предпочел колата си, защото тя създаваше чувство на свобода. Хубава свобода! Всъщност от началото на това бягство той бе вършил само глупости; и всички тия забравени неща!

— Ще успеете ли?

Женевиер бе дошла при него. Тя изведнъж се почувствува пленница: едно дърво, две дървета като часови и тая глупава колибка на кантонера. Боже мой, каква смешна мисъл... Тук ли щеше да живее тя завинаги?

Той свърши и хвана ръката ѝ.

— Вие имате треска! Тя се усмихна.

— Да... уморена съм малко, иска ми се да спя...

— Но защо слязохте под дъжда?

Моторът работеше все тъй лошо, с прекъсвания и гракане.

— Ще стигнем ли, миличък Жак? — Обхваната от треска, тя беше полузаспала. — Ще стигнем ли?

— Да, да, любов моя, скоро ще бъдем в Санс.

Тя въздъхна. Това, което опитваше да прави, бе свръх силите ѝ. Й всичко поради тоя мотор, който прекъсваше. Толкова мъчно бе да издърпваш всяко дърво. Всяко. Едно след друго. И пак започваше отново.

„Невъзможно — мислеше Бернис, — ще трябва отново да спрем.“ Той разсъждаваше за тая повреда със страх. Боеше се от неподвижността на гледката. Тя кара да се проявяват някои мисли, които са само кънове. Боеше се от някаква сила, която щеше да се прояви.

— Миличка Женевиер, не мислете за тая нощ... Мислете за скорошното бъдеще... Мислете за... за Испания. Ще обикнете ли Испания?

Един слаб далечен глас му отговори:

— Да, Жак, аз съм щастлива, но... малко ме е страх от разбойници.

Той видя как тя се усмихна нежно. Тия думи нараниха Бернис, тия думи, които не казваха нищо друго освен: пътуването в Испания, вълшебната приказка... Без вяра. Армия без вяра. Една армия без вяра не може да завладява. „Женевиер, тъкмо тая нощ и тоя дъжд унищожават нашата увереност...“ Изведнъж му стана ясно, че тая нощ приличаше на несвършваща болест. Той чувствуваше в устата си тоя вкус на болест. Беше една от нощите без надежда за съмване. Той се бореше, повтаряше си отмерено: „Зората ще бъде изцеление, само да не вали... Само...“ Нещо в тях беше болно, но той не го знаеше. Мислеше, че земята бе загнила, че нощта беше болна. Желаше да дойде зората, подобно на осъдените: „Щом съмне, аз ще дишам.“ Или: „Когато дойде пролетта, аз ще бъда млад...“

— Женевиер, мислете за нашата къща там...

И веднага му стана ясно, че съвсем не биваше да казва това. Нищо не можеше да сътвори в Женевиер образа на тая къща.

— Да, нашата къща... — Тя опитваше звука на думата. Нейната топлина се изплъзваше, нейната сладост беше мимолетна. Тя разтърси много мисли, които дотогава не подозираше, че съществуват в нея, и които щяха да образуват думи — много мисли, които я плашеха.

Не познавайки хотелите в Санс, той спря при един фенер, за да погледне пътеводителя. Един почти гаснещ газ размърдаваше сенките,

оживяваше на обезцветената стена една табела с размита боя: „Колела...“ Стори му се, че това е най-тъжната и най-просташката дума, която някога е прочел. Символ на посредствен живот. Стана му ясно, че много неща в неговия живот там бяха посредствени, но че той не бе забелязвал това досега.

— Огънче, шефе...

Трима мършави дангалаци го гледаха, смеейки се.

— Тия американци... търсят пътя си... Сетне се загледаха в Женевиев.

— Махайте се оттук! — изръмжа Бернис.

— Твоята женска си я бива. Но да видиш нашата от двадесет и девети!...

Женевиев се наведе към него малко разтревожена. — Какво казват?... Моля ви се, да се махаме оттук.

— Но, Женевиев...

Той направи усилие и замълча. Трябваше да намери хотел... Тия пияни уличници... но какво значение има това? После помисли, че тя е трескава, че страда, че трябваше да ѝ спести тая среща. С болезнена настойчивост се укоряваше, че я е забъркал в некрасиви неща. Той...

Хотел „Дю Глоб“ беше затворен. Всички тия малки хотели работеха като галантерийни дюкяни. Той дълго чука на вратата, докато най-сетне принуди някакви бавни стъпки да забързат. Нощният пазач откряна вратата:

— Пълно е.

— Моля ви, жена ми е болна! — настоя Бернис.

Но вратата се бе затворила вече. Стъпките заглъхнаха в дъното на коридора.

Всичко ли се бе съюзило срещу тях?...

— Какво отговори той? — запита Женевиев. — Защо, защо той дори не отговори?

Бернис се въздържа да ѝ каже, че тук не е площад Вандом и че щом си напълнят коремите, малките хотели заспиват. Това е съвсем естествено. Той седна, без да промълви дума. Лицето му лъщеше от пот. Не потегляше и гледаше блесналия паваж, а дъждът се промъкваше в шията му; струваше му се, че ще трябва да раздвижи бездействието на цялата земя. И отново тая глупава мисъл: като се съмне'...

В тоя миг трябваше наистина да се каже една човешка дума. Женевиер се опита:

— Всичко това няма значение, моя любов. Трябва да се трудим за нашето щастие.

Бернис я загледа.

— Да, вие сте великодушна.

Той беше развълнуван. Би желал да я целуне, но тоя дъжд, неудобството, умората... Само хвана ръката ѝ и почувствува, че треската се усилваше. Всяка секунда разяждаше това тяло. Той се успокояваше с въображаеми картини. „Аз ще ѝ направя един много горещ грог. Ще ѝ мине. Един врял грог. Ще я обвия в завивки. Ние ще се гледаме и ще се смеем на това трудно пътуване.“ Усети някакво неясно чувство на щастие. Но непосредственият живот бе съвсем далеч от тия картини. Други два хотела не отговориха. Трябваше всеки път да си представя тия въображаеми картини. И всеки нов път те губеха от своята яснота и тая малка сила, която съдържаха, не можеше да се осъществи.

Женевиер се бе смълчала. Той чувствуваше, че тя няма да се оплаква и няма да каже нищо повече. Той можеше да кара часове, дни — тя нямаше да каже нищо. Никога нищо повече. Той можеше да извие ръката и — тя нямаше да каже нищо... „Аз се обърквам, сънувам!“

— Женевиер, мило дете, лошо ли ви е?

— Не, не, мина, сега ми е по-добре.

Тя се бе отчаяла от много неща. Бе се отрекла от тях. Заради кого? Заради него. От неща, които той не можеше да ѝ даде. Това, похубавото... то беше пружина, която се късаше. Сега е по-покорна. Ще ѝ бъде все по-добре и по-добре. Защото се е отказала от щастиято. Когато бъде съвсем добре... „Ех! Какъв глупак съм: още сънувам.“

Хотел „Дьо л'Есперанс е Д'Англьотер“. Специални цени за пътуващи търговци.

— Облегнете се на ръката ми, Женевиер... Да, да, една стая. Господжата е болна: бързо един грог! Един врял грог!

Специални цени за пътуващи търговци. Защо тоя израз е толкова тъжен?

— Седнете в това кресло, така ще бъде по-добре. Защо не донасят грога? Специални цени за пътуващи търговци.

Старата прислужница се разтича.

— Ето, мила госпожо. Клетата госпожа. Тя цяла трепери, съвсем е побледняла. Аз ще ѝ приготвя грейка. Стаята е четиринадесети номер, хубава, голяма стая... Господинът ще трябва да попълни адресните листове.

С една мръсна писалка между пръстите той забеляза, че имената им са различни. Помисли, че излага Женевиер на любезниченето на слуги. „Заради мене. Липса на вкус.“ И пак тя му помогна.

— Любовници — рече тя, — не е ли нежно това?

Те мислеха за Париж, за скандала. Виждаха лица, които се раздвижват. Започваше нещо трудно само за тях, но те се пазеха и от най-малките думи, от страх да не срещнат еднаквите си мисли.

И Бернис разбра, че досега не е имал нищо, нищо освен един малко неизправен мотор, няколко капки дъжд, десет загубени минути, докато намери хотел. Изтощаващите трудности, които мислеха, че са преодолели, произлизаха от самите тях. Женевиер се бяхтеше срещу самата себе си и онова, което изтръгваше от себе си, бе тъй силно сраснато с нея, че тя беше вече разкъсана.

Той взе ръцете и, но пак съзна, че думите не можеха да му послужат.

Тя спеше. Той не мислеше за любов. Но сънуваше странни неща. Възпоминания. Пламъка на лампата. Трябва да бързаме — да поддържаме лампата. Но трябва също тъй да закриляме пламъка от силния вятър, който духа.

И особено това откъсване от всичко. Той би желал тя да бъде жадна за блага. Да страда от нещата, да бъде засегната от нещата. И в същото време да вика като дете, за да бъде хранена с тях. Тогава въпреки своята немотия той би могъл да ѝ даде много. Но той коленичи, беден, пред това дете, което не беше гладно.

IX

— Не. Нищо... Остави ме... А! Вече?

Бернис е станал. В съня му неговите движения бяха тежки като движенията на бурлак. Като движенията на апостол, който те измъква от твоите собствени глъбини и те изважда на открито. Всяка негова стъпка бе изпълнена със смисъл, като стъпките на танцър. „О, моя любов...“

Той се разхожда надлъж и нашир: това е смешно.

Прозорецът е измърсен от зората. Тая нощ той бе тъмосин. Под светлината на лампата ставаше дълбок като сапфир. Тая нощ той се углъбяваше чак до звездите. Сънуваш. Въобразяваш си. Плуваш върху предницата на кораб.

Тя прибира колене към себе си; усеща тялото си меко като недопечен хляб. Сърцето бие много бързо и причинява болка. Също като във вагон. Тракането на осите отмерва бързия бяг. Осите бият като сърцето. Залепяш чело на стъклото и пейзажът се изнизва: черни грамади, които кръгзорът най-сетне прибира и постепенно те обгръща със своето спокойствие, сладостно като смъртта.

Тя би искала да извика на мъжа: „Задръж ме!“

Ти целият си в прегръдките на любовта — с настоящето, с миналото, с бъдещето си, прегръдките на любовта свързват влюбените...

— Не. Остави ме.

Тя става.

Х

„Това решение — мислеше Бернис, — това решение бе взето извън нас.“ Всичко стана, без да разменят дума. Това връщане бе сякаш предварително уговорено. Тъй като тя беше болна, не ставаше дума да се продължи пътуването. Щяха да видят по-късно. Едно толкова кратко отсъствие. Ерлен е далеч, всичко ще се нареди. Бернис се учудваше, че всичко изглежда толкова лесно. Той знаеше, че това не бе вярно. Всъщност те, те именно можеха да действуват без усилие.

От друга страна, той се съмняваше в себе си. Знаеше, че пак се бе поддал на въображаеми картини. Но от каква глъбина идеха тия картини? Тая сутрин, събуждайки се срещу тоя нисък и безцветен потон, той тутакси бе помислил: „Нейната къща бе кораб. Той пренасяше поколенията от един бряг до друг. Пътуването, нито тук, ни другаде, няма смисъл, но каква сигурност изпитваш, като имаш билета, кабината и куфарите си от жълта кожа! От това, че си се качил на кораба...“

Той не знаеше още дали страда, защото върви по наклон и защото бъдещето иде насреща му, без той да трябва да го сграбчи. Когато човек се изостави съвсем, не страда. Когато човек се изостави дори на тъгата, той вече не страда. Ще страда по-късно, когато противопостави някои картини.

Така той разбра, че те лесно играеха тая втора част от ролята си, защото тя бе предвидена някъде в тях самите. Казваше си това, управлявайки колата, която и сега не вървеше добре. Но ще пристигнат. Вървяха по един наклон. Все тоя образ на наклон.

Към Фонтенбло тя ожадня. Те разпознаваха всяка подробност на пейзажа. Пейзажът спокойно се закрепяваше. Той вдъхваше сигурност. Той беше необходима рамка, която се очертаваше.

В една гостилница им поднесоха мляко. Защо да бързат? Тя го пиеше на малки глътки. Защо да бързат? Всичко, което ставаше, идеше към тях като нещо необходимо: все тая картина на необходимост.

Тя беше нежна. Беше му признателна за много неща. Отношенията им сега бяха много по-свободни от вчера. Тя се усмихваше, сочеше едно птиче, което кълвеше пред вратата. Нейното лице му се стори ново, къде беше виждал той такива лица?

На пътниците. На пътниците, които след няколко секунди животът ще откъсне от вашия живот. По пристанищата и гарите. Това лице може вече да се усмихва, да живее с непознати устреми.

Той отново вдигна очи. Тя беше в профил, приведена и мечтаеше. Когато мръднеше малко глава, той нея виждаше.

Несъмнено тя все така го обичаше, но не бива да се иска премного от едно слабо девойче. Очевидно той не можеше да каже: „Връщам ви свободата“, нито някоя също тъй нелепа фраза, но й говори за онова, което смяташе да прави, за бъдещето си. И в оня живот, който той си представяше, тя не беше включена. За да му благодари, тя сложи малката си ръка върху лакътя му:

— Вие сте всичко... цялата моя любов. И това бе вярно, но в тия думи той разбра също тъй, че те не бяха създадени един за друг.

Упорита и нежна. Едва ли не корава, жестока, несправедлива, но без да го съзнава. Да защитава на всяка цена някакво неясно благо. Спокойна и нежна. Тя не бе създадена също и за Ерлен. Той знаеше това. Животът, който тя казваше, че наново ще почне с него, и бе носил само болка. Но тогава за какво бе създадена тя? Изглеждаше, че не страда.

Отново потеглиха. Бернис се извиваше мъничко вляво. Знаеше, че и той не страда, но несъмнено вътре в него някакво животно беше ранено и сълзите му бяха необясними.

В Париж не бе станало нищо необикновено: човек не причинява кой знае какви промени.

XI

Каква полза? Около него градът бе обзет от своята безполезна вече суетня. Той знаеше, че от тая бъркотия нищо не може да излезе. Вървеше бавно срещу чуждото множество на минувачите. И мислеше: „Също като че не съм тук.“ Той трябваше да замине скоро: това бе добре. Знаеше, че работата му ще го обкръжи с такива отговорности, че отново ще се намери в една действителност. Знаеше също, че във всекидневния живот най-малката крачка добива значимостта на факт и че тук духовният разгром губи малко от смисъла си. Дори шегите по летищата ще имат същата сладост. Това беше странно и все пак — така. Но той не се интересуваше от себе си.

Минавайки край „Парижката света Богородица“, влезе вътре, изненада се от гъстото множество и се прислони до един стълб. Но защо се намираше тук? Той сам се питаше. В края на краищата беше дошъл, защото тук минутите водеха до нещо. Навън те вече не водеха до нищо. Така. „Навън минутите вече не водят до нищо.“ Също тъй усещаше потребността да проумее себе си и се отдаваше на вярата така, както на която и да е дисциплина на мисълта. Казваше си: „Ако намеря някоя формула, в която да бъда изявен, която да ме обединява — за мене това ще бъде истинското — и добавяше уморено: — И все пак не бих го повярвал.“

И изведнъж, стори му се, че въпросът бе за някакво отплуване и че целият му живот се бе изхабил в опити да избяга по тоя начин. И началото на проповедта го смути като сигнал за заминаване.

— „Царството небесно — започна проповедникът, — царството небесно...“

Той се подпря с ръце върху широкия перваз на амвона... наведе се над множеството. Струпано множество, което поглъща всичко. Трябва да бъде нахранено. Хрумваха му образи с необикновена убедителност. Той мислеше за рибите, хванати в риболовния кош, и без връзка добави:

— „Когато галилейският рибар...“

Той употребяваше вече само думи, които повличаха цяла редица възпоминания, думи, които бяха дълготрайни. Струваше му се, че извършва бавен натиск над множеството, че удължава постепенно устрема си, както разкрячите на някой бегач!

— „Да знаехте... Да знаехте колко любов...“

Той спря малко задъхан: чувствата му бяха премного пълноценни и не можеха да бъдат изразени. Той разбра, че и най-малките думи, най-изтърканите му се струват натежнели от премного смисъл и че не различаваше думите, които даряват. Светлината на свещите правеше лицето му восъчно. Той се възправи, опрял ръце и дигнал отвесно чело. Когато се отпусна, множеството се поразмърда като море.

Сетне думите нахлуха и той пак говори. Говореше с изумителна увереност. С радост като пристанищен носач, който съзнава силата си. Идеха му мисли, които се раждаха извън него през това време, когато довършваше израза си, като товар, който му подаваха, и той предварително чувствуваше как смътно се издига в него образът, дето ще сложи формулата, която би го приобщила с тоя народ.

Сега Бернис слушаше заключението.

— „Аз съм изворът на всеки живот. Аз съм приливът, който влиза във вас и ви оживява, и се оттегля. Аз съм болката, която влиза във вас и ви разкъсва, и се оттегля. Аз съм обичта, която влиза във вас и трае навеки.

И вие идете да ми противопоставите Марсион^[1] и четвъртото евангелие. И вие идете да ми приказвате за вмъкване на чужди изрази^[2] между истинските. И вие идете да издигнете срещу мене вашата жалка човешка логика, когато аз съм оня, който е отвъд нея, когато тъкмо от нея ви освобождавам аз!

О, пленници, разберете ме! Аз ви освобождавам от вашата наука, от вашите формули, от вашите закони, от това заробване на духа ви, от тоя детерминизъм, по-суров от фаталността. Аз съм слабото място на бронята. Аз съм прозорчето в затвора. Аз съм грешката в пресмятането: аз съм животът.

Вие изчислихте пътя на звездата, о, поколение на лабораториите, но не познавате вече звездата. Тя е една формула във вашата книга, но не е вече светлина. Вие знаете за това по-малко от едно детенце. Вие

открихте дори закони, които управляват човешката любов, но самата тая любов се изплъзва от вашите формули: вие знаете за нея по-малко от една девойка! Щом е тъй, елате при мене. Аз ще ви възвърна нежността на светлината, светлината на любовта. Аз не ви заробвам: аз ви спасявам. Освобождавам ви от човека, който пръв пресметна падането на един плод и ви окова в това робство. Моят дом е единственият изход, какво ще станете вие извън моя дом?

Какво ще станете вие извън моя дом, вън от тоя кораб, дето изнизването на часовете има смисъл, както изтичането на морето по лъскавия нос на кораба. Морето, което тече, без да прави шум, но носи островите. Движението на морето.

Елате при мене вие, за които делото, което не води към нищо, бе горчиво.

Елате при мене вие, за които мисълта, която води само към законите, бе горчива...”

Той разтвори обятия:

— „Защото аз съм оня, който приема. Аз носех греховете на света. Аз носех неговото зло. Аз носех вашите мъки на животни, които загубват малките си, и вашите неизлечими болести — и вие бяхте облекчени. Но твоята болка, днешен мой народе, е едно бедствие, по-голямо и по-непоправимо, и все пак аз ще го нося както другите. Ще нося по-тежките окови на духа.

Аз съм тоя, който носи бремето на света.“

На Бернис се стори, че тоя човек е отчаян, защото той не викаше, за да получи знамение. Защото не възвестяваше знамение. Защото той отговаряше на себе си.

— „Вие ще бъдете деца, които играят.

Елате при мене и аз ще дам смисъл на вашите напразни всекидневни усилия, те ще съзиждат в сърцето ви и аз ще направя от тях нещо човешко.“

Словото прониква в множеството. Бернис не чува вече словото, но нещо, което е в словото и което се възвръща като музикална фраза.

„... аз ще направя от тях нещо човешко.“

Той се тревожи.

— „Елате при мене, днешни влюбени, и от вашите любовни чувства, сухи, жестоки и безнадеждни, аз ще направя нещо човешко.

Елате при мене и от вашето бързане към плътта и от вашето тъжно възвръщане аз ще направя нещо човешко...“

Бернис усеща, че мъката му расте.

— „... Защото аз съм тоя, който се възхити от човека...“

Бернис е съвсем объркан.

— „Аз единствен мога да възвърна човека на самия него.“

Свещеникът млъкна. Изтощен, той се обърна към олтара. Поклони се на бога, който бе възвестил. Почувствува се смирен, като че бе дал всичко, като че изчерпването на неговото тяло беше някакво дарение. Без сам, да съзнава, той се отъждествяваше с Христос. Обърнат към олтара, той поде с ужасяваща бавност:

— „Отче мой, аз повярвах в тях и затова отдадох живота си...“

И за последен път се наведе към множеството и каза:

— „Защото ги обичам...“

Сетне потрепера.

На Бернис млчанието се стори чудодейно.

— „В името на отца...“

Бернис мислеше: „Каква безнадеждност! Къде е веруюто? Аз не чух веруюто, а един свършен, безнадежден вик.“

Той излезе. Големите улични лампи щяха скоро да светнат. Бернис вървеше по брега на Сена. Дърветата стояха неподвижни, е клони, безредно застинали в гъстия като клей здрач. Бернис вървеше. Някакво спокойствие го бе обзело от прекъсването на деня, спокойствие, за което хората смятат, че е причинено от разрешаването на някаква проблема.

Но тоя здрач... Завеса в дъното, прекалено театрална, която е служила вече при сгромолясването на империи, при вечерите на поражение и при развързката на бледи любовни истории и която ще служи утре за други пиеси. Завеса в дъното, която разтревожва, когато вечерта е спокойна, когато животът се влече, защото човек не знае каква драма се играе. Ах, да имаше нещо, което да го спаси от една толкова човешка тревога...

Големите улични лампи светнаха всички наведнъж.

[1] Марсион — християнски еретик от II в. сл.н.е. — Б.пр. ↑

[\[2\]](#) Вмъкване на чужди изрази в старите религиозни книги. —
Б.пр. [↑](#)

XII

Таксита. Автобуси. Оживление, което не може да се назове и в което е приятно, нали, Бернис, да се загубиш? Тромав човек, закован на асфалта. Хайде, поразмърдай се! Жени, които срещаш само веднъж в живота си: единствен случай за щастие. Оттатък е Монмартр, цял в по-остра светлина. Уличните момичета вече се лепят. Махай се!... Оттатък — други жени.

Коли „Испано“ като изящни кутии, които правят дори от нехубавите жени скъпоценна плът. Петстотин банкноти в бисери, висящи по гърдите, а какви пръстени! Луксозна плът. Още едно тревожно улично момиче: „Остави ме! Аз те познавам, мръснико, махай се! Оставете ме да мина, аз искам да живея!“

Тая жена вечеряше пред него във вечерна рокля, с триъгълен разрез на голия гръб. Той вижда само тила, само плещите, тоя сляп гръб, дето пробягват бързи тръпки. Тая материя, която постоянно се възобновява и не може да се улови. Тъй като жената пушеше цигара, подпряла брадичка на юмрука си, и извиваше глава, той видя само една празна плоскост.

„Стена“ — помисли той.

Танцовачките започнаха да играят. Стъпката им бе гъвкава и душата на балета им вдъхваше душа. Бернис обичаше тоя ритъм, който ги караше да увисват в равновесие. Едно съвсем застрашено равновесие, но което те си възвръщаха винаги с учудваща увереност. Те смущаваха чувствеността с това, че винаги разстройваха образа, който щеше да се установи, и пред прага на почивката, на смъртта го превръщаха отново в движения. То беше самият израз на страстното желание.

Пред него бе тоя загадъчен гръб, гладък като повърхност на езеро. Но едно скицирано леко движение, една мисъл или тръпка разливаха по него дълга тъмна вълна. Бернис мислеше: „Имам нужда от всичко тъмно, което се движи зад него.“

Танцовачките се покланяха, след като бяха начертали и изтрили няколко загадки по пясъка. Бернис направи знак на най-ефирната от

тях.

— Ти танцуваш хубаво.

Той отгатваше тежестта на нейната плът, подобна на плод, и за него бе откритие, като разбра, че тя все пак има тежест. Цяло богатство. Тя седна. Имаше настойчив поглед и нещо волско в бръснатия врат. То беше най-негъвката точка в това тяло. Лицето ѝ съвсем не бе изтънчено, но цялото ѝ тяло като че изхождаше от това лице и разливаше голямо спокойствие.

После Бернис съзря слепените ѝ от потта коси. Една бръчка под грима, овехтелият накит. Излязла от танца, като от стихията си, тя изглеждаше повехнала и негъвкава.

— За какво мислиш?

Тя направи несръчно движение.

Цялото това нощно оживление добиваше смисъл. Оживлението на грумовете, на шофьорите на таксито, на директора. Те вършеха занаята си, който в края на краищата беше да тикнат пред него това шампанско и това уморено момиче. Бернис гледаше живота откъм кулисите, дето всичко е занаят. Дето няма ни порок, ни добродетел, ни смътно вълнение, но един толкова привичен труд, толкова безличен, колкото трудът на група работници за определена работа. Дори тоя танц, който обединяваше движенията, за да се създаде един език, можеше да говори само на чужденеца. Само чужденецът можеше да съзρε тук някаква постройка, каквато те отдавна бяха забравили. Така музикантът, който свири за хиляден път същия музикален къс, загубва смисъла му. Тук те правят стъпки, усмихват се под блясъка на прожекторите, но бог знае с какви мисли. Една, заета единствено с крака си, който я боли, друга с някоя среща — о, толкова жалка! — след танца! И тая, която си мисли: „Дължа сто франка...“ И оная може би с нейното постоянно: „Боли ме.“

Устремът вече гаснеше в него. Той си казваше: „Ти не можеш ми даде нищо от онова, което желая.“ И все пак неговата самотност бе толкова мъчителна, че той имаше нужда от нея.

XIII

Тя се бои от тоя мълчалив човек. Когато се събужда през нощта до заспалия мъж, има чувството, че е забравена на някой пустинен пясъчен бряг.

— Вземи ме в прегръдките си!

Все пак тя усеща пристъпи на нежност... но тоя непознат живот, заключен в това тяло, тия непознати сънища под твърдата кост на челото! Легнала напреко върху тая гръд, тя чувства как дъхът на мъжа се издига и слиза като вълна и това е тревогата на някакво пътуване по море. Долепи ли ухо до тялото, тя чува твърдите удари на сърцето — тоя мотор в движение или тая секира за разрушаване, — усеща някакво бързо, неуловимо бягство. А това мълчание, когато тя произнася една дума, която го изтръгва от съня. Тя брои секундите между думата и отговора, както пред буря — едно... две... три... Той е някъде отвъд. Когато затваря очи, тя хваща с две ръце и повдига тая тежка — като на мъртвец — глава, както се вдига паважен камък.

— Любими мой, каква безутешност... Загадъчен спътник в пътешествие.

Прострени един до друг и мълчаливи. Чувствуваш живота, който минава през тебе като река. Шеметен бяг. А тялото — устремена лодка...

— Колко е часът?

Даваш си сметка: чудновато пътешествие.

„О, мой любими!“ С отметната глава, с разбъркани коси, като извадена от вода, тя се вкопчва в него. От съня или от любовта жената излиза с тоя кичур коси, залепен на челото, с разстроено лице, като измъкната от морето.

— Колко е часът?

Хе! Защо? Тия часове минават като малки провинциални гари — полунощ, един часът, два часът, — отхвърлени назад, загубени. Нещо се изнизва между пръстите, което не може да се задържи. Да остарееш, не е тежко.

„Много добре си представям какъв ще бъдеш с бели коси и кротко застанала до тебе, аз, твоя приятелка...”

Да остарееш, не е тежко.

Но тоя похабен миг, това отложено спокойствие и тая далечина, ето това е уморително.

— Разкажи ми за твоята страна.

— Там...

Бернис знае, че това е невъзможно. Градове, морета, отечества, всички са еднакви. Понякога има само бегъл облик, който се отгатва, без да го разбираш, и който не може да се предаде.

Той досяга с ръка тялото на жената там, дето плътта е беззащитна. Жена: най-голата жива плът, която свети с най-нежен блясък. Той мисли за тоя тайнствен живот, който я оживява, който я топли като слънце, като вътрешен климат. Бернис не си казва, че тя е нежна, нито че е хубава, но че е топла. Топла като животно. Жива. И това сърце, което непрестанно бие — извор, различен от неговия и заключен в това тяло.

Той мисли за това сладострастие, което удря криле няколко секунди в него — за това безумно птиче, което удря криле и умира. А сега...

Сега небето трепти през прозореца. О, жена след любовта — обезоръжена и развенчана от желанието на мъжа. Отхвърлена между студените звезди. Пейзажите на сърцето се сменят толкова бързо... Преминало е желанието, преминала е нежността, преминала е огнената река. Сега, чист, студен, отърван от тялото, ти си на носа на кораб, запътен в морето.

XIV

Тая подредена гостна стая прилича на станционен перон. В Париж преди бързия влак Бернис прекарва празни часове. С чело, опряно на стъклото, той гледа как тече тълпата. Тая река го е изпреварила. Всеки мъж крои някакъв план, бърза. Заплитат се интриги, които ще се разплетат извън него. Оная жена минава, прави само десетина крачки и излиза извън времето. Тая тълпа беше живата материя, която те храни със сълзи и със смехове, а сега е като материята на мъртви народи.

ТРЕТА ЧАСТ

I

Европа и Африка с малки промеждутъци се приготвиха за нощта, като разчистваха тук-таме последните бури на деня. Бурята в Гренада затихваше, а бурята в Малага се разрази в дъжд. На някои места вихрушките още се вкопчваха в клоните като в коси.

Тулуза, Барселона, Аликанте, след като бяха изпратили бързо пощенския, се подреждаха, прибираха самолетите, затваряха хангарите. Малага, която го очакваше през деня, нямаше нужда да приготвя прожектори. Впрочем той нямаше да се приземи там. Сигурно щеше да продължи, летейки ниско, за Танжер. Трябваше още днес да мине протока на двайсет метра височина, без да вижда брега на Африка, по компаса. Мощен западен вятър дълбаеше морето. Разбитите вълни ставаха бели. Всеки закотвен кораб, обърнат срещу вятъра, работеше с всичките си свръзки, както в открито море. Английската скала^[1] причиняваше на изток такъв натиск, че дъждът се изливаше из ведро. На запад облаците се бяха вдигнали малко. От другата страна на морето Танжер димеше под проливен дъжд, който измиваше града. На хоризонта — струпани кълбести облаци. Но към Лараш небето бе чисто.

Казабланка дишаше под ведро небе. Неподвижни платноходки бележеха пристанището както след битка. По морето, дето бурята бе вилняла, бяха останали само дълбоки правилни бразди, които се ръзгъваха ветрилообразно. Нивята под залеза бяха сякаш по-ярко зелени и дълбоки като вода. Тук-таме в още мокрите места лъщеше градът. В помещението на електромонтьорите — бездействие и очакване. Електромонтьорите в Агадир вечеряха в града: те разполагаха с още четири часа. Ония от Порт-Етиен, Сен-Луи, Дакар имаха време да спят.

В осем часа вечерта безжичният телеграф от Малага съобщи:

Пощенският мина, без да се приземи.

И Казабланка опита светлините си. Лампите, които посочваха площадката, очертаха с червено един къс от нощта, един черен правоъгълник. Тук — там липсваше по една лампа, като изваден зъб. Сетне втори прекъсвач запали фаровете. Те разляха сред полето светлина като локва от мляко. Липсваше само артистът от мюзикхола.

Преместиха един рефлектор. Невидимият сноп заля едно мокро дърво. То едва лъсна, като че бе от кристал. Сетне — една бяла барака, която доби огромна значителност. Сенките ѝ се завъртяха и сетне и тя бе разрушена. Най-после светлият кръг слезе, намери мястото си и отново постла за самолета постелята от бяла слама.

— Добре — рече началникът, — угасете.

Той се качи до канцеларията, прегледа книгата и вече свободен от грижи, погледна телефона. Работ скоро щеше да се обади. Всичко бе готово. Механиците сядаха по бидоните и сандъците.

Агадир не разбираше нищо. По неговите пресмятания самолетът бе вече отлетял от Казабланка. Бяха нащрек, очаквайки го, без да знаят кога ще дойде. Десет пъти сметнаха Венера за бордовата лампа на апарата, както и Полярната звезда, която идеше точно от Север. За да запалят прожекторите, очакваха да се появи още една звезда, да я видят, че броди, без да си намира място сред съзвездията.

Началникът на летището беше в недоумение. Да разреши ли и той отлитането? Той се опасяваше от мъгла на юг, може би до пресъхващия поток Нун, може би дори чак до Жюби, а Жюби оставаше ням въпреки зова на безжичния телеграф. Не можеше да се хвърли нощем самолетът Франция — Америка в мъгла! А тоя пост в Сахара пазеше своята тайна за себе си.

Но в Жюби, откъснати от света, ние изпращахме сигнали за бедствие, като някой кораб:

Съобщете новини пощенския, съобщете...

Ние не отговаряхме вече на Сиснерос, който ни дразнеше със същите въпроси. Така на хиляда километра едни от други ние хвърляхме в нощта напразни жалби.

В двадесет часа и петдесет минути всичко се успокои. Казабланка и Агадир можаха да се чуят по телефона. А нашите

радисти най-сетне се свързаха. Казабланка говореше и всяка дума оттам се повтаряше до Дакар:

Пощенският ще тръгне в двацет и два часа за Агадир.

От Агадир за Жюби: Пощенският ще бъде Агадир дванадесет тридесет. Точка. Ще можем ли да го изпратим към вас?

От Жюби за Агадир: Мъгла. Чакайте деня.

От Жюби за Сиснерос: Порт-Етиен, Дакар. Пощенският ще ноцува Агадир.

Пилотът подписваше пътните листове в Казабланка и смигаше под лампата. Преди малко всеки поглед бе само дребна плячка. Понякога Бернис трябваше да се смята щастлив, че може да се упътва от разбитите бели вълни по границата между земята и водата. Сега в тая канцелария очите му бяха изпълнени с етажерки, с бели листове, плътни мебели. Това беше един стегнат свят — и той щедро раздаваше своята материя. А зад отвора на вратата — свят, изсмукал от нощта.

Той се беше зачервил от вятъра, който десет часа поред бе разтривал бузите му. Капки вода се стичаха от косата му. Той излизаше от нощта подобно каналджия от подземията, с тежките си ботуши, с кожената си дреха, със залепена по челото коса, и продължаваше да смига. Той спря:

— И... вие имате намерение да ме накарате да продължа ли?

Началникът на летището разместваше книжата с кисел вид.

— Ще направите каквото ви се каже.

Той вече знаеше, че няма да го накара да тръгне, а от своя страна пилотът знаеше, че ще поиска да тръгне. Но всеки от тях искаше да докаже на себе си, че той сам решава.

— Заклучете ме с вързани очи в един долап с едно кранче за газ и поискайте от мене да закарам долапа в Агадир: ето какво ме карате да направя.

Той беше премного зает с вътрешния си живот и ни за миг не помисли за някаква лична злополука: тия мисли хрумват на хора с

незаети души, но картината с долапа го възхити. Има невъзможни неща... които все пак той би успял да извърши.

Началникът на летището откряхна вратата, за да хвърли цигарата си в мрака.

— Я Виждат се някои...

— Какво?

— Звезди.

Пилотът се раздразни от това:

— Не ме интересуват вашите звезди, виждат се само три. Вие не ме изпращате на Марс, а в Агадир.

— Луната изгрява след един час.

— Луната... Луната...

Тая луна още повече го уязви: чакал ли е някога той луната, за да лети нощем? Да не би да е още ученик?

— Добре. Разбрано. Тогава останете.

Пилотът се успокои, разгъна сандвичите, които бяха от миналата вечер, и кротко задъвка. След двацет минути щеше да тръгне. Началникът се усмихваше. Той потупваше телефона, знаейки, че няма да мине много време и ще сигнализира отлитането му.

Сега, когато всичко бе готово, настъпи празнота. Понякога така спира времето. Пилотът остана неподвижен, приведен напред на стола си, с черни от машинното масло ръце между коленете. Очите му бяха впити в някаква точка между стената и него. Седнал встрани, с полуотворена уста, началникът на летището сякаш чакаше някакъв таен сигнал. Машинописката се прозя, подпря брадичката на ръка и почувствува, че сънят се ражда в нея като някаква огромна маса. Един пясъчен часовник несъмнено течеше. Сетне далечен вик бе досягането, което туря в ход механизма.

Началникът на летището вдигна пръст. Пилотът се усмихна, изправи се, пое пресен въздух.

— А! Сбогом!

Така понякога се прекъсва филм. Неподвижността те сграбчва, всеки миг все по-сериозно, като припадък, а сетне животът отново започва.

И отначало той имаше чувството не че отлита, но че се затваря в някаква влажна и студена пещера, блъскана от бученето на мотора му като море. Сетне, че съвсем малко неща му помагат. Денем облият

гръб на някой хълм, линията на някой залив, синьото небе създават един свят, в който си и ти, но сега той беше извън всичко, в един свят, който се образуваше, в който още са примесени първичните елементи. Равнината се измъкваше, отнасяйки последните градове — Мазаган, Сафи, Матадор, които го осветяваха отдолу като цветни стъклописи. Сетне блеснаха последните чифлици, последните светлини на земята. Изведнъж той ослепа.

„Добре. Май че ще затъна.“

Като следеше указанията на наклона и висотомера, той почна да се спуска, за да излезе от облака. Слабата червенина на една крушка го заслепяваше; той я угаси.

„Добре, излязох, но нищо не виждам.“

Първите върхове на малкия Атлас минаваха, невидими, неми, между две водни пространства, като плуващи айсберги; той ги усещаше до рамото си.

„Хм, зле сме.“

Обърна се. Един механик, единственият пътник, сложил ръчна лампа на коленете си, четеше книга. Само приведената глава изплуваше с преобърнати сенки в кабинката. Тя му се стори странна, осветена извътре, подобна на фенер. Той извика:

— Хей! — но гласът му не се чу. Удари с юмрук по ламарината: човекът, изплувал над светлината, която държеше, продължаваше да чете. Когато обърна страницата, лицето му изглеждаше съсипано.

— Хей! — викна пак Бернис. На два лакътя от него тоя човек беше недосегаем. Той се отказа да влезе във връзка с него и се обърна напред.

„Трябва да се приближа до нос Гир, но да ме обесят, ако... зле сме.“

Размисли:

„Трябва да съм премного навътре в морето.“

Той коригира пътя си по компаса. Чувствуваше се чудновато отхвърлен вдясно, като плашлива кобила, сякаш действително планините вляво го притискаха.

„Навярно вали.“

Протегна ръка, която дъждът наръси.

„След двайсет минути ще стигна до брега на равнината, ще рискувам по-малко...“

Но изведнъж внезапно проясняване! Небето, изметено от облаците, всички звезди, окъпани, нови. Луната... луната, о, най-хубавата лампа! Летището в Агадир блесна три пъти като светлинна реклама.

„Не ми трябват неговите светлини! Аз имам луната!...“

[1] Гибралтар. — Б.пр. ↑

II

В Кап Жюби денят повдигаше завесата и сцената ми изглеждаше празна. Декор без сянка, без заден план. Дюната — все на същото място, испанското укрепление, пустинята. Липсваше онова леко движение, което създава дори в спокойно време богатството на ливадите и на морето... Чергарите от бавните кервани виждаха, че пясъчните зърна се променят и вечер опъваха шатрите си сред девствен декор. Аз бих могъл да почувствувам и при най-малкото преместване безпределността на пустинята, но този неизменен пейзаж ограничаваше мисълта като цветна литография.

На този кладенец съответствуваше друг кладенец, триста километра по-далеч. Същият кладенец, привидно същият пясък и гънките на почвата, разположени по същия начин. Но там тъканта на нещата беше нова. Подновявана, както миг след миг се подновява една и съща морска пяна. Тъкмо при втория кладенец бих почувствувал самотността си, тъкмо при следния кладенец непокорството на племената би било наистина загадъчно.

Денят протичаше, оголен от събития. За астрономите той беше само слънчевото движение. Беше за няколко часа коремът на земята, който се пече на слънцето. Тук думите постепенно загубваха смисъла, който им гарантираше нашето човечество. Те включваха в себе си само пясък. Най-тежките думи — „нежност“, „любов“, не бяха в нашите сърца никакво бреме.

„Тръгнал в пет часа от Агадир, ти трябваше вече да си се приземил.“

— Тръгнал в пет часа от Агадир, той трябваше вече да се е приземил.

— Да, драги, да... но югоизточният вятър. Небето е жълто. След няколко часа вятърът ще разблъска пустинята, извайвана цели месеци от северния вятър. Дни на безредие: дюните, блъскани косо, източват пясъка си на дълги къдели и всяка от тях се развива, за да се възстанови малко по-надалеч.

Слушаш. Не. Това е морето.

Един пощенски самолет на път — това е нищо. Но между Агадир и Кап Жюби, над тая неизследвана размирна област — това е другар, който не е никъде. Ей сега в нашето небе ще се появи един неподвижен знак.

„Тръгнал в пет часа от Агадир...”

Мислим смътно за драмата. Един повреден самолет, това е очакване, което се удължава, спор, който става малко нервен и който се изражда. Сетне — времето става необятно и мъчно се запълва с дребни жестове, с думи без продължение...

И внезапно — удар с юмрук по масата. Едно: „Господи! Десет часът...“, което дига на крак хората; то е — един другар, пленен от маврите.

Радистът на безжичния телеграф се е свързал с Лас Палмас. Дизелът шумно пъхти. Динамото бръмчи като турбина. Радистът е впил очи в амперметъра, дето всяко намаляване на тока личи.

Аз чакам прав. Човекът встрани ми протяга лявата си ръка, а с дясната продължава работата си. Сетне ми извиква:

— Какво?

Аз не отговорих нищо. Минават двайсет секунди. Той пак вика, аз не чувам, казвам: „Ах, да?“ Наоколо ми всичко лъщи, през полуотворените капаци се промъква ивица слънце. Лостовете на дизела пускат влажни искри, разбиват тая бликаща светлина.

Най-сетне радистът се обръща цял към мене и сваля каската си. Моторът кашля и спира. Аз очаквам последните думи, но изненадан от тишината, той ми ги извиква така, като че съм на сто метра.

... Съвсем не щат да знаят.

— Кои?

— Те.

— А, да? Можете ли да вземете Агадир?

— Не е час за свръзка.

— Все пак опитайте се.

Аз надрасквам на един бележник:

Пощенският не е пристигнал. Дали наистина е тръгнал? Точка. Потвърдете часа на отлитането.

— Предайте им това.
— Добре. Ще ги викам.
И шумотевицата започва.
— Е?
— ... кайте.

Аз съм разсеян, мисля си: той е искал да каже: „Чакайте.“ Кой пилотира пощенския? Ти ли, Жак Бернис, който си сега извън пространството, извън времето?

Радистът отстранява другите станции, включва един уред за свръзка, поставя каската си. Той почуква с молива си по масата, поглежда часовника си и се прозява.

— Повреден ли, защо?
— Че как мога да знам аз!
— Вярно. А... нищо. Агадир не е чул.
— Ще опитате ли пак?
— Ще опитам пак.
Моторът тръгва.

Агадир продължава да мълчи. Сега ние дебнем гласа му. Ако говори с някой друг пост, ще се вмесим в разговора.

Сядам. Като няма какво да правя, вземам една слушалка и попадам в някаква клетка, изпълнена с птича врява.

Дълги, къси, съвсем бързи трели — не мога да разчета тоя език, но колко гласове откривам в едно небе, което смятах пустинно.

Говореха три поста. Един млъква, друг се вмъква.

— Това ли? Бордо по автоматичната.

Остра, бърза, далечна рулада. Един по-сериозен глас, сетне — по-бавен.

— А това?
— Дакар.

Безнадежден тембър. Гласът млъква, отново почва, пак млъква и пак започва.

— ... Барселона вика Лондон, а Лондон не отговаря.

Там някъде, много далеч, Сент-Асиз разказва нещо приглушено.

Каква среща в Сахара! Цяла Европа събрана, столици с птичи гласове, разменящи си доверителни неща. Прогърмя близко бучене.

Динамото потапя гласовете в мълчание.

— Това Агадир ли беше?

— Агадир.

Все така, не знам защо, с очи, впити в часовника, радистът отправя зов след зов.

— Чу ли?

— Не. Но говори с Казабланка, ще узнаем.

Ние хващаме крадешком тайни... Моливът се колебае, пада, отбелязва една буква, сетне две, сетне бързо десет. Нарездат се. Образуват се думи, изглежда, че ще се определят.

Бележка за Казабланка...

Безобразник! Тенериф ни пречи да чуем Агадир. Силният му глас изпълва слушалките.

... ацнал шест часа, трийсет. Тръгна отново в...

Натрапникът Тенериф продължава да ни пречи.

Но аз вече зная достатъчно. В шест часа и трийсет пощенският се е върнал в Агадир.

— Мъгла ли? Неприятности с мотора?

И трябва да е отлетял отново в седем часа... Няма закъснение. „Благодаря!“

III

Жак Бернис, тоя път преди твоето пристигане аз ще разкрия кой си ти. Ти, когото от вчера радистите определяха точно къде се намиращ, който ще прекара тук установените двайсет минути, за когото аз ще отворя кутия консерви и бутилка вино, който няма да ни разправя нито за любовта, нито за смъртта, нито за някоя от истинските проблеми — а за посоката на вятъра, за състоянието на небето, за своя мотор. Ти, който ще се смееш на остроумието на някой механик, ще пъшкаш от жегата, ще приличаш на всеки от нас...

Аз ще разкажа какво пътуване направи ти. Как отстраняваш облика на нещата, защото твоите стъпки редом с нашите не са като нашите.

Ние имахме едно и също детство и ето че в моя спомен внезапно изниква оня стар, порутен и отрупан с бръшлян зид. Ние бяхме смели деца: „Защо се страхуваш? Бутни вратата...“

Стар, порутен и отрупан с бръшлян зид. Изсъхнал, пронизан, изваян от слънцето, действителен. Между листата шумоляха гущери, които ние наричахме змии, тъй като вече обичахме дори образа на бягството, което е смъртта. Всеки камък от отсамната страна беше топъл, излюпен като яйце и овален като яйце. Това слънце освобождаваше от всякаква загадъчност всеки къс от земята, всяко клонче. Отсам зида царуваше в своето богатство, в своята пълнота полското лято. Ние съзирахме една камбанария. Чувахме една вършачка. Синевата на небето запълваше всички празнини. Селяните жънеха житото, свещеникът пръскаше лозето си, в гостната родителите ни играеха бридж. Ние наричахме ония, които бяха обработвали шейсет години тоя кът на земята, които от рождение до смърт съхраняваха това слънце, тия жита, това жилище, ние наричахме тия сегашни поколения „групата пазачи“. Защото ни се искаше да си представяме, че сме върху най-застрашен остров между два опасни океана, между миналото и бъдещето.

„Завърти ключа...“

На децата бе забранено да натискат тая малка зелена врата — с изтъркана зелена боя на старата лодка, да пипат грамадната ключалка — изход, ръждясал от времето като старата морска котва.

Несъмнено страхуваха се за нас от тоя водоем под открито небе — ужас да не би някое дете да се удави в барата. Зад вратата спеше вода, която ние наричахме неподвижна от хиляда години и за която мислехме всеки път, щом чуехме да се говори за мъртва вода. Мънички кръгли листа я покриваха със зелена тъкан: ние хвърляхме камъни, пробиваха дупки.

Каква свежест имаше под клоните — много стари и много тежки, — които носеха товара на слънцето. Никога лъч не бе ожълтил нежната морава на насипа, нито достигнал скъпоценната тъкан. Камъкът, който бяхме хвърлили, започваше пътя си като звезда, защото за нас тая вода беше бездънна.

„Да седнем...“ Никакъв шум не стигаше до нас. Ние се наслаждавахме на свежестта, на мириса, на влажността, които подновяваха нашата плът. Бяхме се загубили до границите на света, защото вече знаехме, че да пътешествуваш, това значи преди всичко да промениш плътта си.

„Тук е опакото на нещата...“

Опакото на това лято, толкова уверено в себе си, на това поле, на тия лица, които ни държаха пленници. И ние мразехме тоя наложен ни свят. За вечеря отивахме към къщата, натежнели от тайни, подобно индийските плувци, които търсят бисери. В мига, когато слънцето потъва, когато покривката на масата е розова, ние чувахме да се произнасят думите, които ни причиняваха болка:

„Дните се удължават...“

Тогава се чувствахме отново обсебени от оня стар припев, от тоя живот, изплетен от сезони, ваканции, сватби и смърт. Цялата празна шумотевица на повърхността.

Да избягаме, това бе важното. На десет години ние имахме за убежище дървената скеля на тавана. Мъртви птичета, стари пробити сандъци, необикновени дрехи: нещо от кулисите на живота. И съкровището, което казвахме, че е скрито, съкровището на старите къщи, точно описано във вълшебните приказки: сапфири, опали, диаманти. Съкровището, което блестеше слабо. Кое то бе смисълът за съществуването на всяка стена, на всяка греда. Тия грамадни греди,

които защитаваха къщата бог знае от какво. О, да, имаше от какво. От времето. Защото у нас то беше големият враг. Бранеха се от него с традициите. Култът към миналото. Грамадните греди. Ала единствени ние знаехме, че тая къща е пусната като кораб. Само ние, които посещавахме складовете за въглища в кораба и трюма, знаехме отде се промъква водата. Знаехме дупките на покрива, през които се промъкваха птичките, за да умират. Знаехме всяка пукнатина на дървената скеля. Долу, в салоните, поканените гости разговаряха, хубави дами танцуваха. Каква измамна сигурност! Несъмнено черпеха с ликьори. Слуги, облечени в черно, с бели ръкавици. О, пътници! А ние горе гледахме как се процежда синята нощ през цепнатините. На покрива. Мъничка дупчица: тъкмо за да падне върху ни една — единствена звезда, изхвърлена за нас от цялото небе. И това беше звездата, от която се разболяваш. Тук ние се обръщаме: тя беше звездата, която причинява смърт.

Ние скачахме. Скрита работа на предметите. Греди, разцепени от съкровището. При всяко пукане ние преглеждахме гредите. Всичко бе шушулка, готова да пусне семето си. Стара кора на нещата, под която се намираше — ние не се съмнявахме в това — друго нещо. Дори тая звезда, тоя малък твърд диамант. Някой ден ще тръгнем към Север или към Юг, или в самите нас, за да я търсим. Бягство.

Звездата, носителка на сън, ясна като някакъв знак, се завърташе около плочата, която я скриваше. И ние слизахме в нашата стая, отнасяйки за дългото пътешествие на полусъня опознаването на един свят, дете загадъчният камък потъва безкрай във водата подобно на ония лъчи в пространството, които плуват хиляди години, за да стигнат до нас; дете къщата, която пращи от вятъра, е застрашена като кораб, дете нещата се разпукват едно по едно под тъмния натиск на съкровището.

— Седни тук. Мислех, че си претърпял повреда и си слязъл. Пий. Мислех, че си кацнал и щях да тръгна да те търся. Самолетът е вече на пистата, виж. Племето аит-туеа нападна изаргините. Мислех, че си попаднал в тая бъркотия, уплаших се. Пий. Какво искаш да ядеш?

— Остави ме да вървя.

— Имаш пет минути. Погледни ме. Какво се случи с Женевиер?
Защо се усмихваш?

— О, нищо. Преди малко в кабината си спомних една стара песен. Изведнъж се почувствувах толкова млад...

— А Женевиер?

— Не зная вече. Остави ме да тръгна.

— Жак... отговори ми... Видя ли я пак?

— Да... — Той се колебаеше. — Слизайки към Тулуза, заобиколих малко, за да я видя пак...

И Жак Бернис ми разказа преживяването си.

IV

То не беше малка провинциална гара, а една скрита врата. Обърната привидно към полето. Под погледа на един кротък контрольор тръгваше се по един бял, незагадъчен път, край един поток и шипкови храсти. Началникът на гарата наглеждаше розите си, един от станционните работници си даваше вид, че тика празна количка. Така преоблечени дебнеха трима пазачи на един потаен свят.

Контрольорът потупваше билета:

— Вие пътувате от Париж за Тулуза, защо слизате?

— Ще продължа със следния влак.

Контрольорът го гледаше. Той се колебаеше да му предаде — не пътя, не потока, не шипковите храсти, но онова царство, в което още от Мерлен^[1] можеш да се промъкнеш под привидните неща. Навярно бе открил най-сетне у Бернис трите необходими, още от Орфей, добродетели за подобни пътешествия: смелост, младост, любов...

— Минете — рече той.

Бързите влакове не спираха на тая гара, която беше измамна гара, подобна на ония малки потайни барове с фалшиви келнери, фалшиви музиканти, с фалшив барман. Още в пътническия влак Бернис почувствува, че животът му става по-бавен, променя смисъла си. Сега в тая бричка, до селянина, той още повече се отдалечаваше от нас. Потъваше в загадката. Селянинът от трийсетгодишната си възраст носеше вече всичките си бръчки и не можеше повече да остарява. Той посочваше някоя нива:

— Това расте бързо!

Какво невидимо за нас бързана бе тоя път на живота към слънцето.

Когато селянинът, посочвайки един зид, рече:

— Дядото на дядо ми го е построил.

Бернис откри колко по-далечни, по-засуетени, по-жалки сме ние.

Той засягаше вече един вечен зид, едно вечно дърво: усети, че пристига.

— Ето имението. Да ви чакам ли?

Царството на спяща под водата легенда — тук Бернис ще изживее сто години само в един час.

Същата вечер бричката, пътническият, бързият влак ще му позволят това ловко бягство, което ни връща от времето на Орфей, от времето на спящата красавица към света. Той ще изглежда пътник като другите, тръгнал към Тулуза, опрял бледото си лице о стъклото на прозореца. Но той ще носи в глъбината на сърцето си един спомен, който не може да се разкаже — „лунен цвят“, „цвят на времето“.

Странно посещение: никакъв глас не прокънтява, никаква изненада. Пътят придаваше един матов звук. Както някога, той прескочи плета, по алеите растеше трева... ах, разликата бе само тая. Къщата между дърветата му се стори бяла, но като насън, на непреодолимо разстояние. В мига, когато щеше да стигне целта, нима това беше мираж? Изкачи се на площадката пред входа, постлана с широки камъни. Тя бе създадена със сигурни линии — необходима и удобна. „Тук нищо не е изкуствено...“ Преддверието беше тъмно: върху един стол — бяла шапка. Нейната ли? Какво мило безредие; не безредие на изоставеност, а умно безредие, което показва човешко присъствие. Тук още личат следите на движение. Стол, леко отместен, отдето са станали с ръка, опряна на масата: той видя жеста. Една отворена книга: кой ли я е оставил? Защо? Последната фраза звънтеше още може би в нечие съзнание.

Бернис се усмихна, като помисли за хилядите дребни работи, за хилядите дребни замисли на къщата. През целия ден тук кръстосваха все със същите грижи, подреждайки същото безредие. Тук драмите имаха толкова малко значение: стигаше да бъдеш пътник или чужденец, за да ги погледнеш с усмивка...

Все пак — мислеше той — вечерта наставаше тук, както другаде приключва цяла година, то биваше завършен цикъл. Следната заран... отново започваше животът. Отиваше се към вечерта. Тогава нямаше вече грижи: капаците с летвички на прозорците — затворени, книгите — наредени, преградката на камината — на мястото си. Тая заслужена почивка би могла да бъде вечна, тя изглеждаше вече вечна. А моите нощи не са дори кратък отдих...

Той седна, без да прави шум. Не смееше да покаже, че е тук: всичко изглеждаше толкова спокойно, толкова равно. От една внимателно спусната щора се промъкна слънчев лъч. „Процеп — помисли Бернис, — тук се остарява, без да съзнаваш...”

„Какво ще узная аз?...“ Стъпки в съседната стая омагьосаха къщата. Спокойни стъпки. Стъпки на монахиня, която реди цветята на олтара.

„Каква ли дребничка работа довършват? Моят живот е стегнат като драма. А тук — колко простор, колко въздух между отделните движения, между отделните мисли...”

Той се наведе от прозореца към полето. То се бе изпънало под слънцето на много левги бял път, по който трябва да препускаш, за да отидеш да се молиш, да отидеш на лов, за да занесеш едно писмо. В далечината бучеше вършачка — трябваше да се насилиш, за да я чуеш: така прекалено слабият глас на някой актьор потиска публиката.

Стъпките отново се чува: „Нареждат дребните украшения, те постепенно са отрупали витрините. Всяко столетие, отивайки си, оставя след себе си тия черупки...”

Говореха. Бернис се вслуша.

— Мислиш ли, че тя ще изкара седмицата? Лекарят...

Стъпките се отдалечиха. Смаян, той не се обади. Кой умира? Сърцето му се сви. Той призова на помощ всички доказателства за живот — бялата шапка, отворената книга...

Гласовете отново се чува. Бяха гласове, изпълнени с обич, но много спокойни. Знаеха, че смъртта се е настанила под покрива, приемаха я като близка, без да извърщат лице. Тук нямаше нищо декламаторско. „Колко просто е всичко — помисли Бернис, — да живееш, да редиш дребните украшения, да умреш...”

— Набра ли цветя за гостната?

— Да.

Говореха ниско, с приглушен, но равен тон. Говореха за хиляда дребни неща и близката смърт просто ги обагреше в сивота. Чу се смях и угасна от само себе си. Смях без дълбок корен, но който не премахваше някакво театрално благородство.

— Не се качвай — каза гласът, — тя спи.

Бернис беше точно в сърцето на скръбта, в една интимност, която бе откраднал. Достраша го да не го открият. Когато скръбта трябва да се изрази пред чужд човек, тя става не толкова смирена. Викат му: „Вие, който сте я познавали, обичали...“ Той издига умиращата в цялата ѝ прелест — и това е непоносимо.

Но той все пак имаше право на тая интимност „... защото аз я обичах“.

Нему бе необходимо отново да я види. Качи се крадешком по стълбата и отвори вратата на спалнята. Цялото лято бе събрано вътре. Стените бяха светли, а леглото бяло. Отвореният прозорец се изпълваше със светлина. Часовникът на далечна камбанария, кротък и бавен, даваше верния ритъм на сърцето, сърце без треска — каквото трябва да имаме. Тя спеше. Какъв велелепен сън в разгара на лятото!

„Тя ще умре...“ Той тръгна по излъскания, светнал паркет. Той не проумяваше своето собствено спокойствие. Но тя простена и Бернис не посмя да се приближи повече.

Той долавяше някаква безпределна духовна същина: душата на болните се разстила и изпълва стаята и стаята е като рана. Не смееш да бутнеш дори една мебел, не смееш да ходиш.

Никакъв шум. Само мухите бръмчат. Някакъв далечен зов прозвучава като загадка. В стаята нахлу свеж мек вятър. „Вечерта дойде“ — помисли Бернис. Той мислеше за капациите на прозорците, които щяха да затворят, за светлината на лампата. Скоро нощта щеше да обсеби болната, така както трябва да се премине един етап. Тогава забулената лампа привлича като мираж и нещата, сенките на които не се движат и които гледаш дванайсет часа под същия ъгъл, в края на краищата се отпечатват в мозъка и тежат като непоносимо бреме.

— Кой е? — рече тя.

Бернис приближи. Нежност и жалост спряха на устните му. Той се наведе. Да ѝ помогне. Да я прегърне. Да бъде нейна сила.

— Жак... — Тя го гледаше втренчено. — Жак... От дълбините на мисълта си тя го теглеше към себе си. Тя не търсеше рамото му, за да се облегне, но ровеше спомените си. Като корабокрушенец, който се вдига, тя се вкопчи за ръкава му, но не за да улови нечие присъствие, някаква опора, а за да хване един образ... Тя гледаше...

И ето че постепенно той ѝ се струва чужд. Тя не познава тая бръчка, тоя поглед. Стиска пръстите му, за да го позове: той не може с

нищо да ѝ помогне. Той не е приятелят, който тя носи в себе си. Уморена вече от това присъствие, тя го отблъсва и обръща глава.

Той е на непреодолимо разстояние.

Той се измъкна безшумно, мина отново през преддверието. Връщаше се от едно безкрайно пътешествие, от едно смътно пътешествие, за което не си спомняше добре. Страдаше ли? Беше ли тъжен? Той се спря. Вечерта се вмъкваше, както морето в трюм, който се пълни с вода, дребните украшения щяха да изчезнат. С чело на прозореца, той видя, че сенките на липите се удължават, сливат и изпълват моравата с мрак. Някакво далечно село светна: шепа светлини, които тя би могла да държи в ръцете си. Нямаше вече разстояния: той би могъл да пипне с пръст хълма. В къщата гласовете бяха млъкнали; бяха довършили подреждането. Той не помръдваше. Спомняше си подобни вечери. Вдигаш се, тежък като водолаз. Гладкото лице на жената се затваря и изведнъж те обзема страх от бъдещето, от смъртта.

Той излезе. Обърна се с острото желание да бъде изненадан, да бъде повикан: сърцето му би се стопило от тъга и от радост. Но — нищо. Нищо не го задържаше. Той минаваше между дървесата, без да се възпира. Прескочи плета. Пътят беше тежък. Свършено бе. Той нямаше да се върне никога вече.

[1] Вълшебникът Мерлен, гадател, легендарен герой от френския народен епос. — Б.пр ↑

V

И преди да тръгне, Бернис ми разказа накратко цялото си преживяване:

— Опитах се, виждаш ли, да отведа Женевиев в един мой свят. Всичко, което ѝ показвах, ставаше безцветно, сиво. Първата нощ — неизразимо тежка: ние не можахме да я преодолеем. Трябваше да ѝ възвърна къщата, живота ѝ, душата ѝ. Една след друга всичките тополи по пътя. С приближаването ни до Париж намаляваше и плътността между света и нас. Сякаш аз бях поискал да я отведа под морето. По-късно, когато поисках пак да бъда с нея, можех да се приближа до нея, да я досегна: между нас нямаше пространство. Имаше нещо повече. Не мога да ти кажа какво: хиляда години. Толкова си далеч от един друг живот. Тя беше вкопчена в своите бели покривки, в своето лято, в онова, което бе за нея очевидно — и аз не можах да я отвлека. Остави ме да тръгна.

Къде ще търсиш ти сега съкровището, индийски плувецо, който достягаш бисерите, но не можеш да ги извадиш на повърхността? В тая пустиня, по която аз вървя, аз — който съм задържан като олово към земята, не бих могъл нищо да открия в нея. Но за тебе, вълшебнико, тя е само пясъчно було, само привидност...

— Жак, време е.

VI

Сега, вцепенен, той мечтае. От такава голяма височина почвата изглежда неподвижна. Жълтопясъчната Сахара се врязва в едно синьо море, подобно на безкраен тротоар. Сръчен работник, Бернис връща тоя бряг, който се отклонява надясно, в правата линия на мотора, и се плъзга напреко. При всеки завой на Африка той навежда леко самолета. Още две хиляди километра до Дакар.

Пред него — ярката белота на тая непокорена територия. Понякога гола скала. Тук-там вятърът е навял пясъка на правилни дюни. Неподвижният въздух е обгърнал самолета като в черупка. Никакво клатене нито отпред — назад, нито встрани и при такава височина — никакво движение на пейзажа. Стиснат от вятъра, самолетът се държи здраво. Порт-Етиен, първата спирка, е вписана не в пространството, а във времето и Бернис поглежда часовника си. Още шест часа неподвижност и мълчание, след това излизаш от самолета като от какавида. И светът е нов.

Бернис гледа часовника, чрез който се извършва такова чудо. Сетне — неподвижния оборотобройч. Ако стрелката се измести от своята цифра, ако спирането на мотора хвърли човека на пясъка, времето и разстоянията ще добият нов смисъл, какъвто той дори не си представя. Той пътува в едно четвърто измерение.

Но знае тия задушвания. Всички сме ги изпитвали. Толкова картини се нижеха пред очите ни, но ние сме пленници само на една, която има истинската тежест на своите дюни, на своето слънце, на своето мълчание. Един свят се сгромолясва върху ни. Ние сме слаби, въоръжени с жестове, които, щом падне нощта, най-много ще накарат газелите да избягат. Въоръжени с гласове, които не ще се чуват дори на триста метра и няма да стигнат до хора. Ние всички сме падали някой ден на тая непозната планета.

Тук времето биваше премного за ритъма на нашия живот. В Казабланка го смятахме на часове поради нашите срещи: всяка от тях променяше сърцето ни. В самолет всеки половин час сменяхме климата — сменяхме плътта си. Тук смятахме на седмици.

Другарите ни измъкваха оттук. И ако бивахме без сили, качваха ни в кабинката: железните ръце на другарите ни измъкваха вън от тоя свят — в техния свят.

Пазейки равновесие сред толкова неизвестности, Бернис мисли, че познава недостатъчно себе си. Какво биха предизвикали у него жаждата, изоставянето или жестокостта на мавърските племена? И спирката Порт-Етиен, внезапно отложена за повече от месец? Той мисли още:

„Нямам нужда от никаква смелост. Всичко остава отвлечено. Когато някой млад пилот се решава да прави лупинги, той хвърля над главата си не тежки препятствия, най-малкото от които би го премазало, дори те да са близки, но дървета и стени, които се изплъзват, както в сънищата.“

Смелост ли, Бернис?

Ала тъй като моторът трепна, оня, непознатият, който можеше да се появи внезапно, ще заеме мястото му въпреки неговата воля.

Тоя нос, тоя залив стигнаха най-сетне след един час до неутрални, безоръжни земи, които перката победи. Но всяка точка от почвата напред носи своята тайнствена заплаха.

Още хиляда километра: трябва да дърпаш към себе си тая безпределна покривка.

От Порт-Етиен за Кап Жюби: пощенският пристигна 16:30.

От Порт-Етиен за Сен-Луи: пощенският отлетя (16:45.

От Сен-Луи за Дакар: пощенският напусна Порт-Етиен 16:45, ще наредим да продължи през нощта.

Източен вятър. Той духа от вътрешността на Сахара и пясъкът се издига на жълти вихрушки. От хоризонта се е откъснало към зората едно гъвкаво и бледо слънце, изкривено от топлата мъгла. Бледо сапунено мехурче. Но възлизайки към зенита, като постепенно се смалява и се оформява, то е станало тая горяща стрела, това шило, което гори в тила ви.

Източен вятър. Отлиташ от Порт-Етиен в спокойна, почти свежа атмосфера, но на сто метра височина срещаш тая бликнала лава. И веднага:

Температура на маслото: 120.

Температура на водата: 110.

Трябва да се вдигнеш на две хиляди, на три хиляди метра — очевидно! Да се надвие тая пясъчна буря — очевидно! Но няма да изминат и пет минути от кабрирането на самолета и ще настъпи самозапалване и задиране на сушата. Лесно е да се каже след това — качвай се. Самолетът навлиза дълбоко в тоя безпружинен въздух, самолетът се затлачва.

Източен вятър. Сляп си. Слънцето е обвито в тия жълти спирали. От време на време неговият блед лик изплува и гори. Земята се съзира само отвесно — и то как! Да кабрирам ли? Или да пикирам! Или да се наклонявам? Я да те видя! Летиш най-много на сто метра височина. Поврага! Ще опитам по-ниско.

Почти над самата земя — течение от северен вятър. Така е добре. Отпускаш едната си ръка извън кабинката. Така в бързоплувна лодка бъркаш с пръст свежата вода, за да я направиш не толкова хладна.

Температура на маслото: 110.

Температура на водата: 95.

Свежо като река ли? Това е само сравнение. Самолетът като че ли танцува, всяка гънка на земята изпраща по една плесница. Досадно е да не виждаш нищо.

Но при нос Тимерис източният вятър стига до самата земя. Никъде вече няма заслон. Мирис на изгорен каучук. Ма гнета ли? Или връзките? Стрелката на оборотоброяча се колебае, намалява десет оборота. „Тогава, ако се вмесиш, ти...“

Температура на водата: 115.

Невъзможно е да се дигнеш дори десет метра. Бърз поглед към дюната, която иде като трамплин. Бърз поглед към манометрите. Хоп! Перката на самолета отвява пясъка на дюната. Пилотираш, опрял корема о кормилото — не за дълго. Носиш самолета в ръцете си, пазейки равновесие, както се носи препълнена чаша.

Десет метра под колелата Мавритания влече бързо своите пясъци, своите солници, своите плажове — поток от баластра.

1520 оборота.

Първото преминаване със спрян двигател удря пилота като юмрук. На двайсет километра има френски пост: единственият. Трябва да се стигне дотам.

Температура на водата: 120.

Дюни, скали, солници са погълнати. Всичко минава като през валц. Ха сега де! Очертанията се разширяват, разтварят, затварят. Току под колелата — разгром. Там ония черни скали на групи, които идат сякаш бавно, изведнъж се струпват, пощръкляват. Ще паднеш отгоре им, ще ги разпръснеш.

1430 оборота.

„Ако си строша мутрата...“ Една ламарина, която достига с пръст, го опарва. Радиаторът пуска пара на пресекулки. Самолетът, претоварена лодка — тежи.

1400 оборота.

Последните хвърлени набързо пясъци — на двайсет сантиметра от колелата. Бързо изсипвани лопати пясък. Лопати злато. Една прескочена дюна открива поста. А! Бернис прекъсва контактите.

Беше вече време.

Поривът на пейзажа се забавя и угасва. Тоя свят, превърнат на прах, отново се създава.

Едно малко френско укрепление в Сахара. Един стар сержант посрещна Бернис, смеейки се от радост, че вижда брат. Двайсет сенегалци вземат „за почест“: един бял е най-малкото сержант; ако е млад — поручик.

— Добър ден, сержант!

— Ах, елате у мене, толкова съм щастлив. Аз съм от Тунис!...

Детинството, спомените, душата си — всичко това той дава наведнъж на Бернис.

Масичка, забодени на стената снимки.

— Да, това са снимки на роднини. Аз още не познавам всички, но идната година ще отида в Тунис. Там ли? Тя е любимата на мой другар. Аз я виждах постоянно на неговата маса. Той винаги разправяше за нея. Когато умря, взех снимката и продължих — аз нямах любима.

— Жаден съм, сержант.

— О, пийте! Драго ми е да ви почерпя с вино. Бях го свършил за капитана. Той мина оттук преди пет месеца. След това аз, разбира се,

си мислех лоши неща. Писах да ме сменят: много ме беше срам.

Какво правя ли? Всяка нощ пиша писма — аз не спя, имам свещи. Но когато всеки шест месеца пристига пощата с писма за мене, отговорите ми са вече стари — и аз почвам отново.

Бернис се качва върху терасата на укреплението да пуши заедно със стария сержант. Под лунния зрак колко е празна пустинята! Какво пазят от този пост? Несъмнено звездите. Несъмнено луната...

— Вие ли сте сержантът на звездите?

— Не ми отказвайте, запушете, аз имам тютюн. Бях го свършил за капитана.

Бернис узна всичко за поручика, за капитана. Той би могъл да повтори кой е техният единствен недостатък, коя е тяхната едничка добродетел: единият играел на карти, другият бил премного добър. Той узна също, че последното посещение на един млад поручик на един стар сержант, изгубен сред пясъците, е почти любовен спомен.

— Той ми разправя за звездите...

— Да — рече Бернис, — той ви ги е оставил на съхранение.

А сега той на свой ред ги обясняваше. И сержантът, като научаваше разстоянията, мислеше и за Тунис, който е далеч. Като научи за Полярната звезда, той се кълнеше, че ще я познае по лицето стига само да се държи малко вдясно от нея. Мислеше за Тунис, който е толкова близо.

„И ние падаме към тия тук с шеметна скорост...“ И сержантът бързаше да се задържи за стената:

— Та вие знаете всичко!

— Не, сержант. Аз имах един сержант, който дори ми казваше: „Не се ли срамувате вие, от почитено семейство, толкова учен, толкова добре възпитан, да правите толкова лоши завои със самолета?“

— Ех! Не се срамувайте, то е толкова мъчно... Утешавах го.

— Сержант, сержант! Твоят фенер за нощната проверка...

Той посочи луната.

— Знаеш ли, сержант, тая песен:

Вали, вали, овчарко...

Той затананика напева.

— О, да, знай я, тя е песен от Тунис...

— Кажи ми, сержант, как беше по-нататък? Трябва да си я припомня.

— Чакайте да се сетя:

*Овчиците си бели
в колибата прибирай...*

— Сержант, сержант, сега си спомних:

*Я чуй как под листата
шуми дъжда поройно
и бурята се кани...*

— Ах, колко е вярно това! — рече сержантът.

Те разбираха същите неща...

— Съмва се, сержант, хайде да работим. Подай ми ключа за свещите.

— Ах, разбира се.

— Натисни тук с щипците.

— Ах! Заповядайте... аз ще правя всичко.

— Нали виждаш, сержант, това беше дребна работа, аз ще си тръгвам.

Сержантът съзерцава един млад бог, дошъл от неизвестността, за да отлети.

... Дошъл да му припомни една песен, Тунис и него самия. От кой рай отвъд пясъците слизат безшумно тия хубави вестители?

— Сбогом, сержант!

— Сбогом...

Сержантът мърдаше устни, без да можеше сам да се разбере. Сержантът не би съумял да каже, че е запазил в сърцето си любов за шест месеца.

VII

От Сен-Луи в Сенегал за Порт-Етиен: Пощенският не пристигна Сен-Луи. Точка. Съобщете ни незабавно какво има.

От Порт-Етиен за Сен-Луи: От отлитането вчера 16:45. не знаем нищо. Точка. Ще започнем веднага търсения.

От Сен-Луи в Сенегал за Порт-Етиен: Самолет 632 напуска Сен-Луи 7:25. Точка. Спрете вашето заминаване до неговото пристигане Порт-Етиен.

От Порт-Етиен за Сен-Луи: Самолет 632 пристигна благополучно 13:40. Точка. Пилотът съобщава, че не е видял нищо въпреки достатъчната видимост. Точка. Пилотът смята, че ако пощенският е по нормалния път, би го намерил. Точка. Необходим е трети пилот за издирвания, разпределени в дълбочина.

От Сен-Луи за Порт-Етиен: Съгласни. Даваме заповеди.

От Сен-Луи за Жюби: Няма новини за самолета Франция—Америка. Точка. Слезте незабавно в Порт-Етиен.

Жюби.

Един механик иде отново при мене.

— Ще ви сложа водата в предния ляв сандък, продуктите в десния сандък, отзад — запасно колело и подвижната аптечка. Само за десет минути. Добре ли е?

— Добре. Бележник. Нарездания:

„През моето отсъствие да се приготвят дневните отчети. На маврите да се плати в понеделник. Празните бидони да се натоварят на платноходката.“

И се облакътявам на прозореца. Платноходката, която ни снабдява веднъж месечно с вода за пиене, се полюлява лека сред морето. Тя е прелестна. Тя облича с лек трепетен живот, с чисто свежо бельо цялата моя пустиня. Аз съм Ной, посетен в ковчега от гълъба.

Самолетът е готов.

От Жюби за Порт-Етиен: Самолет 236 напусна Жюби
14:20 за Порт-Етиен.

Пътят на керваните е белязан с кости, нашият — с няколко самолета: „Още един час до самолета на Божадор...“ Ограбени от маврите скелети. Пътеуказатели.

Хиляда километра пясък, след това Порт-Етиен: четири сгради в пустинята.

— Ние те чакаме. Тръгваме отново, за да използваме Деня. Един над брега, друг на двайсет километра, друг на петдесет. Поради нощта ще се приземим при малкото укрепление: ти сменяш ли апарата?

— Да. Супапът е задрал. Прехвърляне на друг самолет. Тръгване.

Нищо. То беше само една тъмна скала. Продължавам да претърсвам най-внимателно пустинята. Всяка черна точка е измама, която ме измъчва. Но пясъкът търкаля към мене само тъмна скала.

Вече не виждам другарите си. Те са се настанили някъде в небето всеки в определеното за него пространство. Търпение на ястреби. Не виждам вече морето. Увиснал над бяла жарава, не виждам вече нищо живо. Сърцето ми забива: оная останка там в далечината...

Тъмна скала.

Моторът ми: бучене на течаща река. Тая течаща река ме обвива и изтощава.

Често, Бернис, аз те виждах приведен над твоята необяснима надежда. Аз не мога да изразя това. Спомням си думите на Ницше, които ти обичаше:

„Моето лято горещо, кратко, тъжно и блажено.“

Очите ми са уморени от толкова търсене. Черни точки танцуват. Не знам вече къде отивам.

— Та така, сержант, ти, значи, го видя?

— Той отлетя призори...

Сядаме в подножието на укреплението. Сенегалците се смеят, сержантът мечтае: дрезгавина — светла, но безполезна.

Единият от нас се решава:

— Ако самолетът е разрушен... знаеш ли... почти не можем го намери.

— Очевидно.

Единият от нас става, прави няколко стъпки:

— Лошо. Една цигара?

Влизаме в нощта: животни, хора и неща.

Влизаме в нощта под бордовата светлина на една цигара и светът приема истинските си размери. Керваните остаряват, докато стигнат Порт-Етиен. Сен-Луи в Сенегал е на границата на мечтата. До преди малко тая пустиня бе само пясък без загадка. Градовете, които бяха на три крачки, се предлагаха и сержантът, въоръжен за търпението, мълчанието и самотията, чувствуваше, че подобна добродетел е напразна. Но една хиена вика и пясъкът оживява, един призив създава отново загадката, нещо се ражда, бяга, почва наново...

Но звездите отмерват за нас истинските разстояния. Спокойния живот, върнатата обич, приятелката, която мислим, че скъпим — тях Полярната звезда отново ги сочи...

Но Южният кръст сочи едно съкровище.

Към три часа през нощта нашите вълнени завивки изтъняват, стават прозрачни: това е магия на луната. Събуждам се замръзнал. Качвам се на терасата на укреплението, за да пуша. Цигара... Цигара. Така ще дочакам зората.

Тоя малък пост в лунната светлина — пристанище в спокойни води. За летците звездите се бяха вече появили. Компасите на нашите три самолета сочеха мъдро към север. И все пак...

Последната ти действителна стъпка — тук ли я направи ти? Тук свършва осезаемият свят; това малко укрепление е дебаркадер. Отворен праг към лунната светлина, дето нищо не е съвсем истинско.

Нощта е чудесна. Къде си ти, Жак Бернис?

Може би тук, може би там? Какво леко присъствие! Наоколо ми Сахара, толкова малко натоварена, която едва приема тук — там някой

скок на антилопа и която едва понася, в най-тежката си гънка, едно леко дете.

Сержантът дойде при мене.

— Добър вечер, господине.

— Добър вечер, сержант.

Той слуша. Нищо. Мълчание, Бернис, родено от твоето мълчание.

— Цигара? Да.

Сержантът хапе цигарата си.

— Сержант, утре аз ще намеря другаря си: де мислиш, че е той?

Уверен в себе си, сержантът ми посочва целия хоризонт...

Едно изгубено дете изпълва пустинята.

Бернис, един ден ти ми призна: „Обичах живот, който не разбирах много добре, живот, който не е съвсем верен. Аз не знам много добре дори от какво имам нужда: то беше един лек внезапен глад...”

Бернис, един ден ти ми призна: „Онова, което отгатвах, се таеше зад всяко нещо. Струваше ми се, че с едно усилие щях да го разбера, да го узная най-сетне и да го отнеса. И си отивам смутен от това духовно приятелско присъствие, което никога не можах да измъкна наяве.“

Струва ми се, че един кораб се преобръща. Струва ми се, че едно дете се успокоява. Струва ми се, че тоя трепет на платна, на мечти и на надежди навлиза в морето.

Зората, гърлени викове на маврите. Камилите им седят на земята, капнали от умора. Отред от триста пушки слязъл тайно от север, изскочил на изток и избил един керван.

Дали да търсим към отреда?

— Хайде тогава ветрилообразно, съгласни ли сте? Средният ще навлиза право на изток...

Буря: от петдесет метра височина нагоре тоя вятър ни изсушава като прахосмукачка.

Другарю мой.

Значи, тук беше съкровището — колко много си го търсил!

Върху тая дюна, с широко разтворени ръце и лице към тоя тъмносин залив и с лице към звездните селища, тая нощ ти тежеше толкова малко...

Когато слизаше на юг, всички тежки връзки бяха развързани и ти, Бернис, бе вече чужд на земята, защото имаше само един приятел — една есенна паяжинка, която едва те задържаше.

През оная нощ ти тежеше още по-малко. Шемет те обзе. В най-отвесната звезда блесна съкровището, о, беглецо!

Есенната паяжина на моето приятелство едва те държеше: несигурен пастир, аз навярно съм заспал.

От Сен-Луи в Сенегал за Тулуза: пощенският Франция—Америка намерен източно от Тимерис. Точка. Наблизо неприятелски отред. Точка. Пилотът убит, самолетът разрушен, пощата непокътната. Точка. Продължава за Дакар.

VIII

От Дакар за Тулуза: пощата пристигна благополучно
Дакар. Точка.

НОЩЕН ПОЛЕТ

На господин Дидие Дора

I

Хълмовете под самолета дълбаеха вече своите тъмни бразди в златото на вечерта. Равнините ставаха лъчезарни, но с някаква неизтощима светлина; в тая страна те не престават да възвръщат златото си, също както след зимата не престават да възвръщат снега си.

И пилотът Фабиен, който пренасяше от най-крайния Юг към Буенос Айрес пощата от Патагония, познаваше приближаването на вечерта по същите белези, които имат водите на някое пристанище: покоят, леките бръчки, които едва — едва чертаеха спокойните облаци. Той навлизаше в един пристанищен заслон, безкраен и благодатен.

Би могъл също да си представи, че прави в тоя покой бавна разходка, почти като някой овчар.

В Патагония овчарите отиват, без да бързат, от едно стадо до друго: той пък отиваше от един град в друг, той беше овчарят на малките градове. На всеки два часа срещаше по някой от тях, които бяха отишли на водопой до брега на реките, или други, които пасяха из равнината.

Понякога, след сто километра степи, по-необитаеми и от морето, той минаваше над някой загубен чифлик, който сякаш отнасяше назад, сред талазите на ливадите, своя товар от човешки живот — и тогава поздравяваше с крилата на самолета тоя кораб.

„Сан Хулиан се вижда; след десет минути се приземяваме!“

Радистът на самолета предаваше това съобщение по всички постове на въздушната линия.

По двете хиляди и петстотин километра от Магелановия проток до Буенос Айрес се редяха летища, които си приличаха; но това, което наближаваха сега, бе на границата на нощта, както в Африка последното покорено селище е на границата на тайнственото.

Радистът предаде едно листче на пилота:

„Толкова много бури има, че слушалките ми се изпълват с прашене. Ще ноцувате ли в Сан Хулиан?“

Фабиен се усмихна: небето беше спокойно като аквариум и всички летища пред тях им съобщаваха: „Чисто небе, никакъв вятър.“ Той отговори:

„Ще продължим.“

Ала радистът мислеше, че бурите са се настанили там някъде, както червеите се настаняват в някой плод; нощта щеше да бъде хубава и все пак похабена; противно му беше да навлиза в тоя мрак, готов да загине.

Спускайки се бавно към Сан Хулиан, Фабиен се почувствува уморен. Всичко, което прави сладостен живота на хората, възрастваше сега към него: техните къщи, техните кафененца, дървесата, под които те се разхождат. Той приличаше на завоевател в някоя вечерна победа, който се навежда над завладените земи и открива смиреното човешко щастие. Фабиен усещаше потребността да снесе оръжието си, да почувствува своята тежест и своето схванато тяло — дори злочестините са богатство — и да стане обикновен човек, загледан през прозореца в една вече неподвижна гледка. Той би приел и това мъничко селце: след като си го избрал, задоволяваш се от неговото случайно съществуване и можеш дори да го обикнеш. То те затваря в себе си както любовта. Фабиен би имал желание да живее тук дълго, да вземе тук своя дял от вечността, защото малките градчета, в които той живееше по един час, и заключените със стари зидове градини, които прекосяваше отгоре, му се струаха вечни, тъй като те продължаваха да живеят извън него. И градчето възлизаше към екипажа и се разтваряше пред него. И Фабиен мислеше за приятелствата, за нежните девойки, за интимността на белите покривки, за всички неща, които полека — лека ти стават близки за цяла вечност. Селището плуваше вече до крилата на самолета, разгръщайки тайната на заключените си градини, зидовете на които не ги закриляха вече. Но едва след като се приземи, Фабиен разбра, че не бе видял нищо друго, освен бавния вървеж на неколцина мъже между каменните постройки. Само чрез неподвижността си градчето бранеше тайната на своите чувства, градчето отказваше да даде своята нежност: за да го превземе, човек не трябваше да бъде предприемчив.

Когато десетте минути престой изтекоха, Фабиен трябваше отново да тръгне.

Той се обърна към Сан Хулиан: сега той беше шепа светлини, после шепа звезди, после се разпиля в прах, който за последен път го помами.

„Не виждам вече циферблатите: запалвам.“

Той досегна копчетата, ала червените лампи на кабината разляха към стрелките един зрак, който се разтапяше в синкавата светлина отвън и не ги осветяваше. Прекара пръстите си пред една крушка: пръстите му едва се оцветиха.

„Много е рано.“

Ала нощта възлизаше подобно тъмен дим и изпълваше вече долините. Долините не се различаваха вече от равнината. Но сега светваха селата и техните съзвездия се зовяха и си отговаряха едно на друго. За да отвърне на селата, той също така запалваше и гасеше самолетните лампи. Земята беше напрегната от призови на светлини, всеки дом бе запалил своята звезда срещу безпределната нощ, като фар, който се върти към морето. Всичко, което покриваше нечий човешки живот, вече блещукаше. Фабиен се възхищаваше, че тоя път навлизането в нощта беше като влизане в пристанищен заслон — бавно и хубаво.

Той пхна глава в кабинката. Радият на стрелките почваше да свети. Пилотът провери едно след друго числата и остана доволен. Той разбра, че седи здраво в небето. Досегна с пръст една металическа гредка и почувствува, че в метала тече живот: металът не тръпнеше, но живееше. Петстотинте конски сили на мотора зараждаха в материята един съвсем нежен ток, който превръщаше нейния лед в кадифена плът. За лишен път пилотът не изпитваше през време на полета нито шемет, ни опиянение, но потайната работа на жива плът.

Сега той си бе създал отново един свят и си проправяше път в него, за да се нагласи удобно.

Той потупа електрическото табло, досегна едно след друго копчетата, поразмърда се, облегна се по-добре и потърси най-доброто положение, за да чувства хубаво полюшването на петте тона метал, подкрепяни от подвижната нощ. После опипа и намери запасната си лампа, остави я, отново я напипа, увери се, че тя не се изплъзва, отново я остави, пипна всички ръчки, за да ги свърже по-сигурно, да

приучи пръстите си към един свят на слепи. После, когато пръстите му опознаха тоя свят, той си позволи да запали една лампа, да разхубави с точните уреди кабинката си и заследи само по циферблатите своето навлизане — подобно на гмурване — в нощта. Сетне, тъй като нищо не се полюляваше, не тръпнеше, не потреперваше, а жироскопът и алтиметърът, и ходът на мотора бяха здраво установени, той се пообтегна, опря тила си на коженото облегалo и започна онова дълбоко премисляне на полета, в което човек вкусва с наслада някаква необяснима надежда.

И сега, в сърцето на нощта, той открива като бдящ пазач, че нощта изтъква човека: тия призови, тия светлини, тая тревога. А тая скромничка звезда в мрака: това е уединението на някоя къща. Друга звезда угасва: къща, която се затваря над своята любов. Или над своята мъка. Къща, която престава да отправя своя сигнал към останалия свят. Облакътени на масата, около лампата, селяните не знаят на какво се надяват: не знаят, че сред голямата нощ, в която са затворени, желанията им отиват толкова надалеч. Но Фабиен узнава това, когато иде от хиляда километра, когато усеща как дълбоките вълни издигат и снишават самолета, който диша, след като е минал през десет бури — както през воюващи страни — и между тях през лунни полянки, и когато завладява една след друга тия светлини с чувството, че побеждава.

Тия хора мислят, че лампата им свети само за тяхната простичка маса — ала на осемдесет километра далеч от тях човек вече е досегнат от зова на тая светлина, също като че, безнадеждни, те я люлеят от някой пустинен остров към морето.

II

Така трите пощенски самолета от Патагония, от Чили и от Парагвай се връщаха от юг, от запад и от север към Буенос Айрес. Тук чакаха техния товар, та към полунощ да тръгне самолетът за Европа.

Трима пилоти, всеки в задната част на един металически похлупак, тежък като шлеп, изгубени в нощта, премисляха своя полет и щяха да слязат бавно към безкрайния град от своето бурно или спокойно небе, като странни селяни, които слизат от своите планини.

Ривиер, отговорен за цялата въздушна мрежа, се разхождаше надлъж и нашир върху терена за приземяване в Буенос Айрес. Той беше мълчалив, защото до пристигането на трите самолета той ден криеше опасност за него.

Минута след минута, заедно с телеграмите, които пристигаха, Ривиер имаше съзнанието, че изтръгва нещичко от съдбата, че намалява дела от неизвестността и че измъква своите екипажи из нощта и ги довежда на брега.

Един работник пресрещна Ривиер и му предаде съобщение на радиопоста:

— Куриерът от Чили съобщава, че съзира светлините на Буенос Айрес.

— Добре.

Ривиер скоро щеше да чуе тоя самолет: нощта щеше да му възвърне един от самолетите, също както морето, пълно с приливи и отливи, и тайни, възвръща на брега съкровището, което дълго е люляло във вълните си. А по-късно щеше да получи от нощта и останалите два самолета.

Тогава тоя ден щеше да бъде разчистен. Тогава изтощените екипажи щяха да отидат да спят, заместени от други екипажи. Но за Ривиер нямаше да има никаква почивка: защото сега пък пощенският самолет за Европа щеше да го обремени с безпокойства. Така щеше да бъде винаги. Винаги. За първи път тоя стар борец бе учуден, че се усеща уморен. Пристигането на самолетите никога нямаше да бъде

оная победа, която завършва една война и открива ера на благодатен мир. Тук за него всякога щеше да има само една стъпка, която предхожда хиляда други подобни стъпки. На Ривиер му се струваше, че много отдавна държи о опънати ръце някаква твърде голяма тежест: едно усилие без почивка и без надежда. „Остарявам...“

Той остаряваше, щом вече преставаше да намира своята душевна храна единствено в дейността. Учуди се, че мисли по въпроси, които никога не си бе поставял. И все пак към него идеха с печален шепот сума сладостни неща, които винаги бе отстранявал от себе си: цял един изгубен океан. „Значи, всичко това е толкова близо?...“ И той съзна, че полека — лека бе отблъсвал към старостта, към „когато ще имам време“ онова, което прави сладък живота на хората. Като че наистина хората могат да имат някой ден време, като че човек може да спечели в края на живота си оня благодатен покой, който си е представял. Ала няма покой. Няма може би и победа. Няма окончателно пристигане на всички пощенски самолети.

Ривиер спря при Леру, стар майстор, който в момента вършеше нещо. Леру също тъй работеше от четиридесет години. И работата поглъщаше всичките му сили. Когато се връщаше в къщи вечер, към десет часа или към полунощ, Леру не отиваше в друг свят, който го очакваше, не се освобождаваше от ежедневието. Ривиер се усмихна на тоя мъж, който дигна към него своето тежко лице, посочвайки му една синкава ос:

— Тя беше много груба, но аз я оправих.

Ривиер се наведе над оста. Занаятът отново обсеби Ривиер.

— Трябва да се каже в работилниците да източват тия части по-добре.

Той попипа с пръсти следите от изпиляването, после отново се вгледа в Леру. Един чудноват въпрос дойде на устните му пред тия строги бръчки. Той сам се усмихна на мисълта си:

— Имали ли сте много любовни истории през живота си, Леру?

— О, любовта, такова, господин директоре...

— И вие като мене, изглежда, никога не сте имали време.

— Че май не толкоз много...

Ривиер се вслушваше в гласа, за да проумее дали отговорът съдържа горчивина: не, нямаше горчивина. Извърнат с лице срещу своя минал живот, тоя човек усещаше спокойното доволство на

дърводелеца, който току — що е изгладил една хубава дъска: „Ето. Завърших я.“

„Ето — мислеше Ривиер, — и моят живот е завършен.“ Той отпъди всички тъжни мисли, родени от умората, и се упъти към хангара, защото самолетът от Чили вече бръмчеше.

III

Звукът на тоя далечен мотор ставаше все по-плътен и по-плътен. Като че узряваше. Осветиха летището. Червените лампи за упътване очертаха един хангар, стълбовете на безжичния телеграф, четириъгълна площ земя. Приготвяше се някакъв празник.

— Ето го!

Самолетът летеше вече в сноповете лъчи на прожекторите. Толкова блестящ, че изглеждаше нов. Ала когато най-сетне спря пред хангара, докато механиците и работниците бързаха да разтоварят пощата, пилотът Пелерен не мръдна от мястото си.

— Е? Какво чакате, че не слизате?

Зае с някаква тайнствена работа, пилотът не благоволит да отговори. Навярно още чуваше как минава през него шумът на полета. Той клатеше бавно глава и наведен напред, вършеше там който знае какво. Най-сетне се извърна към началниците и другарите си и ги изгледа важно, като че те бяха негова собственост. Той сякаш ги броеше, премерваше ги, претегляше ги и мислеше, че наистина ги е заслужил, също както и тоя празничен хангар, и тоя здрав цимент, и по-оттатък — тоя град с неговото движение, с неговите жени, с неговата топлина. В своите широки ръце той държеше целия този народ като свои поданици, защото можеше да ги досегне, да ги слуша, да ги наругае. Изпърво помисли да ги наругае, че стоят тук — спокойни, сигурни за живота си, възхищавайки се от луната, — но после стана добродушен:

— ... Вие ще платите черпнята! И слезе от самолета.

Поиска да разкаже за пътуването си:

— Да знаехте само... — И като сметна несъмнено, че достатъчно е казал, почна да сваля кожения си комбинезон.

Когато колата го понесе към Буенос Айрес заедно с един неприветлив инспектор и мълчаливия Ривиер, той стана тъжен: хубаво е да се отървеш от прежеждието и като стъпиш отново на земята,

здравата да изругаеш. Каква могъща радост! Но след това, когато си припомняш, почваш да се съмняваш, без да знаеш за какво.

Борбата сред циклона, както и да е, това поне е действително, открито. Но не е така с образа на нещата, образа, който приемат те, когато смятат, че са сами. Той мислеше:

„Това е досущ като бунт: лицата едва — едва побледняват, но толкова много се променят!“

Направи усилие да си спомни.

Той пресичаше спокоен Кордилерите. Зимните Снегове тежаха над тях с всичкия си покой. Зимните снегове бяха дали покой на тая маса, както вековете — на мъртвите замъци. През двеста километра дълбочина — нито един човек, нито лъх на живот, нито някакво усилие. Само отвесни ридове, които достигах на шест хиляди метра височина, само каменни наметала, които падат право надолу, само едно страшно спокойствие.

Това беше близо до връх Тупунгато...

Той размисли. Да, тъкмо там бе станал свидетел на едно чудо.

Защото изпърво не видя нищо, но просто се бе почувствувал стеснен, подобно на някой, който е смятал, че е сам, а всъщност не е бил сам, и когото някой гледа. Много късно, без да разбере как, той бе почувствувал, че е обграден от гняв. Точно така. Отде идеше тоя гняв?

От какво долавяше той, че тоя гняв се излъчваше от камъните, че се излъчваше от снега? Защото нищо не идеше към него, нито някаква мрачна буря настъпваше. Но един съвсем слабо различен свят изникваше тъкмо там, от другия свят. Със стиснато сърце, необяснимо от що, Пелерен гледаше тия невинни върхове, тия ридове, тия снежни гребени, станали едва — едва по-сиви, но които все пак започваха да живеят също като някакъв народ.

Без да има с какво да се бори, той стискаше командните лостове. Готвеше се нещо, което той не разбираше. Той обтягаше мускулите си, подобно на животно, готово за скок, но не виждаше нищо, което да не е спокойно. Да, спокойно, но натежало от някакво странно могъщество.

Сетне всичко се изостри. Ридовете, върховете, всичко ставаше остро: усещаше се, че като корабен нос те пронизват суровия вятър. А сетне му се стори, че те завиваха и се отклоняваха около него, подобно гигантски кораби, които се нареждат за бой. А сетне във въздуха се

примеси прах: плувайки лекичко като було, той възлизаше откъм снеговете. Тогава, за да потърси изход в случай на необходимо отстъпление, той се обърна и потръпна: целите Кордилери назад като че вряха.

„Загубен съм.“

От един връх напред бликна сняг: същински вулкан от сняг. После същото от друг връх, по-надясно. И така един след друг всички върхове пламваха, сякаш някакъв невидим бегач ги палеше последователно. Тогава именно, заедно с първото раздвижване на въздуха, планините около пилота се разклатиха.

Силните действия оставят в човека малко следи: той не долавяше в себе си спомена за бурните движения, които го бяха търкаляли. Спомняше си само, че се е борил бясно сред тия сиви пламъци. Помисли си:

„Циклонът е нищо. Човек се бори, за да спаси кожата си. Но преди това! Но срещата преди това!“

Той мислеше, че може да познае между хиляди други лица онова лице, а все пак беше го вече забравил.

IV

Ривиер гледаше Пелерен. След двадесет минути, когато слезе от колата, той ще се смеси с тълпата с чувството на умора и натежност. Може би ще си помисли: „Много съм уморен... мръсен занаят!“ И ще изповяда на жена си нещо такова: „По-добре си е тук, отколкото над Андите.“ А всъщност всичко, на което хората толкова държат, се бе почти откъснало от него: той току — що бе опознал неговата нищета. Току — що бе преживял няколко часа от другата страна на декора, без да знае дали ще му бъде позволено да си възстанови този град с неговите светлини. Дали ще намери още дори приятелките си от детинство, отегчителни, но мили, всичките си малки човешки слабости. „Сред всяка тълпа — мислеше Ривиер — има хора, които не се отличават от другите, но които са удивителни вестноосци. И то без сами да знаят това. Освен ако!...“ Ривиер се боеше от някои възторжени почитатели. Те не разбираха светия характер на полета и техните възклицания фалшифицираха неговия смисъл, понизяваха човека. Ала Пелерен запазваше всичкото си величие — с това, че беше научил, простичко и по-добре от всички други, колко струва светът, зърнат при по-особена светлина, и отблъсваше просташките одобрения с тежко презрение. Затова Ривиер го поздрави така: „Как успяхте?“ И му стана драго, че Пелерен говори само за работата, говори за полета си, както ковачът за своята наковалня.

Пелерен обясни най-напред как пътят за връщане му е бил отрязан. Той почти се извиняваше: „Тъй че нямаше какво да избирам.“ След това не могъл да види нищо; снегът го заслепявал. Но бурни въздушни течения го спасили, като го издигнали на седем хиляди метра. „През цялото прелитане на планината трябва да съм бил наравно с хребета.“ Каза още, че трябвало да смени от мястото си отдушника на жироскопа: снегът го запушвал. „Образуваха коричка от лед, нали разбирате!“ По-сетне други течения прекатурили Пелерен и на височина към три хиляди метра той не разбирал как още не се е блъснал някъде.

То било, защото летял вече над равнината.

— Разбрах това веднага щом изхвъркнах в чисто небе. Той обясни накрая как в тоя миг имал чувството, че излиза от някоя пещера.

— И в Мендоза ли имаше буря?

— Не. Кацнах там при чисто небе, без вятър. Но бурята вървеше по петите ми.

Той я описа, защото, както казваше — „все пак беше странно нещо“. Високо горе върхът се губел в облаци от сняг, докато подножието се търкаляло в равнината, досущ като черна лава. И тя поглъщала един по един градовете.

— Никога не бях виждал такова нещо... После замълча, обзет от някакъв спомен. Ривиер се обърна към инспектора.

— Това е циклон от Тихия океан, много късно ни съобщиха за него. Но все пак тия циклони никога не прехвърлят Андите.

А не можеше да се предвиди, че тоя ще продължи пътя си към изток.

Инспекторът, който не разбираше нищо, се съгласи с Ривиер.

Инспекторът като че се подвоуми, обърна се към Пелерен и адамовата му ябълка мръдна. Но той замълча. И след като размисли, загледан право пред себе си, отново се заключи в своето меланхолично достойнство. Той мъкнеше като багаж тая меланхолия.

Пристигнал съвсем наскоро в Аржентина, повикан от Ривиер за някаква неопределена служба, той се държеше непохватно със своите големи ръце и със своето достойнство на инспектор. Тоя нямаше право да се възхищава нито от въображението, нито от творческия дух: възхищаваше се по длъжност само от точността. Нямаше право да изпие дори една чашка в компания, да поговори на „ти“ с някой другар или да се осмели да каже някоя игрословица, освен в най-невероятен случай, когато му се паднеше да срещне в същото летище друг инспектор.

„Тежко е — мислеше той — да бъдеш съдия.“

Всъщност той не съдеше, но само клатеше глава. Не знаейки нищо, той клатеше бавно глава пред всичко, което срещаше. Това смущаваше нечистите съвести и помагаше да се поддържа добре материалът. Никак не го обичаха, защото инспекторът не е създаден за сладостите на обичта, а за съставяне на доклади. Бе се отказал да

вмъква в тия доклади нови методи и технически решения, откак Ривиер писа: „Умолява се инспекторът Робино да ни дава не поеми, а доклади. Инспекторът Робино ще употреби най-добре познанията си, като подсилва старанието на служещите.“ Тъй че от тоя ден насетне той се нахвърляше, както върху насъщния си хляб, срещу човешките слабости. Срещу механика, който пиеше, срещу началника на летището, който гуляеше по цели нощи, срещу пилота, чийто апарат подскачаше, когато се приземяваше.

Ривиер казваше за него:

— Не е много умен и затова служи много добре.

Правилник, изработен от Ривиер, показваше познаването на хората от Ривиер, но за Робино не съществуваше нищо друго освен познаването на правилника.

— Робино — каза му един ден Ривиер, — за всяко отлитане със закъснение трябва да лишавате служещите от възнагражденията за точност.

— Дори в случай на непреодолима сила ли? Дори и при мъгла?

— Дори и при мъгла.

— И Робино изпитваше своеобразна гордост, че има началник, който е толкова силен, та не се бои да е несправедлив. Така и самият Робино можеше да получи известно величие от подобно дръзко могъщество.

— Вие — казваше той след това на началниците на летищата — дадохте знак за отлитане в шест часа и петнадесет минути, затова не можем да ви платим възнаграждение за точност.

— Но, господин Робино, в пет и тридесет минути не се виждаше нищо на десет метра!

— Правилникът е такъв.

— Но, господин Робино, ние не можем да изместим мъглата!

Но Робино се оградяваше със своята загадъчност. Той беше частица от управлението. Сам между тези пумпали, той проумяваше, че като наказваш хората, можеш да поправиш времето.

— Той нищо не мисли — казваше Ривиер за него — и затова не може да мисли погрешно.

Ако някой пилот строшеше самолет, тоя пилот изгубваше възнаграждението си за летене без повреди.

— Ами когато повредата се случи над някоя гора? — беше попитал Робино.

— И над гора да е. И Робино държеше на казаното.

— Съжалявам — казваше той по-късно на пилотите, опиянен, — съжалявам дори безкрайно, но повредата трябваше да се случи другаде.

— Но, господин Робино, човек не избира де да се случи повредата.

— Правилникът е такъв.

— Правилникът — мислеше Ривиер — прилича на религиозните обреди, които изглеждат безсмислени, но формират хората. На Ривиер бе все едно дали е справедлив, или несправедлив. Може би за него тия думи дори нямаха смисъл. Дребните съществувания от малките градчета се въртят вечер около беседката за градската музика и Ривиер мислеше: „Дали съм справедлив, или несправедлив по отношение на тях, това няма смисъл: те не съществуват.“ За него човекът беше девствен восък, който трябваше да се омеси и да му се даде форма. Трябваше да се вдъхне душа на тая материя, да ѝ се създаде воля. Той не мислеше да ги заробва чрез суровост, но да ги накара да преодолеят себе си. Наказвайки така всяко закъснение, той се показваше несправедлив, но изостряше волята за отлитане във всяко летище; той създаваше тая воля. Като не позволяваше на хората да се радват на лошото време, както биха се радвали на предложение за почивка, той ги държеше задъхани да търсят прояснено небе, когато пък очакването скрито ги унижаваше, дори и последния общ работник, и ги правеше склонни към най-лоши извъртания. Затова те използваха първата цепнатина в небето: „На север се прояснява, на път!“ Благодарение на Ривиер по всичките петнадесет хиляди километра култът на пощата беше преди всичко друго.

Ривиер казваше понякога:

— Тия хора са щастливи, защото обичат онова, което вършат, а го обичат, защото аз съм строг.

Той може би караше хората да страдат, но им създаваше също така силни радости.

„Трябва да ги тласкаш — мислеше той — към силен живот, който влече със себе си страдания и радости, но единствен има цена.“

Когато колата влезе в града, Ривиер каза да го откарат в канцеларията на дружеството. Останал сам с Пелерен, Робино го погледна и полуразтвори устни, за да заговори.

V

Тая вечер Робино беше тъжен. Лице срещу лице с победителя Пелерен, той току — що бе открил, че неговият собствен живот е сив. Нещо повече, току — що бе открил, че той, Робино, въпреки титлата си инспектор и въпреки властта си струваше по-малко от този мъж, капнал от умора, мушнал се в ъгъла на колата, с притворени очи и почернели от масло ръце. За първи път Робино се възхищаваше. Той чувствуваше необходимост да каже това. И особено чувствуваше необходимост да си спечели едно приятелство. Той беше уморен от своето пътуване и от неуспехите си през деня и може би се усещаше малко смешен. Проверявайки наличността от бензин, той се беше оплел тая вечер в сметките си, така че дори чиновникът, когото искаше да хване на местопрестъплението, обзет от съжаление, довърши вместо него сметките. Ала най-вече той бе критикувал поставянето на една помпа за масло тип „Б-6“, сбърквайки я с помпа от тип „Б-4“, и присмехулните механици го бяха оставили двадесет минути да заклеява „това невежество, неизвинимо с нищо“ — неговото собствено невежество.

Той се страхуваше също тъй от своята хотелска стая. От Тулуза до Буенос Айрес, след работа, той неизменно се връщаше в нея. Затваряше се там със съзнанието за всичките тайни, които му тежаха, измъкваше от куфара си топ хартия, написваше бавно: „Доклад“, нахвърляше няколко реда и после скъсваше всичко. Искаше му се да може да спаси дружеството от някоя голяма опасност.

Но никаква опасност не заплашваше дружеството. И досега не бе спасил нищо друго освен една главина на перка, почнала да ръждясва. С мрачен вид той бавно бе прокарал пръста си по ръждата пред началника на летището, който впрочем му бе отговорил:

— Обърнете се към предходното летище: този самолет току — що пристигна оттам.

Робино се съмняваше в ролята си. От желание да се сближи с Пелерен, той се осмели да каже:

— Ще дойдете ли да вечеряте с мене? Иска ми се да поприказваме малко, понякога моята служба е тежка...

Но за да не слезе твърде бързо до другия, веднага се поправи:

— Аз имам толкова много отговорности!

Неговите подчинени никак не обичаха да пускат Робино в частния си живот. Всеки от тях мислеше: „Ако още не е намерил нищо за доклада си, както винаги е гладен, ще изяде мене.“

Но тая вечер Робино не мислеше почти за нищо друго освен за своите беди: тялото му страдаше от една неприятна екзема — това бе единствената негова същинска тайна — и му се искаше да разкаже някому това, искаше му се да го съжаляват и не намирайки утеха в гордостта, да я потърси в унижението. Освен това той имаше във Франция една любовница и когато се връщаше там, за да блесне малко пред нея и да я накара да го обича, разказваше ѝ нощем за своите служебни проверки, а тя го намразваше тъкмо поради това. И сега той чувствуваше нужда да приказва за нея.

— Значи, ще вечеряте с мене? Добрият Пелерен се съгласи.

VI

Когато Ривиер влезе в канцелариите на Буенос Айрес, чиновниците дремеха. Той беше в горната си дреха, с шапка, приличаше на вечен пътешественик и минаваше почти незабелязан — толкова малко въздух изместваше дребната му снага, толкова сивите му коси и безличните му дрехи се пригаждаха към всякакъв декор. И все пак изведнъж хората се оживиха от някакво усърдие. Чиновниците се размърдаха, началникът на канцеларията прегледа бързо последните писма, пишещите машини затракаха.

Телефонистът редеше фишовете си на определеното място и отбелязваше в дебела книга телеграмите.

Ривиер седна и се зачете.

След изпитанието в Чили той четеше сега историята на един щастлив ден, дето нещата сами се нареждат, дето съобщенията, с които преминатите летища се освобождаваха едно след друго, са съдържани вести за победа. Пощенският самолет от Патагония също напредваше бързо: той беше изпреварил разписанието, тъй като благоприятни ветрове тласкаха своите талази от юг към север.

— Дайте ми метеорологичните сведения.

Всяко летище хвалеше своето ясно време, своето прозрачно небе, своя добър ветреца. Златиста вечер обгръщаше Америка. Ривиер се зарадва, нещата се подреждат. Един пощенски самолет се бореше сега там някъде сред случайностите на нощта, но имаше най-добрите изгледи за сполука.

Ривиер отмести тетрадката.

— Добре сме...

И излезе да хвърли поглед към всичките служби, като нощен страж, който бди над половината свят.

Той спря при един отворен прозорец и проумя нощта. Тя включваше в себе си Буенос Айрес, но също така, като обширен храм, и цяла Америка. Това чувство на величие не го учуди: небето на Сантяго да Чили беше чуждо небе, но щом пощенският самолет е на

път към Сантяго да Чили, от единия край на въздушната линия до другия всичко вече заживява под един и същ дълбок купол. Оня самолет, гласа на който патагонските рибари ловяха в слушалките на безжичния телеграф, сега те виждаха неговите светнали бордови лампи. Когато тревогата за един самолет, който хвърчи, тежеше върху Ривиер, тя тежеше също така и върху столиците, и върху областите заедно с бръмченето на мотора.

Щастлив, че тая нощ се бе добре отървал, той си спомняше други нощи на безредие, в които му се струваше, че самолетът е затънал опасно и че е трудно да му се помогне. Тогава от радиопоста на Буенос Айрес те следяха неговата жалба, преплетена с пращането на бурите. Златото на музикалната вълна се губеше под тая глуха кора. Каква безутешност има в миньорната песен на един самолет, запрятан като сляпа стрела срещу пречките, издигнати от нощта!

Ривиер сметна, че в нощ на бдение мястото на един инспектор е в канцеларията.

— Изпратете ми Робино.

Робино тъкмо в тоя миг се готвеше да направи от един пилот свой приятел. В хотела той бе изпразнил пред него куфара си; куфарът съдържаше ония дребни неща, които сближават инспекторите с останалите хора: няколко безвкусни ризи, чанта с тоалетни принадлежности, сетне една снимка на мършава жена; инспекторът забодя снимката на стената. По тоя начин той направи пред Пелерен смирена изповед за своите нужди, за нежните си чувства, за жалбите си. Като изнасяше в тоя жалък ред съкровищата си, той разгръщаше пред пилота своята нищета. Една нравствена екзема. Показваше своята тъмница.

Но за Робино, както за всички хора, съществуваше една мъничка светлинка. Той изпита голяма нежност, когато измъкна от дъното на куфара си грижливо обвита малка торбичка. Без да продума, той дълго я потупва, най-сетне разтвори ръце.

— Донесох това от Сахара...

Инспекторът се бе зачервил, че е посмял да направи такава изповед. Той се утеши сега от своите горчивини, от нещастното си брачно съжителство, от цялата сива истина — утеши се с тия черникави камъчета, които отваряха една врата към тайнственото.

И като се зачерви още повече, добави:

— Има ги същите и в Бразилия...

А Пелерен потупа по рамото един инспектор, който се бе навел над Атлантида. И от стеснение запитва:

— Обичате ли геологията?

— Страстно.

В живота единствени камъните бяха проявили доброта към Робино.

Когато го повикаха, Робино беше тъжен, но отново се преизпълни с достойнство.

— Трябва да ви оставя, господин Ривиер има нужда от мене за някои важни решения.

Когато Робино отиде в канцеларията, Ривиер го бе забравил вече. Той размисляше пред една стенна карта, дето мрежата въздушни линии на дружеството бе начертана с червено. Инспекторът зачака заповедите му. След доста време Ривиер, без да извърне глава, го запитва:

— Какво мислите за тая карта, Робино? Понякога, събуждайки се от някой свой унес той задаваше ребуси.

— Тая карта, господин директоре...

В действителност инспекторът не мислеше нищо, но устремил със строг вид поглед в нея, той инспектираше на бърза ръка Европа и Америка. А Ривиер продължаваше размислите си, без да ги споделя с него: „Линията на тая мрежа е хубава, но тежка. Тя ни струва вече много хора, млади хора. Тя се налага тук с властната сила на нещо, което е вече съградено, но колко задачи ни поставя само!“ И все пак за Ривиер целта бе над всичко друго.

Изправен до него, втренчен в картата, Робино постепенно се съвземаше. Той не очакваше никакво съжаление от страна на Ривиер.

Бе опитал веднъж късмета си, като му изповяда, че животът му е похабен от тая смешна болест и Ривиер му отговори подигравателно: „Ако ви пречи да спите, тя ще усили дейността ви.“

Но това бе само наполовина шега. Ривиер имаше навик да твърди: „Ако безсънието на някой музикант го кара да твори хубави произведения — то е хубаво безсъние.“

Веднъж той посочи Леру: „Я го погледнете само, колко е хубаво, че тая грозота отблъсква любовта...“ Всичко велико, което Леру имаше в себе си, дължеше може би на тая лоша участ, която бе ограничила живота му единствено в занаята.

— Вие близки ли сте с Пелерен?

— Ех...

— Аз не ви укорявам за това.

Ривиер направи полукръг и с наведена глава, със ситни стъпки увлече със себе си Робино. На устните му се появи тъжна усмивка, която Робино не проумя.

— Само че... само че вие сте началник.

— Да — отвърна Робино.

Ривиер помисли, че така всяка нощ в небето се заплита също като драма една човешка дейност. Малко отслабване на волите може да повлече поражение, затова би трябвало може би много да се бори тук още от заранта.

— Вие трябва да си знаете мястото. Ривиер обмисляше добре думите си.

— Идната нощ може би ще трябва да заповядате на тоя пилот да тръгне по опасен път: той ще трябва да ви се подчини.

— Да...

— Вие разполагате едва ли не с живота на хора — и то на хора, които струват повече от вас...

Той като че се подвоуми.

— Това е сериозно нещо.

Ривиер, който все така ситнеше, замълча няколко секунди.

— Ако те ви се подчиняват от приятелство, вие ги заблуждавате. Вие самият нямате право да изисквате никаква жертва.

— Не... разбира се.

— А ако пък смятат, че приятелството с вас ще ги избави от някои изпитания, вие пак ги заблуждавате: те трябва да ви се подчиняват. Седнете там.

Ривиер буташе лекичко с ръка Робино към писалищната му маса.

— Искам да ви поставя на мястото ви, Робино. Ако сте уморен, не тия хора ще ви подкрепят. Вие сте началник. Вашата слабост е смешна. Пишете.

— Аз...

— Пишете: „Инспекторът Робино налага на пилота Пелерен наказание по тая и тая причина.“ Ще намерите някаква причина.

— Но, господин директоре!

— Вършете работата ей така, като че всичко ви е ясно, Робино. Обичайте ония, на които заповядвате. Но без да им го казвате.

Робино отново с усърдие щеше да кара служащите да чистят ръждата по главините на перките.

Едно помощно летище съобщи по безжичния телеграф: „Виждаме самолет. Самолетът съобщава: «Скоростта намалява, ще се приземим».“

Несъмнено щеше да се загуби половин час. Ривиер усети същото раздразнение, което чувствува човек, когато бърз влак внезапно спре на релсите и минутите вече не хвърлят късове от полята. Голямата стрелка на стенния часовник очертаваше сега едно мъртво пространство: тоя ъгъл между двете стрелки можеше да обгърне толкова много събития! За да се отърве от очакването, Ривиер излезе и нощта му се видя празна като театър без актьори. „Такава нощ и да се развали!“.

Той гледаше злобно през прозореца откритото небе, обогатено със звезди — тия божествени пътеуказатели, и луната — златото на такава нощ, което се прахосваше.

Но щом самолетът отново отлетя, за Ривиер тая нощ пак стана вълнуваща и хубава. Тя носеше в лоното си живот. Ривиер се загрижи за тоя живот и накара да запитат екипажа:

— Какво е времето при вас?

Изтекоха десет секунди:

— Много хубаво!

След това се изредиха няколко имена на прелетени градове и за Ривиер те бяха неприятелски градове, превзети в тая борба.

VII

Час по-късно радистът на пощенския самолет от Патагония се усети като че подигнат леко от нечие рамо. Той погледна наоколо си: тежки облаци гасяха звездите. Наведе се към земята: търсеше светлинките на селата, прилични на светулки, скрити в трева, но нищо не блещукаше в тая черна трева.

Стана му неприятно, предусещайки мъчна нощ: ту напред, ту назад, завзети земи, които пак трябва да се отстъпват. Той не проумяваше тактиката на пилота; струваше му се, че по-нататък ще се блъснат в гъстата нощ като в стена.

Сега съзря насреща на хоризонта едва забележим отсвет: зарево на ковачница. Радистът досегна рамото на Фабиен, но Фабиен не помръдна.

Първите вълнения на далечната буря нападнаха самолета. Леко издигнати, металическите маси натежаха до самата плът на радиста, сетне сякаш се загубиха, стопиха се и за няколко секунди той летя сам в нощта. Тогава се вкопчи с две ръце за стоманените ръчки.

И понеже не съзираше вече нищо друго от целия свят, освен червената светлина на кабинката, той потръпна, като усети, че е слязъл чак в сърцето на нощта, без помощ, под едничката закрила на една малка рудничарска лампа. Не посмя да безпокои пилота, за да разбере какво ще реши той, и така, вкопчил ръце в стоманата, наведен напред към пилота, гледаше неговия тъмен тил.

В слабата светлина изплуваха само една глава и неподвижни рамене. Това тяло беше само тъмна купчина, прислонена малко наляво с лице срещу бурята, блискано навярно от всеки блясък. Ала радистът не виждаше нищо от това лице. Нищо от всичко онова, което бе предизвикано от чувствата му и което се трупаеше върху него, за да пресрещне бурята: навъсеността, волята, гневът, всичко най-съществено, което си разменяха взаимно — това бледо лице тук и ония там кратки блясъци, — всичко оставаше непроницаемо за него.

Но той все пак долавяше набраната сила в неподвижността на тая тъмна маса и обичаше тая сила. Тя несъмнено го носеше към бурята, но също така щеше да надвие бурята. Тия ръце, сключени върху командните лостове, несъмнено натискаха вече бурята като тила на някое животно, но плещите, изпълнени със сила, бяха неподвижни и в тях се чувствуваше дълбок запас.

Радистът помисли, че в края на краищата пилотът е отговорният. И сега увлечен като втори, седнал отзад ездач в тоя галоп срещу пожара, той се наслаждаваше на това материално, тежко и издръжливо нещо, което представляваше тъмната фигура пред него.

Вляво слабо като мигащ фар се появи ново зарево.

Радистът понечи да досегне рамото на Фабиен, за да го предупреди, но видя, че той изви бавно глава и за няколко секунди извърна лице срещу тоя нов враг, а после бавно пак зае първото си положение. С все същите неподвижни рамене, с тила, все тъй опрян на коженото облегало...

VIII

Ривиер излезе да се поразходи малко, за да залъже неразположението, което го обземаше, и той, който живееше само заради дейността, и то дейност драматична, започваше да чувства странно, че сега драмата се измества и става лична.

Помисли, че около беседката за градската музика дребните буржоа от малките градчета живееха привидно мълчалив живот, но живот, който понякога също така е натежнял от драми: болест, любов, жалейка, а може би и... Сега неговата собствена болка го учеше на много работи. „Тя ни отваря очите за някои неща...“ — мислеше той.

Сетне, към единадесет часа вечерта, чувствавайки се по-добре, той тръгна към канцеларията.

С бавен ход си проправяше с рамене път сред тълпата, спряла пред вратите на кината. Вдигна очи към звездите, които блестяха над тесния път, почти изчезнали поради светещите обяви, и помисли: „Тая вечер с моите два пощенски самолета, които пътуват, аз съм отговорен за цялото небе. Оная звезда там е знак, който ме търси сред тълпата и ме намира: затова се усещам донякъде чужденец, донякъде самотен.“

В паметта му прозвуча една музикална фраза: няколко ноти от една соната, която вчера бе слушал заедно с приятели. Приятелите му не бяха разбрали музиката.

— Такова изкуство ни отегчава, както и вас, само че вие не признавате това.

Той отговори:

— Може би...

И тогава, както тая вечер, той се бе почувствувал самотен, но много скоро бе открил богатството на такава самотност. Вестта, която тая музика носеше, стигаше като сладостна тайна до него, единствено до него сред посредствените хора. Същото бе и със знака на звездата. През толкова човешки рамене нему говореха те на език, който само той разбираше.

На тротоара го блъскаха; той продължи да мисли: „Няма да се ядосвам. Аз съм като баща на болно дете, който върви със ситни крачки сред тълпата. Той носи в себе си дълбоката тишина на своя дом.“

Дигна очи към хората. Диреше да разпознае измежду тях ония, които разхождаха със ситни крачки тук своите открития или своята любов, и мислеше колко самотни са пазачите на фаровете.

От тишината на канцелариите му стана приятно. Мина бавно през тях и единствено стъпките му прокънтяха там. Пишещите машини спяха под калъфите си. Големите шкафове затваряха подредените преписки. Десет години опит и труд. Хрумна му, че върви из подземие на банка; там, дето са струпани съкровищата. Той мислеше, че всъщност във всеки от тия списъци е събрано нещо по-ценно от злато: жива сила. Жива, но още спяща сила, както златото в банките.

Някъде щеше да намери дежурния през тая нощ чиновник. Един човек работеше някъде, за да може животът да не спира, за да може волята да не спира, така че от летище до летище да може веригата от Тулуза до Буенос Айрес да не се прекъсва никога.

„Тоя човек не съзнава величието си.“

Някъде пощенските самолети се бореха. Нощните полети бяха продължителни като болест: трябваше да се бди. Трябваше да се помага на тия хора, които с ръце и колене, гърди до гърди се хвърляха срещу мрака и които не знаеха вече нищо, не знаеха вече нищо друго освен движещи се, невидими неща, от които чрез силата на слепите си мишци трябваше да се изтръгнат като от някое море. Какви страшни признания правеха те понякога: „Аз осветих ръцете си, за да ги виждам...“ Кадифе на ръцете, което се открива само в тая червена баня на фотограф. Единственото, което остава от света и което трябва да се спаси.

Ривиер натисна вратата на отделението на експлоатацията. Една — единствена запалена лампа създаваше в ъгъла светъл бряг. Тракането на единствена пишеща машина даваше съдържание на тая тишина, без да я потиска. От време на време иззвъняваше телефон; тогава дежурният чиновник ставаше и се запътваше към тоя настойчив, повтарящ се и печален зов. Дежурният чиновник откачваше слушалката и невидимата тревога затихваше — много кротък разговор

в един тъмен ъгъл. Сетне човекът се връщаше безстрастен на писалищната си маса, над една неразгадаема тайна, с лице, заключено от самотията и съня. Каква заплаха носи подобен зов, който иде от нощта зад стените, когато два пощенски самолета пътуват! Ривиер мислеше за телеграмите, които носят злокобна вест на семействата, седнали вечер под лампата, за нещастиято, което през няколко секунди — дълги като вечност — се таи в лицето на бащата. Вълна на предизвестие, изпърво без сила, толкова далеч от изпуснатия вик, толкова спокойна. И всеки път той чуваше нейното слабо ехо в тоя потаен звън. И всеки път движенията на чиновника, бавен поради самотията и подобен на плувец между две течения, който се връща от тъмнината към лампата като човек, гмурнал се в дълбините и сега излизащ на повърхността, всеки път тия движения му се струваха натежнели от тайни.

— Чакайте. Ида.

Ривиер откачи слушалката, чу мълвежа на света.

— Тук Ривиер.

Слаба глъчка, сетне някакъв глас:

— Давам ви радиопоста.

Нова неясна глъчка, шумолене на фишове в чекмеджето, сетне друг глас:

— Тук радиопостът. Предаваме ви телеграмите. Ривиер си вземаше бележки и клатеше глава:

— Добре... добре...

Нищо важно. Обикновените служебни съобщения. Рио де Жанейро искаше някакво сведение. Монтевидео говореше за времето, а Мендоза за материали. Бяха познатите домашни шумове.

— А пощенските самолети?

— Времето е бурно. Не чуваме самолетите.

— Добре.

Ривиер помисли, че тук нощта е чиста, звездите блесят, но че радистите откриват в нея далечни бури.

— Доскоро чуване.

Ривиер стана, чиновникът се доближи до него:

— Служебните книжа за подпис, господин директоре...

— Добре.

Ривиер почувствува прилив на силно приятелско чувство към тоя човек, обременен също тъй с тежестта на нощта. „Боеен другар — мислеше Ривиер. — Той никога навярно не ще узнае колко силно ни свързва един с друг това бдение.“

IX

Отивайки с връзка книжа в ръце към кабинета си, Ривиер усети отново същата силна болка в дясната страна, която от седмица насам го измъчваше.

„Не ме бива вече...“

За секунда той се прислони до стената.

„Глупаво...“

После стигна до креслото си.

За лишен път се почувствува като стар свързан лъв и голяма тъга го обсеби.

„Толкова труд и да стигнеш до това!... Аз съм петдесетгодишен, за тия петдесет години изпълних живота си с много неща, оформих се, борих се, променях хода на събитията — и ето сега какво ме занимава и изпълва и става по-важно от света... Глупаво!“

Той почака, избърса потта си и когато му мина, почна да работи.

Преглеждаше бавно книжата.

„При демонтирането на мотора «301» в Буенос Айрес установи се... налагам строго наказание на отговорния.“

Подписа.

„Тъй като летището на Флориенополис не се съобрази с нарежданията...“

Подписа.

„По дисциплинарни причини ще преместим началника на летището Ришар, който...“

Подписа.

Сетне, тъй като болката в дясната страна, затихнала, но все още съществуваща и в същото време нова, като че бе някакъв нов смисъл на живота, го караше да мисли за себе си, той се изпълни с някаква горчивина. „Справедлив ли съм или несправедлив? Не зная. Когато наказвам — злополуките намаляват. Отговорният не е човек, той е сякаш някаква тъмна сила, която никога не ще удариш, ако не удариш

всички. Ако бъдех много справедлив, всеки нощен полет би носил смъртна опасност.“

Усети лека слабост, като помисли, че линията на този път, която той е начертал, е твърде трудна. Каза си, че жалостта е добро нещо. И продължи да прелиства бележките, потънал в размисъл.

„... а що се отнася за Робле, от днес нататък той няма да бъде вече наш служител.“

Отново видя пред себе си този човечец и си спомни тазвечерния разговор:

— Пример, няма как, пример!

— Но, господин директоре... Господин директоре... За един път, само за един път, помислете! А пък аз съм работил цял живот!

— Трябва да се дава пример!

— Но, господин директоре... Погледнете, господин директоре!

И ето той си спомни вехтата чанта и този къс от вестник, дето младият Робле позира, изправен пред един самолет.

Ривиер виждаше как старите ръце треперят над тази наивна слава.

— Това е от 1910 година, господин директоре... Аз сглобих тук първия самолет на Аржентина. Работя във въздухоплаването от 1910 година... Господин директоре, това са двадесет години! И как можете да кажете вие... Ами младите, господин директоре, как ще се смеят те в работилницата!...Ах, здравата ще се смеят те!

— Все ми е едно.

— Ами моите деца, господин директоре, аз имам деца!

— Казах ви: предлагам ви място на общ работник.

— А моето достойнство, господин директоре, моето достойнство? Помислете, господин директоре, двадесет години въздухоплаване, един стар труженик като мене...

— Общ работник.

— Отказвам, господин директоре, отказвам!

И старческите ръце трепереха, а Ривиер отвърна очи от тази сбръчкана кожа, плътна и хубава.

— Общ работник.

— Не, господин директоре, не... искам да ви кажа още...

— Можете да си излезете.

Ривиер си каза: „Не него изпъдих аз тъй грубо, а злото, за което може би той не бе отговорен, но което се промъкваше чрез него.

Защото — мислеше той — събитията се управляват от човека, подчиняват му се и така човек твори. А хората са жалки пращинки и те също тъй се сътворяват от човека. Или пък биват отстранявани, когато чрез тях се промъква злото.“

„Искам да ви кажа още...“ Какво ли искаше да му каже още тоя клет старик? Че му отнемаха досегашните радости? Че той обича звука на инструментите по стоманата на самолетите, че лишаваха живота му от голямата поезия и че... че все пак трябва да се живее?

„Много съм уморен — мислеше Ривиер. Треската се връщаше в него, сякаш го милваше. Той почукваше по листа и мислеше: — Аз много обичах лицето на тоя стар другар...“

И отново виждаше ръцете му. Мислеше за онова леко движение, което биха очертали те, за да се сключат. Достатъчно би било да каже: „Добре, добре, останете.“ Ривиер си представяше потока от радост, който би потекъл в тия стари ръце. И тая радост, която ще изразят, която биха изразили — не лицето, а тия стари ръце на работник, — му се стори най-хубавото нещо в света. „Да скъсам ли тоя лист?“

И семейството на старика, и връщането вечерта в къщи, и скромната гордост:

— Значи, оставят те?

— Че как иначе! Та аз сглобих първия самолет в Аржентина!

И младите, които нямаше вече да се смеят, и тая отново завоювана почит от предишния служител...

„Да го скъсам ли?“

Телефонът извъня. Ривиер откачи слушалката.

Дълго мълчание, сетне оня отек, оная дълбочина, която вятърът и пространството придават на човешките гласове. Най-сетне се обадиха:

— Тук площадката за излитане. Кой там?

— Ривиер.

— Господин директоре, „650“ е на пистата.

— Добре.

— Най-сетне всичко е готово, но в последния момент трябваше да оправим електрическия ток, тъй като връзките бяха повредени.

— Добре, кой се е занимавал с уредбата на тока?

— Ще проверим. Ако позволите, ще наложим наказания: повреда в осветлението на борда е важно нещо.

— Разбира се.

Ривиер мислеше: „Ако не изтръгваш злото, когато го срещнеш дето и да бъде то, стават повреди в осветлението: престъпление е да го пропуснеш, когато то открива и своите оръдия; Робле ще си върви.“

Чиновникът, който нищо не бе видял, чукаше все така на машината.

— Какво е това?

— Седмичният отчет.

— Защо не е готов?

— Аз...

— Ще видим тая работа.

„Любопитно е как събитията вземат връх, как някаква тъмна сила се възправя, същата сила, която повдига девствените лесове, която расте, насилва, блика навсякъде, дето има велики дела.“ Ривиер мислеше за някои храмове, срутвани от дребните лиани.

„Велико дело...“

За да се убеди, че е прав, той продължи: „Аз обичам всички тия хора и удрям не тях. А онова, което се промъква чрез тях.“

Сърцето му биеше силно и той чувствуваше болка.

„Не знам дали това, което върша, е добро. Не знам точната стойност на човешкия живот, нито на справедливостта, нито на мъката. Не знам точно какво струва радостта на един човек. Нито една ръка, която трепери. Нито жалостта, нито нежността...“

Той се унесе:

„Животът тъй много си противоречи, човек се оправя както може с живота... Но трябва да оставиш нещо трайно, трябва да твориш в замяна на твоето тленно тяло...“

Ривиер размисли, после позвъни.

— Телефонирайте на пилота на пощенския самолет за Европа. Преди да тръгне, да дойде при мен.

Той мислеше.

„Тоя пощенски самолет не бива да заобикаля безполезно. Ако не пораздрусам хората си, нощта винаги ще ги тревожи.“

Х

Жената на пилота, разбудена от телефона, погледна мъжа си и помисли:

„Ще го оставя да поспи малко.“

Тя се възхищаваше от тая гола, могъщо изваяна гръд, която ѝ напомняше хубав кораб.

Той почиваше в това спокойно легло като в пристанище и за да не бъде смущаван от нищо неговият сън, тя оправяше с пръст някоя гънка или сянка, или някой талаз — тя успокояваше леглото, както божествен пръст успокоява морето.

Тя стана, отвори прозореца и вятърът облъхна лицето ѝ. Стаята беше над Буенос Айрес. От една съседна къща, дето танцуваха, вятърът носеше мелодии, защото сега беше часът на удоволствията и на почивката. Тоя град затваряше хората в своите сто хиляди крепости; всичко бе спокойно и сигурно, ала на тая жена ѝ се струваше, че ей сега ще извикат: „На оръжие!“ и че само един мъж, нейният, ще се дигне. Той почиваше още, но неговата почивка бе пълната със заплаха почивка на запасните, които скоро ще тръгнат за бой. Тоя заспал град не го закриляше: неговите светлини ѝ се струваха безполезни, когато той, млад бог, се дигне из техния прах. Тя гледаше тия яки ръце, които след час ще понесат съдбата на европейската поща, ръце, отговорни за нещо велико, както съдбата на някой град. И се смути. Тоя мъж, единствен сред милионите други мъже, бе отреден за тая странна жертва. Стана ѝ мъчно. Също тъй той се изплъзваше от нейната нежност. Тя го бе хранила, бдяла бе над него, милвала го бе не за себе си, а за тая нощ, която щеше да го вземе. Ще го вземе за борби, за мъки, за победи, за които тя не знаеше нищо. Тия нежни ръце бяха само временно опитомени и тяхната истинска работа бе неясна. Тя знаеше усмивките на тоя мъж, неговите любовни внимания, ала не знаеше нищо от неговия божествен гняв сред бурите. Тя го заплиташе с нежни връзки, отрупваше го с музика, любов, цветя, но в часа на

всяко заминаване тия връзки падаха и той сякаш не се измъчваше от това.

Той отвори очи.

— Колко е часът?

— Полунощ.

— Какво е времето?

— Не знам...

Той стана. Запъти се бавно към прозореца, като се протягаше.

— Няма да ми е много студено. Каква е посоката на вятъра?

— Че как мога да зная... Той се наведе.

— Юг. Много добре. Поне до Бразилия ще кара така. Той съзря луната и се почувствува богат. После склони поглед към града.

Той не му се видя нито нежен, нито лъчезарен, нито топъл. Виждаше вече как се разпилява безполезният пясък на неговите светлини.

— За какво мислиш?

Мислеше за вероятната мъгла откъм Порто Алегро.

— Аз си имам своя тактика. Знам откъде трябва да завия.

Той постоянно се навеждаше. Вдишваше дълбоко, както преди да скочи гол в морето.

— Тебе дори не ти е мъчно... За колко дни заминаваш?

Осем, десет дни. Не знаеше. Да му е мъчно? Не. Защо? Тия равнини, градове, планини... Струваше му се, че заминава свободен, за да ги превземе. Мислеше още, че преди да мине час, той вече ще завладее и ще отхвърли зад себе си Буенос Айрес.

Усмихна се.

— Тоя град... много скоро аз ще бъда далеч от него. Хубаво е да тръгваш нощем. Дръпваш ръчката за газа, право на юг, и след десет секунди преобръщаш пейзажа право на север. Градът остава само като дъно на море.

Тя мислеше — колко много неща трябва да се отхвърлят, за да може човек да прави завоевания.

— Не обичаш ли къщата си?

— Обичам къщата си...

Но жена му чувствуваше вече, че той е на път. Тия широки рамене натискаха вече небето. Тя му посочи небето.

— Имаш хубаво време, пътят ти е с настилка от звезди. Той се засмя.

— Да.

Тя сложи ръка на рамото му и се обезпокои, че то е хладно: не е ли застрашена от нещо тая снага?...

— Ти си много як, но бъди благоразумен!

— Разбира се, аз съм благоразумен... Той пак се засмя.

Почна да се облича. За тоя празник той избираше най-грубите платове, най-тежките кожи, обличаше се като селянин. И колкото по-тежък ставаше той, толкова повече тя се възхищаваше от него. Тя самата закопча пояса. Дърпаше ботушите.

— Тия ботуши не ми са удобни.

— Ето другите.

— Дай ми шнур за запасната лампа.

Тя го гледаше. Сама поправи последния недостатък на доспехите: всичко прилягаше добре.

— Ти си много хубав.

Тя забеляза, че той грижливо се вчесва.

— За звездите ли е това?

— То е, за да не се чувствам стар.

— Аз ревнувам...

Той пак се засмя и я целуна, и я притисна до тежките си дрехи. После протегна ръце и я дигна, както се дига някое момиченце, и все така, като се смееше, сложи я в леглото:

— Спи!

Затвори вратата след себе си и сред непознатото нощно множество на улицата направи първата стъпка към своето завоевание.

Тя остана там, загледана тъжно в тия цветя, в тия книги, в тая нежност, които не бяха за него нищо друго освен дъно на море.

XI

Ривиер го приема:

— При последния полет с пощата вие ми изиграхте един номер. Направихте една заобиколка, след като метеорологичните сведения бяха добри: вие можехте да продължите. Уплашихте ли се?

Изненадан, пилотът мълчи. Той търка бавно една о друга ръцете си. Сетне вдига глава и поглежда Ривиер право в лицето:

— Да.

В дъното на душата си на Ривиер му дожалява за тоя толкова смел момък, който се е уплашил. Пилотът се опитва да се извини:

— Не виждах вече нищо. Разбира се, по-нататък... може би... безжичният телеграф съобщаваше... Но бордовата ми лампа отслабна и аз не виждах вече ръцете си. Поисках да запаля позиционната лампа, за да мога да видя поне крилото, но не видях нищо. Почувствувах се в дъното на някаква голяма дупка, отдето трудно можеше да се възлезе. Тогава моторът ми почна да трепти...

— Не.

— Не ли?

— Не. Ние го пробвахме след това. Той е отличен. Но когато човек е уплашен, винаги смята, че моторът трепти.

— Та кой не би се уплашил? Планините бяха над мене. Когато поисках да набера височина — попаднах сред силни вълнения. А вие знаете, че когато не виждаш нищо... вълненията... Вместо да се изкача, загубих сто метра височина. Не виждах вече дори жироскопа, дори манометрите. Струваше ми се, че моторът намалява скоростта си, че налягането на маслото пада... Всичко това — в мрака, също като болест. Какво не бих дал да видя отново светнал град.

— Вие имате силно въображение. Вървете.

И пилотът излиза.

Ривиер потъна в креслото и поглади с ръка сивите си коси.

„Той е най-смелият от моите хора. Това, което е успял да стори през оная нощ, е много хубаво, но така аз го избавям от страха.“

После, обзет от изкушението да стане по-мек, продължи:

„Искаш ли да те обичат, достатъчно е да ги жалиш. Аз почти не жалия никого или прикривам това. И все пак би ми се искало и аз да се обкръжа с приятелство и с човешки нежности. Един лекар, упражнявайки занаята си, има такива възможности. Ала аз насочвам събитията. Трябва да кова хората като желязо, за да ги насочват и те. Вечер, в кабинета си, пред пътните листове — как хубаво усещам аз този неясен закон. Ако се отпусна, ако оставя подредените събития да следват своя ход, изведнъж изникват непредвидени загадъчни случки. Като че само моята воля попречва самолетът да не се разбие през полета или бурята да не забави пътуващата поща. Понякога сам се изненадвам от собствената си власт.“

Той продължи да размисля:

„Може би това е ясно. Също като непрестанната борба на градинаря върху лехата. Само тежестта на ръката му отстранява от земята първичната гора, която тя постоянно произвежда.“

Той мислеше за пилота:

„Аз го избавям от страха. Не него удрям аз, а през него — оная съпротива, която вкаменява хората пред неизвестното. Ако го изслушам, ако го съжаля, ако приема за сериозно премеждието му — той ще повярва, че наистина се връща от царството на тайнственото, а човек се страхува само от тайнственото. Трябва да няма вече тайнствено. Хората трябва да слязат в този тъмен кладенец, да възлязат отново и да кажат, че не са видели нищо. Този човек трябва да слезе най-дълбоко, до сърцето на нощта, там, дето тя е най-гъста, без да има дори малката рудничарска лампа, която осветява само ръцете или крилото, но все пак отблъсква неизвестното — на разстояние колкото едни човешки плещи.“

И все пак в тяхната дълбока същност мълчаливо братство свързваше Ривиер и неговите пилоти в тази борба. Те бяха хора от борда на един и същ кораб и изпитваха едно и също желание да победят. Но Ривиер си спомняше други сражения, които бе водил, за да завоюва нощта.

В официалните среди се страхуваха като от неизследван лес от тази тъмна област. Да се хвърли един екипаж с двеста километра в час срещу бури и мъгли и срещу други препятствия, които нощта носи, без обаче да ги показва — това им се струваше допустимо за военното

въздухоплаване: излетяваш през ясна нощ от едно място, бомбардираш и се връщаш на същото място. Ала редовната служба би се провалила нощем. „За нас — бе възразил Ривиер — това е въпрос на живот и смърт, понеже всяка нощ ние загубваме времето, което сме спечелили през деня, като сме изпреварили влаковете и корабите.“

Ривиер слушаше с досада, когато говореха за баланси, застраховки и най-вече за общественото мнение:

— Общественото мнение ли... — отвръщаше той — то се направлява!

А мислеше: „Колко загубено време! Но има нещо... има нещо, което стои по-горе от всичко това. Онова, което е живо, разблъсква всичко, за да живее и създава, за да живее, по свои собствени закони. Това е непреодолимо.“ Ривиер не знаеше нито как, нито кога търговското въздухоплаване ще установи нощни летения, но това неизбежно разрешение трябваше да се подготвя предварително.

Той си спомни сега зелените маси, над които, подпрял глава с ръка, бе слушал със странно самочувствие на сила толкова много възражения. Те му се струваха безполезни, предварително отречени от живота. Той съзнаваше силата си, натрупана в него като тежест. „Моите основания тежат, аз ще победея — мислеше Ривиер. — Това е естественият наклон на събитията.“ Когато му искаха да даде съвършени разрешения, които биха отстранили всякакви опасности, той отговаряше: „Законите се установяват чрез опита; познанието на законите никога не предхожда опита.“

След дълга година на борба Ривиер бе надвил. Едни казваха „с вярата си“, други „с упорството си, със силата си на мечка, тръгнала вече да върви“, а според самия него много по-просто — защото бе силен със своята вярна посока.

Но колко бяха предпазливи в началото! Самолетите тръгнаха само един час преди зори и се приземяваха само един час след залез. Едва когато Ривиер се почувствува по-сигурен в опита си, той се реши да изпраща пощенските самолети късно през нощта. Малко подкрепян от другите, почти отречен, той водеше сега самотна борба.

Ривиер позвъни, за да узнае последните вести от пътуващите самолети.

XII

През това време пощенският самолет от Патагония се приближи до бурята и Фабиен отказа да я избиколи. Той смяташе, че тя вилнее твърде надалеч, тъй като линията на мълниите се задълбочаваше чак до вътрешността на страната, осветявайки цели крепости от облаци. Ще се опита да мине отдолу и ако не върви, ще реши да избиколи.

Той видя височината: хиляда и седемстотин метра. Натисна с длани лостовете, за да я намали. Моторът затрептя много силно и самолетът потрепери. Фабиен напосоки коригира ъгъла на слизането, после провери по картата височината на хълмовете: петстотин метра. За да си запази малко свободно поле за действие, реши да лети към седемстотин.

Той жертвуваше височината си, тъй както човек залага на карти цялото си състояние.

Едно разклащане гмурна самолета, който потрепери още по-силно. Фабиен се почувствува заплашен от невидими хлътвания. Той си представи, че завива, за да заобиколи, и че ще съзρε сто хиляди звезди, но не зави нито на един градус.

Фабиен пресмяташе вероятностите си за спасение; това беше навярно местна буря, тъй като Трелеу, следното летище, съобщаваше за три четвърти покрито небе. Беше въпрос да се изкарат най-много двадесет минути сред тоя черен бетон. И все пак пилотът се безпокоеше. Наведен вляво, срещу най-силния вятър, той се мъчеше да изтълкува какво значат смътните светлини, които проблясват дори и в най-гъстите нощи. Но това сега не бяха дори светлини. А по-скоро съвсем слаба промяна в плътността, в гъстотата на сенките, а може и умора на очите.

Той разгъна едно листче, подадено от радиста:

— Къде сме?

Какво не би дал Фабиен, за да знае това. Той отговори:

— Не зная. Летим по компаса, минаваме през буря. Пак се наведе. Безпокоеше го пламъкът от тръбата на газовете, който се бе

залепил о мотора като огнена китка, толкова бледен, че лунният зрак би го заличил, ако сега сред това небитие в него не се събираше целият видим свят. Фабиен го погледна. Той бе изплетен гъсто от вятъра като пламък на факла.

През всеки тридесет секунди, за да провери жироскопа и компаса, Фабиен пъхаше глава в кабинката. Не се решаваше вече да запали слабите червени лампи, които го бяха заслепявали дълго време, но всички инструменти с цифри от радий лееха бледа звездна виделина. Там, посред стрелките и числата, пилотът усещаше измамна сигурност: сигурността на морска кабина, над която се плискат вълните. Нощта и всичко, което нощта носи в себе си — скали, отломки, хълмове, — течеше срещу самолета със същата учудваща съдбовност.

— Къде сме? — повтори радистът.

Фабиен отново вдигна глава от кабинката и прислонен вляво, продължи пак своето страшно бдение. Той вече не знаеше колко време и колко усилия ще го освободят от тия злокобни връзки. Почти се съмняваше, че ще може да се освободи, защото бе заложил живота си на това късче хартия, измърсено и смачкано, което бе разгъвал и чел хиляди пъти, за да подхранва надеждата си: „Трелеу: небе, три четвърти покрито, вятър — западен, слаб.“ Ако Трелеу бе покрит три четвърти, значи, през цепнатината на облаците ще се съзрат светлините му. Освен ако...

Бледата светлина, която той очакваше да види по-далеч, го караше да продължава напред; но все пак, тъй като се съмняваше, той надраска на радиста: „Не знам ще мога ли да мина. Осведомете се дали отзад е все така хубаво.“

Отговорът го смрази:

— Комодоро съобщава: „Връщане тук невъзможно. Буря.“

Фабиен почваше да проумява, че това е твърде рядка буря, която се нахвърляше от Кордилерите към морето. Преди те да стигнат, циклонът щеше да помете градовете.

— Попитайте за времето в Сан Антонио.

— Сан Антонио отговори: „Почва западен вятър — на запад буря. Небе, три четвърти покрито.“ От шумовете Сан Антонио чува много лошо. Аз също чувам зле. Мисля, че поради искрите скоро ще

трябва да сваля антената. Ще заобиколите ли? Какви са намеренията ви?

— Оставете ме на мира. Питайте за времето Бахиа-Бланка.

— Бахиа-Бланка отговори: „До двадесет минути предвиждаме силна буря от запад към Бахиа-Бланка.“

— Питайте за времето в Трелеу.

— Трелеу отговори: „Ураган с бързина тридесет метра в секунда към запад и вихрушки от дъжд.“

— Предайте в Буенос Айрес: „Запушени сме от всички страни, бурята вилнее на хиляда километра, не виждаме вече нищо. Какво да правим?“

За пилота тая нощ беше без бряг, защото не водеше към ни едно пристанище (всички изглеждаха недостъпни), нито към зората: след час и четиридесет минути нямаше да има вече бензин. И защото рано или късно трябваше да се строполят слепешката в тая гъста чернота.

Ако би могъл да настигне деня...

Фабиен мислеше за зората като за бряг от златист пясък, дето сами биха заседнали след тая тежка нощ. Под застрашения самолет би се родил брегът на равнините.

Спокойната земя би носила своите заспали чифлици и стадата си, и хълмовете си. Всички отломки, които се търкаляха в мрака, не щяха да носят вече заплаха. Ако би могъл, как би плувал той към деня!

Разбра, че е обграден. Всичко щеше да се разреши — добре или зле — сред тая тъмнина.

Да, вярно беше. Понякога при зазоряване той се чувствуваше като болник, който почва да оздравява.

Но каква полза да се втренчва към изток, дето живее слънцето: между тях зееше такава дълбочина от мрак, че човек не би могъл да възлезе из нея.

XIII

— Пощенският самолет от Асунсион върви добре. Към два часа ще бъде тук. Но за пощенския от Патагония, напротив, предвиждаме значително закъснение, тъй като, изглежда, той е затруднен.

— Добре, господин Ривиер.

— Възможно е да не го дочакаме за отлитането на самолета към Европа: щом пристигне пощата от Асунсион, обадете се за нареждания. Бъдете готови.

Ривиер препрочиташе сега телеграмите, с които летищата от Север подпомагаха самолетите. Те съобщаваха, че пощенският самолет за Европа ще има лунен път; „Чисто небе, пълна луна, никакъв вятър.“ Планините на Бразилия, ясно изрязани върху лъчезарното небе, потъваха вдясно със своите пристегнати коси от черни гори сред сребърните талази на морето. Гори, над които неуморно струяха, без да ги оцветят, лунните лъчи. А в морето островите чернееха като разбити кораби. И по целия път все тая неизчерпаема луна — истински извор на светлина.

Ако Ривиер бе заповядал отлитане, екипажът на пощенския самолет за Европа би навлязъл в един сигурен свят, който би блестял меко през цялата нощ. Свят, дето нищо не заплашва равновесието на струпаните от мрачина и светлина маси. Дето не се промъква дори милувката на ония чисти ветрове, които, ако се захладят, могат само в няколко часа да похабят цялото небе.

Но Ривиер се двоумеше пред тая лъчезарност като някой агент по продажба на периметри пред забранени златни полета. Събитията на Юг изкарваха, че Ривиер не е прав, той — единственият защитник на нощните полети.

Едно нещастие в Патагония би дало на противниците му такава силна нравствена позиция, че може би вярата на Ривиер щеше да остане безсилна отсега нататък; защото вярата на Ривиер все пак не бе разклатена: една пукнатина в неговото дело бе допуснала да се случи драма, но драмата сочеше пукнатината и не доказваше нищо друго.

„Необходими ми са може би наблюдателни постове на запад... Ще видим тая работа...”

Той продължаваше да мисли: „Имам все същите здрави основания да настоявам на своето и една причина по-малко за възможни злополуки: причината, която сега пролича.“

Неуспехите укрепват силните. За зла чест срещу хората се играе една игра, в която истинският смисъл на нещата важи съвсем малко. Печели се или се губи от външния вид на нещата, бележат се нищожни печалби или загуби. И човек се вижда обвързан от едно само привидно поражение.

Ривиер позвъни.

— Бахиа-Бланка все още ли не ни съобщава нищо по безжичния телеграф?

— Не.

— Викайте летището на телефона. След пет минути той питаше:

— Защо не ни предавате нищо?

— Ние не чуваме пощенския самолет.

— Не се ли обажда?

— Не знаем. Има силна буря. Дори ако той предава, няма да чуем.

— Трелеу чува ли?

— Не чуваме и Трелеу.

— Телефонирайте.

— Опитаме: линията е скъсана.

— Какво е времето при вас?

— Заплашително. На запад и на юг мълнии. Много душно.

— Вятър?

— Още слаб, но така ще е само до десетина минути. Мълниите бързо приближават.

Мълчание.

— Бахиа-Бланка? Чувате ли? Добре. Викайте ни след десет минути.

И Ривиер прелисти телеграмите от южните летища. Всички съобщаваха, че и на тях самолетът не се обажда. Някои вече не отговаряха на Буенос Айрес и върху картата се увеличаваше мястото на замлъкналите области, в които малките градчета изпитваха вече циклона, затворили всичките си врати, и всеки дом на потъмнелите

улици беше откъснат от света и загубен като кораб в нощта. Само утрото можеше да ги избави.

Все пак, наведен над картата, Ривиер имаше още надежда, че ще открие някой заслон с чисто небе, защото бе запитал с телеграми полицията на повече от тридесет провинциални града за състоянието на небето и отговорите почваха да пристигат. На разстояние от две хиляди километра радиопостовите имаха заповед, щом някой от тях долови зов от самолета, в тридесет секунди да извести Буенос Айрес, който ще му съобщи да предаде на Фабиен мястото на заслона.

Чиновниците, извикани за един часа през нощта, бяха отишли в канцелариите си. Там те научиха, неизвестно отде, че нощните полети щели може би да бъдат отменени и че дори пощенският самолет за Европа щял да отлети едва заранта. Приказваха тихо за Фабиен, за циклона и най-вече за Ривиер. Те си го представяха там, съвсем близо, смазан все повече и повече от опровержението, което му правеше природата.

Но изведнъж всички гласове млъкнаха: Ривиер се появи на вратата на кабинета си, стегнат в горното си палто, все тъй с шапка, нахлупена над очите, като вечен пътешественик. Той пристъпи спокойно към началника на канцеларията:

— Часът е един и десет, готови ли са книжата на пощенския самолет за Европа?

— Аз... аз мислех...

— Вие не бива да мислите, а да изпълнявате.

Той зави бавно към един отворен прозорец със скръстени на гърба ръце.

Един чиновник отиде при него:

— Господин директоре, ще получим малко отговори. Съобщават ни, че много телеграфни линии във вътрешността са вече прекъснати...

— Добре.

Неподвижен, Ривиер гледаше в нощта.

Така всяка вест носеше заплаха за пощенския самолет. Всеки град, когато — преди прекъсването на линиите — можеше да отговори, съобщаваше за хода на циклона, като за някое нашествие. „Иде от вътрешността, от Кордилерите. Помита всичко по пътя си към морето...“

На Ривиер му се струваше, че звездите са твърде блестящи, въздухът — много влажен. Каква странна нощ! Тя изведнъж почваше да гние на пластове като чудесен плод. Всичките звезди бяха още над Буенос Айрес, но това беше само един оазис, и то за миг. Едно пристанище, но извън възможността за действие на екипажа. Заплашваща нощ, която един лош вятър бе досегнал и заразил с гниене. Нощ, трудна за овладяване.

Някъде в нейните дълбочини един самолет беше в опасност, хората на борда се бяхтеха безсилни.

XIV

Жената на Фабиен се обади по телефона.

Всяка нощ, когато той трябваше да се върне, тя пресмяташе полета на пощенския самолет от Патагония: „Сега отлита от Трелеу...“ После отново заспиваше. Малко по-късно: „Сега трябва да приближава Сан Антонио, трябва да вижда светлините му...“ Тогава ставаше, разтваряше завесите и се вглеждаше в небето: „Всички тия облаци му пречат...“ Понякога месецът се разхождаше като някой овчар. Тогава младата жена отново си лягаше, успокоена от луната, от звездите, от всички тия хиляди присъствия около нейния мъж. Към един часа тя го усещаше по-наблизо: „Той сигурно вече не е много далеч, трябва да вижда Буенос Айрес...“ Тогава пак ставаше и му приготвяше закуска с горещо кафе: „Горе е толкова студено...“ Тя винаги го посрещаше така, като че той слизаше от някой снежен връх: „Не ти ли е студено?...“ — „Съвсем не!“ — „Все пак, постопли се...“ Към един и четвърт всичко биваше готово. Тогава телефонираше.

И тая нощ, както през другите, тя се осведоми:

— Фабиен приземи ли се?

Чиновникът, който слушаше, малко се смути:

— Кой говори?

— Симон Фабиен.

— А! Една минута...

Не смеейки да каже нищо, чиновникът предаде слушалката на началника на канцеларията.

— Кой е там?

— Симон Фабиен.

— А! Какво обичате, госпожо?

— Моят мъж приземи ли се?

Настъпи мълчание, което сигурно изглеждаше необяснимо, и сетне отговори просто:

— Не.

— Закъснял ли е?

— Да... Ново мълчание.

— Да... закъснял е.

— О!...

Това беше „О!“ на наранена плът. Едно закъснение е нищо... нищо... но когато продължи...

— Ах!... И в колко часа ще бъде тук?

— В колко часа ще бъде тук ли?

Ние... Не знаем. Сега тя се сблъска със стена. Получаваше вече само ехото на своите въпроси.

— Моля ви, отговорете ми! Къде се намира той?...

— Къде се намира той ли? Почакайте...

Тая отпуснатост ѝ причиняваше болка. Там, зад тая стена, ставаше нещо. Най-после се решиха.

— Той е отлетял от Комодоро в деветнадесет часа и тридесет.

— А оттогава?...

— Оттогава ли?... Много е закъснял... Много е закъснял поради лошото време...

— Ах, лошото време!...

Каква несправедливост, какво вероломство на тая празноскитаща над Буенос Айрес луна! Младата жена изведнъж се сети, че да се стигне от Комодоро до Трелеу са предостатъчни два часа.

— И той лети шест часа към Трелеу! Но нали ви изпраща съобщения? Какво казва той?...

— Какво казва ли? Но... естествено в такова време... нали разбирате... неговите съобщения не се чуват.

— В такова време!

— Значи, разбрано, госпожо, ще ви се обадим, щом узнаем нещо.

— Ах! Значи, вие не знаете нищо?...

— Довиждане, госпожо...

— Не! Не! Искам да говоря с директора!

— Господин директорът е много зает, госпожо, той е на заседание...

— Ах! Не ме интересува! Съвсем не ме интересува! Искам да говоря с него!

Началникът на канцеларията избърса потта си:

— Една минута...

Той отвори вратата към кабинета на Ривиер:

— Госпожа Фабиен иска да говори с вас.

„Ето — помисли Ривиер, — ето от какво се страхувах.“ Елементите на чувствата в драмата почнаха да се проявяват. В началото той понечи да ги отстрани: в операционните зали не пускат майките и жените. На корабите, които са в опасност, също тъй не позволяват на чувствата да се проявяват. Те не помагат за спасяването на хората. И все пак се съгласи:

— Свържете я с моя кабинет.

Той чу тоя тих, далечен, треперещ глас и веднага разбра, че не би могъл да ѝ отговори. Би било съвсем безплодно и за двамата да се нападат един друг.

— Моля ви, госпожо, успокойте се. В нашия занаят толкова често се случва дълго да чакаме известия!

Той бе стигнал до оня предел, дето въпросът не е за една малка лична мъка, но за дейността изцяло. Срещу Ривиер се възправяше не жената на Фабиен, а един друг смисъл на живота. Ривиер можеше само да слуша и да жали тоя тих глас, тая толкова тъжна, но неприятелска песен. Защото нито дейността, нито личното щастие не допускат делба: те са враждуващи страни. Тая жена говореше също тъй от името на един абсолютен свят и от името на неговите задължения и права. Светът на лампата, която осветява вечерната маса, светът на плътта, която иска своята плът, светът на цяла родина на надежди, нежности и спомени. Тя искаше да ѝ даде нейната собственост и имаше право. И той, Ривиер, също имаше право, но нищо не можеше да противопостави срещу истината на тая жена. Той откриваше своята собствена истина под светлината на една проста домашна лампа, не изразяваща нищо и нечовешка.

— Госпожо...

Тя вече не го слушаше. Нему се струваше, че се е строполила почти в нозете му, след като бе изтощила слабите си юмруци да удрия стената.

Веднъж, когато се бяха навели над един ранен до новостроящ се мост, един инженер каза на Ривиер: „Струва ли тоя мост едно премазано човешко лице?“ Ни един от селяните, за които се правеше тоя път, не би приел, за да не заобикаля до следния мост, да обезобрази това страшно лице. И все пак хората строят мостове. Инженерът бе добавил: „Общият интерес е съвкупност от частните интереси: нищо

повече от това не може да го оправдае.“ „И все пак — отговори му по-късно Ривиер, — дори човешкият живот да няма цена, ние винаги действуваме така, като че има нещо, което надхвърля по стойност човешкия живот... Но какво е то?...“

И мислейки за екипажа, сърцето на Ривиер се сви. Човешката дейност, дори за постройката на мост, прекъръшва щастието. Ривиер не можеше все още да не се пита: „В името на какво?“

„Тия хора — мислеше той, — които може би ще изчезнат, биха могли да живеят щастливи.“

Виждаше склонени лица в златното светилище на лампите вечер. В името на какво ги изтръгнах аз оттам?

В името на какво ги бе изтръгнал той от личното щастие? Най-първият закон не е ли да закриляш тъкмо това щастие? А той го пречупваше. И все пак някой ден златните светилища се разсейват съдбовно като миражи. Старостта и смъртта ги разрушават, и то по-безжалостно, отколкото самият той. Може би има нещо друго, което трябва да бъде спасено и което е по-трайно; може би за спасяването тъкмо на тая част от човека се трудеше Ривиер? Защото иначе дейността не се оправдава.

„Да обичаш, само да обичаш — каква безизходност е това!“

Ривиер имаше неясното чувство за някакъв дълг, по-силен от дълга да обича. Или пък то беше също така някаква нежност, съвсем различна от другите. Минаха през ума му тия думи: „Въпросът е да ги направим вечни...“ Къде беше ги чел? „Онова, което гоните, умира у вас самите.“ Спомни си един храм на бога на слънцето, издигнат в Перу от някогашните инки. Изправените върху планината камъни. Без тях какво би останало от могъщата цивилизация, която тежеше като угризение с тежестта на тия камъни върху днешния човек? „В името на каква суровост или в името на каква странна любов водачът на някогашните народи, принуждавайки тия тълпи да съзидат тоя храм на планината, ги застави да издигнат своята вековечност?“ Ривиер отново мислено видя тълпите в малките градчета, които се въртят вечер около беседката за градската музика: „Такъв род щастие, такъв хомот...“ — помисли той. Водачът на някогашните народи ако не е имал жалост към страданието на човека, имал е поне безкрайна жалост към смъртта му. Не за неговата лична смърт, но жалост към вида, който ще бъде

заличен от пясъчното море. И той повеждаше народа си, за да издигне поне камъни, които пустинята нямаше да затрупа.

XV

Може би това сгънато на четири листче ще го спаси: Фабиен го разгъваше, стиснал зъби.

„Невъзможно е да се разберем с Буенос Айрес. Аз не мога дори да боравя с уредите, искри праят по ръцете ми.“

Раздразнен, Фабиен помисли да отговори, но щом ръцете му оставиха командните лостове, за да пише, нещо като могъща вълна мина през тялото му: въздушното клатушкане го издигна заедно с тия пет тона метал и го люшна надолу. Той се отказа от намерението си.

Ръцете му отново се сключиха над талаза и го усмириха.

Фабиен надълбоко пое дъх. Ако радистът снемеше антената, страхувайки се от бурята, щом слязат, Фабиен ще му смаже муцуната. На всяка цена трябваше да влязат във връзка с Буенос Айрес, сякаш би могло над тая бездна от повече от хиляда и петстотин километра да им се хвърли въже за спасение. Поради липсата на една трепетна светлинка на лампа от някой чифлик, която е почти безполезна, но като фар би доказала съществуването на земята, нему бе потребен поне един глас, един — единствен глас, идещ от света, който вече беше изчезнал. Пилотът дигна и размаха юмрука си в червения зрак на самолета, за да накара другия отзад да проумее тая трагична истина, но радистът, наведен над опустошеното пространство, над погребаните градове, над мъртвите светлини, не я разбра.

Фабиен би послушал всеки съвет, стига да биха му го предали. Той мислеше: „И ако ми кажат да се върна обратно, ще се върна обратно, и ако ми кажат да вървя право на юг...“ Та някъде съществуваха наистина места така спокойни, сладостни под големите лунни сенки. Другарите — там някъде долу — ги знаеха, те бяха сведущи като учени, наведени над картите, всемогъщи под закрилата на хубави като цветя лампи. А той — какво знаеше той, освен люшканията и нощта, която тласкаше със стремглава скорост насреща му своята черна река. Не можеше да изоставят двама души сред тия

вихрушки и пламъци в облаците. Не можеше. Сигурно ще заповядат на Фабиен:

„Посока двеста и четиридесет...“ И той ще тръгне в тая посока. Но беше сам. Стори му се, че и материята се бунтува. При всяко хлътване моторът трептеше тъй силно, че цялата маса на самолета сякаш се раздрусваше от гняв. Фабиен се изтощаваше да държи самолета във властта си, забил глава в кабинката на равнището на жироскопа, защото отвън не можеше вече да различи масата на небето от масата на земята, изгубен в мрака, дето всичко се смесваше, истински мрак на първичния хаос. Ала стрелките на инструментите за определяне положението блещукаха все по-бързо и мъчно можеха да бъдат следени. Пилотът, измамван от тях, вече мъчно се справяше, губеше височина, затъваше постепенно в тоя мрак. Той разчете височината: „Петстотин метра.“ То беше височината на хълмовете. Той почувствува, че те търкалят насреща му своите зашеметяващи вълни. Разбра също тъй, че всички грамади земя — най-малката от тях би го премазала — бяха като че изтръгнати от своята поставка, отвинтени и почваха да се въртят като пияни около него. И почваха около него някакъв танц в дълбочина, който все повече и повече стесняваше кръга си.

Тогава реши. С риск да се сблъска, ще се приземи къде. И за да избегне поне хълмовете, хвърли единствената си осветителна ракета. Тя пламна, завъртя се, освети една равнина и угасна там, сред морето.

Той помисли бързо: „Пропаднал съм. Четиридесет градуса корекция и все пак съм се отклонил. Това е циклон. Къде е земята?“ Зави право на запад. Помисли: „Сега без ракета ще се пребия.“ Някой ден това все трябваше да се случи. Но другарят му там, отзад... „Той навярно е свалил антената.“ Но пилотът вече не му се сърдеше. Стига само той самият да разтвореше ръцете си, и техният живот би отлетял веднага като безполезна прашина. Той държеше в ръцете си биещото сърце на своя другар и своето собствено сърце. И внезапно ръцете му го уплашиха.

Поради тласъците, блъскащи като стенобитна машина, за да намали сътресенията на кормилото, които иначе биха прерязали жиците на ръчките, той се бе вкопчил с все сила за кормилото. И продължаваше да стои така. И ето че сега вече не усещаше ръцете си, станали безчувствени от напрежението. Поиска да мръдне пръсти, за

да разбере, но не можа да усети дали му се подчиняват. Нещо странно завършваше ръцете му. Някакви черва, безчувствени и меки. Той помисли: „Трябва много силно да си представя, че стискам...“ Не можа да разбере дали мисълта му стига до ръцете. И понеже чувствуваше трепета на кормилото само по болката в раменете, помисли: „То вече не ми се подчинява. Ръцете ми ще се разтворят...“ Но се уплаши, че си е позволил да помисли такова нещо, тъй като му се стори, че тъмното могъщество на това, което току — що си бе представил, е подчинило ръцете му и че те се разтварят в мрака, за да го предадат на врага.

Той би могъл да се бори още, да опитва щастието си: няма съдбовност извън нас. Но има една вътрешна съдбовност: настъпва миг, когато се усещаш уязвим; тогава грешките те привличат като шемет.

И тъкмо в тоя миг, в един процепа на бурята, светнаха над главата му като смъртна примамка в капан няколко звезди.

Той много добре разбра, че това е примамка: виждаш в дупката три звезди, възлизаш към тях, сетне не можеш вече да слезеш и оставаш там да хапеш звездите...

Ала неговият глад за светлина бе толкова силен, че той възлезе.

XVI

Той възлезе и сега вече по-лесно намаляваше люшканията, благодарение на ориентацията от звездите. Техният бледен магнит го привличаше. Толкова дълго се бе измъчвал в гонитба за светлина, че сега не би изпуснал и най-смътната. Дори светлината на някоя странноприемница би го накарала да се усети богат и той би се въртял до смъртта си около тоя знак, за който жадуваше. И ето че сега възлизаше към полетата на светлината.

Той възлизаше постепенно и спираловидно в тоя кладенец, който се бе отворил и отново се затваряше под него. И колкото повече се издигаше, облаците загубваха своята черна кал, той минаваше през тях и те се превръщаха във все по-чисти и по-бели вълни. Фабиен изскочи над тях.

Изненадата му бе необикновена: светлината беше толкова силна, че го ослепяваше. За няколко мига трябваше да затвори очи. Той не би повярвал никога, че облаците и нощта могат да ослепяват с блясъка си. Но пълната луна и всички съзвездия ги превръщаха в лъчезарни вълни.

Още в същия миг, когато изплува нагоре, самолетът изведнъж се намери в някакъв покой, който изглеждаше необикновен. Ни един талаз не го наклоняваше. Като лодка, минала вълнолома, той влизаше в закътаните води. Бе се озовал в някаква част на небето — непозната и затулена — като заливите на щастливите острови. Долу, под него, бурята създаваше един друг свят — три хиляди метра дълбок, в който препускаха ветрища, дъждовни вихрушки, мълнии, ала към звездите тя обръщаше лице от кристал и от сняг.

Фабиен мислеше, че е стигнал до странни звездни предели, защото всичко ставаше лъчезарно — ръцете му, дрехите, крилата. Защото светлината не слизаше от звездите, а се излъчваше изпод него, около него — от тия бели натрупани запаси.

Облаците под него възвръщаха всичкия сняг, който получаваха от луната. Тия вдясно и вляво, високи като кули — също. Мляко от

светлина течеше наоколо и къпеше екипажа. Фабиен се обърна и видя, че радистът се усмихва.

— Сега сме по-добре — извика той.

Ала гласът се губеше в шума на полета и само усмивките ги свързваха един с друг.

„Аз съм съвсем побъркан — мислеше Фабиен, — че се усмихвам: ние сме загубени.“

И все пак хиляда тъмни ръце го бяха пуснали, бяха развързали въжетата, както развързват затворник и го оставят да върви за малко сам между цветя.

„Премного хубаво“ — мислеше Фабиен. Той бродеше между звездите, струпани нагъсто като в някоя съкровищница, в един свят, дето нямаше нищо друго живо, абсолютно нищо друго освен него, Фабиен, и другаря му. И двамата подобни на крадци от приказките, зазидани в стаята на съкровищата, отдето никога не ще могат да излязат.

Сред тия заледени скъпоценни камъни те бродят — безпределно богати, но осъдени.

XVII

Един от радистите на Комодоро Ривадавиа, летище в Патагония, направи внезапно движение и всички, които бяха безпомощно в поста, се събраха около него и се наведоха.

Те се навеждаха над бяла, слабо осветена хартия. Ръката на радиста се колебаеше още и моливът се клатушкаше. Ръката на радиста държеше още пленените думи, но пръстите вече трепереха.

— Бури ли?

Радистът кимна „да“ с глава. Пращенето пречеше да се разбира.

После той отбеляза няколко неразгадаеми знака. После думи. И най-после текстът можа да се възстанови:

„Блокирани сме на три хиляди метра над бурята. Летим право на запад към вътрешността, защото се бяхме отклонили към морето. Под нас всичко е задръстено. Не знаем дали още не летим над морето. Съобщете дали бурята върлува и във вътрешността.“

За да стигне тая телеграма в Буенос Айрес, трябваше да се предава поради бурите от пост на пост. Съобщението вървеше в нощта като огън, запалван от кула на кула. Буенос Айрес поръча да отговорят:

— Буря в цялата вътрешност. Колко бензин ви остава?

— За половин час.

И тия думи — от дежурен на дежурен — стигнаха до Буенос Айрес.

Преди да изтекат тридесет минути, екипажът бе осъден да потъне в циклона, който щеше да го запрати на земята.

XVIII

И Ривиер размисля. Той няма вече надежда: тоя екипаж ще потъне някъде в нощта.

Ривиер си спомня нещо, което му бе направило силно впечатление през неговото детинство: трябваше да пресушат едно езеро, за да се намери един труп. Така и сега — няма да се намери нищо, докато тая маса от мрак не изтече от повърхността на земята, докато не се покажат под светлината пясъците, равнините, житата. Може би прости селяни ще намерят две деца, като заспали, с лакти, сгънати пред лицето, лежащи върху тревата и златото на това спокойно дъно. Ала нощта ще ги е удавила.

Ривиер мисли за съкровищата, погребани в дълбочините на нощта, както в приказните морета... Тия ябълкови дървета на нощта, очакващи деня с всичките си цветове, цветове, които не служат още за нищо. Нощта е богата, изпълнена с благоухания, със спящи агнета и цветя, които още не са оцветени.

Постепенно ще възлязат към деня тучните бразди, мокрите гори, свежите люцернови ливади. Ала сред хълмовете, сега вече не враждебни, сред ливадите и агнетата, сред кротостта на света две деца ще изглеждат заспали. И нещо ще се е преляло от видимия свят в другия.

Ривиер знае, че жената на Фабиен е тревожна и нежна: тая любов току — що ѝ е била дадена, и то за кратко време, като играчка на бедно дете.

Ривиер мисли за ръката на Фабиен, която за още няколко минути държи участта на пилота в командните лостове на самолета. Тая ръка, която е галила. Тая ръка, която е досягала една гръд и като божествена ръка е отнемала оттам безпокойството. Тая ръка, която е досягала едно лице и го е преобразявала. Тая ръка, която бе чудодейна.

Фабиен се рее над велелепието на море от облаци и нощ, но по-долу е вечността. Той е изгубен сред съзвездията, които единствен обитава. Още държи в ръце света и го люлее, притиснал го до гърдите

си. Стиска в кормилото тежестта на човешкото богатство и безнадежден, разхожда от една звезда до друга безполезното съкровище, което все пак ще трябва да предаде...

Ривиер мисли, че някакъв радиопост го слуша още. Само една музикална вълна, само една миньорна модулация свързва още Фабиен със света. Ни едно стенание. Ни един вик. Но най-чистият звук, който някога е създавала безнадеждността.

XIX

Робино го изтръгна от самотията му:

— Господин директоре, помислих... би могло може би да се опита...

Той нямаше какво да предложи, но засвидетелствуваше така своето добро желание. Толкова би желал да намери някакво разрешение и го търсеше донейде така, както се търси решението на ребус. Той винаги намираше разрешения, в които Ривиер никога не се вслушваше: „Видите ли, Робино, в живота няма разрешения. Има сили, които действуват: човек трябва да съзнава това и разрешенията идват сами.“ Така Робино ограничаваше ролята си да създава действаща сила сред съсловието на механиците. Една скромна действаща сила, която предпазваше от ръжда главините на перките.

Ала събитията през тази нощ бяха заварили Робино обезоръжен. Неговото звание на инспектор нямаше никаква власт над бурите, нито над един призрачен екипаж, който наистина не се домогваше сега до възнаграждението за точност, но за да избегне единственото наказание, което унищожаваше всички наказания на Робино — именно смъртта.

И безполезен, Робино бродеше сега без работа из канцелариите.

Жената на Фабиен помоли да съобщят, че е дошла. Тласкана от тревога, тя чакаше в канцеларията на чиновниците, докато Ривиер я приеме. Чиновниците дигаха скритом очи към лицето ѝ. От това тя усещаше нещо като срам и гледаше с боязън наоколо си: тук всичко я отричаше. Хората, които продължаваха работата си, като че стъпваха по човешко тяло, преписките, дето човешкият живот и човешкото страдание оставяха само утайка от сурови числа. Тя диреше белези, които биха ѝ казали нещо за Фабиен; в къщи, у тях, всичко сочеше отсъствието му: полуразкритото легло, приготвеното кафе, китката цветя... Но не откри никакъв белег. Всичко тук беше против съжалението, против приятелството, против спомена. Едничките думи, които чу — защото никой не говореше високо пред нея, — бе ругатнята на един чиновник, който искаше някакво бордеро: „...“

Бордерото за динамото — дявол го взел! — което изпращаме в Сантос!“ Тя дигна очи към тоя човек с израз на безпределно учудване. После изви поглед към стената, дето висеше карта. Устните и едва-едва потрепераха.

Тя със стеснение отгатваше, че носи тук една враждебна истина и почти съжаляваше, че е дошла, би искала да се скрие и се въздържахше да не кашля и да не плаче от страх, че още повече ще я забележат. Тя чувствуваше, че не е на мястото си тук, непристойна, като че беше гола. Ала нейната истина беше толкова силна, че беглите погледи непрекъснато се извъръщаха скритом, за да прочетат тая истина по лицето и. Тая жена беше много хубава. Тя разкриваше на мъжете свещения свят на щастието. Тя караше да се почувствува какви възвишени неща, без да се съзнава това, биват засягани от една дейност. Пред толкова много погледи тя притвори очи. Тя откриваше на хората какъв покой — без те сами да съзнават — могат да разрушат.

Ривиер я прие.

Тя идеше да защити несмело своите цветя, своето приготвено кафе, своята млада плът. В тоя още по-студен кабинет устните и отново започнаха да потреперват слабо. Сега в тоя друг свят, който не изразяваше нищо, тя сама откриваше своята собствена истина. Всичко, което се надигаше в нея — любовта и толкова пламенна, че изглеждаше почти дива, предаността и, — всичко и се струваше, че приема тук образа на нещо безочливо и егоистично. Поиска и се да избяга:

— Аз ви преча...

— Госпожо — каза Ривиер, — вие не ми пречите. Но за зла чест, на вас и на мене не ни остава нищо друго, освен да чакаме.

Тя мръдна рамене и Ривиер разбра смисъла: „За какво ми е лампата, сложената вечеря, цветята, всичко, което ще намеря отново в къщи...“ Веднъж една млада майка бе признала на Ривиер: „Аз още не мога да проумея смъртта на детето си. Дребните неща — те именно са най-трайни: тия негови дрешки, които намирам дори когато се събудя нощем, нежността, която въпреки всичко бликва в сърцето ми, сега вече безполезна, както и млякото ми...“ Така и за тая жена смъртта на Фабиен ще започне едва от утре, ще се чувствува във всяко действие и във всяко нещо — сега вече ненужни. Фабиен дълго време ще напуска дома си. Потънал в дълбока жалост, Ривиер мълчеше.

— Госпожо...

Младата жена си тръгна с почти смирена усмивка, несъзнаваща своето собствено могъщество.

Ривиер седна натежал.

„Но тя ми помага да откроя онова, което дирех...“

Той почукваше разсеяно с пръсти осведомителните телеграми от северните летища. И мислеше:

„Ние не искаме да бъдем вечни, но да не виждаме, че действията и нещата изведнъж загубват смисъла си. Защото пустотата, която ни обкръжава тогава, изпъква изведнъж...“

Погледът му падна на телеграмите:

„И ето отгдето се промъква в нас смъртта: от тия съобщения, които нямат вече смисъл...“

Той съгледа Робино. Тоя посредствен момък, сега безполезен, нямаше вече смисъл. Ривиер му каза почти грубо:

— Аз ли трябва да ви дам работа?

Сетне бутна вратата, която водеше към залата на чиновниците, и отсъствието на Фабиен го сепна, отсъствие, което ставаше очевидно от белезите, които госпожа Фабиен и да бе видяла, не би могла да разбере. Картончето на РБ-903 — самолета на Фабиен, личеше вече на стенното табло в стълбеца на материали, с които не може да се разполага. Чиновниците, които приготвяха книжата на пощенския самолет за Европа, знаейки, че той ще закъснее, работеха зле. От площадката на летището искаха по телефона нареждания за служещите, които дежуреха сега без цел. Вървежът на живота се бе забавил. „Ето я смъртта!“ — помисли Ривиер. Делото му приличаше на повреден платноход в безветрие сред морето. Той чу гласа на Робино:

— Господин директоре... те се бяха оженили едва преди шест седмици...

— Вървете да работите.

Ривиер извади часовника си и изгледа по същия начин чиновниците и освен чиновниците — общите работници, механиците, пилотите, всички, които с вярата на строители му бяха помагали] в неговото дело. Помисли за малките някогашни градчета, които, чувайки да се говори за „острови“, си построяваха по един кораб. За да го натоварят със своята надежда. За да могат хората да видят как

надеждата им надува платна към морето. Израсли, надхвърлили себе си, освободени чрез един кораб. Може би целта не оправдава нищо, но дейността освобождава човека от смъртта. Тия хора ще продължават да живеят чрез своя кораб.

И Ривиер също тъй ще се бори със смъртта, когато даде на телеграмите техния цялостен смисъл, когато предаде на дежурните тревогата на тия телеграми, и на пилотите — тяхната драматична цел. Когато животът съживи това дело, както вятърът съживява платнохода в морето.

XX

Комодоро Ривадавиа вече не чува нищо, но двадесет минути по-късно Бахиа-Бланка на хиляда километра по-далеч хваща второ съобщение:

„Слизаме. Навлизаме в облаците...“

После в радиопоста на Трелеу се явиха тия думи от един неясен текст:

„... нищо не се вижда...“

Късите вълни са такива. Някъде ги хващат, а тук — нищо не се чува. Сетне без причина всичко се променя.

Тоя екипаж, за който не знаят къде се намира, се появява вече на живите извън пространството, извън времето и по белите листове на радиопоста пишат не хора, а призраци.

Дали е изчерпан бензинът, или играейки преди падането последната си карта, пилотът се мъчи да кацне на земята, без да се сблъска?

Гласът на Буенос Айрес нарежда на Трелеу:

„Попитайте го за това.“

Приемателният пост на безжичния телеграф прилича на лаборатория: никел, мед, манометри, мрежа от проводници. Дежурните радисти, мълчаливи, в бели престилки, сякаш са се навели само над някакъв опит.

С тънките си пръсти те досягат уредите, изследват магнетичното небе, те са магьосници, които търсят златната жила.

— Не отговарят ли?

— Не отговарят.

Те биха хванали може би тоя звук, който би бил признак на живот. Ако самолетът и неговите бордови светлини възлязат до звездите, те ще чуят може би как пее тая звезда.

Секундите текат. Текат наистина като кръв. Дали полетът продължава още? Всяка секунда отнема една вероятност. И ето че времето, което тече, като че руши. Също както за двадесет века то

улучва някой храм, проправя си път в гранита и разсипва храма в прах, ето ги сега тия разрушаващи векове как се събират във всяка секунда и заплашват един екипаж.

Всяка секунда отнася по нещо. Гласа на Фабиен, смеха на Фабиен, неговата усмивка. Тишина изпълва площадката на летището. Тишина, все по-тежка и по-тежка, която ляга над тоя екипаж като тежестта на море.

Тогава някой казва:

— Един часът и четиридесет. Краен предел за бензина. Не е възможно да летят още.

И настъпва покой.

Нещо горчиво и блудкаво достига до устните, както в края на пътешествие. Нещо е станало, за което човек не знае нищо, нещо — малко безутешно. И сред всичкия този никел и медни артерии се чувства същата тъга, която цари над разрушените фабрики. Целият този материал сега е тежък, безполезен и чужд: тежест на мъртви клони.

Не остава друго, освен да се чака денят.

След няколко часа цяла Аржентина ще изплува в деня, а тия хора остават там като на някой песъчлив бряг, с лица към мрежата, която измъкват, която измъкват бавно и за която не знаят още какво съдържа.

В своя кабинет Ривиер изпитва същото отслабване на напрежението, каквото се случва при големи бедствия, когато съдбоносното събитие освобождава човека. Той е дигнал на крак полицията на цяла област. Повече нищо не може да направи; трябва да се чака.

Но дори в дом на мъртъвци трябва да цари ред. Ривиер прави знак на Робино:

— Телеграма за летищата на север: „Предвиждаме значително закъснение на пощата от Патагония. За да не закъснява много пощата за Европа, ще задържим пощата от Патагония за следния пощенски самолет към Европа.“

Той се понавежда напред. Но прави усилие и си спомня нещо: то беше важно. Ах, да! И за да не го забрави, казва:

— Робино.

— Моля, господин Ривиер?

— Ще напишете едно нареждане. „Забранява се на пилотите да надхвърлят хиляда и деветстотин обръщания! Съсипват ми моторите.“

— Добре, господин Ривиер.

Ривиер още повече се прегърбва. Преди всичко потребно му е да остане сам.

— Хайде, Робино, вървете, стари другарю...

И Робино се уплашва от това равенство пред призраците.

XXI

Робино бродеше сега меланхолично из канцелариите. Животът на дружеството бе спрял, защото пощенският самолет, предвиден за два часа, щеше да бъде отменен и щеше да тръгне едва на сутринта. Чиновниците със заключени лица дежуреха още, но това дежурство беше безполезно. Получаваха се все така ритмично метеорологични съобщения от летищата на север, но техните „чисти небеса“ и техните „пълнолуния“, и техните „никакъв вятър“ събуждаха сега образа на някакво безплодно царство. Пустиня от луна и камъни. Робино, без сам да знае защо, прелистваше една преписка, над която работеше началникът на тая канцелария, когато видя, че началникът, изправен насреща му, с безочливо уважение очакваше той да му я върне. Искаше да каже: „Когато обичате, разбира се... но тая преписка е моя...“ Това държане на подчинения засегна инспектора, но не му хрумна нищо да възрази и раздразнен, той му подаде преписката. Началникът на канцеларията се върна на мястото си с голямо достойнство. „Трябваше да го пратя да се поразходи“ — помисли си Робино. И за да запази достойнството си, той направи няколко крачки, мислейки за драмата. Тая драма би повлякла падането в немилост на една цяла политика и тогава Робино щеше двойно да съжалява.

Сетне видя образа на Ривиер, затворен там в своя кабинет, и си спомни думите, които му бе казал: „Стари другарю...“ Никога никой човек не бе оставал до такава степен без опора. Робино усети голяма жалост към него. Той прехвърли в главата си няколко изрази, смътно предназначени да покажат съжаление, да облекчат. Някакво чувство, което му се струваше много хубаво, го вълнуваше. И тогава той почука тихичко на вратата. Не получи отговор. Той бутна вратата. Ривиер беше там. За първи път Робино влизаше при Ривиер почти като при равен, нещо като приятел, нещо — както той си мислеше — като подофицер, който отива под куршумите при ранения генерал, придружава го в поражението и става негов брат в изгнанието.

„Каквото и да се случи, аз съм с вас“ — като че искаше да каже Робино.

Ривиер млъчеше и отпуснал глава, гледаше ръцете си. А Робино, изправен пред него, не се решаваше да му заговори. Лъвът, дори повален, го смущаваше. Робино приготвяше думи, все повече и повече опиянени от преданост, но колчем дигаше очи, виждаше тая склонена глава, тия сиви коси, тия устни, стиснати — над толкова голяма горчивина! Най-сетне той се реши:

— Господин директоре...

Ривиер дигна глава и го погледна. Ривиер идеше от един толкова далечен и толкова дълбок сън, че може би още не бе забелязал присъствието на Робино. И никой никога не узна какъв бе тоя сън, нито онова, което той изпитваше, нито каква скръб носеше той в сърцето си. Ривиер погледна Робино — дълго, като жив свидетел на нещо. Робино се почувствува стеснен. Колкото повече го гледаше Ривиер, толкова по-ясно върху устните му се изписваше някаква неразбираема ирония.

Колкото повече Ривиер гледаше Робино, толкова повече Робино се зачервяваше. И на Ривиер все повече се чинеше, че Робино е дошъл при него с трогателно добро и за нещастие съвсем спонтанно намерение да му засвидетелства тук глупостта на хората.

Робино се обърка. Нито подофицерът, нито генералът, нито куршумите съществуваха вече. Ставаше нещо необяснимо. Ривиер продължаваше да го гледа. Тогава против волята си Робино поправи малко стойката си и извади ръка от левия си джоб. Ривиер продължаваше да го гледа. Най-сетне с безпределно смущение, без да знае защо, Робино продума:

— Дойдох да получа нареждания от вас. Ривиер измъкна часовника си и каза просто:

— Часът е два. Пощенският самолет от Асунсион ще се приземи в два и десет. Наредете пощенският за Европа да отлети в два и четвърт.

И Робино пръсна учудващата новина: нощните полети не се прекратяваха. После се обърна към началника на канцеларията:

— Донесете ми оная преписка да я прегледам.

И когато началникът на канцеларията се изправи пак пред него, той добави:

— Почакайте.

И началникът на канцеларията почака.

XXII

Пощенският самолет от Асунсион сигнализира, че ще се приземи.

Дори в най-лошите часове Ривиер бе следил телеграма след телеграма неговия щастлив път. Сред онова объркване за Ривиер това бе отплата за вярата му, доказателство за нея. Чрез своите телеграми тоя щастлив полет съобщаваше за хиляди други също тъй щастливи полети. „Няма всяка нощ циклони.“ Ривиер мислеше също: „Веднъж прокаран пътят — връщане няма.“

Слизайки от летище на летище из Парагвай като в очарователна градина, богата с цветя, с ниски къщи и с бавни реки, самолетът се бе плъзнал покрай циклона, който не беше му закрил нито една звезда. Деветимата пътници, обвити в пътните си одеяла, долеяха чела до прозорците, досущ като до витрина с играчки, защото градчетата на Аржентина ронеха вече в нощта всичкото си злато под по-бледото злато на звездните градове. Напред пилотът поддържаше с ръцете си скъпоценния товар от човешки живот, разтвори широко очи, изпълнени от лунния блясък, подобен на някой козар. Буенос Айрес изпълваше вече кръгозора с розовото си зарево и скоро щеше да блесне като приказно съкровище с всичките си скъпоценни камъни.

Радистът пускаше из пръстите си последните телеграми като сетни ноти на някоя радостно звучаща в небето соната, която той чукаше по клавиши и чийто напев Ривиер разбираше, сетне свали антената, протегна се малко, прозя се и се усмихна: пристигаха.

След като се приземи, пилотът намери пилота на пощата за Европа, облегнат на самолета си, с ръце в джобовете.

— Ти ли продължаваш?

— Да.

— Патагонският тук ли е?

— Не го чакат: изчезнал. Хубаво ли е времето?

— Много хубаво. Фабиен ли е изчезнал? Разговаряха малко. Едно голямо братско чувство ги освобождаваше от думите.

Пренасяха торбите с транзитната поща от Асунсион в самолета за Европа, а пилотът все тъй неподвижен, с дигната глава и тил, опрян на кабинката, гледаше звездите. Той чувствуваше как се ражда в него безпределна сила и едно мощно удоволствие го обзе.

— Натоварено ли е? — запита нечий глас. — Тогава включвайте.

Пилотът не мръдна. Запалваха мотора му. Пилотът щеше да усети в плещите си, опрени на самолета, че тоя самолет е жив. Пилотът щеше да знае сигурно насетне след толкова неверни новини: ще тръгне... няма да тръгне... ще тръгне! Устата му се полуразтвори и зъбите му блеснаха под луната като зъби на младо диво животно.

— Внимавай, нощ е това, ей!

Той не чу съвета на другаря си. С ръце в джобовете, с глава нагоре — с лице към облаците, към планините, реките и моретата, той почна тихичко да се смее. Тих смях, който обаче минаваше през него, както лек ветреца през листата на дърво, и го караше да потръпва цял. Тих смях, но много по-силен от облаците, от планините, от реките и от моретата.

— Какво те е прихванало?

— Тоя глупак Ривиер ме... си въобразява, че съм се уплашил!

XXIII

За една минута той ще мине над Буенос Айрес и Ривиер, който начева пак борбата, иска да го чуе. Да го чуе как се заражда, бръмчи и заглъхва като страшните стъпки на войска в поход между звездите.

Ривиер, скръстил ръце, минава между чиновниците. До един прозорец спира, ослушва се и мисли.

Ако бе отменил само един полет, каузата на нощните полети беше загубена. Но изпреварвайки слабите, които утре щяха да го отрекат, Ривиер изпрати през нощта тоя друг екипаж.

Победа... поражение... тия думи нямат никакъв смисъл. Животът е над тия образи и дори приготвя нови образи. Понякога победата отслабва един народ, а поражението пробужда друг. Поражението, което бе претърпял Ривиер, бе може би едно обвързване, което приближаваше истинската победа. Само събитието, което е в ход, има цена.

В пет минути постове на безжичния телеграф ще предизвестят летищата. По хиляда и петстотинкилометровата мрежа трепетът на живота ще разреши всички въпроси.

Една песен от хармониум вече възлиза: самолетът.

И Ривиер с бавни стъпки се връща към работата си между служителите, които се навеждат под неговия суров поглед. Ривиер Велики, Ривиер Победителя, който носи своята тежка победа.

ЗЕМЯ НА ХОРАТА

Анри Гийоме, другарю мой, посвящаю ти тая книга.

Земята по-продължително от всички книги ни учи да познаем себе си. Защото тя ни се съпротивява. Човек открива себе си, когато премери сили с някое препятствие. Но за да сполучи в това, нему е потребно сечиво. Потребно му е ренде или плуг. Когато оре, селянинът изтръгва малко по малко някои тайни от природата и истината, която освобождава така, е всеобща. Тъй и самолетът, сечивото на въздушните линии, намесва човека във всички стари проблеми.

Пред очите ми е винаги видението на моята първа нощ на полет над Аржентина, тъмна нощ, в която блещукаха, уединени като звезди, редките светлинки, пръснати в равнината.

Всяка от тях — сред тоя океан от тъмнини — сочеше чудото на едно човешко съзнание. В онова жилище четяха, размисляха, доверяваха си интимни неща един другиму. Там, в другото, се опитваха може би да изследват пространството, изтощаваха се в пресмятания за мъглявините на Андромеда. Оттатък се любеха. Далеч един от друг светеха в полето тия огньове, които искаха някой да ги поддържа.

Всички, дори най-скромните — поетът, учителят, дърводелецът. Но сред тия живи звезди колко много затворени прозорци, колко угаснали звезди, колко заспали хора!...

Трябва да опитаме да се съберем отново. Трябва да се помъчим да се свържем с някои от тия огньове, които пламтят далеч един от друг в полето.

I

ВЪЗДУШНАТА ЛИНИЯ

Беше през 1926 година. Току — що бях постъпил като млад пилот на работа в дружество „Латеккер“, което след „Аеропостал“ и „Ер-Франс“ беше осигурило връзката Тулуза — Дакар. Там учех занаята. Както другарите, на свой ред аз изкарвах там чиракуването, което новациите трябваше да изкарат, преди да имат честта да пренасят пощата. Опити със самолети, местения от Тулуза до Перпинян, тъжни уроци по метеорология в дъното на един хангар. Живеехме в боязън от планините на Испания, които още не познавахме, и в почит към дядките.

Ние намирахме тях дядки в гостилницата, избухливи, винаги на разстояние от нас, давайки ни твърде извисоко съветите си. И когато някой от тях се връщаше от Аликанте или Казабланка, с измокрен от дъжда кожен комбинезон, и ни заварваше късно, а някой от нас го запитваше стеснително за пътуването му, неговите къси отговори през дните на бури създаваха за нас един приказан свят, изпълнен с примки, с въздушни ями, с внезапно изникнали стръмни крайбрежни скали, с въртопи, които биха изкоренили кедри. Черни дракони пазеха входа на долините, снопове мълнии увенчаваха планинските върхове. Дядките умело поддържаха нашата почит. Но от време на време, почитан за вечни времена, някой от тях не се връщаше вече.

Спомням си едно такова връщане на Бюри, който след това се уби в Дорбиерите. Тоя стар пилот току — що бе седнал между нас и ядеше уморено, без да проговори, с рамене, още смазани от напрежението. Беше вечерта на един от ония лоши дни, през които по цялата въздушна линия, от единия край до другия, небето е гнило и когато на пилота му се струва, че планините се въртят в кал подобно развързани оръдия, които преораваха палубите на едновременно платноходи. Гледах Бюри, преглъщах слюнката си и накрая се осмелих да го попитам дали полетът му е бил труден. С набърчено чело, наведен над чинията си, Бюри не чу. През лошо време в откритите

самолети летецът се накланя извън предпазното стъкло, за да вижда по-добре, и плесниците на вятъра дълго след това свирят в ушите му. Най-сетне Бюри дигна глава, изглежда, че ме чу, че си спомни и неочаквано избухна в ясен смях. И тоя смях съвсем ме слиса, защото Бюри рядко се смееше, а тоя кратък смях озаряваше извътре неговата умора. Той не даде никакво друго обяснение за своята победа, наведе глава и продължи да дъвче мълчаливо. Но в полузрака на гостилницата, между дребните чиновници, които подкрепят тук своите мънички дребни умори, тоя другар с натежали плещи ми се стори обвеян с някакво странно благородство; под неговата груба черупка прозираше ангелът, който бе победил дракона.

Доиде най-сетне вечерта, когато и аз на свой ред бях повикан в кабинета на директора. Той ми каза съвсем просто:

— Вие ще тръгнете утре!

Аз стоях изправен, очаквайки да ми кажат да си вървя. Но след кратко мълчание директорът добави:

— Знаете ли добре нарежданията?

В онова време моторите съвсем не бяха така сигурни, както са днес. Често без предупреждение те спираха внезапно, като изтрещяваха подобно строшен съд. И тогава се изоставяхме на произвола над скалистата повърхност на Испания, дето нямаше никакви убежища. „Тук — казвахме си ние, — щом моторът се строши, самолетът — уви! — няма да закъснее да стори същото.“ Но самолетът все пак може да се замести с друг. Най-важното преди всичко друго бе да не се блъснем слепешката в някоя скала. Затова под страх на най-строгото наказание ни бе забранено да летим над море от облаци през планинските местности. Пилот, чийто мотор е спрял, вмъкнат в тия бели кълчища, би се блъснал в чукарите, без да ги види.

Затова тая вечер бавният глас подчертаваше за последен път нарежданията:

— Много е хубаво да се лети само с компас над море от облаци през Испания, много е изящно...

И още по-бавно:

— ... но помнете: под морето от облаци е... вечността.

И ето че внезапно спокойният, толкова единен, толкова прост свят, който се разкрива, когато човек излезе от облаците, доби сега за мене непознато значение. Тая мекота ставаше примка. Представях си

тая безбрежна бяла примка, простряна там някъде под нозете ми. Отдолу не цареше — както би могло да се мисли — нито движение на хора, нито глъчка, нито оживен превоз с каруци в градовете, но едно още по-пълно мълчание, един още по-съвършен покой. Това бяло лепило ставаше за мене граница между действителното и недействителното, между познатото и непознаваемото. И аз проумявах вече, че всичко видимо няма никакъв смисъл, ако не се възприема през една култура, през една цивилизация, през един занаят. Планинците също тъй знаят моретата от облаци. И все пак те не виждат тая приказна завеса.

Когато излязох от кабинета, изпитах детска гордост. И аз на свой ред щях да бъда още от зори отговорен за товар от пътници, отговорен за африканската поща. Но изпитвах също така и голямо унижение. Чувствувах се неподготвен. В Испания имаше малко убежища^[1]; страхувах се, че в случай на внезапно опасно спиране на мотора не ще зная къде да потърся някое спасително място. Наведен над безплодните карти, не можех да открия означенията, които ми бяха потребни; затова със сърце, преизпълнено от смесица на стеснение и гордост, отидох да прекарам това бойно бдение при моя другар Гийоме. Гийоме беше минал преди мене по тия пътища. Гийоме знаеше хитростите, чрез които могат да се получат ключовете на Испания. Гийоме трябваше да ме посвети във всичко това.

Когато отидох при него, той се усмихна.

— Научих новината. Доволен ли си?

Той отиде до долапчето, за да вземе порто и чашки, после, все така усмихнат, се върна при мене.

— Трябва да го полеем. Ще видиш, че ще върви добре. Както лампата разпръсва светлина, той разпръсваше наоколо си доверие, тоя другар, който по-късно щеше да спечели рекорда за пощенски полет през Андите и за полет през Южния Атлантически океан. Тая вечер — няколко години преди тия събития, — по риза, скръстил ръце под лампата, усмихнат с най-добра усмивка, той ми каза просто:

— Бури, мъгли, сняг — всичко това понякога ще ти досажда. Мисли тогава за всички, които са ги изпитали преди тебе, и си кажи простичко: щом други са го постигнали, това винаги може да се постигне.

Но аз все пак разгънах картите си и го помолих да прегледа с мене моя път. И наведен над лампата, облегнат до рамото на старшия, усетих в себе си спокойствието на ученическите години.

Ала какъв странен урок по география получих там! Гийоме не ми даваше научни познания за Испания; той превърна Испания в приятелка. Той не ми говори нито за хидрография, нито за население, нито за местата, дето пасат стада добитък. Не ми разправя за Гуадикс, но за три портокалови дървета в едно поле близо до Гуадикс.

— Пази се от тях, отбележи ги на картата си... И отсега нататък трите портокалови дръвчета заемаха върху картата повече място, отколкото Сиера Невада. Той не ми говори за Лорка, но за един скромнен чифлик близо до Лорка^[2]. За един чифлик, в който кипи живот. И за чифликчията. И за чифликчийката. И тая двойка, запиляна в пространството на хиляда и петстотин километра от нас, добиваше някакво безпределно значение. Настанени върху склона на тяхната планина, под техните звезди, те, подобно пазачи на маяк, бяха готови да се притекат на помощ на хората.

Така ние измъквахме от забравата им, от тяхната невъобразима далечност подробности, които всички световни географии дори не подозираха. Защото единствен Ебро, който напоява големите градове, интересува географите. Но не и тоя скрит под тревите поток, западно от Мотрил, тоя баща хранител на тридесетина цветя.

— Пази се от тоя поток, той похабява полето... Намеси го на картата си.

Ах! Аз ще си спомням за тая мотрирска змия! Тя беше съвсем нищожна на вид и може би в своя лек ромон едва — едва омайваше няколко жаби, ала лежеше само с едно затворено око. В рая на това спасително поле, простряна под тревите, на две хиляди километра оттук, тя ме дебнеше. При пръв случай би ме превърнала в сноп пламъци...

Също така аз очаквах с твърда стъпка тия тридесет овце върху склона на хълма, готови за бой:

— Ти смяташ, че хълмът е празен и — трак! — ето ти трийсетте овце, които те тръшват под колелата...

И аз отвърщах с очарована усмивка на тази толкова коварна заплаха.

И постепенно Испания от моята карта се преобразяваше под лампата в приказна страна. Аз отбелязах с кръстчета убежищата и примките. Отбелязах чифликчията, тридесетте овце, потока... Нанесох на точното ѝ място овчарката, която географите бяха пренебрегнали.

Когато се сбогувах с Гийоме, усещах необходимост да вървя в тая ледена зимна вечер. Дигнах яката на горното си палто и сред тия минувачи, които не знаеха нищо, разхождах своя младежки жар. Горд бях, че досягах с лакти тия непознати хора, с моята тайна в сърцето. Тия варвари не ме знаеха, но утре призори в пощенските чували на мене щяха да поверят те своите грижи и своите устремии. В моите ръце щяха да сложат своите надежди. Така, загърнат в палтото си, аз вървях между тях с покровителствени стъпки, но те не знаеха нищо за моята загриженост.

Те нямаше също така да получават съобщенията, които аз получавах през нощта. Защото снежната буря, която се готвеше може би някъде и която би усложнила моето първо пътуване — интересуваше моята собствена плът. Звездите гаснеха една по една — как биха узнали това тия хора, които се разхождаха? Аз единствен бях довереникът. На мене съобщаваха преди боя позициите на неприятеля...

Но тия условни думи, които ме свързваха така сериозно, аз ги получавах близо до осветените витрини, дето лъщяха коледни подаръци. Там, в нощта, бяха изложени като че всичките съкровища на земята и аз вкусвах гордото опиянение на самоволното отказване. Аз бях заплашен воин: какво значение имаха за мене всички тия блестящи кристали, отредени за вечерни празненства, тия абажури на лампи, тия книги! Аз вече потъвах в мократа мъгла, вкусвах вече, пилот от въздушната линия, горчивия плод на тия нощни полети.

Когато ме събудиха, беше три часът заранта. Блъснах из един път външните капаци на прозореца, забелязах, че над града вали, и почнах да се обличам със сериозност.

Половин час по-късно, седнал върху куфарчето си, чаках на свой ред върху тротоара, лъснал от дъжда, да мине автобусът и да ме вземе. Толкова другари преди мене бяха изтърпявали със свито сърце това очакване на деня на посвещението. Най-после зад ъгъла на улицата той изскочи — едновременно кола, раздрънкана като железарии, и аз, както другарите преди мене, на свой ред имах сега правото да седна на

скамейката, свит между още съннения митничар и неколцина чиновници. Автобусът миришеше на непроветрено, на прашно управление, на стара канцелария, дето животът на човека затъва като в подвижен пясък. На всеки петстотин метра той спираше, за да вземе още някой секретар, някой митничар, някой инспектор. Ония, които бяха вече заспали вътре, отвръщаха с неясно изръмжаване на поздрава на новодошлия, който как да е се пъхваше в колата и тутакси заспиваше. Това беше тъжно возене върху неравната каменна настилка на Тулуза; и пилотът от въздушната линия, смесен с чиновниците, отначало не се различаваше от тях... Но уличните фенери минаваха един след друг, летището приближаваше и тоя стар раздрънкан автобус се превръщаше вече само в един сив пашкул, от който човекът щеше да излезе преобразен.

Всеки от другарите така в някоя подобна утрин е почувствувал в себе си как под уязвимия подчинен чиновник, още зависим от лошото разположение на тоя инспектор тук, се ражда оня, който е отговорен за пощата до Испания и Африка, как се ражда оня, който само след три часа ще настъпи срещу мълните на дракона от Хоспиталет... който само четири часа по-късно, след като е победил дракона, ще реши — сега вече напълно свободен — дали да завие към морето, или да превземе с пристъп направо височините на Алкои, който ще преговаря с бурята, с планината, с океана.

Всеки от другарите, размесен също така с безименните пътници в колата под тъмното зимно небе на Тулуза, е почувствувал в някоя подобна сутрин как израства в него господарят, който пет часа по-късно, след като е оставил зад себе си дъжда и снеговете на севера, отпъждайки назад зимата, ще забави мотора и ще почне да се спуска в разгара на лятото под ослепителното слънце на Аликанте.

Тоя стар автобус е изчезнал, но неговата неприветливост, неговото неудобство са още живи в спомена ми. Той символизираше необходимата подготовка към суровите радости на нашия занаят. Всичко тук бе изпълнено с поразителна съдържаност. Спомням си как три години по-късно научих, без да бяха разменени и десет думи, за смъртта на пилота Лекривен, един от стоте другари по въздушната линия, които в някой мъглив ден или мъглива нощ бяха получили вечния си отпуск.

Беше три часът заранта, цареше същото мълчание, когато чухме директора, невидим в тъмното, че извишава глас към инспектора:

— Лекривен не се е приземил тая нощ в Казабланка.

— А! — отвърна инспекторът. — А?

И изтръгнат от дрямката си, той се помъчи да се разбуди, да покаже усърдието си и добави:

— А! Да? Значи, не е успял да прелети? Или се е върнал?

На което от дъното на автобуса отговори просто:

— Не.

Ние почакахме продължението, но не се чу нито дума повече. И с всяка нова минута ставаше все по-очевидно, че след това „не“ няма да има друга дума, че това „не“ беше отговор на проверка, че Лекривен не само не бе кацнал в Казабланка, но че вече никога и никъде нямаше да кацне.

Така през тая сутрин, в утрото на моя първи полет с пощата, аз се подчинявах на свой ред на свещените обреди в занаята и чувствавах, че ми липсва увереност, гледайки през стъклата лъскавото шосе, дето се отразяваха фенерите. Виждаха се как бягат по локвите като палмови листа големи бразди от вятъра. И си мислех:

„Наистина... за първото си пътуване с пощата... наистина... нямам голям късмет.“ Дигнах очи към инспектора:

— Дали е лошо времето?

Инспекторът хвърли безизразен поглед към прозореца.

— От това не може да се разбере — промърмори най-сетне той.

А аз се питах по какво ли тогава би се познало лошото време. Предната вечер с една само усмивка Гийоме бе заличил всички лоши поличби, с които ни угнетяваха Дядките и които сега си припомнях: „Който не познава линията камък по камък, ако срещне снежна буря, тежко му... О! Да! Тежко му!...“ Там им трябваше да пазят достойнството си и те клатеха глави, гледайки ни със стесняващо съжаление, като че ни жалеха заради невинното ни простосърдечие.

И наистина за колцина от нас досега тоя автобус не бе послужил като последно убежище? За шестдесет, осемдесет? Возени от същия мълчалив шофьор през някоя дъждовна сутрин. Оглеждах се наоколо си: светли точки блестяха в тъмнината, цигарите сочеха хора, които размислят. Скромни размисли на остарели чиновници. На колцина от нас тия спътници не са били последните изпращачи?

Аз долавях също онова, което те си доверяваха полугласно. То се отнасяше за болести, за пари, за тъжни домашни грижи. То сочеше стените на безцветния затвор, дето тия хора бяха заключени. И изведнъж пред мен се яви образът на съдбата.

Стари чиновнико, другарю мой, който си тук, никой никога не те е накарал да се измъкнеш навън и ти съвсем не си отговорен за това. Ти изгради своя покой, запушвайки, както правят термитите, с цимент всички пролуки към светлината. Ти си се свил на топка в твоето буржоазно спокойствие, в твоите навици, в задушващите обреди на твоя провинциален живот, ти издигна тая мъничка крепост срещу ветрищата, срещу приливите и срещу звездите. Ти съвсем не искаш да се тревожиш от големите въпроси, ти твърде много се мъчи, докато забравиш своето качество на човек. Ти съвсем не си жител на блуждаеща планета, ти не си задаваш въпроси без отговор: ти си просто дребен тулузки буржоа. Никой, когато още е било времето за това, не те е разтърсил за раменете. Сега глината, от която си омесен, е изсъхнала и се е втвърдила и никой не би могъл вече да събуди заспалия музикант или поета, или астронома, които може би са живели отначало в тебе.

Аз вече не се окайвам за дъждовните вихрушки. Вълшебството на моя занаят ми разкрива цял един свят, в който — преди още да изтекат два часа — ще настъпя срещу черните дракони и срещу чукарите, увенчани с коси от сини мълнии, и дето, когато падне нощта, освободен вече, ще чета пътя си по звездите.

Така се извършваше нашето професионално кръщение и ние започвахме да пътуваме. Тия пътувания най-често минаваха без особени събития. Ние слизахме спокойно като водолази в дълбочините на нашето владение. Днес то е добре проучено. Пилотът, механикът, радистът вече не са изложени на приключения, но се затварят в една лаборатория. Те се подчиняват на движението на стрелките, а не на гледките, които се редуват. Навън планините тънат в мрак, но това вече не са планини. Те са невидими сили, приближаването на които трябва да се изчисли. Под лампата радистът прилежно означава цифрите, а пилотът променя пътя си според това дали планините са се отклонили, дали върховете, които той е искал да заобиколи отляво, са се изпречили насреща му — сред мълчанието и тайната на бойните приготовления.

А радистите, които бдят на земята, приемат прилежно в бележниците си в една и съща секунда същите думи, продиктувани от техния другар: „Дванадесет и четиридесет през нощта. Път с 230. На борда всичко е наред.“

Тъй пътува днес екипажът. Той по нищо не чувства, че е в движение. Както нощем сред море, той е много далеч от всякакъв пътеводен знак. Но моторите изпълват тая осветена стая с бръмчене, което променя същината ѝ. Но часовете се превъртат. Но в тия циферблати, в тия лампи на радиото, в тия стрелки, във всичко това се извършва невидима алхимическа работа. Секунда по секунда тия тайни движения, тия заглушени думи, това внимание приготвят чудото. И когато удари часът, пилотът може с увереност да долепи чело до прозореца. Небитието е родило златото: то блести в огньовете на площадката за приземяване.

И все пак ние всички сме имали пътувания, при които два часа след излитането, време, толкова незначително от гледище на отделния човек, изведнъж сме усещали нашето отдалечаване — по-голямо, отколкото ако бихме били в Индия, и от което не сме вярвали, че ще се върнем.

Така, когато Мермоз за пръв път полетя с хидроплан над Южния Атлантически океан, привечер той навлезе в областта Пот-о-Ноар. Насреща си видя да се събират опашките на циклон, както човек вижда да се съзижда стена, после нощта настъпи сред тия приготовления и ги скри. А когато един час по-късно той се промъкна под облаците и излезе от тях, намери се сред фантастично царство.

Морски вихрушки се изправяха събрани, привидни, неподвижни, като черни колони на някакъв храм. По-широки в двата си края, те поддържаха ниския и тъмен свод на бурята, но през цепнатините на тоя свод падаха ивици светлина и между тия стълбове пълната луна блестеше върху студените плочи на морето. И Мермоз продължи пътя си през тия необитаеми развалини, лъкатушейки от един светъл улей до друг, заобикаляйки тия гигантски стълбове, дето несъмнено клокочеше издигналото се море, летя така четири часа по тия лунни потоци към изхода на храма. И това зрелище бе тъй поразително, че едва преминал Пот-о-Ноар, Мермоз се сети, че не го е било страх.

Аз също си спомням за един такъв час, когато прекрчаваш синора на действителния свят: радиогонометрическите сведения,

съобщавани от сахарските летища през цялата нощ, бяха неверни и ни бяха сериозно заблудили — радиста Нери и мен. Когато в дъното на един процеп от мъглата съзрях, че блести вода и веднага извих към брега, ние не знаехме от колко време сме се задълбочавали навътре в морето.

Не бяхме вече уверени, че ще стигнем брега, защото може би бензинът би се свършил. Но щом стигнехме брега, трябваше да намерим място за приземяване. А беше часът на лунния залез. Чувствувахме се глухи, тъй като няхахме сведения от земята, а постепенно ставахме и слепи. Луната вече съвсем залязваше, като бледа жарава, сред мъгла, подобна на снежна грамада. Небето над нас също почваше да се покрива с облаци и сега вече летяхме между облаците и мъглата, сред някакъв свят, лишен от какъвто и да е зрак и вещество.

Летищата, които ни отговаряха, не можеха да ни определят къде сме: „Не може да се изчисли... Не може да се изчисли...“, защото нашият глас стигаше до тях отвсякъде и отникъде.

И внезапно, когато вече се бяхме отчаяли, една светла точка се откри напред вляво на кръгозора. Аз почувствувах бурна радост, Нери се наведе към мене, чух го, че пее! Това не можеше да бъде друго, освен летище, не можеше да бъде друго, освен неговата сигнална лампа, тъй като нощем цяла Сахара угасва и се превръща в мъртво пространство. Но светлината поблещука за малко и угасна. Били сме се насочили към една звезда, която се мярна само за няколко минути, преди да залезе между пластовете мъгла и облаци.

Тогава видяхме да се явяват други светлини и с някаква смътна надежда се насочвахме поред към всяка една от тях. И когато светлината не угасваше скоро, ние се изкушавахме да опитаме: „Светлина пред нас — нареждаше Нери на летището в Сиснерос, — угасете и запалете три пъти вашата лампа.“ Сиснерос угасяше и запалваше три пъти своята сигнална лампа, но острата светлина, която ние дебнехме, не премигваше: беше светлина на непоколебима звезда.

Макар че бензинът се привършваше, ние непрекъснато се хващахме на тия златни вѐдици, всеки път за нас това беше истинската светлина на сигнална лампа, всеки път това беше слизание на земята и живот, а после трябваше да сменяме звездата.

И тогава се почувствувахме изгубени в междупланетното пространство, между тия неуловими планети, в търсене на едничката истинска планета, нашата, единствената, в която бяха нашите познати гледки, нашите родни домове, нашите нежности.

Единствената, в която имаше... Ще ви разкажа за видението, което ми се яви и което може би ще ви се види детинско. Но и сред опасността човешките грижи си остават, а аз бях жаден, аз бях и гладен. Ако намерим Сиснерос, щом вземем бензин, ще продължим пътя и ще кацнем в Казабланка на разсъмване, по хладина. Няма повече работа! Нери и аз ще слезем в града. На разсъмване се намират кафененца, които току — що отварят... Нери и аз, вече в безопасност, смеейки се на прекараната нощ, ще се настаним на една маса пред топли кифли и кафе с мляко. Нери и аз ще получим тоя утринен подарък на живота. Така старата селянка се сближава със своя бог само чрез едно боядисано изображение, чрез някой наивен медальон, чрез някоя броеница: за да ни накарат да чуем добре, трябва да си говорят на прост език. Така радостта на живота се въплътяваше сега за мен в тая първа ароматична и гореща глътка, в тая смесица от мляко, кафе и жито, чрез която човек се приобщава със спокойните пасища, с чуждоземните растения и жетвата, чрез която човек се приобщава с цялата земя. Между толкова звезди само една беше създала, за да знаем, че е достъпна за нас, тая ароматична чаша на сутрешната закуска.

Но непроходими пространства се трупаха между нашия кораб и тая обитаема земя. Всички световни богатства лежаха в една пращинка, загубена между съзвездията. И звездоброецът Нери, който се мъчеше да я разпознае, умоляваше неспирно звездите.

Изведнъж юрукът му се стовари върху рамото ми. На листчето, което обясняваше тоя удар, прочетох: „Добре сме, приемам едно великолепно съобщение...“ И със затуптяло сърце аз зачаках да ми предаде написани няколкото думи, които щяха да ни спасят. Най-сетне получих тоя небесен подарък.

Той носеше дата от Казабланка, която бяхме напуснали предната вечер. Закъсняло при предаването, това съобщение изведнъж ни бе настигнало през две хиляди километра, между облаците и мъглата и изгубени над морето. То идеше от представителя на държавата в летището на Казабланка.

И аз прочетох: „Господин дьо Сент-Екзюпери, принуден съм да поискам от Париж наказанието ви, понеже при търговането си от Казабланка извихте много близо до хангарите.“ Вярно беше, че бях извил много близо до хангарите. Вярно беше също, че тоя човек вършеше занаята си винаги раздразнен. В канцеларията на летището бих изтърпял смирено това мъмрене. Но то ни намираше там, дето не му беше работа да ни намира. То прозвуча фалшиво между тия оредели звезди, между тоя пласт от мъгла и тоя заплашителен дъх на морето. Ние държахме в ръце съдбините — нашите собствени, на пощата и на нашия кораб, ние с мъка се крепяхме да живеем още, а тоя човек там изливаше върху нас дребнавото си злопаметство. Но без да се раздразним ни най-малко, Нери и аз почувствувахме как ни обзема внезапна и голяма веселост. Тук ние бяхме господари. Той сам ни накара да съзнаем това. Този ефрейтор, значи, не бе видял по нашивките на ръкавите ни, че сме станали капитани? Той безпокоеше нашия размисъл тъкмо когато ние сериозно отивахме и се връщахме от Голямата мечка до Стрелеца, когато единственото нещо, което бе от наш мащаб и можеше да ни занимава, беше тая измяна на луната...

Незабавното, единственото задължение на планетата, в която тоя човек се проявяваше, беше да ни достави точни цифри за нашите изчисления между звездите. А те бяха неверни. За всичко останало планетата временно трябваше да мълчи. И Нери ми написа: „Вместо да се забавляват с глупости, биха сторили по-добре да ни насочат нанякъде...“

„Те“ за него бяха всички народи по земното кълбо с техните парламенти, сенати, флоти, с техните войски и императори. И препрочитайки съобщението на тоя луд човек, който смяташе, че има някаква работа с нас, ние се насочихме към Меркурий.

Спасихме се по най-странна случайност: настъпи часът, когато, жертвувайки надеждата да видя Сиснерос и като завих перпендикулярно по направление на брега, реших да държа тая посока до свършване на бензина. Така ми оставаше известна вероятност да не потъна в морето. За зла чест моите лъжовни фарове ме бяха довели бог знае де. За зла чест също тъй гъстата мъгла, в която бяхме принудени по липса на по-добро да се гмурнем сред дълбоката нощ, ни оставяше малка вероятност да кацнем без катастрофа на земята. Но нямах какво да избирам.

Положението беше толкова ясно, че аз тъжно дигнах рамене, когато Нери ми пхна едно съобщение, което само един час по-рано би ни спасило: „Сиснерос се решава да ни даде указания. Сиснерос сочи: двеста шестнадесет, не сигурно...“ Сиснерос вече не тънеше в мрака, Сиснерос се обаждаше там някъде, доловимо, отляво. Да, но на какво разстояние? Нери и аз водихме къс разговор. Много късно. Съгласни бяхме. Ако гоним Сиснерос, увеличавахме опасността да изпуснем брега. И Нери отговори: „По липса на бензин за повече от един час държим посока деветдесет и три...“

Пред това време летищата едно по едно се пробуждаха. В нашия диалог се вмесиха гласовете на Агадир, на Казабланка, на Дакар. Радиопостът на всеки от градовете тръбеше тревога във въздушните пристанища. Началниците на въздушните пристанища тръбяха тревога на другарите. И малко по малко те се събираха около нас, както около леглото на болен. Безполезна топлота — но все пак топлота. Безполезна, но толкова нежни съвети!

И внезапно изплува Тулуза, Тулуза — началната точка на въздушната линия, загубена там някъде, на четири хиляди километра от нас. Тулуза изведнъж се пхна между другите и нас и без предговор запита: „Апаратът, с който летите, не е ли Ф...“ (Забравих означението му.) — „Да.“ — „Тогава разполагате с бензин още за два часа. Резервоарът на този апарат не е типов резервоар. Насочете се към Сиснерос.“

Така необходимите неща, налагани от един занаят, променят и обогатяват света. За пилот от въздушната линия не е дори потребна подобна нощ, за да открие нов смисъл в старите неща: еднообразната гледка, която изморява пътника, за екипажа е всеки път различна. Тая облачна маса, която задръства кръгозора, не е вече декор за него: тя интересува мишците му и му поставя задачи. Той вече държи сметка за нея, измерва я, един истински език ги свързва — нея и него. Ето там един връх, още далечен; какво ли лице ще ни покаже? В лунна нощ той ще бъде удобен знак за упътване. Но ако пилотът лети слепешката, ако мъчно коригира своето отклонение и не е уверен в местонахождението си, върхът ще се превърне в експлозив, ще изпълни със заплахата си цялата нощ, също както една — единствена мина, пусната в морето, тласкана от теченията, похабява цялото море.

Също тъй се менят и океаните. За обикновените пътници бурята остава невидима: гледани толкова отвисоко, вълните като че нямат релеф, а мъглите от ситните пръски на вълните изглеждат неподвижни. Единствени големите бели петна, подобни на палмови клони, се разстилат, набраздени с жилки и ръбове и като че замръзнали. Ала екипажът преценява, че тук всяко приземяване е забранено. За него тия палми са като огромни отровни цветя.

И дори ако пътуването е щастливо пътуване, пилотът, който лети по своя отрязък от въздушната линия, не присъствува на едно обикновено зрелище. Тия багри на земята и на небето, тия следи от вятъра върху морето, тия позлатени от залеза облаци — той не се възхищава, а размисля върху тях. Подобно на селянин, който обикаля имота си и по хиляди признаци предвижда идването на пролетта, заплахата на сланата, приближаването на дъжда, професионалният пилот също чете по знаците на снега, по знаците на мъглата знаците на благополучната нощ. Машината, която изпърво сякаш го е отдалечавала от тях, всъщност още по-здраво го изправя срещу големите природни проблеми. Сам сред едно безпределно, устроено от някое бурно небе съдилище тоя пилот защитава пощата, която пренася срещу трите първични божества — планината, морето и бурята.

[1] За самолети. — Б.пр. ↑

[2] Град в провинцията Мурция. — Б.пр. ↑

II ДРУГАРИТЕ

1.

Неколцина другари, между които и Мермоз, основаха френската линия — от Казабланка за Дакар, прекосяваща неподчинената Сахара. Понеже тогавашните мотори мъчно издържаха, една внезапна повреда принуди Мермоз да се озове в плен на маврите; те не се решиха да го убият, държаха го пленник петнадесет дни, после го върнаха срещу откуп. И Мермоз отново пое пощата над същите области.

Когато се откри линията за Америка, Мермоз, винаги начело, беше натоварен да изучи отрязъка Буенос Айрес — Сантяго и след като бе направил един мост над Сахара, да построи друг над Андите. Поверен му бе един самолет, който се издигаше на пет хиляди и двеста метра. Върховете на Кордилерите са високи седем хиляди метра. И Мермоз полетя да търси проходи. След пясъка Мермоз тръгна срещу планината, срещу високите върхове, които, когато вее вятърът, развиват своето снежно було — онова пред бурно побеляване на нещата, с ония сурови люшкания, които принуждават пилота към своеобразна борба с нож. Мермоз влизаше в тия борби без никак да познава противника, без да знае дали човек остава жив след такива схватки. Мермоз „проправяше път“ за другите.

Най-сетне, един ден, като „проправяше път“, той попадна в плен на Андите.

Паднали на височина четири хиляди метра върху едно високо плато с отвесни стени, механикът му и той цели два дена се мъчиха да се измъкнат. Но бяха здраво хванати. Тогава изиграха последния си коз, насочиха самолета към празното пространство, подскочиха силно върху неравната почва чак до пропастта и там се спуснаха надолу. Падайки, самолетът придоби достатъчна скорост, за да може отново да бъде управляван. Мермоз го издигна точно срещу един връх, досегна върха и с вода, течаща от всички пукнатини, причинени от измръзване през нощта, с мотор, който се поврежда и спира само седем минути след тръгването, откри най-сетне чилийската равнина като обетована земя.

На следния ден той отново полетя.

Когато Андите бяха добре изследвани и техниката на прелетяванията — овладяна, Мермоз повери тая линия на другаря си Гийоме, а той тръгна да изследва нощта.

Прожекторите не бяха още въведени и върху мястото за приземяване през тъмните нощи нареждаха срещу Мермоз немощната светлина на три бензинови факли.

Той надви и това и установи пътя.

Когато нощта беше овладяна, Мермоз опита океана. И оттогава — 1931, пощата почна да се пренася за четири дни от Тулуза до Буенос Айрес. Веднъж на връщане точно в средата на Южния Атлантически океан маслото на самолета спря да тече, при това над бурно море. Спаси ги, него, пощата и екипажа му, един кораб.

Така Мермоз преодоля пясъка, планината, нощта и морето. Неведнъж той е бил в опасност сред пясъците, планината, нощта и морето. И когато се връщаше, то беше винаги, за да тръгне наново.

Най-сетне, след дванадесетгодишна работа, прелитайки за лишен път Южния Атлантически океан, той сигнализира едно късо съобщение, че десният мотор е повреден. След това настъпи мълчание.

Новината не изглеждаше много обезпокоителна и въпреки това след десет минути мълчание всички радио постове по линията от Париж до Буенос Айрес почнаха тревожно бдение. Защото десет минути закъснение не значат много във всекидневния живот, но в пощенското летене добиват тежко значение. Сред това мъртво време е заключено някакво непознато събитие. Може би незначително или носещо нещастие, но то вече е станало. Съдбата е казала своята дума и срещу тая дума няма място за молба: една желязна ръка е направлявала екипажа или към безвредно кацване в морето, или към гибел. Но присъдата не е още съобщена на ония, които чакат.

Кой от нас не познава тия все по-гаснещи надежди, това мълчание, което се влошава всяка минута все повече като безнадеждна болест? Ние сме се надявали, след това часовете изтичат и ето че става вече късно. Тогава трябваше да разберем, че нашите другари няма вече да се върнат — че те почиват в този Южен Атлантически океан, небето на който толкова често бяха браздили. Мермоз без друго се беше прислонил зад своето дело като жътвар, който ляга в нивата си, след като здраво е вързал снопите.

Когато някой другар умира така, неговата смърт изглежда все още като нещо, което е в реда на занаята и може би в първите минути наранява по-малко, отколкото друга смърт. Наистина той се е отдалечил, след като е сменил последното летище, но неговото присъствие още не ни липсва тъй дълбоко, както би ни липсвал хлябът.

Вярно, ние свикнахме да чакаме дълго срещите. Защото другарите от линията са разпилени по света, от Париж до Сантяго да Чили, уединени, подобни на часовои, които почти не си продумват. Само понякога при пътуване пръснатите членове на голямото професионално семейство се събират тук или там. Около масата, събрани само за една вечер, в Казабланка, в Дакар, в Буенос Айрес, след дълги години мълчание, подхващат се прекъснати разговори, свързват се отново старите спомени. Сетне отново тръгваме. Така земята е същевременно и пустинна, и богата. Богати са тия потайни, скрити и мъчно достъпни градини, в които занаятът винаги ни връща някой ден. Другарите — може би животът ни отделя от тях, пречи ни да мислим много за тях, но нали те са някъде, макар да не знаеш къде точно, мълчаливи и забравени, но толкова верни! И ако кръстосаме техния път, те раздрусват раменете ни с такива пламенни изблици на радост! Разбира се, ние бяхме свикнали да чакаме...

Но един ден постепенно разбираме, че ясният смях на тоя например не ще го чуем вече никога. Разбираме, че оная градина ни е завинаги забранена. Тогава почва нашата истинска жалейка, която съвсем не е остра като нож, но е малко горчива.

Наистина никога нищо не може да замести изгубения другар. Не можеш по никакъв начин да си създадеш пак стари другари. Нищо не е толкова ценно, както общите спомени за сума лоши часове, изживени заедно, за сума скарвания, примирявания, сърдечни прояви. Ако посадите един дъб, напразно бихте чакали да се подслоните скоро под неговите листа.

Тъй върви животът. Отначало сме се обогатили, садим през цели години, но идват други години, когато времето разваля тая работа и изкоренява посаденото. Един по един другарите измъкват от нас сенките си. И от тоя час нататък към нашата жалейка се примесва скритото съжаление, че остаряваме.

Такава е нравствеността, на която Мермоз и другарите му ни научиха. Величието на един занаят може би се корени преди всичко в

това, че обединява хората: има само едно истинско богатство, и то е отношението между хората.

Работим ли единствено за материални блага, ние само изграждаме нашата тъмница. Ние се затваряме в нея самотни с нашите монети от пепел, с които не може да се купи нищо, за което си струва да живееш.

Когато потърся в спомените си ония, които са ми оставили най-трайно удоволствие, ако направя равностметка на часовете, които са били ценни, без друго ще посоча другарите, които никакво богатство не би могло да ми даде. Не се купува приятелството на един Мермоз, на някой другар, с когото преживените заедно изпитания са те свързали завинаги.

Тоя полет през нощта и тия сто хиляди звезди, тая спокойна яснота, тая върховна власт през няколкото часа — не се купуват с пари.

Тоя нов образ на света след преминатите трудности, тия дървеса, тия цветя, тия жени, тия свежо обагрени от живота усмивки, които зората ни възвръща, това съзвучие от дребни неща, които получаваме като отплата — не се купуват с пари.

Нито оная нощ, прекарана сред размирните области, за която си спомням сега.

Бяхме три екипажа на „Аеропостал“, принудени да се приземим привечер на брега на Рио де Оро. Моят другар Ригел кацнал най-напред поради счупване на един свързочен лост, друг един другар, Бурга, пък слязъл да прибере екипажа на първия самолет, но една не особено голяма повреда бе приковала и него на земята. Най-сетне кацнах и аз, но когато пристигнах, вече се свечеряваше. Решихме да спасим самолета на Бурга и да почакаме да съмне, за да го поправим добре.

Година преди това разбунтуваните туземци бяха заклали нашите другари Груп и Ерабл, кацнали по неволя точно тука. Ние знаехме, че и днес един туземен отряд от триста пушки лагеруваше някъде в Божадор. Приземяването на трите наши самолета, видими отдалеч, може би са ги дигнали в тревога и сега ние почвахме едно бдение, което можеше да бъде последно.

И така, ние се настанихме за през нощта. След като свалихме от багажника пет — шест сандъка със стока, изпразнихме ги и ги наредихме в кръг, и в дъното на всеки от тях, като в бараки, запалихме

по една жалка свещица, незащитена от вятъра. Така, сред пустинята, върху оголената кора на планетата, усамотени като в първите години на сътворението, ние съградихме едно човешко селище.

Събрани за през нощта върху тоя голям площад на нашето селище, върху това пясъчно парче, дето нашите сандъци хвърляха трепетна светлина, ние чакахме. Чакахме зората, която щеше да ни спаси — или пък маврите. И не зная що придаваше на тая нощ вкус на коледна нощ. Ние си разправяхме спомени, шегувахме се и пяхме.

Изпитвахме същото леко възбуждение, което вълнува сърцето през някой добре устроен празник. А бяхме безпределно бедни. Вятър, пясък, звезди. Обстановка, сурова като за монаси. Но върху тая зле осветена покривка шест — седем души, които нямаха вече нищичко в света освен спомените си, споделяха невидими богатства.

Бяхме се най-сетне срещнали. Вървим дълго, един до друг, затворени в собственото си мълчание, или разменяме думи, които не казват нищо. Но ето настъпва час на опасност. Тогава се приближаваме рамо до рамо. Разбираме, че принадлежим на една и съща общност. Ставаме по-големи от това, че откриваме и други човешки съзнания. Поглеждаме се с широка усмивка. Приличаме на оня освободен затворник, който се смайва от безпределността на морето.

2.

Гийоме, ще кажа няколко думи за тебе, но не бива никак да се стесняваш, когато подчертавам твоята смелост или твоята професионална тежест. Искам да опиша друго нещо, разказвайки най-хубавото от всички твои приключения.

Има едно качество, за което няма никакво име. Може би то е „сериозността“, но думата не задоволява. Защото това качество може да се придружава от най-усмихната веселост. То е качеството на дърводелеца, който се настанява като равен с равен срещу своето дървено изделие, опипва го, мери го и без да се обръща лекомислено към него, съсредоточава всичките си добродетели.

Четох преди време, Гийоме, едно описание, в което възвеличавах твоето приключение и искам да разчистя една стара сметка с неверния образ, който създадох за тебе. Представяха те като човек, който хвърля хлапашки шеги, сякаш смелостта е в това да се принизяваш до ученически насмешки сред най-тежките опасности и в смъртоносни часове. Те не те познаваха, Гийоме. Тебе не ти е потребно, преди да нападнеш противниците си, да ги осмиваш. Срещу някоя лоша буря ти казваш: „Това е лоша буря.“ Ти я приемаш и преценяваш силата ѝ.

Аз свидетелствувам тук за това, Гийоме, с моите спомени.

От петдесет часа вече ти беше изчезнал при едно преминаване над Андите. Връщайки се от другия край на Патагония, заварих в Мендоза пилота Делей. Цели пет дена и двамата претърсвахме със самолет тия струпани планини, без да открием нищо. Нашите два самолета съвсем не бяха достатъчни. Струваше ни се, че и сто ескадрили да летят сто години, пак не биха могли да изследват докрай тоя огромен масив, върховете на който се издигат понякога до седем хиляди метра. Бяхме загубили всякаква надежда. Дори тамошните контрабандисти — разбойници, които за пет франка извършват престъпление, отказаха да организират спасителни отряди по тия планински чукари: „Не си излагаме живота там — ни казваха те. — Зиме Андите не връщат хората.“ Когато Делей и аз се „приземявахме“

в Сантяго и чилийските офицери също ни съветваха да оставим претърсванията си. „Сега е зима. Вашият другар, дори ако е останал жив след падането си, не би могъл да преживее нощта. Завари ли нощта някого там горе, превръща го в лед.“ И когато аз отново се плъзнах между стените и гигантските стълбове на Андите, струваше ми се, че вече не те търся, но че стоя на мъчителното бдение над твоето тяло сред някаква снежна катедрала.

Най-сетне, през седмия ден, когато между две отлитания обядвах в една гостилница на Мендоза, един човек блъсна вратата и извика — о, съвсем дребна работа:

— Гийоме... е жив!

И всички непознати, които бяха там, се разцелуваха.

След десет минути аз бях вече излетял, натоварил на самолета и двама механици, Лефебр и Абри. Четиридесет минути по-късно кацнах край един път, като познах, не зная вече как, колата, която те носеше не зная накъде, някъде към Сан Рафаел. Това беше чудесна среща, всички плачехме и те задушавяхме в прегръдките си, тебе, жив, възкръснал, творец на своето собствено чудо. Ето тогава на, ти изрази, и това беше твоята първа, разбираема дума, удивителната гордост на човека:

— Това, което направих, кълна ти се, никога никое животно не би могло да го направи.

По-късно ти ни разказа злополуката.

Една буря, която бе изсипала пет метра дебел сняг в продължение на четиридесет и осем часа върху чилийския склон на Андите, беше задръстила цялото пространство и американците от „Пен-Ер“ се бяха върнали отсрещ път. Ала въпреки това ти тръгна да търсиш някой процеп в небето. Малко по на юг откри тоя процеп — примка и сега на височина към шест хиляди и петстотин метра, издигнат над облаците, спрели на шест хиляди метра, прободени само от най-високите върхове, ти се насочи към Аржентина.

Понякога въздушните течения, които духат от горе на долу, причиняват на летците странно усещане на нещо недобро. Моторът се върти гладко, но самолетът задълбава надолу. Кабрираш, за да запазиш височината, но самолетът загубва скорост, отслабва, пак пропада. Преставаш да се бориш от боязън, че самолетът е много изправен; оставяш го да върви по течението наляво или надясно, за да се прислониш до някой благодатен чукар, по който ветровете духат като

върху трамплин, но продължаваш да падаш. Сякаш цялото небе се свлича. Тогава човек се усеща в нещо като космична злополука. Няма вече убежище! Напразно се опитваш да завиеш назад и да намериш нататък области, дето самият въздух те поддържа — здрав и плътен като стълб. Но няма вече стълбове. Всичко се разнищва и човек се плъзга сред някакво всеобщо разрушение към облака, който възлиза бавно, стига до тебе и те поглъща.

— Трябваше вече да бъда закован някъде — разправяше ти, — но още не се предавах. Над облаците, които изглеждат устойчиви, по простата причина, че на тая височина те непрестанно се събират наново, се срещат въздушни течения към низината. Във високите планини всичко е тъй странно...

И какви облаци!...

— Щом ме понесе течението, веднага оставих командните лостове и се вкопчих за седалището, за да не изхвъркна навън. Друсанията бяха толкова силни, че ремъците режиха плещите ми и щяха да се скъсат. Свърх това скрежът ме лиши от всякакво инструментално ориентиране и аз се търкалях като шапка от шест хиляди на три хиляди и петстотин метра.

На три хиляди и петстотин видях черна водоравна маса; това ми позволи да оправя самолета. Беше едно езеро, което познах — Лагуна Диаманте. Знаех, че то се намира в дъното на една фуния, единият склон на която, вулканът Мепю, се извишава на шест хиляди и деветстотин метра. Макар и спасен от облака, бях още заслепен от гъстата снежна вихрушка и не можех да напусна езерото, без да се блъсна в склоновете на фунията. И тогава почнах да обикалям езерото на тридесет метра височина, до свършека на бензина. След два часа въртеж се приземих и се преобърнах. Когато се измъкнах от самолета, бурята ме събори. Изправих се на нозе — пак ме събори. Бях принуден да се пхна под кабината и да си изровя заслон в снега. Покрих се с пощенските чували и така чаках четиридесет и осем часа.

После, когато бурята утихна, тръгнах да вървя. Вървах пет дни и четири нощи.

Но какво бе останало от тебе, Гийоме? Ние те намерихме наистина, но изгорен, съсухрен, смален като стара жена. Още същата вечер аз те заведох със самолет в Мендоза; ти потъна в белите чаршафи като в балсам. Но те не те излекувах. Притесняваше те това

пребито тяло, което ти обръщаше ту на една, ту на друга страна, без да можеш да се нагласиш да заспиш. Тялото ти не можеше да забрави скалите и снеговете. Те бяха оставили дирите си по тебе. Гледах твоето почерняло, отекло лице, прилично на презрял и натъртен плод. Ти беше много грозен и жалък, тъй като не можеше да употребяваш хубавите сечива, с които работиш: ръцете ти бяха вдървени и когато сядаше на края на леглото, за да можеш да дишаш, замръзналите ти нозе висяха като мъртви тежести. Ти като че продължаваше още да пътуваш, още се задъхваше и когато се обръщаше към възглавницата, за да намериш покой, цяла върволица образи, които не можеше да задържиш, цяла върволица, която нетърпеливо чакаше зад кулисите, веднага се раздвижваше под твоя череп. И почваше да се изнизва. И за двадесети път ти подемаше отново битката срещу враговете, които възкръсваха от пепелта.

Аз те наливах с билки.

— Пий, приятелю!

— Най-много ме учуди... знаеш ли...

Победител — боксьор, вече белязан от силните удари, които бе получил, ти наново преживяваше своето странно приключение. Но то не излизаше от тебе изцяло, а на малки късчета. И през нощния твой разказ аз те виждах как вървиш без бастун с кука, без въжета, без храна, как се катериш по гребени, четири хиляди и петстотин метра високи, или как се движиш по ръбовете на отвесни стени, с окървавени ходила, колене и ръце при четиридесет градуса студ. Изчерпал постепенно кръвта, силите, разума си, ти вървеше с упоритостта на мравка, връщайки се обратно по стъпките си, за да заобиколиш някое препятствие, ставайки след всяко падане или възлизайки след падане по стръмнини, които завършваха с пропасти, без да си даваш никаква почивка, защото иначе не би се дигнал от снежното легло.

И наистина, когато се плъзваше, ти трябваше бърже да станеш, за да не се превърнеш в камък. Студът всяка минута все повече те вкаменяваше и затова, че след всяко падане си почиваше за малко, ти трябваше, за да станеш отново, да раздвижиш помъртвелите си мускули.

Ти се бореше с изкушенията.

— Сред снега — казваше ми ти — човек съвсем губи инстинкта за самозапазване. След два, три, четири часа ходене иска ти се само да

спиш. И мене ми се искаше. Но си казвах: жена ми, ако мисли, че съм още жив, мисли, че вървя. Те всички имат доверие в мен. И аз ще бъда негодник, ако не вървя.

И ти вървеше и с върха на ножчето си всеки ден разпаряше все повече отворите на обувката си, за да могат нозете ти, замръзнали и отекли, да се държат в тях.

Ти ми направи следната странна изповед:

— Още от първия ден, знаеш ли, най-голямата ми грижа беше да си забраня да мисля. Аз много страдах и положението ми беше твърде отчаяно. За да имам смелост да вървя, не трябваше да мисля за това. За зла чест не можех да заповядвам напълно на мозъка си, той работеше като турбина. Не можех да му подбирам образи. Аз му натрапвах някой филм, някоя книга. И филмът, и книгата бързо минаваха през главата ми. После пак стигах до сегашното си положение. Неизменно. Тогава го хвърлях в други спомени...

Веднъж обаче, след като се бе плъзнал, проснат по корем в снега, ти не поиска да станеш. Ти приличаше на боксьор, внезапно омаломощен, който чува как в някаква чужда вселена секундите падат една след друга, до десетата секунда, която е без отзив.

„Направих каквото можех и нямам вече никаква надежда — защо да упорствувам в това мъченичество?“ Стигаше да затвориш очи, за да намериш покой в тоя свят. Да заличиш от света скалите, ледовете и снеговете. Щом притвореше тия чудодейни клепачи — нямаше вече да има ни удари, ни падания, ни разкъсани мишци, ни мраз, който сякаш гори, нито тая тежест на живота, която човек трябва да влачи, когато върви като вол, и която става по-тежка от тежка кола. Ти вкусваше вече тоя мраз — станал като отрова — и подобно на морфин той те изпълваше с блаженство. Животът ти се съсредоточаваше около сърцето. Нещо сладостно и скъпоценно се събираше в твоите най-скрити глъбини. Постепенно съзнанието ти напускаше отдалечените краища на това тяло, което бе дотогава само животно, преситено от мъка, но вече приемаше безчувствието на мрамора.

Дори твоето чувство за отговорност затихваше. Нашият зов вече не те достигаше или по-точно се преобразяваше за тебе в зов насън. Ти, щастлив, отговаряше, вървейки насън, като правеше големи и леки крачки, които без усилия разкриваха пред тебе прелестите на равнината. С каква лекота потъваше ти в един свят, който се отнасяше

тъй нежно към тебе! Гийоме, ти, скъпернико, бе решил, да не се върнеш при нас!

От дълбочините на съзнанието ти изплуваха угризения. В сънищата изведнъж се примесиха ясни подробности.

— Помислих за жена си. Застраховката ми щеше да я спаси от немотия. Да, но застраховката...

В случай на безследно изчезване законната смърт се установява след четири години. Тая подробност те заслепи и заличи всички други образи. Но ти лежеше проснат по корем върху полегатата пряспа сняг. През лятото тялото ти щеше да се свлече заедно с калта към някоя от хилядите урви на Андите. Ти знаеше това. Но знаеше също така, че на петдесет метра от тебе стърчеше една скала.

— Помислих: ако стана, ще успея може би да я достигна. И ако залепя тялото си о камък, през лятото ще ме намерят.

А веднъж станал, ти вървя две нощи и три дни. Но не мислеше, че можеш да отидеш далеч:

— По много признаци аз вече долавях края. Ето един от тях. Приблизително на всеки два часа трябваше да спирам, за да разцепя още малко обувките си, да разтъркам със сняг нозете си, които отичаха, или просто, за да може сърцето ми да почине малко. Но през последните дни почнах да не помня. Вървах вече отдавна, когато изведнъж ми стана ясно, че при всяко спиране забравях по нещо. Първия път беше една ръкавица — нещо твърде важно в тоя мраз! Бях я сложил пред себе си и бях тръгнал, без да я прибера. После — часовника. После — ножчето. След това — компаса. С всяко спиране ставах все по-беден...

Едничкото, което спасява, е — да направиш една крачка. Още една крачка. Винаги почваш само с тая една крачка...

„Това, което направих, кълна ти се, никога никое животно не би го направило.“ Тия думи — най-благородните от всички, които зная, тия думи, които установяват човека, които го правят достоен за почит, които възстановяват истинското старшинство, ми дойдоха наум. Ти заспа най-сетне, съзнанието ти беше угаснало — но то щеше да възкръсне и да властвува наново над него, над това беззащитно, изчерпано, изгорено тяло веднага след пробуждането ти. Така тялото е само едно добро сечиво, тялото е само служител. И тая гордост от доброто сечиво, и нея ти умееше да изразиш, Гийоме.

— Лишен от храна, можеш да си представиш, че на третия ден, откак бе тръгнал... сърцето ми не бе много добре... И ето че върху един отвесен скат, по който се движех, повиснал над пропастта, като дълбаех дупки, за да поставям ръцете си, ето че усетих как сърцето ми спира. Ту се колебае, ту затуптява, наново. Бие неправилно. Разбрах, че ако се колебае секунда повече, ще се пусна. Не мърдам и се прислушвам в себе си. Никога, разбираш ли, никога в самолета не съм се залепял тъй близо до мотора си, както през тия няколко минути се бях надвесил над сърцето си. Аз му думам: „Хайде, още малко! Помъчи се да биеш още...“ Но това беше сърце от добро качество! То се колебаеше — и след това отново пак затуптяваше... Да знаеш колко бях горд с това сърце!

В Мендоза, в стаята, дето бях над тебе, ти заспа най-сетне — сън на задъхващ се човек. И аз си мислех: ако някой би му заговорил за неговата смелост, Гийоме би свил рамене. Но също така би било невярно да се хвали скромността му. Той стои отвъд това посредствено качество. Ако свива рамене — това е от мъдрост. Гийоме знае, че веднъж грабнат от някое събитие, човек вече не се бои. Само неизвестното плаши хората. Ала за оня, който се изправя насреща му — няма вече неизвестно. Особено ако го наблюдава с тая лъчезарна сериозност. Смелостта на Гийоме е преди всичко рожба на неговата прямота.

Но неговата същинска цена съвсем не е в това. Неговото величие е да се чувствува отговорен. Отговорен за себе си, за пощата и за другарите, които се надяват. Той държи в ръцете си тяхната мъка или тяхната радост. Отговорен за онова ново, което се гради там някъде, сред живите хора, и в което той е длъжен да участва. Отговорен донякъде и за съдбата на хората в съответствие със своята работа.

Той е от ония широки личности, които приемат да покрият със зеленината на клоните си широки кръгозори. Да бъдеш човек, това означава тъкмо — да бъдеш отговорен. Това е да усетиш срам срещу някоя беда, която като че не е във властта ти да я премахнеш. Това е — да се гордееш с някоя победа, нанесена от другарите. Това е — да чувствуваш, полагайки своя камък, че участвуваш в градежа на света.

Искат да смесят такива хора с тореадорите или картоиграчите. Хвалят тяхното презрение към смъртта. Ала аз не признавам презрението към смъртта. Ако неговите корени не са в една възприета

от по-рано отговорност, то е само белег на нищета или прекален излишък на младост. Познавах един млад самоубиец. Не знам каква любовна мъка го бе накарала да си изстреля един куршум в сърцето. Не знам какво литературно изкушение го бе съблазнило да сложи на ръцете си бели ръкавици, но си спомням, че срещу това печално излагане на показ усетих не чувството на някакво благородство, а на нищета. Зад това приятно лице, под тоя човешки череп не е имало, значи, нищо, нищо. Освен може би образа на някое глупаво девойче, подобно на всички други.

Срещу тая хилава участ спомням си една истинска смърт на човек. Смъртта на един градинар, който ми казваше: „Вижте какво... понякога, когато копаех, се потях. Ревматизмът ми схващаше крака и аз кълнях тази робия. А сега бих искал да копая, да копая земята. Тъй хубаво ми се струва, да копаеш! Толкова свободен се чувствуващ, когато копаеш! А пък и кой ще кастри дърветата ми?“ Той оставяше земята си — целина. Той оставяше една планета — целина. Той бе свързан с обич с всички земи и с всички дървеса на земята. Ето — той беше великодушният, щедрият, благородникът! Той беше като Гийоме смелият човек, когато в името на своето творение се бореше срещу смъртта.

III

САМОЛЕТЪТ

Какво значение има, Гийоме, че ти прекарваш своите дни и нощи, като проверяваш манометри, уравновесяваш самолета чрез жироскопи, прислушваш диханието на мотори, седиш, облеган на петнадесет тона метал; в края на краищата задачите, които са поставени пред тебе, са задачи на човека, а ти изведнъж без усилие постигаш благородството на планинеца.

Също като някой поет ти умееш да вкусваш съзоряването. Из дълбоката бездна на тежките нощи толкова често ти си желал появата на тоя блед букет, на тая светлина, която извира на изток от черните земи. Тоя чудодееен извор се е размразявал понякога бавно пред тебе и те е изцерявал, когато си смятал, че умираш.

Употребата на един сложен научен уред не те превърна в сух техник. Струва ми се, че ония, които много се боят от нашия технически напредък, смесват целта със средството. Всеки, който се бори с единствената надежда за материални блага, наистина не добива нищо, за което струва да се живее. Но машината не е цел. Самолетът не е цел: той е сечиво. Сечиво като плуга.

Ако смятате, че машината похабява човека, то е може би затова, че не се оглеждаме назад, за да преценим последиците от други такива бързи преобразявания, които сме претърпели вече. Какво са сто години от историята на машината, сравнени с двеста хиляди години от историята на човека? Ние току — що се настаняваме сред тия местности с рудници и електрически централи. Току — що сме почнали да обитаваме тоя нов дом, който дори не сме още достроили. Всичко тъй бърже се промени около нас: отношения между хората, условия на труда, обичаи. Дори нашата психология бе раздрусана в най-скритите си основи. Понятията за раздяла, за отсъствие, за разстояние, за връщане, макар думите да са останали същите, не съдържат вече същите неща. За да обхванем днешния свят, ние употребяваме език, създаден за света от вчерашния ден. И нам се

струва, че животът на миналото по` отговаря на природата ни само защото по` отговаря на нашия език.

Всеки напредък ни изтласкваше постоянно все по-далеч от навиците, които едва бяхме придобили, и ние наистина сме изселници, които още не са основали отечеството си.

Всички ние сме млади варвари, още смаяни от нашите нови играчки. Нашите пътувания със самолети нямат никакъв друг смисъл. Един се издига по-скоро, лети по-бързо. Ние забравяме, защото го караме да бърза. Временно самото летене заема повече мисълта му, отколкото целта. И винаги е все така. За колониалния завоевател, който създава империя, смисълът на живота е да завладява. Войникът презира колониста. Но целта на завоюването не е ли установяването на тоя колонист? Така в увлечението си от напредъка ние си служихме с хората, за да създаваме железни пътища, за да издигаме фабрики, за да пробиваме петролни кладенци. Ние забравихме донейде, че изграждаме тия постройки, за да служим на хората. Докато завладявахме, нашият морал бе морал на войници. Но сега трябва да колонизираме. Трябва да съживим тоя нов дом, който няма още никакъв образ. За единия истината бе да съгражда, за другия — да обитава.

Несъмнено нашият дом ще стане постепенно по-човешки. Самата машина колкото по се усъвършенствува, толкова повече се заличава зад собствената си роля. Като че всяко индустриално усилие на човека, всичките негови пресмятания, всичките негови нощни бдения над чертежа стигат само, поне видимо, до пълната простота, като че е бил необходим опитът на много поколения, за да може постепенно да се създаде извивката на една колона, на една корабна греда или на една самолетна кабина, докато им се възвърне първичната чистота, каквато има извивката на гръд или на рамо. Като че трудът на инженерите, на чертожниците, на изчислителите в кабинетите за проучвания не е само да изглажда и заличава, да облекчава това съгласуване, да уравновесява това крило, така че то дори да не се забелязва — да не е вече крило, закрепено на тялото, но една форма, разцъфнала и съвършена, излязла най-сетне от земната руда, някакво самородно единство, тайнствено свързано и еднакво по качество с една поема. Като че съвършенството се достига не когато няма вече що да

се прибавя, но когато няма какво повече да се махне. В крайния предел на своя напредък машината като, че се скрива.

Така съвършенството на изобретението граничи с липсата на изобретение. Както в инструмента, щом постепенно се е заличила всяка механична външност, и имаме вече предмет, толкова естествен, колкото едно изгладено морско камъче, също така възхитително е, че дори когато я употребяват, машината кара да я забравят.

Някога ние бяхме в досег със сложна машинария. Но днес забравяме, че моторът се върти. Най-сетне той стигна дотам — да отговаря на службата си, която е да се върти, както сърцето бие, а ние също тъй не обръщаме по-голямо внимание на сърцето си. Това внимание не е заето от сечивото. Зад сечивото и през него ние намираме отново старата природа, природата, в която живее градинарят, мореплавателят или поетът.

Пилотът, който излита, влиза в досег с водата, с въздуха. Когато моторите заработят, когато апаратът вече бразди морето, от грубото клокочене на водата корпусът на самолета звънти като гонг и човек може да следи всичко това по раздрусването на снагата си. Той чувства как хидропланът секунда по секунда, увеличавайки скоростта, набира сила. Той усеща как в тия петнадесет тона материя настъпва зрелостта, при която вече може да се лети. Пилотът слага ръце върху командните лостове и получава постепенно в дланите си като дар тая сила. Когато той получи тоя дар, металните части на лостовете стават сега проводници на неговата сила. Щом тая сила узрее, с едно движение, по-гъвкаво, отколкото когато се откъсва плод или цвете, пилотът отделя самолета от водата и го задържа във въздуха.

IV

САМОЛЕТЪТ И ПЛАНЕТАТА

1.

Самолетът несъмнено е машина, но и какъв инструмент за анализ е той! Тоя инструмент ни накара да открием истинското лице на земята. Действително през цели столетия пътищата ни мамеха. Ние приличахме на оная императрица^[1], която пожела да обиколи поданиците си и да види дали се радват на царуването ѝ. За да я заблудят, придворните наредиха по пътя ѝ весели декори и платиха на танцьори да играят. Извън тая тънка пътеводна линия тя не може да види нищо друго от царството си и съвсем не узна, че в просторните поля ония, които умираха от глад, я проклинаха.

Така пътувахме ние по лъкатушните пътища. Пътищата избягват безплодните земи, скалите, пясъците, те се съгласуват с нуждите на хората и водят от извор до извор. Те отвеждат полските жители от хамбарите им до житните полета, приемат до прага на оборите още спящия добитък и го изливат призори в люцерните. Те съединяват това селце с онова селце, защото хората от двете селца се женят.

И ако дори някой от тия пътища се реши да пресече пустиня — ще направи двадесет завоя, за да се радва на оазисите.

Така, излъгани от техните извивки като от някакви снизходителни лъжи, след като сме минали през пътуванията си край толкова добре напоявани земи, толкова овощни градини и толкова ливади, ние дълго разхубавяваме образа на нашата тъмница. Ние вярвахме, че тая планета е влажна и нежна.

Ала нашият поглед се изостри и ние направихме жесток напредък. Със самолета узнахме правата линия. Щом се отделим от земята, ние напускаме тия пътища, които се отклоняват към водопоите и оборите и се извиват от град до град. Отсега нататък, отървани вече от любимите си робувания, освободени от потребността да имаме извори, ние се насочваме към нашите далечни цели. Едва тогава от висината на праволинейните си преходи откриваме дълбокото същинско дъно, скалите в основата, пясък и, сол, дето понякога като мъх в дупки на развалини тук-таме животът се осмелява да цъфне.

Ето че сега се превръщаме във физици, в биолози, изучаващи тия цивилизации, които кичат дъното на долините и понякога, като по чудо цъфтят подобно градини там, дето климатът благоприятствува. Ето че почваме да преценяваме човека в космичен мащаб, наблюдавайки го от прозореца на нашата кабина, както през научни уреди. Ето че отново почваме да четем нашата история.

[1] Екатерина II. — Б.пр ↑

2.

Пилотът, който се отправя към Магелановия проток, прелетява малко по-южно от Рио Галегос над едно пространство, покрито с някогашна лава. Тези останки тежат върху равнината, дебели двадесет метра. После пилотът среща друго такова пространство, трето и отсега нататък всяка издутост на почвата, всеки хълм от двеста метра има на хълбока си по един кратер. Съвсем не като гордия Везувий: те са в самата равнина — грамадни уста на тежки оръдия.

Ала днес цари спокойствие. Човек го изпитва с изумление в тая гледка, лишена от привлекателност, дето хиляди вулкани са се отзовали един на друг с грамадните си подземни хармониуми, когато са бълвали своя огън. И летиш над земя, занемяла вече, украсена с черни ледници.

Но по-нататък по-старите вулкани са вече облечени със златна тревица. Някъде е поникнало дърво — като цвете в стара саксия. Под светлината, която има цвят на привечер, равнината, облагородена от ниската трева, става разкошна като парк и се издува слабо само тук-таме около грамадните гърла. Пробягва заек, птица полетява, животът е обсебил една нова планета, дето най-после хубавото земно тесто се е появило върху небесното тяло.

Най-сетне, малко преди Пунта Аренас, последните кратери се съединяват. Една морава обгръща всички извивки на вулканите: и сега те са само нежност. Всяка цепнатина е защита с тия нежни ленени конци. Земята е тучна, скатове са съвсем полегати и човек забравя техния произход. По склона на хълмовете тая морава заличава мрачните белези.

И ето най-южния град на света, създаден по волята на случая от малко кал между първичната лава и южните ледове. Как хубаво се усеща — тъй близо до черните вулканични потоци — чудото на човека! Странна среща! Не знаеш как, не знаеш защо тоя пътник — човекът посещава тия подредени градини, обитаеми за толкова кратко време, както е една геологична епоха, ден, благословен между другите дни.

Приземих се през една нежна привечер. Пунта Арена! Облягам се на един кладенец и гледам девойките. На две крачки от тяхната прелест чувствам още по-силно човешката загадъчност. В един свят, дето животът тъй хубаво се приобщава с живот, дето цветята, дори сред гнездото на вятъра, се смесват с други цветя, дето лебедът познава всички лебеди, единствени хората изграждат своята самотност.

Какво пространство отделя една от друга техните духовни същности! Блянът на една девойка я откъсва от мене, как бих могъл да проникна в душата ѝ? Как ще проумееш една девойка, която се връща бавно в къщи, с наведени очи, и се усмихва сама на себе си, пълна вече с измислици и прелестни лъжи? От мислите, от гласа, от мълчанието на любимия тя е могла вече да си създаде едно царство и сега извън него за нея има само варвари. Много повече, отколкото ако би била на друга планета, аз я усещам заключена в своята тайна, в своите навици, в пеещото ехо на своята памет. Родена вчера от вулкани, от морави, или от солените морета — ето че днес тя вече е полубожествена.

Пунта Арена! Аз се прислонявам до кладенеца. Стари жени идат да си наляят вода; от тяхната драма аз не ще узная нищо друго, освен движенията им на слугини. Едно дете, опряло тил до стената, плаче мълчаливо; от него в моя спомен ще остане само едно хубаво, завинаги неутешимо дете. Аз съм чужденец. Не зная нищо. Аз не мога да вляза в техните царства.

Между какви крехки декори се разиграва тая голяма игра на вражди, на приятелства, на човешки радости! Захвърлени случайно върху топлатата още лава и заплашвани вече от бъдещи пясъци, заплашвани и от снеговете, отде вземат хората тоя вкус за вечност? Техните цивилизации са само тънка позлата: един вулкан, едно ново море или пясъчен вятър ги заличават.

Тоя град сякаш лежи върху истинска земя, която смятат за богата в недрата ѝ като земята на Бос. Забравят, че и тук, както вред другаде, животът е разкош и че никъде под човешките нозе няма достатъчно дълбока земя. Ала на десет километра от Пунта Арена аз знам едно езеро, което ни доказва това. Обиколено с хиляди дървета и ниски къщи, незначително като блато в чифликчийски двор, то по необясними причини се подчинява на прилива и отлива. Без да прекъсва денем и нощем своето бавно дихание посред толкова тихи действителни неща — тръстики, играещи деца, — то се подчинява на

други закони. Под равната му повърхност, под неподвижния лед, под единствената разбита лодка силата на луната се проявява. В дълбочините на тая черна маса действуват морски вълнения. Странно храносмилане се извършва непрестанно оттам наоколо — чак до Магелановия проток, под леката покривка от треви и цветя. Намиращо се при вратата на град, в който човек се чувства у дома си, здраво стъпил върху земята на хората, това блато, широко стотина метра, бие с пулса на морето.

3.

Ние обитаваме една блуждаеща планета. От време на време благодарение на самолета тя ни показва своя произход: някое бласто, което е свързано с луната, разкрива скритите родства — ала аз намерих и други знаци.

Когато летиш над Сахара, между Кап Жюби и. Сиснерос, тук-тамe през големи разстояния се срещат високи земи във форма на пресечени конуси, ширината на които е най-различна — от няколкостотин крачки до тридесет километра. Тяхната височина, изумително еднаква, е триста метра. Но извън тая еднаквост във височината те имат същия цвят, същия строеж на почвата, същия изрез на гребена. Също както колоните на някой храм, които единствени стърчат над пясъка и показват следите на прекатурена маса, така и тия самотни стълбове свидетелствуват за обширната висока равнина, която някога ги е съединявала.

В първите години на въздушната линия Казабланка — Дакар, в онова време, когато материалът на самолетите беше още несигурен, повредите, търсенията и спасителните полети често ни караха да слизаме сред размирните туземци. Ала пясъкът мами: смяташ, че е твърд, а затъваш в него. Някогашните солени езера пък, които изглеждат корави като асфалт и звънят силно под токовете на обувките, понякога не удържат колелата. Бялата кора от сол се строшава над вонещо черно бласто. Затова, когато обстоятелствата позволяваха, ние избирахме гладката повърхност на тия високи плата: те никога не криеха в себе си примки.

Тая сигурност се дължеше на твърдия, тежко зърнест пясък, в който бяха натрупани огромни количества мидени черупки. На повърхността на платото те бяха още непокътнати, но колкото по се слизаше по ръбовете, ставаха натрошени и насипани. В най-древния нанос, при подножието на масива, те бяха вече чист варовик.

Та по времето, когато другарите Рен и Сер, които туземците бяха отвлекли, се намираха в плен, случи ми се да се приземя върху едно от тия убежища, за да оставя в пустинята един мавър, посредник с

туземците; отправих се заедно с него, да намеря път, откъдето да слезе. Ала нашата тераса свършваше отвсякъде със склонове, които се спускаха надиплени като плат, отвесно, право в бездната. Всякакво измъкване оттук беше невъзможно.

И все пак, преди да полетя отново, за да търся друго място, аз се побавих тука. Изпитвах радост, може би детинска, че нозете ми бележат първите стъпки върху местност, която още никой — нито животно, нито човек — не беше осквернил.

Никой мавър не би могъл да се хвърли в пристъп срещу тоя укрепен замък. Никой европейец никога не бе изследвал тая местност. С бързи, широки крачки аз навлизах в безпределно девствен пясък. Аз пръв преливах от едната си ръка в другата като скъпоценно злато тоя прах от черупки. Пръв нарушавах това мълчание. Върху тая височина, прилична на полярна банка^[1], за която от паметивека не бе създавала ни едно стръкче трева, аз, като семе, довеяно от ветрищата, бях първото свидетелство за живот.

Една звезда светеше вече и аз я съзерцавах. Мислех, че от стотици хиляди години тая бяла повърхност беше предоставена единствено на звездите. Неопетнена покривка, простряна под чистото небе. И изведнъж сърцето ми примря като пред някое велико откритие: на петнадесет-двадесет крачки от себе си видях върху тая покривка един черен камък.

Аз се бях настанил върху пласт от черупки, дебел триста метра. Като решително доказателство цялата огромна грамада отричаше присъствието на какъвто и да е камък. Може би тия камъни, произлезли от бавното храносмилане на земния глобус, са спали в подземните дълбочини, но какво чудо е изкарало един от тях до тая съвсем нова повърхност? С разтуптяно сърце аз прибрах моята находка: един твърд, черен, голям колкото юмрук камък, тежък като метал и изтекъл във формата на сълза.

Покривка, разстлана под ябълково дърво, ще събере само ябълки, покривка, разстлана под звездите, не може да събере друго, освен звезден прах: никога никой аеролит не бе показвал тъй очевидно своя произход.

И най-естествено, вдигайки глава, помислих, че от това небесно ябълково дърво трябва да са се отронили и други плодове. Сигурно ще ги намеря още на мястото, дето са паднали, тъй като от стотици хиляди

години нищо не е могло да ги побутне. Тъй като те по никакъв начин не биха могли да се сбъркат с други материали. И веднага тръгнах да изследвам, за да проверя истинността на моята хипотеза.

Тя се потвърди. Почти на всеки хектар намерих по един камък за колекцията си. Всички с вид на вкаменена лава. Всички с твърдост на черен диамант. И от височината на моя звезден дъждомер в едно изумително възвръщане през хилядолетията аз присъствувах на тоя бавен, пороен огнен дъжд.

[1] Грамаден плаващ лед около полюса. — Б.пр. ↑

4.

Ала най-чудесното от всичко бе, че върху облия гръб на планетата между тая намагнитена покривка и тия звезди се изправяше едно човешко съзнание, в което тоя дъжд може да се отрази като в огледало. Върху една каменна основа сънищата са чудеса. И аз си спомням за едно видение...

Друг един път, кацнал пак така по неволя в една област на плътен пясък, чаках да се съмне. Златистите хълмове излагаха към луната своите лъчезарни склонове, а тъмните склонове възлизаха до чертата, която отделяше светлината. Над тая пустинна скеля от мрак и лунна светлина царуваше покоят на прекъснат труд и в същото време мълчанието на примка, сред което съм заспал.

Когато се пробудих, не видях нищо друго, освен водоема на нощното небе, защото лежах възник на един връх, със скръстени на гърдите ръце и с лице към звездния рибник. Неразбрал още какви са тия дълбочини, усетих как ми се завива свят — защото нямаше корен, за който да се задържа, нямаше покрив, нито клон от дърво между тия дълбочини и мене, вече откъснат и оставен да падам като водолаз.

Ала аз съвсем не падах. От тила до петите се чувствавах свързан със земята. Усещах някакво умиротворение, като се отпускам върху нея с цялата си тежест. Земното привличане ми се видя властно като любовта.

Усещах как земята подпира кръста ми, подкрепя ме, повдига ме, пренася ме в нощното пространство. Чувствавах се залепен към планетата, така както при завоите със самолета се залепяш до кабината, вкусах това чудесно подпиране на плещите, тая здравина, тая увереност и сякаш усещах под тялото си извитата палуба на кораб.

Имах тъй ясно чувството, че съм отнесен другаде, че не бих се никак учудил, ако чуех из земните дълбочини да стига до мене жалбата на пластове, които правят усилия и се наместват, същото стенание, което изпускат старите платноходи, запътени към убежищата си, дългия остър вик на малките корабчета, които се борят с пречки. Но в дълбочините на земята мълчанието продължаваше. Но това земно

привличане се обаждаше все така в плещите ми — съзвучно, продължително, равно — до безкрай. Аз наистина обитавах тая родина, тъй както мъртвите някогашни моряци, каторжници от галерите, с вързани на нозете им тежести, обитават дъното на моретата.

И размислях какво ще правя изгубен в пустинята, изложен на опасности, гол между пясъка и звездите, отдалечен чрез толкова мълчание от полюсите на моя живот. Защото знаех, че ако никой самолет не ме намери, ако утре маврите не ме заколят, ще употребя дни, седмици и месеци дори, за да достигна тия полюси.

Тук нямах вече нищо в света. Бях само един смъртен, загубен между пясъка и звездите, съзнаващ единствената сладост, че диша...

И все пак открих, че съм преизпълнен с видения. Те нахлуваха в мене безшумно, като изворна вода, и изпърво не разбрах нежността, която ме обземаше. Нямаше ни гласове, ни образи — само усещането на нечие присъствие, на много близко приятелство, наполовина отгатнато. Сетне разбрах и се оставих със затворени очи на възшебствата на моята памет.

Имаше някъде един парк, целият изпълнен с черни борове и липи, и стара къща, която обичах. Нямаше значение далеч ли беше тя, или близо, нито че не можеше да сгрее плътта ми, нито да ме подслони, ограничила тук ролята си само като блян: достатъчно бе, че съществуваше, за да изпълни моята нощ с присъствието си. Аз не бях вече тяло, паднало върху пясъчен бряг, сега бях наясно, бях дете на тая къща, изпълнен със спомени за нейния мирис, изпълнен с хладината на нейните преддверия, изпълнен с гласовете на ония, които я бяха оживявали. Дори до песента на жабите в локвите, която ме намираше и тук. Аз имах нужда от тия хиляди знаци, за да проумея сам себе си, за да разбере какви отсъствия правеха привлекателна тая пустиня, да намерят смисъла на това мълчание, изплетено от хиляди мълчания, в което и жабите не се обаждаха.

Не, аз не се намирах вече между пясъка и звездите. Сега от тоя декор получавах само един студен зов. И дори тоя вкус на вечност, който смятах, че усещам от него, сега вече знаех отде произхожда. Виждах пак големите стари тържествени скринове на къщата. Вътре имаше цели грамади покривки, бели като сняг. Вътре имаше неща за ядене, замразени в сняг. Старата гувернантка ситнеше като плъх от

един скрин до друг, все проверяваше, сгъваше, разгъваше, броеше колосаното бельо, викаше: „Ах, господи, каква беда!“ — при всеки знак на износване, което заплашваше вечността на къщата, тичаше веднага да измъчва очите си под някоя лампа, за да замрежва изнищените места на тия покривки за олтари, да кърпи тия платна, големи като платнища на тримачтови кораби, да служи на нещо — не знам какво — по-голямо от нея, на някой бог или на някой кораб.

Ах! Аз наистина ти дължа една страница. Когато се връщах от първите си пътувания, госпожице, аз те заварвах с игла в ръка, потопена до коленете в твоите бели стихари, всяка година малко посбръчкана, повече побеляла, винаги приготвяща със собствените си ръце чаршафи без гънки за нашите легла, покривки без шев за нашите трапези, празненства от кристали и блясък. Аз идвах при теб в твоята стая за бельото, сядах насреща ти, разправях ти за опасностите, които са ме заплашвали със смърт — за да те развълнувам, за да отворя очите ти за света, за да те покваря. Не съм се бил изменил, казваше ти. Още като дете съм късал ризите си. — „Ах! Каква беда!“ — и съм си обелвал коленете, а след това съм се връщал в къщи да ме привържат, както тая вечер.

Но не, не, госпожице! Аз не съм се върнал от дъното на парка, а от другия край на света и нося със себе си тръпчивия мирис на самотията, вихрушката на пясъчните ветрове, блестящата луна на тропиците!

— То се знае — казваше ми ти, — момчетата тичат, чупят костите си и се смятат много яки.

Но не, не, госпожице! Аз видях много по-далеч от този парк! Ако знаеше ти колко незначителни са тия сенчести места тук! Как изглеждат изгубените сред пясъците, сред гранита, сред девствените гори и блатата по земята! Знаеш ли ти, че има места, дето, щом те срещнат, хората дигат карабината и се прицелват? Знаеш ли, че има дори пустини, дето човек спи в ледената нощ без покрив, госпожице, без легло, без чаршафи...

— Ах, варварин! — казваше ти.

Аз не накърнявах вярата ѝ, както не бих накърнил вярата на някоя черковнослужителка. И окайвах нейната скромна участ, която я правеше сляпа и глуха...

Ала през тая нощ в Сахара, гол между пясъците и звездите, ѝ давах право.

Не зная какво става с мене. Това привличане ме привързва към почвата, макар че толкова звезди са намагнитени. Друго привличане ме води към мене самия. Усещам тежестта на тялото си, която ме привлича към толкова много неща! Бляновете ми са по-действителни от тия дюни, от тая луна, от тия неща. А чудесното на една къща съвсем не се състои в това, че тя ви подслонява или ви стопля, нито че притежавате стените ѝ. Но в това, че тя бавно е натрупвала във вас тия запаси на нежност. Че тя струпва в дъното на сърцето тая тъмна грамада, отдето като изворна вода бликат бляновете...

Сахара, моя Сахара, ето те цяла омагьосана от една предачка на вълна!

V

ОАЗИС

Толкова много ви разправях за пустинята, че преди да продължа да ви разказвам още, иска ми се да ви опиша един оазис. Тоя оазис, който имам пред очи, съвсем не е загубен нейде в дълбочините на Сахара. Едно от чудесата на самолета е това, че той ви потопява направо в гълбините на тайнственото. Вие бяхте биолог, който изучаваше през прозорчето на кабината човешкия нравуняк; вие равнодушно наблюдавахте тия градове, настанени в своите полета, в центъра на пътищата им, които се разтварят като звезди, хранещи ги подобно артерии със сока на полята. Но една стрелка затрепери върху един манометър и тая зелена китка там, долу, се превърна в цяла вселена. Вие сте пленник на една морава сред един спящ парк.

Отдалечението не се мери с разстояние. Стената на една градина у нас може да заключи повече тайни, отколкото китайската стена, и душата на малкото момиче е по-добре закриляна от мълчанието, отколкото сахарските оазиси — от плътността на пясъците.

Ще разкажа за един кратък престой нейде из света. То беше близо до Конкордия, в Аржентина, но би могло да бъде и вред другаде: тайнственото е разпространено навсякъде.

Бях се приземил на едно поле и съвсем не знаех, че ще изживея вълшебна приказка.

Старият форд, в който се возех, не ми загатваше нищо особено, нито пък тая тиха челяд, която ме беше прибрала.

— Ще ви настаним да прекарате нощта...

Но при един завой на пътя, под лунното осветление, се откри китка дървеса, а зад дървесата — къща. Каква странна къща! Ниска и широка, здраво сградена, почти крепост. Приказен замък, който още от преддверието сочеше спокоен, сигурен и защитен подслон, като манастир.

Тогава се явиха две девойки. Те ме огледаха сериозно като двама съдници, изправени на прага на забранено царство: по-малката се

намръщи и тупна пода със зелена дървена пръчица; после, след като се запознахме, те ми подадоха ръка, без да промълвят дума, с вид на чудновато предизвикателство, и изчезнаха.

Това ми се видя едновременно забавно и очарователно. Всичко беше просто, мълчаливо и бегло, като първа дума от някаква тайна.

— Хе! Хе! Те са дивачки — каза простодушно бащата.

И влязохме в къщата.

Обичах в Парагвай оная иронична трева, поникнала между камъните на столичната настилка, тревата, която иде от невидимата, но жива девствена гора, за да види дали хората все още са в града, дали е дошъл часът да поизлъска всички тия камъни. Обичах тоя вид разнебитеност, защото тя е израз на голямо богатство. Но тук бях омаян.

Защото тук всичко беше разнебитено по възхитителен начин; така както е например старото дърво, покрито с мъх и малко напукано от старост, както дървената скамейка, дето десетки поколения влюбени идват да си почиват. Дървените украси бяха извехтели, капаците на прозорците разядени, столовете кривоноги. Но тук нищо не е било поправяно, личеше, че чистеха с жар. Всичко беше измито, лъснато, блестящо.

От това салонът имаше вид на извънредна напрегнатост, като набръчканото лице на стара жена. Пукнатини в стените, дупки по тавана — аз се възхищавах от всичко това, но особено от продънения паркет, тук-там разкъртен и разклатен като корабно мостче, но пак така изтъркан — намазан и лъснат. Странна къща, която не оставяше впечатление на нехайство и изоставеност, а извикваше извънредно уважение. Всяка измината година е прибавяла по нещо към нейното очарование, към сложността на нейния образ, към топлотата на нейната приятелска атмосфера, както и към опасностите на пътешествието, което трябваше да предприемем, за да минем от гостната в трапезарията.

— Внимавайте!

Беше една дупка. Казаха ми, че в такава дупка мога много лесно да си счупя краката. Никой не бе отговорен за тая дупка: то беше работа на времето. В това върховно презрение към всяко извинение имаше нещо твърде аристократично. Не ми казаха: „Бихме могли да запушим всички тия дупки, богати сме, но...“ Не ми казаха също —

това, което беше истината: „Тоя имот сме го наели от града за тридесет години. Градът трябва да го поправи. И градът, и ние се инатим...“

Презираха обясненията и подобна свобода ме очароваше. Най-многого казваха:

— Хе! Хе! Малко е разнебитено...

Но с толкова лек тон, че аз не вярвах да са много опечалени от това. Представете ли си цял орляк зидари, дърводелци, столари, гипсаджийи да наредят светотатствените си инструменти сред такова минало и да ви направят в осем дни една къща, която съвсем не бихте познали и в която бихте се чувствували като на гости? Една къща без тайнственост, без скрити ъгълчета, без дупки под нозете, без подземия — нещо като общински салон?

Съвсем естествено беше девойките да изчезнат в тоя дом на фокусничества. Какви ли пък ще са таваните, щом салонът вече приличаше на таван! Долавяше се, че от най-малкия полуотворен шкаф ще се изсипят вързопи пожълтели писма, разписки от някой прапрадядо, повече ключове, отколкото ключалки имаше в къщата, и които ключове естествено не стават нито на една ключалка. Очарователно ненужни ключове, които смуцават разума и карат човек да мечтае за подземия, за заровени ковчежета, за жълтици.

— Ако обичате, заповядайте на трапезата. Седнахме на масата. Минавайки от една стая в друга, вдишвах пръснатата като тамян миризма на стара библиотека, която струва повече от всички парфюми на света. А най ми харесваше пренасянето на лампите. Истински тежки лампи, които се носят от една стая в друга, както в най-далечните дни на моето детинство, и които раздвижват по стените чудесни сенки.

Човек издигаше с тях букети светлина и черни петна като палмови листа.

После, щом сложиха лампите, всичко се застояваше неподвижно — и осветените полета, и огромният струпан наоколо мрак, дето пукаха дъските.

Двете девойки се появиха също така тайнствено, тъй безшумно, както бяха изчезнали. Те седнаха на масата със сериозен вид. Навярно бяха нахранили своите кучета и птички, бяха разтворили прозорците си към ясната нощ и бяха вдъхнали от вечерния ветреца мириса на растенията. Разгъвайки сега кърпите си, те ме наблюдаваха

благоразумно с крайчеца на окото, питайки се дали биха могли да ме причислят към своите домашни животни. Защото те притежаваха също така една игуана, един ихневмон, една лисица, маймуна и пчели. Всичко това живееше размесено, разбираше се чудесно помежду си, създавайки по тоя начин един нов земен рай. Момичетата царуваха над всички тия библейски животни — милваха ги с малките си ръце, хранеха ги, пояха ги, разказваха им приказки, които всички, от маймуната до пчелите, слушаха.

И аз очаквах да видя двете толкова живи девойки да вложат всичкия си критичен дух, цялата си изтънченост в една бърза, тайна и окончателна присъда над мъжа, който седеше насреща им.

В детството ми моите сестри оценяваха с бележки гостите, които за пръв път удостояваха нашата трапеза. И точно когато разговорът замираще, изведнъж в мълчанието прокънтяваше едно: „Единадесет!“, на което никой освен сестрите ми и аз не можеше да разбере прелестта.

Опитът от тази игра малко ме смущаваше. Тъкмо затуй беше ми по-стеснително, че моите съдници са така добре осведомени. Съдници, разпознаващи измамливите животни от другите, доверчиви животни, и които по стъпките на тяхната лисица разбираха дали тя е в добро, или в недобро настроение и които тъй дълбоко проумяваха душевните вълнения.

Обичах тия тъй изострени очи и толкова прями души, но предпочитах да сменят играта. От страх пред „единадесет“ аз подло им подавах солта, наливах им вино, ала вдигайки очи, откривах меката сериозност на съдници, които, не се подкупват.

Дори ласкателството би било безполезно: те не познаваха суетата. Суетата — да, но не и хубавата гордост; и те мислеха за себе си — без аз да им помагам в това — повече хубави неща, отколкото аз сам бих се решил да им кажа. Не ми идваше наум да ги смайвам със занаята си; защото все пак смелост е, макар и по-друга, да се изкачиш до най-отдалечените клони на един явор, и то само за да провериш дали новоизлюпените пиленца имат вече перца и за да кажеш добро утро на приятелите си.

Моите две мълчаливи вълшебници продължаваха да ме оглеждат, докато вечерях, и толкова често ме поглеждаха крадешком, че престанах да говоря. Настъпи мълчание и в това мълчание нещо

подсвирна върху паркета, прошумоля сред тишината под масата и притихна. Дигнах очи любопитно.

Тогава несъмнено доволна от тоя изпит, но употребявайки своя последен пробен камък и като хапеше с младите си диви зъби хляба, по-малката простичко ми обясни с наивност, която тя, все пак смяташе, че ще смае варварина, ако аз бях такъв:

— Това са усойниците.

И млъкна доволна, като че обяснението би било достатъчно за всеки, който не е прекалено глупав. Сестра ѝ хвърли мълниеносен поглед, колкото да прецени моето първо движение, и веднага и двете наведоха над чиниите си най-кротки и простодушия лица.

— А!... Това са усойниците...

Естествено бе да изпусна тия думи. Нещо се бе плъзнало между краката ми, нещо бе досегнало прасците ми и това бяха усойниците...

За мой късмет аз се усмихнах, и то непринудено; инак биха го усетили. Усмихнах се, защото ми беше весело, защото тая къща наистина с всяка измината минута все повече ми се харесваше и защото също така ми се искаше да науча нещо повече за усойниците. По-голямата ми дойде на помощ:

— Гнездото им е в една дупка под масата.

— Вечер към десет часа те се прибират — добави сестра ѝ. — Денем ходят на лов.

На свой ред аз крадешком поглеждах девойките. Тяхната изтънченост, техния мълчалив смях зад спокойното лице. И се възхищавах от тази царствена власт, която те упражняваха.

Днес си мисля. Всичко това е твърде далечно. Какво ли са станали тия две вълшебници? Несъмнено те са се омъжили. Но дали са се изменили? Толкова сериозно нещо е това преминаване от състояние на девойка в състояние на жена. Какво ли правят те в някоя нова къща? Какви ли са сега отношенията им с дивите треви и змиите?

Те се бяха смесили с нещо всемирно. Но дохожда ден, когато в младото момиче се пробужда жената. И то мечтае да бъдат най-сетне наградени деветнадесетте години. Деветнадесетте години тежат на сърцето. Тогава се явява един глупак. И за пръв път острите очи се измамват и сами го разхубавяват. Ако глупакът каже няколко стиха, смятат го за поет. Смятат, че той ще разбира продънения паркет, смятат, че той обича ихневмоните. Смятат, че ще бъде поласкан от

доверието на усойницата, която се премята под масата между нозете му. Дават му сърцето си, което е дива градина, на него, който обича само подредените паркове. И глупакът отвежда княгинята в робство.

VI В ПУСТИНЯТА

1.

Подобни нежни радости ни бяха забранени, когато през цели седмици, месеци и години ние, пилотите от Сахарската линия, бяхме пленници на пясъците, летейки от един пост до друг, без да се връщаме. В тая пустиня нямаше подобни оазиси: градини и девойки, що за легенди! Несъмнено нейде далеч, след като бихме свършили тук работата си, дето бихме могли отново да живеем, хиляди девойки ни очакваха. Несъмнено: там някъде, между техните ихневмони или книги, те търпеливо си приготвяха пленителни души. Несъмнено, те ставаха по-хубави...

Но аз познавам самотията. Три години в пустинята достатъчно ме напоиха с нейния вкус. Не е страшно, че цяла младост преминава сред тия каменни гледки, но когато човек е далеч от всичко свое, струва му се, че не той, а целият свят остарява. Дърветата бяха създали плодовете си, земята бе родила житото, жените вече бяха хубави... Но времето напредва, трябваше да бързаме да се върнем. Но времето напредва, а човек остава задържан далеч... И земните богатства се изплъзват между пръстите, както ситният пясък на дюните.

Обикновено хората не усещат вървежа на времето. Те живеят във временен покой. Но ето че ние усещахме вървежа на времето, щом кацнехме на определеното място и щом натежаваха върху нас ония тропически ветрове, които винаги духат. Ние приличахме на пътник от бърз влак, пътник, изпълнен с шума на осите, затракали в нощта, който долавя по шепите светлина зад прозорците потока на полята, на техните села, на техните очарователни имена, всичко онова, от което нищо не може да се задържи, защото човек пътува. И ние, също тъй оживени от лека треска, с уши, писнали от шума на полета, се чувствувахме още на път въпреки спокойствието при приземяването. И носени през ветровете към едно неизвестно бъдеще, ние също така проумявахме себе си, чрез биенето на сърцата си.

Непокорството на туземците се прибавяше към пустинята. Нощите в Кап Жюби всеки четвърт час биваха прекъсвани като от камбаната на стенен часовник: часовете, поставени наблизко един до

друг, се зовяха тревожно с висок определен вик. Испанското укрепление на Кап Жюби, загубено сред размирните племена, се пазеше по този начин от невидимите заплахи. И ние, пътниците в този сляп кораб, слушахме вика, който се засилваше все по-наблизо и очертаваше пред нас полета на морски птици.

И въпреки това ние обичахме пустинята.

Отначало тя е само празнота и мълчание — това е така, защото тя не се дава на любовници за един ден. Дори едно обикновено наше селце се крие от нас... Ако не се откажем от останалия свят заради него, ако не навлезем в неговите традиции, в неговите обичаи и съперничества, не ще узнаем нищо от това родно място на някои от нас. Още по-здравео и на две крачки от нас човекът се е оградил в своя манастир и живее по неизвестни нам правила; той там например действително се издига в тибетски уединения, в едно отдалечение, дето никога никой самолет не ще ни отведе. Защо да влизаме в неговата килия! Тя е празна. Царството на човека е в самия него. Така пустинята съвсем не е само пясъци, туареги, нито маври, макар и въоръжени с пушки.

Но ето че днес ние усетихме жажда. И този кладенец, който познавахме от по-рано, едва днес открихме, че сияе в пространството. Така една невидима жена може да разхубави цяла къща. Един кладенец може да те заведе много надалеч, както любовта.

Отначало пясъците са пусти, после дохожда ден, когато, страхувайки се от приближаването на някой туземец отряд, ние виждаме по тях гънките на голямата наметка, с която той се обвива. Така туземният отряд преобразява пясъците.

Ние приехме правилата на играта, играта ни оформи по свой образец. Сахара е такава, каквато я виждаме вътре в нас самите. Да се доближиш до нея — не значи да посетиш оазис, това значи да направиш от един кладенец своя религия.

2.

Още от първото си пътуване аз познах вкуса на пустинята. Ние, Ригел, Гийоме и аз, бяхме принудени да кацнем близо до укреплението Нуатшот. Тоя малък пост в Мавритания беше тогава откъснат от всякакъв живот — като островче, загубено в морето. Там живееше един стар сержант, затворен със своите петнадесет сенегалци. Той ни посрещна като небесни пратеници.

— А! Не знаете какво ми е, че мога да ви говоря! А! Не знаете какво ми е!

Какво ли му беше — той плачеше.

— От шест месеца насам вие сте първите. На шест месеца ми носят продоволствие. Понякога поручикът. Понякога капитанът. Последният път беше капитанът...

Ние се чувствувахме още замаяни. Само на два часа от Дакар, където се приготвя обедът, става повреда и съдбата се променя. Ние играем ролята на привидения пред един стар сержант, който плаче.

— А! Пийте, драго ми е, че мога да ви предложа вино! Представете си! Когато капитанът мина, няхах вино за капитана.

Аз разказах това в една книга, и то съвсем не беше измислица. Той ни каза:

— Последния път няхах вино дори да се чукнем... И толкова ме беше срам, че поисках да ме сменят.

Да се чукнеш! Да се чукнеш здравата с другия, който скача от камилата, целия в пот! Цели шест месеца се е живяло за тази минута. От един месец вече оръжията са намазани, войниците излъскват поста от погреб до тавана. И от няколко дена, усещайки приближаването на благословения ден, неуморно бдят от терасата към хоризонта, за да съзрат праха, в който ще бъде обвита, когато се появи, подвижната дружина от Атар...

Но няма вино: празникът не може да се чествува, не могат да се чукнат. Човек се чувствава опозорен...

— Искам той да се върне по-скоро. Чакам го...

— Къде е той, сержант? Сержантът, сочейки пясъка, казва:

— Не се знае, но капитанът е навсякъде!

Тя също беше действителна, тая нощ, прекарана върху терасата на укреплението в разговори за звездите. Нямаше нищо друго, за което да се бди. Те бяха там, всичките, тъй както ги виждахме от самолета, но неподвижни.

Когато си в самолета и нощта е много хубава, оставяш се да летиш, без да пилотираш, и самолетът постепенно се наклонява вляво. Докато още мислиш, че е в хоризонтално положение, откриваш под дясното крило някакво село. Но в пустинята няма никакви села. Тогава предполагаш, че е някоя рибарска флотилия в морето. Но по цялата ширина на Сахара няма никакви рибарски флотилии. Тогава? Тогава се усмихваш на измамата. Полекичка оправяш самолета. И селото заема отново своето място. Закачаш на определеното за оръжия място съзвездие, което си оставил да падне. Село? Да. Звездно село. Но от височината на укреплението не се вижда нищо друго, освен пустиня, сякаш смразено вещество, неподвижни пясъчни вълни. Добре закачени съзвездия. И сержантът ни разправя за тях:

— Хе! Тук аз зная добре посоките... Тръгнеш ли по оная звезда, стигаш право в Тунис!

— Ти от Тунис ли си?

— Не, братовчедка ми е оттам.

Настъпва продължително мълчание. Но сержантът не може да крие нищо от нас.

— Някой ден ще отида в Тунис.

Навярно по друг някой път, а не по тоя, който води право по оная звезда. Освен ако някой ден, в някой поход, някой изсъхнал кладенец не го хвърли в поезията на предсмъртно бълнуване. Тогава звездата, братовчедката и Тунис ще се размесят. Тогава ще започне она вдъхновен поход, който невежите смятат за мъчителен.

— Поисках веднъж отпуск от капитана да отида в Тунис поради братовчедката. А той ми отговори...

— Какво ти отговори?

— А той ми отговори: светът е пълен с братовчедки. И тъй като Дакар е по-близо, изпрати ме в Дакар.

— Хубава ли беше братовчедка ти?

— Коя, тая от Тунис ли? Разбира се. Тя беше русокоса.

— Не, оная от Дакар.

Сержант, бихме те разцелували за твоя отговор, малко раздразнен и тъжен:

— Тя беше негърка...

Какво е Сахара за тебе, сержант? Тя беше един бор, който е винаги на път към тебе. Тя беше също така нежността на русата братовчедка, отвъд пет хиляди километра пясък.

Какво е пустинята за нас? Това, което се раждаше с нас. Това, което проумявахме за нас самите. Тая нощ и ние бяхме влюбени в една братовчедка и в един капитан...

3.

Разположен на границата на неподчинените области, Порт-Етиен не е град. Там има едно укрепление, един хангар и една дървена барака за нашите екипажи. Наоколо е такава пълна пустиня, че въпреки слабите си военни сили Порт-Етиен е почти непобедим. За да бъде нападнат, трябва да се премине такъв пояс от пясък и огън, че туземните отряди не могат да стигнат дотам освен с крайни усилия, след като свършат запасите си от вода. Все пак, откак се помни, винаги някъде на север има някой размирен туземен отряд, запътен към Порт-Етиен. И когато капитанът — началството, дохожда на чаша чай при нас, той ни посочва пътя му по картата си, както се разказва приказката за някоя хубава принцеса. Но тоя отряд не пристига никога, пресушен като река от самия пясък, и ние го наричаме призрачен отряд.

Гранатите и патроните, които управлението ни разпределя вечерно време, спят в сандъците до леглата ни. И покровителствувани преди всичко от нашата нищета, ние нямахме никакъв друг неприятел, с който да се борим, освен мълчанието. А Люка, началникът на летището, денем и нощем навива грамофона, който — толкова далеч от живота, ни говори на един полузабравен език и събужда някаква безпричинна тъга, която странно прилича на жажда.

Тая вечер вечеряхме в укреплението и капитанът — началството, ни показа своята градина, от която останахме възхитени. Действително той беше получил от Франция три сандъка, пълни с истинска пръст, които е трябвало да преминат четири хиляди километра, за да пристигнат. Поникнали са три зелени листа и ние ги галим с пръсти като някакви скъпоценности. Когато говори за тях, капитанът казва: „Това е моят парк.“ А когато духа пясъчният вятър, който изсушава всичко, свалят парка в зимника.

Живеем на един километър от укреплението и след вечерята се връщаме в къщи при лунно осветление. Под луната пясъкът изглежда розов. Ала един вик на часовоя възкресява в света патетичното. Това е цяла Сахара, която се плаши от нашите сенки и която ни пита, тъй като един размирен туземен отряд е в поход.

Всички гласове на пустинята кънтят в зова на часовоя. Пустинята не е вече празна къща: един мавритански керван намагнитва нощта.

Ние бихме могли да се смятаме в безопасност. И все пак! Болест, злополуки, туземни отряди — колко заплахи са в ход. На земята човек е прицел за скрити стрелци. И сенегалският часовой като някой пророк ни припомня това.

Отговаряме: „Французи!“, минаваме пред черния ангел. И си отдъхваме.

Какво благородство вдъхва тая заплаха... О, тя е толкова още далеч, толкова не бърза, тъй приглушена от толкова пясъци, но светът не е вече същият. Пустинята наново става царствено богата. Един туземен отряд, който върви някъде, който никога няма да пристигне, я прави божествена.

Сега е единадесет часът вечерта. Люка се връща от радио поста и ми съобщава, че среднощ пристига самолет от Дакар. Всичко е в реда на борда. В дванадесет и десет през нощта пощата ще бъде прехвърлена на моя самолет и аз ще отлети на север. Пред едно нащърбено огледало аз се бръсна внимателно. От време на време, с кърпа около шията, отивам до вратата и поглеждам голия пясък: времето е хубаво, но вятърът затихва... Връщам се отново пред огледалото. Мисля. Когато един постоянен вятър отслабне, понякога разбърква цялото небе. Сега вече се нагласявам: със запасните лампи на пояса, с висотомера, с моливи. Отивам при Нери, който ще бъде моят радист. Той също се бръсне. Питам го:

— Как е?

— Засега добре. При полет тая предварителна операция е най-леката. Но дочувам някакво драскане — едно водно конче се удря в лампата ми. Без да зная защо, това пробужда сърцето ми.

Излизам пак и гледам: всичко е чисто. Един стръмен бряг, който огражда мястото, се очертава рязко в небето, като че е ден. В пустинята цари дълбоко мълчание, както в подредена къща. Но ето че една зелена пеперуда и две водни кончета се блъскат в лампата ми. И отново изпитвам някакво глухо чувство, може би радост, може би боязън, още твърде смътно, което едва — едва се обажда, но което иде от дълбините на съществуването ми. Някой ми говори от много далеч. Не е ли това инстинкт? Пак излизам: вятърът съвсем е затихнал... Все още е

свежо. Но аз получих вече предупреждение. Долавям, мисля, че долавям това, което чакам: дали съм прав? Нито небето, нито пясъкът са ми дали някакъв знак, но две водни кончета и една зелена пеперуда ми се обадиха.

Изкачвам се на една дюна и сядам с лице към изток. Ако съм прав — „то“ не ще се забави дълго. Какво биха търсили иначе тук тия водни кончета, на стотици километри от оазисите в дълбочината на пустинята? Малки остатъци, изхвърлени по плажовете, показват, че в морето върлува циклон. Така тия насекоми ми показват, че иде пясъчна буря, буря на изток, която е опустошила далечните палмови горички с техните зелени пеперуди. Пяната на тая буря вече ме досегна. И тържествено, защото е доказателство, и тържествено, защото е тежка заплаха, и тържествено, защото съдържа буря, източният вятър се появява. Неговата въздишка едва сега ме достига. Аз съм крайният бряг, близнат от вълната. На двадесет метра зад мен нито едно платно не помръдва. Неговата горещина ме облъхна веднъж, само веднъж с милувка, като че мъртва. Но през следните секунди аз зная, че Сахара поема вече дъха си и ще изпусне втората си въздишка. И че преди да изтекат три минути, газоотводната тръба на нашия хангар ще се размърда. И че преди да минат десет минути, пясъкът ще изпълни небето. И ей сега ние ще отлетим сред тоя огън, сред възвръщането на пустинните пламъци.

Но не това ме вълнува. Това, което ме изпълва с варварска радост, е, че разбрах с полудуми един таен език, че като първобитен човек, който долавя цялото бъдеще по неясните шумове, аз подуших една дирия, че прочетох тоя гняв по удара на крилете на едно водно конче.

4.

Там ние бяхме в досег с неподчинените маври. Те изникваха от дълбочините на не завладените места, из ония области, над които ние минавахме при нашия полет; те се осмеляваха да отиват в постове на Жюби или на Сиснерос, за да купят хляб, захар или чай, и след това наново изчезваха в своята тайнственост. И ние се опитвахме, когато те минаваха, да опитомим някой от тях.

Когато биваха влиятелни главатари, с разрешението на управлението на въздушните линии ние ги качвахме понякога на самолета, за да им покажем света. Трябваше да се надвие тяхната гордост, защото те убиваха пленниците повече от презрение, отколкото от злоба. Ако ни срещнеха около укреплението, те дори не ни ругаеха. Извъръщаха се и плюеха. И тая гордост се раждаше от заблуждението, че са много могъщи. Колцина от тях, след като са дигнали отряд от триста души, са ми повтаряли:

— Вие, във Франция, имате късмет, че сте на повече от сто дни път далеч оттука...

Така че ние ги развеждахме и случи се трима от тях да посетят непознатата Франция. Те бяха от племето на ония, които, придружавайки ме веднъж до Сенегал, плакаха, като видяха дървета.

Когато отново ги намерих под шатрите им, те възхваляваха музик-холовете, дето голи жени танцуват сред цветя. Това бяха хора, които никога не бяха видели ни едно дърво, ни един извор, ни една роза, които единствено от корана знаеха, че съществуват градини, дето текат ручей, защото коранът представя рая точно така. Тоя рай и хубавите пленнички в него се спечелват с горчива смърт върху пясъка от куршума на някой неверник след тридесет години нищета. Но господ ги е измамил, тъй като от французите, на които са отредени всички тия съкровища, той не иска нито плащане чрез жажда, нито чрез смърт.

И ето за това бленуват те сега — тия стари главатари. И ето защо, гледайки Сахара, която се разстила пустинна около тяхната шатра и

която чак до смъртта им ще им отрежда само нищожни удоволствия, те си правят изповеди един другиму.

— Видиш ли... богът на французите... Той е по-щедър към французите, отколкото богът на маврите към маврите...

Само преди няколко седмици ги разхождах из Савоя. Водачът им ги бе завел пред един грамаден водопад, подобен на изплетен стълб, който бучеше.

— Вкусете — им каза той.

Това беше сладка вода. Вода! А тука колко дни трябва да вървят, за да стигнат до най-близкия извор, и ако го намерят, колко часове, за да се извади пясъкът, с който е изпълнен, докато се стигне най-сетне до кал, примесена с камилска пикоч!

Вода! В Кап Жюби, в Сиснерос, в Порт-Етиен малките мавританчета не просят пари, но с консервна кутия в ръка молят за вода.

— Дай малко вода, дай...

— Ако си послушен...

Водата, която има цена на злато, водата, най-малката капчица от която измъква от пясъка зелената искра на стрък тревица. Ако вали някъде, цяло преселение раздвижва Сахара. Племената се запътват към тревата, която ще поникне на триста километра далеч от тях... А тая вода, такава скъперница, от която десет години вече капчица не е паднала в Порт-Етиен, бучеше тук, като че от някакъв пробит водоем се разливаха световните запаси.

— Да вървим — каза водачът им. Но те не мърдаха.

— Чакай още малко...

Те мълчаха, те присъствуваха, сериозни и безмълвни, на това разгръщане на една тържествена тайна. Това, което така шумно се изливаше из планинските недра, беше животът, беше самата кръв на хората. Това, което в една секунда изтичаше, би възкресило цели кервани, които, пияни от жажда, потъват завинаги в безкрайността на солени езера и на миражи.

Бог се проявяваше тук и не можеше да не му обърнеш внимание. Бог разтваряше своите язове и показваше своето могъщество: тримата маври стояха неподвижни.

— Какво ще гледате още? Хайде, елате...

— Да почакаме.

— Какво да чакаме?

— Свършека.

Те искаха да дочакат, когато бог ще се умори от своето безумие. Той скоро ще съжалява за онова, което е направил, той е скъперник.

— Но тая вода тече тук от хиляди години!...

Така тая вечер те не говориха повече за водопада. За известни чудеса по-добре е да се мълчи. Още по-добре дори да не се мисли много за тях, иначе човек нищо вече не ще разбере. Иначе човек ще се усъмни в бога...

— Богът на французите, видиш ли.

Но аз познавам добре моите приятели варвари. Те са там, смутени във вярата си, объркани и съвсем готови вече да се подчинят. Те мечтаят да бъдат снабдявани с ечемик от френското интендантство и да бъдат пазени — те и имотите им — от нашите сахарски дружини. И наистина, един път подчинени, те ще спечелят откъм материални богатства.

Но те и тримата са от кръвта на Ел Мамун, емир на Трарза. (Мисля, че греша в името му.) Познавах го, когато беше наш васал. Приет с официални почести, забогатял чрез управителите и уважаван от племената, на него, като че никакви видими богатства не му липсваха. Но една нощ, без никой да предугажда, той изкла офицерите, които придружаваше в пустинята, взе камилите и пушките им и отиде при непокорните племена.

Наричат измама тия внезапни бунтове, тия бягства, едновременно героични и отчаяни, на някой главатар, който отсега нататък е осъден на изгнание в пустинята, тая кратка слава, която скоро ще угасне като ракета, щом се срещне с подвижната дружина от Атар. И се чудят на тия пристъпи на лудост.

И все пак историята на Ел Мамун е история на мнозина други араби. Той старееше. Когато човек старее, почва да размисля. И една вечер откри, че е измамил ислямския бог, че е измърсил ръката си, приемайки от ръцете на християните нещо, в замяна на което е загубил всичко.

И наистина какво значеха за него ечемикът и мирът? Пропаднал воин, превърнат на пастир, той си спомни сега, че е обитавал една Сахара, дето всяка пясъчна гънка бе изпълнена със скрити заплахи, дето лагерът, потънал в нощта, пращаше часовои в крайните си точки,

дето новините за напредването на неприятеля, разказвани вечер около огньовете, караха сърцата да бият по-силно. Той си спомни чувството за неограничена шир, което, веднъж изпитано от човека, никога не може да се забрави.

И ето че днес той броди безславно в едно умиротворено пространство, лишено от всякакво достойнство. Сега вече Сахара за него е истинска пустиня.

Може би той почиташе офицерите, които щеше да убие. Но обичта към аллаха преди всичко друго.

— Лека нощ, Ел Мамун.

— Господ да те закриля!

Легнали на пясъка като върху сал, о лице към звездите, офицерите се загръщат в завивките си. Ето — всичките звезди бавно отминават, цялото небе отбелязва един отлетял час. Ето луната, която се накланя към пясъците, върната към небитието от неговата мъдрост. Християните скоро ще заспят. Още няколко минути и единствени звездите ще останат да светят.

Тогава, за да могат изродилите се вече племена да се възстановят в своето минало великолепие, тогава, за да почнат отново тия гонитби, които единствено осияват пясъците, ще е достатъчен само един слаб вик на тия християни, който ще бъде удавен в техния собствен сън... Още няколко секунди само и от непоправимото ще се роди цял един свят...

И хубавите заспали поручици биват заклани.

5.

Днес в Жюби Кемал и брат му Муйян ме поканиха да пия чай под тяхната шатра. Муйян ме гледа мълчаливо, с варварска предпазливост, и не сваля синьото покривало, закриващо устните му. Само Кемал ми говори и проявява почит:

— Моята шатра, моите камили, моите жени, моите роби, всичко е твое.

Муйян все така, без да ме изпуска из очи, се навежда към брат си, изрича няколко думи и наново млъква.

— Какво казва той?

— Той казва: „Бонафус открадна хиляда камили на Р’Гейба.“

Аз не познавам този капитан Бонафус, офицер-мехарист от подвижната дружина на Атар, но зная легендарната му слава между маврите. Те говорят за него с яд, но като за някакъв бог. С присъствието си той дава на пясъка цена. И днес пак той току — що бе изникнал отнякъде, бог знае как, зад отряд непокорни туземци, които се отправяха на юг, и ограби стотици техни камили, принуждавайки ги да се бият срещу него, за да спасят скъпоценностите си, които те смятаха, че са в безопасност. И сега, след като е спасил Атар с това архангелско появяване и след като е настанил лагера си върху едно варовито плато, той стои там изправен като залог, който чака да бъде взет, и неговото сияние е такова, че кара племената да тръгнат срещу неговия меч.

Муйян ме поглежда още по-лошо и пак продумва нещо.

— Какво казва той?

— Той казва: „Утре ние ще тръгнем с цял отряд срещу Бонафус. Триста пушки.“

Аз вече отгатнах нещо. Тия камили, които от три дни ги водят на водопой при кладенеца, тия съвещания на арабите, това усърдие. Като че се приготвя невидим кораб. И вятърът на широкото море, който ще понесе кораба, вече духа. Поради Бонафус всяка стъпка на юг става стъпка, богата със слава. И аз не мога да различа какво кара тия хора да тръгват: омраза или обич.

Голям разкош е да съществува в света такъв храбър враг, когото можеш да убиеш.

Дето той се появи, близките племена сгъват шатрите, прибират камилите си и бягат, страхувайки се да не се срещнат лице с лице с него, но най-отдалечените племена са обзети от същото замайване, както в любовта. Откъсват се от спокойствието на шатрите, от прегръдките на жените, от щастливия сън, проумяват изведнъж, че нищо друго на света няма цена, освен ако след два месеца изнурителен поход към юг, след изгаряща жажда и очаквания в засада под пясъчните ветрове, неочаквано попаднат призори срещу подвижната дружина на Атар и, ако рече бог, убият тогава капитан Бонафус.

— Бонафус е силен — признава ми Кемал.

Сега аз знам тяхната тайна. Както ония мъже, които, желаейки една жена, бленуват за нейната равнодушна стъпка, с която тя прави разходката си, и се мятат и премятат цяла нощ наранени, изгарящи от тая равнодушна разходка, с която тя преследва сънищата им, също тъй тях ги измъчва далечната стъпка на Бонафус. Връщайки отправените срещу него размирни отряди, тоя християнин, облечен като мавър, начело на своите двеста мавритански пирати, прониква между размирните племена там, дето и последният от собствените му хора, освободил се от френски насилия, би могъл безнаказано да се пробуди от робството и да пожертвува Бонафус на своя бог върху плоските камъни, там, дето дори неговата слабост ги плаши. И тая нощ, сред техния сън, сред техните хъркания, той минава и заминава равнодушно и стъпките му кълтят чак до сърцето на пустинята.

Муйян размисля, все тъй неподвижен в дъното на шатрата, като барелеф от син гранит. Само очите и сребърната му кама, която не е вече играчка, блестят. Колко се е изменил той, откак се е присъединил към размирния отряд! Той чувства както никога собственото си благородство и ме смазва със своето презрение, защото ще се дигне срещу Бонафус, защото ще тръгне призори, тласкан от една омраза, която носи всички белези на любовта.

Още веднъж той се навежда към брат си, говори съвсем тихо и ме гледа.

— Какво казва той?

— Казва, че ще стреля срещу тебе, ако те срещне далеч от укреплението.

— Защо?

— Той казва: „Ти имаш самолет и безжичен телеграф, ти имаш Бонафус, но нямаш — истината.“

Муйян, неподвижен в своето синьо покривало с гънки на изваяние, ме преценява:

— Той казва: „Ти ядеш салата като козите и свинско като свинете. Твоите жени си показват безсрамно лицето: той ги е виждал.“ Казва още: „Ти никога не се молиш.“ Казва: „За какво ти са твоите самолети, твойт безжичен телеграф, твойт Бонафус, ако нямаш истината?“

И аз се възхищавам от тоя мавър, който не защитава своята свобода, защото в пустинята човек е винаги свободен, който не защитава видими съкровища, защото пустинята е гола, но защитава едно тайно царство. В мълчанието на пясъчните вълни Бонафус води своята дружина като стар пират и благодарение на него това спиране в Кап Жюби не е вече огнище на пастири без работа. Бурята на Бонафус го притиска и поради това вечер събират шатрите. Колко е мъчително мълчанието на юг: то е мълчанието на Бонафус! И Муйян, стар ловец, го чува как върви сред вятъра.

Когато Бонафус се върне във Франция, неговите неприятели няма да се зарадват от това, а ще плачат за него, като че неговото заминаване би отнело на пустинята един от нейните привлекателни полюси, би отнело малко обаяние на тяхното съществуване, и ще ми кажат:

— Защо си отиде твойт Бонафус?

— Не зная...

Цели години той игра на живот и смърт с тях. От техните правила направи свои правила. Той е спал с глава, подпряна на техните камъни. През време на вечното преследване той е познал като тях библейски нощи, изпълнени със звезди и вятър! И ето че като си отива, той показва, че не е играл сериозно. Става от масата, без много да мисли. И маврите, които той оставя да играят сами, губят вяра в смисъла на един живот, който не кара вече хората да играят, като залагат главите си. Все пак те искат да вярват в него.

— Той ще се върне, твойт Бонафус.

— Не зная.

Той ще се върне, мислят маврите. Игрите в Европа не ще го задоволяват вече, нито гарнизонните бриджове, нито повишението,

ните жените. Той ще се върне, преследван от загубеното си благородство там, дето всяка стъпка кара сърцето му да бие като стъпка към любовта. Той е смятал, че е прекарал тук само едно приключение и че там именно ще намери същественото, но с отвращение ще открие, че единствените истински богатства ги е имал тук, в пустинята: това обаяние на пясъка, нощта, мълчанието, тая родина на вятъра и звездите.

И ако един ден Бонафус се върне, още първата нощ новината ще се пръсне между размирните туземци. Маврите ще знаят, че някъде в Сахара сред своите двеста пирати той спи. Тогава мълчаливо ще поведат към кладенеца камилите. Ще приготвят запас от ечемик. Ще проверят затворите на пушките. Тласкани от омраза или от любов.

6.

— Скрый ме в някой самолет за Маракеш.

Всяка вечер в Жюби тоя мавритански роб ми отправяше своята къса молба. Сетне, след като се насилваше да продължава живота си, сядаше с кръстосани нозе и ми приготвяше чая. Сега вече той бе спокоен до следния ден, тъй като се бе доверил на единствения според него лекар, който би могъл да го излекува, след като се бе помолил на единствения бог, който би могъл да го спаси. Наведен над котлето, той отсега преживяваше простите видения на своя живот: черната земя на Маракеш, нейните розови къщи, най-скромните блага, от които бе лишен. Той не ми се сърдеше за мълчанието, нито че аз се бавех да му възвърна живота: за него аз не бях човек, подобен нему, а някаква сила, която може да се постави в ход, нещо като попътен вятър, който някой ден ще задуха над неговата съдба.

Всъщност обикновен пилот, началник за няколко месеца само на летището в Кап Жюби — една барака, прилепена до испанското укрепление, и в тая барака: леген, стомна солена вода и много късо легло, — аз не можех като него да се заблуждавам в размера на моята власт.

— Стари Барк, ще видим тая работа...

Всички роби се наричат Барк; така и той се наричаше Барк. Въпреки четирите години робство той още не бе се примирил с положението си: спомняше си, че е бил цар.

— Барк, какво правеше ти в Маракеш?

В Маракеш, дето жена му и трите му деца навярно още живееха, той имаше чудесен занаят.

— Аз бях водач на стада и се наричах Мохамед!

Местните големци го викаха?

— Имах говеда за продан, Мохамед. Иди да ги докараш от планината.

Или пък:

— Имам хиляди овце в полето, закарай ги горе към пасищата.

И въоръжен с маслинен жезъл, Барк направляваше тяхното преселение. Единствено отговорен за цял народ от овце, забавяйки най-бързите от тях заради агнетата, които наближаваше да се раждат, и гонейки мързеливите, той вървеше облечен в доверието и подчинението на всички. Единствен той знаеше към кои обетовани земи щяха да възлязат, единствен той умееше да чете своя път по звездите и натежнял от тая наука, която овцете не разбират, той сам, по свое разбиране, решаваше кога трябва да почине стадото и кога да бъде напоено то. А нощем, изправен сред съня на стадото, преизпълнен от нежност към тия незнаещи, слаби същества и потънал до колене във вълна, Барк, лекар, пророк и цар, се молеше за своя народ.

Един ден арабите му казаха:

— Ела с нас да търсим говеда на юг.

Накараха го да върви дълго и след три дни, когато бяха навлезли в каменист планински път до границите на размирните области, сложиха просто ръка на рамото му, кръстиха го Барк и го продадоха.

Аз познавах и други роби. Всеки ден ходех под техните шатри да пия чай. Легнал там с боси нозе върху килим от дебела вълна, който е богатството на пустинния скитник и върху който той установява за няколко часа жилището си, аз с наслаждение преживявах наново пътешествието си през този ден. В пустинята човек чувства вървежа на времето. Под изгарящото слънце отиваш към вечерта, към тоя свеж ветрец, който ще окъпе тялото и ще измие потта. Под изгарящото слънце животни и хора отиват към този велик водопой също тъй уверено, както към смъртта. Така безделието никога не е напусто. И целият ден изглежда хубав като пътищата, които водят към морето.

Аз познавах тия роби. Те влизат в шатрата, когато главатарят извади от сандъка със съкровища мангала, котлето и чашите, извади от тоя тежък сандък с безсмислени предмети: катинари без ключове, вази за цветя без цветя, огледала, които струват петак, стари оръжия, и които, наредени така сред пясъка, напомнят отломки от корабокрушение.

Тогава робът, безмълвен, слага в мангала сухи клончета, духа върху въглените, напълва котлето и за тая дребна работа употребява усилия, които биха изкоренили цял кедър. Той е кротък. Той е увлечен от играта: да приготвя чая, да се грижи за камилите, да се храни. Под дневния зной да върви към нощта, под мраза на голите звезди да желае

дневния зной. Колко щастливи са северните страни, за които годишните времена създават лете — снежна приказка, зиме — слънчева приказка, колко са печални тропиците, дето през време на суша нищо не се изменя много, но щастлива е също така и тая Сахара, дето нощта и денят уравновесяват тъй просто хората, сега с една надежда, после — с друга.

Понякога черният роб, свит пред вратата, се наслаждава на вечерния ветреца. В това тяло, натежняло от робство, спомените не се възвръщат. Той едва си спомня часа на отвличането, ударите, виковете, въздишките, човешките ръце, които са го хвърлили в сегашната нощ. От тоя час нататък той потъва в един странен сън, лишен като слепец от своите бавни сенегалски реки или от белите градове на Южно Мароко, лишен като глухия от гласовете, с които е свикнал. Той не е нещастен, тоя черен роб — той е осакатен. Веднъж попаднал в кръга на скитническите племена, свързан до живот с техните преселения и със следите, очертани от тях из пустинята, какво може да запази той отсега нататък в паметта си от своето минало, от домашния кът, от жена и деца, които за него са вече толкова мъртви, колкото и мъртъвците?

Хора, които са живели дълго с някоя голяма любов, а после са били лишени от нея, се уморяват понякога от своето самотно благородство. Те се приспособяват скромно към живота и си създават щастие от една посредствена любов. Сладостно им се струва това само отричане, това послушание, това влизане в покоя на нещата. Робът си създава гордост от огнището на господаря.

— На, вземи — казва понякога главатарят на пленника.

Това е часът, когато господарят проявява доброта към роба поради почивката от уморите, от жегите, поради това влизане заедно — той и робът — в хладината. И той му подава чаша чай. А пленникът, преизпълнен с признателност, би целунал заради тази чаша коленете на господаря. Робът никога не носи вериги. Колко малко му са потребни те! Колко е верен той! Колко мъдро отрича сам в себе си черния цар, който е бил някога: сега той е само щастлив роб.

Ала един ден него ще го освободят. Когато бъде много стар и не ще струва вече колкото храната или облеклото си, тогава му дават тая неограничена свобода. Три дни, всеки ден все по-слаб и по-слаб, той

напразно ще се предлага от шатра на шатра и все така послушно, в края на третия ден, ще легне на пясъка.

Виждах ги в Жюби да умират така голи. Маврите, близо до тях, гледаха без жестокост тяхната дълга агония, а мавританските деца играеха близо до тъмния труп и всяка заран, като на игра, тичаха, без обаче да се смеят, да видят дали мърда още. Това беше в реда на нещата. Сякаш някой му бе казал: „Ти много работиш, имаш право на сън, иди сега да спиш.“

А той, все така изпънат, не чувствуваше несправедливостта — единственото нещо, което измъчва, а глад, който предизвиква само виене на свят. Полека — лека той се смесваше със земята. Изсушен от слънцето и приет от земята. Тридесет години труд, а после това право на сън и на приобщаване със земята.

Първия, когото срещнах, не го чух да стене, но той нямаше срещу кого да стене. Аз долавях в него нещо като тъмно примирение, както и загубения планинец, който с изчерпани сили ляга в снега и се обвива в сънищата си и в снега. Не беше неговото страдание, което ме измъчи. Аз почти не смятах, че той страда. Но със смъртта на човека умира цял един непознат свят и аз се питах какви образи угасваха в него. Какви сенегалски плантации, какви бели градове в Южно Мароко потъваха постепенно в забрава. Не можех да проумея дали в тая черна маса не угасват само простите бедняшки грижи: чаят, който трябва да приготви, добитъкът, който трябва да заведе на кладенеца... дали заспиваше една душа на роб, или пък, възкръснал от едно възвръщане на спомените, умираше в своето величие човекът. Коровата кост на черепа ми напомняше стар ковчег за съкровища. Не знаех какви цветни коприни, какви празнични картини, какви следи — толкова остарели вече, толкова безполезни тук, в тая пустиня, са избягали от корабокрушение. Тоя ковчег беше тук, заключен и тежък. Не знаех каква част от света се рушеше в човека през време на величествения му сън в тия последни дни; какво се рушеше в това съзнание и в тая плът, които постепенно се превръщаха отново в мрак и корен в земята.

— Аз бях водач на стада и се наричах Мохамед...

Барк, черен роб, беше първият от ония, които видях да се съпротивяват. Работата не беше в това, че маврите са насилили свободата му, че в един само ден го бяха оголили повече, отколкото

новородено дете. Има божии бури, които в един само час опустошават така нивята на човека. Ала маврите заплашваха повече неговата личност, отколкото имотите му. Но Барк не се отричаше от себе си тогава, когато толкова други пленници се предаваха и оставяха да умре в тях бедният водач на говеда, който се бяхти цяла година, за да припечели хляба си!

Барк не се настанява удобно в робството, както някой уморен от очакване се нагласява в едно посредствено щастие. Той не искаше да си създаде робски радости от добрините на господаря на робите. Той пазеше в гърдите си къщата на оня отсъстващ Мохамед, в която тоя Мохамед беше живял. Тая къща, която тъгува, че е празна, но в която никой друг не ще живее. Барк приличаше на оня побелял пазач, който умира от вяроност сред тревите на алеите и тъгата на мълчанието.

Той не казваше: „Аз съм Мохамед Бен Лаусен“, а само: „Аз се казвам Мохамед“, мечтаейки за деня, когато тази забравена личност ще възкръсне и благодарение на собственото си възкресение ще прогони външния вид на роба. Понякога, в нощното мълчание, всичките негови спомени се възвръщаха така цялостни като песен от детинство.

— Посред нощ — разправяше ни нашият мавритански преводач, — посред нощ той приказва за Маракеш и плака.

Никой не може да се отърве сред самотията от такива спомени. Без предупреждение другият се пробуждаше в него, вмъкваше се в неговото тяло, търсеше до себе си жената в тая пустиня, дето никоя жена никога не бе се доближила до Барк, слушаше как пее водата на изворите тук, дето никакъв извор никога не е текъл. И затворил очи, Барк мислеше, че живее в бяла къща, кацнала всяка нощ под същата звезда, тук, дето хората живеят в шатри и вървят по посока на вятъра. Отрупан с тия предишни нежности, оживели сега тайнствено, като че техният полюс беше наблизил, Барк идваше при мене. Той искаше да ми каже, че е готов, че всичката му нежност е готова и че за да я раздаде, трябва само да отиде у дома си, а за това е достатъчен само един знак от мене. И Барк се усмихваше, обяснявайки ми хитрината, за която аз сигурно никак не съм се досетил:

— Утре минава пощата. Ще ме скриеш в самолета за Агадир...

— Клетни стари Барк!

Защото, живеейки сред размирни туземци, как бихме му помогнали ние да избяга? Още на следния ден маврите биха отмъстили

за тая кражба и оскърбление и един бог знае само с какво клане. Бях се опитвал да го откупя, подпомогнат от механиците на летището — Лоберг, Маршал и Абграл: но маврите не срещат всеки ден европейци, които искат да купят някой роб. И злоупотребяват с това.

— Двадесет хиляди франка.

— Подиграваш ли се с нас?

— Погледни какви яки ръце има... И цели месеци минаха така.

Най-сетне маврите намалиха цената и подпомогнат от приятели във Франция, на които бях писал, успях да откупя стария Барк. То бяха дълги преговори. Траяха цели осем дни. Насядали в кръг върху пясъка, петнадесет маври и аз, водехме преговори. Един приятел на собственика, който беше и мой приятел — Зин Ул Ратари, истински разбойник, ми помагаше тайно.

— Продай го! Ти все едно ще го загубиш — думаше той на собственика по мой съвет. — Той е болен. Болката отначало не личи, но тя е вътре в него. Дохожда ден и болният изведнъж се подува. Продай го по-скоро на французина.

Бях обещал възнаграждение на друг един разбойник — Раджи, ако ми помогне да сключи покупката, и. Раджи съблазняваше собственика:

— С парите ще си купиш камили, пушки и куршуми. Тогава ще можеш да тръгнеш о въстаниците и да се биеш с французите. И ще доведеш от Агадир трима — четирима съвсем млади роби. Свърши с тоя старец.

И аз купих Барк.

Цели шест дни го държах заключен в нашата барака, защото ако преди пристигането на самолета би скитал наоколо, маврите отново биха го хванали и биха го продали някъде по-надалеч.

Ала аз ще го освободя от неговото състояние на роб. То беше една чудесна церемония. Дойдоха духовният глава на племето, досегашният собственик Ибрахим и местният главатар на Жюби. Тия трима разбойници, които на двадесетина метра от стената на укреплението на драго сърце биха му строшили главата, и то само за да ми изиграят номер, сега прегърнаха Барк горещо и подписаха един официален документ.

— Сега вече ти си наш син.

Според закона той беше също така и мой син. И Барк прегърна всичките си бащи.

Той живя в нашата барака в спокойно пленничество до часа на тръгването. Караше ни по двайсетина пъти на ден да му описваме лесното пътуване: той ще слезе от самолета в Агадир и там, на летището, ще му предадат един автобусен билет за Маракеш. Барк си даваше вид на свободен човек, както детето играе на изследовател: това встъпване в живота, тоя автобус, тия тълпи, тия градове, които ще види отново...

Лоберг, изпратен от Маршал и Абграл, дойде при мене. Заминавайки, Барк не биваше да умре от глад. Те му дадоха хиляда франка за него; така Барк ще можа да си търси работа.

И аз помислих за ония възрастни госпожи, които се занимават с благотворителност и които, давайки двадесет франка, изискват признателност. Лоберг, Маршал и Абграл, механици на самолет, като даваха хиляда франка, не се занимаваха с благотворителност и още по-малко изискваха признателност. Те не вършеха това и от милосърдие, както ония възрастни госпожи, които мечтаят за щастие. А просто участваха в това — да се възвърне на един човек неговото човешко достойнство. И те като мене знаеха много добре, че щом мине опиянението от възвръщането, първата вярна приятелка, която ще навести Барк, ще бъде немотията и че преди да изминат и три месеца, той ще се бъхти някъде по железопътните линии да вади траверси. Тогава той ще бъде по-малко щастлив, отколкото тук в пустинята — при нас. Но той имаше право да се чувствава такъв, какъвто си е, между своите.

— Хайде, стари Барк, върви и бъди човек.

Самолетът трептеше, готов да тръгне. Барк се беше наклонил за последен път над безкрайната безутешност на Кап Жюби. Пред самолета двеста души маври се бяха събрали, за да видят как изглежда един роб пред портите на живота. В случай на повреда малко по-надалеч — щяха отново да искат откуп.

И ние махахме с ръка за сбогом на нашия новороден петдесетгодишен младенец, малко смутени, че го хвърляме в неизвестността на света:

— Сбогом, Барк!

— Не.

— Как не?

— Не. Аз съм Мохамед Бен Лаусен.

За последен път получихме известие за него от арабина Абдала, който по наше настояване придружи Барк до Агадир.

Автобусът тръгваше едва вечерта и Барк имаше на разположение целия ден. Още от самото начало той толкова дълго скита из малкия град, без да продума, че Абдала долови неговото неспокойствие и се завълнува.

— Какво ти е?

— Нищо...

Барк, усетил се добре в тоя внезапен отпуск, още не можеше да почувствува своето възкресение. Той изпитваше наистина някакво глухо щастие, но освен това щастие нямаше друга разлика между вчерашния и днешния Барк. И все пак отсега нататък той щеше да има наравно с другите хора дял от това слънце, както и правото да седне тук, в беседката на арабското кафене. И той седна там. Поръча чай за Абдала и за себе си.

Това беше първият му господарски жест; той мислеше, че неговата власт трябва да го преобрази. Ала прислужникът му наля чая, без да се изненада, като че това беше нещо обикновено. Той не разбра, че наливайки му чая, чествуваше с това един свободен човек.

— Да идем другаде — каза Барк.

Те се изкачиха към Казба, най-високото място на Агадир.

Малките берберийски танцовачки отидоха при тях. Те бяха толкова опитомени, кротки; Барк помисли, че ще се възроди: те именно, без сами да знаят, го посрещаха в живота. Хващайки го за ръка, те любезно му предлагаха чай, но така, както биха предложили на всеки друг. Барк им разказа за своето възкресение. Те се изсмяха тихичко. Бяха доволни заради него, понеже той беше доволен. За да ги смае, той добави:

— Аз съм Мохамед Бен Лаусен.

Но това почти не ги учуди. Всички имат имена и мнозина от тях се връщат толкова отдалеч...

Той отново замъкна Абдала към града. Скиташе пред европейските дюкянчета, гледаше морето, мислеше, че ще може да върви, където си ще, все едно в каква посока, тъй като беше вече

свободен... Но тази свобода му се стори горчива: тя най-много му показваше до каква степен липсваше връзката между него и света.

След това мина едно дете и Барк нежно го помилва по бузата. Детето се усмихна. То не беше някой господарски син, когото гаят. Беше слабо дете, което Барк помилва. И което се усмихваше. Това дете събуди Барк и Барк се почувствува малко по-значителен на земята от това, че едно слабо дете му дължеше една усмивка. Той почваше да долавя нещо и вървеше вече с големи крачки.

— Какво търсиш, Барк? — питаше Абдала.

— Нищо — отговаряше Барк.

Но когато се сблъска при завоя на една улица с група деца, които играеха, той се спря. Тук беше. Той ги погледна мълчаливо. После отиде до европейските дюкянчета и се върна, отрупан с подаръци. Абдала се ядосваше:

— Глупако, пази си парите!

Но Барк не слушаше вече. Сериозен, той правеше знаци на всяко едно от децата. И малките ръчички се протягаха към играчките, гривните, сърмените чехлички. И всяко дете, щом вземеше в ръце съкровището си, побягваше като диво.

Другите деца от Агадир, като научиха новината, дотърчаха при него: Барк ги obu със сърмени чехлички. И от околностите на Агадир други деца, до които бе стигнал тоя слух, възлязоха с викове към тоя черен бог и като го дърпаха за старите му робски дрехи, искаха да даде и на тях дължимото. Барк се разсипваше.

Абдала смяташе, че той е „луд от радост“. Но аз мисля, че това, което Барк вършеше, съвсем не беше желание да сподели една много пълна радост.

Тъй като беше свободен, той притежаваше съществени блага — правото да накара да го обичат, да върви на север или на юг и да си изкарва хляба с труд. За какво му са тия пари... Той изпитваше, както се изпитва силен глад, потребността да бъде човек между хората, свързан с хората. Танцуващите от Агадир бяха мили към стария Барк, но той се раздели от тях лесно, както беше дошъл: те нямаха нужда от него. Прислужникът от арабското кафене, минувачите из улиците, всички уважаваха в него свободния човек, но никой не бе показал, че има нужда от него. Той беше свободен, но така безпределно свободен, че почти не усещаше да тежи върху земята. Липсваше му тежестта на

човешките отношения, която спъва вървежа, липсваха му сълзите, сбогуванията, укорите, радостите, всичко, което човек гали или къса всеки път, когато предприема нещо, всички тия хиляди връзки, които го свързват с другите и го правят да тежи. Но върху Барк тежаха вече хиляди надежди...

И царството на Барк започваше с блясъка на залеза над Агадир, в тая свежест, която толкова дълго време беше за него единствената чакана радост, единственото убежище. И тъй като часът на тръгването наближаваше, Барк вървеше напред, потънал в тоя прилив от деца, както някога сред своите овце, чертаейки своята първа бразда в света. Утре той щеше да се върне отново в немотията на своите близки, отговорен за повече съществувания, отколкото старите му ръце биха могли да изхранят, но той вече тежеше със своето истинско тегло. Като небесен пратеник, твърде лек, за да живее живота на хората, но който се е изхитрил и е зашил олово в пояса си, Барк мъчно пристъпяше, теглен към земята от хиляди деца, които толкова се нуждаеха от сърмени чехлички.

7.

Такава е пустинята. Един коран, който е само правило за игра и чрез това превръща пясъка в империя. В дълбочините на Сахара, която без корана би била празна, се играе скрита драма, която раздвижва човешките страсти. Истинският живот на пустинята не е в преселванията на племената, които търсят пасища, но в тая игра, която още се играе. Колко е различен завладяният от европейците пясък от другия! Не е ли тъй с всички хора? Срещу тая преобразена пустиня спомням си игрите на моето детинство, мрачния и златист парк, който бяхме населили с богове, безкрайното царство, което си създавахме в тоя квадратен километър, който никога не бе изцяло познат, никога не бе изцяло претърсен. Ние образувахме една затворена цивилизация, дето стъпките имаха свои особености, дето нещата имаха смисъл, непозволен на никоя друга цивилизация. Когато детето стане мъж и заживее под други закони, какво остава от парка, изпълнен със сянката на детинството, магически, заледен, изгарящ, какво остава сега, когато човек се връща отново тук и върви с известно отчаяние отвън, покрай малката стена от сиви камъни, учудвайки се, че намира затворена в толкова тясна ограда тая провинция, която той е направил свой безкраен свят, и разбира, че в тоя безкраен свят той няма да се върне никога вече, защото сега трябва да се върне вече не в парка, а в играта.

Но няма вече размирни области. Няма вече тайнственост в Кап Жюби, Сиснерос, Сагет-Ел-Хамра, Пуерто-Кансадо, Дора, Смара. Кръгозорите, към които се стремяхме, са изгаснали един след друг като ония насекоми, които изгубват цветовете си, паднали веднъж в примката на топли ръце. Ала оня, който гонеше тия кръгозори, не беше играчка на измамата. Ние не се мамехме, когато се стремяхме към тия открития. Както султанът от „Хиляда и една нощ“, който търсеше толкова изтънчено нещо, че неговите хубави пленнички една след друга угасваха призори в прегръдките му, изгубвайки, едва досегнати, златото на крилцата си. Ние сме отхранени от вълшебството на пясъците, други може би ще изкопаят тук своите петролни кладенци и ще се обогатят от своите търговии. Но те ще са дошли много късно.

Защото забранените палмови горички или девственият прах на мидените черупки са дали на нас най-скъпоценното от себе си: те имаха само един час на буйно усърдие и тоя час ние го изживяхме.

Пустинята ли? Съдено ми бе да прелетя веднъж през сърцето ѝ. При един полет към Индокитай през 1935 аз се намерих в Египет, на границите на Либия, пленен от пясъците като в лепило, и помислих, че ще умра от това. Ще разкажа тая случка.

VII

В СЪРЦЕТО НА ПУСТИНЯТА

1.

Навлизайки над Средиземно море, срещнах ниски облаци. Слязох на двадесет метра над водата. Поройните струи дъжд се блъскаха в предпазното стъкло на самолета, а морето сякаш дими. Правя големи усилия да съзря нещо и да не се натъкна на някоя корабна мачта.

Моят механик Андре Прево ми пали цигари.

— Кафе...

Той се загубва в дъното на самолета и се появява пак с термоса. Пия. От време на време регулирам газа, за да мога да поддържам две хиляди и сто обръщания в минута. Пробягвам с очи циферблатите: поданиците ми са послушни, всяка стрелка е точно на мястото си. Хвърлям поглед и към морето, което изпуска пара под дъжда като голям горещ басейн. Ако бях на хидроплан, бих съжалявал, че то е така „хлътноло“. Но аз съм на самолет.

Хлътноло или не — не мога да кацна на него. И това, не знам защо, ми вдъхва някакво безсмислено чувство на сигурност. Морето е част от един свят, който не е мой свят. Една повреда на самолета тук не ме засяга, не ме дори и заплашва: аз не съм пригоден за морето.

След час и половина летене дъждът затихва. Облаците са все още ниско, но светлината вече ги пронизва като широка усмивка. Възхищавам се от тия приготовления за хубаво време. Долавям, че над главата ми има само лека покривка като от бял памук. Извивам, за да избягна една вихрушка: не е необходимо да мина през нея. Ето вече първия процеп...

Аз го предчувствах, без да съм го видял, защото съзрях насреща си в морето дълга следа, нещо като зелен, лъчезарен и дълбок оазис, приличен на ония ечемичени полета, от които примираше сърцето ми Южно Мароко, когато се качвах откъм Сенегал след три хиляди километра пясък. Тук също тъй имам чувството, че навлизам в обитаема местност и усещам лека веселост. Извързвам се към Прево:

— Мина вече, сега сме добре!

— Да, добре сме...

Тунис. Подписвам книжата, докато наливат бензин. Но тъкмо когато излизам от канцеларията, чувам някакво — „пуф!“ — като звук, когато се хвърляш във водата. Глух, без ехо звук. В същия миг си спомням, че съм чувал вече подобен звук — експлозия в един гараж. От оная задавена кашлица имаше двамина мъртви. Обръщам се към шосето, което води към летището: дими малко прах, две бързи коли са се вкопчили една в друга и изведнъж са замръзнали неподвижни като сред ледове. Към тях тичат хора, други бягат към нас:

— Телефонирайте... Доктор... Главата...

Сърцето ми се свива. В тихата привечерна светлина съдбата успя да нанесе един удар. Някоя разрушена красота или ум, или живот...

Така разбойниците вървят из пустинята и никой не чува техните гъвкави стъпки по пясъка. В лагера наставка само къса глъчка на внезапно нападение. После всичко отново потъва в златисто мълчание. Същият покой, същото мълчание... До мене някой разправя за счупване на череп. Аз не искам да узная нищо за това неподвижно и кърваво чело, обръщам гръб към пътя и отивам при моя самолет. Но в сърцето ми остава впечатление на заплаха. И тоя звук — след малко пак ще го различа. Когато застържа по моето черно плато с двеста и седемдесет километра в час, ще позная отново тая глуха кашлица; същото: „Кха“ на съдбата, която ни причакваше на срещата.

На път към Бенгази.

2.

На път. Още два часа до края на деня. Бях вече махнал черните очила, когато навлязох в Триполитания. И пясъкът стана златист. Господи, колко е пустинна тая планета! За лишен път реките, сенчестите места и жилищата на хората ми се струват само като щастливи случайни съчетания. Колко много скали и пясък!

Ала всичко това ми е чуждо, аз живея в царството на полета. Чувствувам, че иде нощта, в която човек се затваря като в храм, дето човек се затваря за тайните на най-съществени те обреди сред размисъл и дето няма ничия помощ. Целият този непосветен свят се заличава вече и ще изчезне. Цялата тая гледка още се подхранва от златиста светлина, но нещо вече се отлъчва от нея. И аз не познавам нищо, аз казвам: нищо не струва колкото тоя час. И ония, които са усетили необяснимата любов към летенето, ще ме разберат добре.

Така аз постепенно се отказвам от слънцето. Отказвам се от широките златисти повърхнини, които биха ме приели в случай на принудително приземяване... Отказвам се от знаците, които биха ми сочили пътя. Отказвам се от профила на планините, изрязан на небето, чрез който бих избягнал опасностите. Навлизам в нощта. Летя. Нямам нищо друго, освен звездите...

Това умиране на света става бавно. И светлината изчезва постепенно. Земята и небето малко по малко се сливат. Земята се повдига и сякаш се разпръсва като пара. Първите звезди затрептяват като в зелена вода. Трябва още дълго да чакам, за да се превърнат те в твърди диаманти. Трябва още дълго да чакам до мълчаливата игра на падащите звезди. Късно нощем съм виждал понякога толкова тичащи искри, та ми се е струвало, че силен вятър духа между звездите.

Прево опитва неподвижните лампи и запасните. Обвиваме крушките с червена хартия.

— Още по-плътно...

Той слага още една обвивка, достига едно копче. Светлината е все още много ярка. Както при фотографията, тя ще замъгли бледия образ на външния свят. Ще унищожи и тая лека светла мъглявина, която

понякога нощем обвива нещата. Нощта вече настъпи. Но това още не е същинска нощ. Един лунен сърп още стои. Прево отива вдън самолета и се връща с един сандвич. Аз зобя чепка грозде. Не съм гладен. Не съм гладен, нито жаден. Не усещам никаква умора, струва ми се, че бих пилотирал така десет години. Луната угасна.

Наближаваме Бенгази посред черна нощ. Бенгази лежи в дълбините на такава гъста тъмнина, че наоколо не се съзира никакво светло отражение. Видях града едва когато стигнах до него. Потърсих площадката за приземяване и ето че червеният знак светна. Светлините очертават черен правоъгълник. Завивам. Блясъкът на един прожектор, насочен към небето, се издига направо като струя на пожар, върти се и отбелязва върху летището златен път. Аз пак завивам, за да видя хубаво препятствията. Нощното съоръжение на това летище е отлично. Намалявам скоростта — започва гмуркането като в черна вода.

Когато се приземявам, часът е двадесет и три, местно време. Карам към прожектора. Офицери и войници — най-вежливите в цял свят — минават от мрака в острата светлина на прожектора ту видими, ту невидими. Вземат книгата ми, почват да пълнят с бензин. Престоят ми ще бъде уреден за двадесетина минути.

— Направете един кръг и минете над нас, защото иначе няма да знаем дали сте отлетели добре.

На път.

Търкалям се по тоя златен път към една дупка без прегради. Моят самолет, образец „Самум“, се отделя от земята, макар и претоварен, преди да е изминал определената за излитане площ. Прожекторът върви с мене и ми пречи да завия. Най-после ме оставя — долу са се досетили, че ми пречат. Правя отвесен полукръг, когато прожекторът отново ме удря в лицето, но тутакси избягва пак и отправя другаде своята дълга златна цев. Във всички тия неща чувствавам извънредна вежливост. И сега завивам пак към пустинята.

Метеорологическите сведения от Париж, Тунис и Бенгази ми бяха съобщили попътен вятър — с тридесет — четиридесет километра в час. Аз разчитам да пътувам с триста километра в час. Насочвам се към средата на десния сегмент, който свързва Александрия с Кайро. По тоя начин ще избягна забранените крайбрежни зони и дори да се отклоня неволно, ще срещна — било отдясно, било отляво —

светлините на единия или другия град или още по-общо, светлините по долината на Нил. Ще летя три часа и двадесет минути, ако вятърът не се промени. Три часа и четиридесет и пет минути, ако вятърът отслабне. И почвам да гълтам хилядата и петдесет километра на пустинята.

Няма вече луна. Само черна смола, простряла се до звездите. Не съзирам ни една светлинка, не мога да използвам ни един крайпътен белег и без радио не ще получа никакъв знак от човек до долината на Нил. Не се опитвам дори да наблюдавам друго нещо, освен компаса си и уреда „Спери“. Не ме интересува нищо друго, освен бавното дишане — върху тъмния екран на уреда — на една тясна само светеща черта. Когато Прево променя мястото си, аз лекичко оправям колебанията в центрирането. Издигам се на две хиляди метра, дето, както ми бяха съобщили, ветровете били благоприятни. През дълги промеждутъци запалвам една лампа, за да видя циферблатите — те не са всички само светещи, — но през по-голямата част от времето се затварям съвсем в мрака сред моите мънички съзвездия, които изпускат същата като звездите минерална светлина, същата вечна и скрита светлина, и които говорят на същия език. И аз като астрономите чета книгата на небесната механика. Аз също се чувствавам учен и чист. Всичко от външния свят угасва. Има само Прево, който, след като дълго се бори със съня, най-сетна заспа и аз вкусвам още по-пълно моята самотия. Има само мекото бучене на мотора и насреща ми, по бордовото табло, всичките тия кротки звезди.

Но все пак аз размислям. Съвсем не ще можем да използваме луната и сме лишени от радио. Никаква връзка, колкото и тънка да бъде тя, не ще ни свърже със света — чак докато създам мрежата от светлини в долината на Нил. Ние сме извън всичко и единствено нашият мотор ни държи повиснали сред тая смола. Ние преминаваме огромната черна долина от вълшебните приказки, долината на изпитанието. Тук няма никаква помощ. Тук няма никаква прошка за грешките. Ние сме предоставени на божията воля.

Ивица светлина се промъква от електрическия апарат. Събуждам Прево да я изгаси. В тъмното Прево мърда като мечка, пръхти, движи се. Той е погълнат от работа да подбира кърпи и черна хартия. Ивицата светлина изчезва. Тя разчупваше тоя свят. Тя не беше от същото качество, както бледата и далечна светлина на радия. Беше светлина на

весело нощно заведение — на звездна светлина. Но повече от всичко друго тя ме ослепяваше, заличаваше другите светлини.

Три часа летене. От дясната ми страна блясва светлина, която ми се струва жива. Поглеждам. Дълга светла бразда се точи от лампата в края на крилото, която досега не се виждаше. Това е прекъсваща се светлина — ту ясна, ту угаснала: това значи, че влизам в облак. Той отразява светлината на лампата ми.

Наближавайки пътеводните знаци, бих предпочел да имам чисто небе. Крилото се осветява от отражението. Светлината се установява, задържа се, блести и образува розов букет. Силни друсания ме люшкат. Летя някъде сред облак, на който не зная дебелината. Издигам се на две хиляди и петстотин и пак не излизам над него. Спускам се на хиляда метра. Букетът е все на мястото си, неподвижен и все по-блестящ. Добре. Ще караме така. Толкова по-зле. Мисля за други неща. Ще видим кога ще се измъкнем. Но не ми се нрави тая светлина на подозрителен хан.

Пресмятам: „Тук подскачам малко и това е нормално, но и през целия път въпреки височината и чистото небе имаше друсания. Вятърът съвсем не е затихнал и аз трябва да съм превишил скоростта от триста километра в час.“ А пък и не зная нищо определено, ще се опитам да се оправя, като изляза от облака.

Излизаме. Светлата китка внезапно угасва. Това угасване ми подсказва, че се е случило нещо. Поглеждам напред и виждам — колкото може да се вижда — тясна долина между небето и стената на нов близък облак. Букетът пак се появява.

Няма да се измъкна вече от това лепило, освен само за няколко секунди. След полет от три часа и половина това почва да ме безпокои, защото, ако съм вървял напред, както си мисля, трябва вече да съм наближил Нил. Ако имам късмет, ще го видя може би през тия процепи, но те не са много на брой. Не смея да сляза повече: ако случайно съм летял с по-малка скорост, отколкото предполагам, тогава още летя над високи места.

Не изпитвам никакво безпокойство, страхувам се само да не би да рискувам загуба на време. Но поставям граница на това мое спокойствие: четири часа и петнадесет минути летене. След тоя срок, дори при липса на какъвто и да е вятър, а това е невероятно, трябва да съм отминал вече долината на Нил.

Когато стигам до висулките на облака, букетът светлина хвърля все по-бързи блясъци, които отслабват, и после внезапно угасва. Не обичам тия шифровани съобщения с демоните на нощта.

Една зелена звезда изплува насреща ми, лъчиста като фар. Звезда ли е, или фар? Не обичам и тая свръхестествена светлина, тая звезда на влъхви, тая опасна покана.

Прево се е събудил и осветява циферблатите. Отстранявам го — и него, и лампата му. Тъкмо съм навлязъл в цепнатина между два облака и използвам това, за да погледна под себе си. Прево отново заспива.

Пък и няма нищо за гледане.

Четири часа и пет минути полет. Прево се събужда и сяда при мене.

— Трябваше вече да стигнем в Кайро...

— То се знае...

— Дали е звезда онова, или е фар?

Бях намалил малко скоростта и без друго това е събудило Прево. Той е твърде чувствителен към всички промени в звука на летенето. Почвам бавно да слизам, за да се плъзна под грамадата облаци.

Току — що гледах картата си. Личи, че съм навлязъл в крайбрежната местност „О“: не се излагам на опасност. Продължавам да слизам и завивам право на север. Така в прозорците ми ще блеснат светлините на градовете. Аз несъмнено съм ги отминал и, значи, те ще ми се явят вляво. Сега летя под облаците. Но покрай мене има друг облак, който слиза по-ниско, от лявата ми страна. Извивам, за да не попадна в мрежата му, карам на север — североизток.

Облакът навярно слиза все по-ниско и ми запречва целия кръгозор. Не се решавам да губя повече височина. Стигнах 400 м. на моя висотомер, но не знам какво е налягането тук. Прево се навежда. Викам му:

— Ще карам до морето и току — виж, че падна в морето, за да не се сблъскам със земята...

Всъщност нищо не ми показва, че не съм навлязъл вече над морето. Тъмнината под тоя облак е досущ непроницаема. Притискам се до прозореца. Мъча се да чета отдолу под себе си. Мъча се да съзря светлини, знакове. Аз съм човек, който рови пепел. Аз съм човек, който се мъчи да намери въглени на живот в дъното на огнището:

— Морски фар!

Ние едновременно видяхме тая примка, която изчезна! Що за лудост! Де беше тоя призрачен фар, тая измислица на нощта? Защото в същата секунда, когато Прево и аз се наведохме да го намерим, на триста метра под крилото ни, изведнъж:

— А!

Мисля, че не съм казал нищо друго. Мисля, че не съм почувствувал нищо друго, освен ужасен трясък, който разтърси из основи нашия свят. С двеста и седемдесет километра бързина ние се блъснахме в земята.

Мисля, че в стотната част от следната секунда единственото, което очаквах, беше голямата алена звезда на експлозията, в която ние и двамата щяхме да се следем. Нито Прево, нито аз не усетихме и най-малкото вълнение. В себе си аз наблюдавах само това безпределно очакване, очакването на тая блестяща звезда, в която още през същата минута щяхме да изчезнем. Но нямаше никаква алена звезда. Имаше нещо като земетресение, което опустоши нашата кабина, като изкърти прозорците, изхвърли на сто метра парчета ламарина и ни изпълни с грохот чак до вътрешностите. Самолетът трептеше като нож, метнат отдалеч и забит в твърда дъска. И тоя гняв ни друсаше силно. Една секунда, две секунди... самолетът продължаваше да трепти и с чудовищно нетърпение аз очаквах, че неговите запаси от енергия ще го накарат да избухне като снаряд. Ала подземните трусове продължаваха, без да стигат до крайното избухване. И аз не проумявах нищо от тая невидима работа. Не проумявах нито това друсане, ни тоя гняв, ни тоя безкраен срок... пет секунди, шест секунди... И внезапно изпитахме някакво чувство на въртене, усетихме някакъв удар, който изхвърли през прозорците цигарите ни, направи на сол дясното крило и после — нищо. Нищо, освен ледена неподвижност. Изкрещях на Прево:

— Бързо скачайте!

В същото време и той крещеше:

— Огън!...

Прехвърляме се през откъртения прозорец. Изправяме се двадесет крачки по-далеч.

Питам Прево:

— Няма ли повреда? Той ми отвръща:

— Няма повреда!

Но търка коляното си. Казвам му:

— Опипайте се навсякъде, раздвижете се, закълнете се, че нямате нищо счупено...

Той ми отговаря:

— Нищо, нищо, това е запасната помпа... Помислих, че внезапно загива, разпран от глава до корем, но той повтаряше, втренчил очи:

— Това е запасната помпа!...

Помислих — полудял е, сега ще затанцува...

Ала извърнал най-сетне очи от самолета, който сега вече бе спасен от огъня, той ме погледна и поде пак:

— Нищо, нищо, това е запасната помпа, която ми се е закачила за коляното.

3.

Необяснимо е, че сме живи. С електрическа лампа в ръка аз тръгвам по следите, оставени от самолета върху земята. На двеста и петдесет метра от мястото на спирането намираме изкривени желяза и парчета, с които той бе поръсил пясъка по целия път, докато спре. Когато съмне, ще разберем, че ние сме се блъснали в земята, почти плъзгайки се по мекия склон на едно пустинно плато. На мястото на сблъскването една дупка в пясъка прилича на дупка от плуг. Без да се преобърне, самолетът бе продължил пътя си, тътрейки се по корем, гневно, с движения на опашката като влечуго. При скорост двеста и седемдесет километра в час той е пълзъл. Ние без друго дължим живота си на тия черни камъни, които се търкалят свободно върху пясъка и са образували някакво игрище за топки.

Прево отделя акумулаторите, за да не би по-късно да стане пожар от късо съединение. Аз съм облегал гръб на мотора и разсъждавам: горе, във въздуха, четири часа и петнадесет минути ме е въл вятър с петдесет километра в час, бил съм наистина раздрусан. Ала ако тоя вятър се е променил след предвижданията, нямам понятие за посоката му. Намирам се, значи, в квадрат, страната на който е четиристотин километра. Прево сяда при мене и ми казва:

— Чудо е, че сме живи...

Не му отговарям нищо и не изпитвам никаква радост. Хрумна ми една мисъл, която се върти из главата ми и вече малко ме измъчва.

Моля Прево да запали своята електрическа лампа, за да ми бъде знак за упътване, и тръгвам напред с моята електрическа лампа в ръка. Гледам внимателно почвата. Вървя бавно, правя един широк завой, няколко пъти изменям посоката. Ровя непрекъснато почвата, като че търся изгубен пръстен. Преди малко търсех така тлеещ въглен. Вървя все така в мрак, приведен над белия кръг, който аз местя. Така, значи... така... Възлизам бавно към самолета. Сядам до кабината и разсъждавам. Търся някакво основание да се надявам и съвсем не мога да намеря. Търся някакъв знак, който да ми предлага животът, но животът не ми дава никакъв знак.

— Прево, не видях ни едно стръкче трева...

Прево мълчи, не знаей дали ме е разбрал. Ние ще заговорим за това пак, когато завесата се дигне, когато съмне. Усещам само огромна умора, мисля: „Около четиристотин километра навътре в пустинята!...“ Изведнъж скачам:

— Водата!

Резервоарите за бензин, резервоарите за масло са пробити. Запасите от вода също. Пясъкът е изпил всичко. В дъното на един натрошен термос намираме половин литър кафе, а в дъното на друг — четвърт литър бяло вино. Прецеждаме тия течности и ги смесваме. Намираме също малко грозде и един портокал. Ала аз пресмятам: „Пет часа път под слънцето в пустинята — и това се свършва...“

Настаняваме се в кабината до заранта. Аз се просвам, ще спя. Заспивайки, правя равностметка на приключението ни: не знаем нищо за мястото, дето се намираме. Нямаме и един литър течност за пиене. Ако се намираме горе — долу по правата линия — ще ни намерят след осем дни, не можем да се надяваме на нещо по-добро и ще бъде твърде късно. Ако сме се отклонили напъряко, ще ни намерят след шест месеца. Не трябва да се разчита на самолетите: те ще ни търсят в пространство от три хиляди километра.

— Ах! Жалко... — казва ми Прево.

— Защо!

— Можехме тъй хубаво да свършим изведнъж!...

Но не трябва тъй бързо да се самоотричаме. Прево и аз — ние ще се съвземем. Не трябва да загубваме надеждата, колкото и да е малка, за някое чудесно избавление по въздушен път. Също така не трябва да стоим на едно място и да пропуснем някой може би близък оазис. Ще вървим днес цял ден. И ще се върнем при самолета. И преди да тръгнем, ще напишем с главни букви върху пясъка плана си.

Свит на кълбо, аз ще спя до зори. И съм твърде щастлив, че ще спя. Умората ме обгръща с множество присъствия. Аз не съм сам в пустинята, моят полусън е населен с гласове, спомени, пришепнати изповеди. Още не съм жаден, усещам се добре, изоставям се на съня, както и на приключението. Действителността губи почва пред сънищата...

Ах, съвсем иначе бе, когато се съмна!

4.

Аз много обичах Сахара. Прекарвал съм цели нощи сред размирните области. Пробуждал съм се сред тая жълтеникава повърхнина, дето вятърът бразди пясъка, както в морето. Очаквал съм там помощ, като съм спал под крилата на самолета, но то не би могло да се сравни със сегашното положение.

Ние вървим по склоновете на обли хълмове. Почвата е пясъчна, изцяло покрита с пласт само от лъскави черни камъни. Би казал човек, че са люспи от метал, и всички тия околни кубета блестят като брони. Паднали сме сред някакъв минерален свят. Заключение сме в някаква желязна местност.

Щом изкачихме първия гребен, показва се друг — лъскав и черен. Вървим, като ровим земята с нозе, за да оставим пътеводна диря, по която да се върнем после. Вървим право към слънцето. Беше против всяка логика да се насочим право на изток, защото всичко ме караше да вярвам, че съм минал Нил: метеорологическите сведения, времето на полета. Но бях направил малък опит към запад и почувствувах някакво безпокойство, което ми бе съвсем необяснимо. Тогава отложих запад за утре. И временно пожертвувах север, който впрочем води към морето. Три дни по-късно, когато в полубълнуване ще решим да изоставим окончателно самолета и да вървим право пред себе си, докато паднем, ще тръгнем пак към изток. По-точно — към изток — североизток. И това пак против всяко разумно основание, както и против всяка надежда. И щом се спрем, ще разберем, че никоя друга посока не би ни позволила да се избавим, защото на север поради изтощението си не бихме могли да стигнем до морето. Колкото и безсмислено да ми изглежда, струва ми се днес, че по липса на каквото и да е указание, което да натежи при нашия избор, аз избрах тая посока единствено поради съображението, че тя бе спасила моя приятел Гийоме в Андите, дето толкова го бях търсил. За мене тя смъртно бе станала посока на живота.

След пет часа път гледката се променя. В една долина сякаш тече пясъчна река и ние поемаме по това дъно на долината. Вървим с

големи крачки, трябва да отидем възможно най-далеч и ако нищо не открием, да се върнем, преди да настъпи нощта. И изведнъж аз спирам:

— Прево!

— Какво?

— Ами следите...

От колко време вече бяхме забравили да оставяме след себе си следи? Ако не ги намерим, това значи смърт.

Тръгваме обратно, като завиваме вдясно. Когато се отдалечим доста, ще завием перпендикулярно в първата посока и ще срещнем следите си там, дето още бяхме ги белязали.

След като свързваме нишката, тръгваме. Жегата расте, а с нея се раждат миражите. Но това са още първични миражи. Големи езера изникват и щом наближим, изчезват. Решаваме да преминем пясъчната долина и да се изкачим на най-високия купол, за да обгледаме кръгозора. Вървим вече шест часа. Крачейки нашироко, трябва да сме минали тридесет и пет километра. Стигаме върха на черния гребен и сядаме мълчаливо. Нашата пясъчна долина се отваря долу в пустиня от пясък без камъни, с такава бяла ослепителна светлина, че изгаря очите. Докъдето стига погледът, всичко е пусто. Ала на кръгозора светлинни игри раждат миражи, които стават вече тревожни. Крепости и минарета, геометрични грамади с отвесни линии. Гледам също едно голямо черно петно, което наподобява растителност, но то е притиснато от последния измежду ония облаци, които се бяха разпръснали през деня и които ще се появят довечера. Това е само сянката на облак.

Безполезно е да вървим повече. Тоя опит не води никъде. Трябва да се върнем при нашия самолет, при тоя червено — бял знак, който ще бъде може би съзрян от другарите. Макар че нямам големи надежди в тия търсения, все пак те ми се струват единствената вероятност за спасение. И особено важно е, че ние сме оставили там последните глътки течност, а вече е абсолютно необходимо да ги изпием. Трябва да се върнем, за да живеем. Ние сме пленници на тоя железен кръг: кратковременната независимост от нашата жажда.

Но колко е трудно да завиеш назад, когато може би си вървял към живота! Отвъд миражите кръгзорът може би е богат с истински градове, със сладководни канали и ливади. Зная, че имам разумни

съображения да се върна. И въпреки това имам чувството, че загивам, когато вземам това страшно решение.

Легнахме до самолета. Бяхме извървели повече от шестдесет километра. Изпихме течностите. Не открихме нищо на изток и никой другар не е прелетял над тая местност. Колко време ще издържим? Още отсега сме толкова жадни...

Направихме голяма клада, натрупвайки някои остатъци от натрошено крило. Пригответихме бензин и магнезиеви плочи, които дават остър бял блясък. Почакахме, докато нощта стане съвсем черна, за да запалим кладата... Но къде са хората?...

Сега пламъкът се издига. С религиозна надежда ние гледаме как гори нашият огън в пустинята. Гледаме как великолепно свети в нощта нашият мълчалив и лъчезарен вестоносец. И аз мисля, че ако той отнася един вече трогателен зов, той носи също така и много обич. Ние искаме да пием, но искаме също така да общуваме с хората. Нека и друг огън се запали сред нощта — само хората разполагат с огъня и нека ни отговорят!

Виждам очите на жена си. Няма да виждам нищо друго, освен тия очи. Те питат. Виждам очите на всички, на които може би съм скъп. И тия очи питат. Цяло събрано множество очи ме укорява за моето мълчание. Аз отговарям! Отговарям! Отговарям с всичките си сили, не мога да отправя сред тая нощ по-лъчезарен пламък!

Направих каквото можах. Направихме каквото можахме: шестдесет километра път, почти без да пием. Сега вече не ще пием нищо. Виновни ли сме, ако не можем да чакаме дълго? Ние бихме останали тук благоразумно да смучем манерките си. Но в секундата, когато пресуших дъното на калаената си чашка, един часовник тръгна. От секундата, когато пресуших последната капка, почнах да слизам по някакъв наклон. Какво мога да сторя срещу времето, което ме влече като река? Прево плаче. Тупам го по рамото. За да го утеша, казвам му:

— Като е край — край...

Той ми отвръща:

— Да не мислите, че плача за себе си...

Хе, то се знае, аз вече открих тая очевидност. Нищо не е непоносимо. Утре и вдругиден ще разбере, че наистина няма нищо непоносимо. Аз само наполовина вярвам в мъчението. Мислил съм вече върху това. Веднъж, затворен в една кабина, мислех, че ще се

удавя и не страдах много. Друг път съм мислил, че ще си обезобразя лицето и това съвсем не ми се е виждало много важно. Тук също почти няма да изпитам голяма мъка. Утре ще изживея още по-страшни неща. И бог знае дали въпреки моя голям огън не съм се отказал да накарам хората да ме чуят!...

„Да не мислите, че плача за себе си...“ Да, да, ето кое е непоносимо. Всеки път, щом видя отново тия очи, които очакват, сякаш нещо ме изгаря. Обзема ме внезапно желание да стана и да тичам право пред себе си. Там някъде викат за помощ, там има бедствие!

Това е някаква странна размяна на ролите, но аз винаги към мислил, че е така. Ала Прево ми трябваше, за да се уверя напълно в това. И ето Прево също няма да почувствува пред смъртта оная страшна мъка, за която са ни проглушили ушите. Но има нещо, което нито той, нито аз можем да понасяме.

Ах, съгласен съм да заспя, да заспя за една нощ или за векове. Щом заспя, няма да зная за колко време заспивам. И при това — какъв покой! Но тия векове, които идат оттам, тия грамадни пламъци на отчаяние... не мога да понасям това. Не мога да скръстя ръце пред тия бедствия! Всяка секунда мълчание убива по малко ония, които обичам. И един бяс се бърхти в мене: защо са тия вериги, които ме спъват да пристигна навреме и да спася ония, които загиват? Защо нашата влада не отнася вика ни до другия край на света? Потърпете!... Идем!... Идем!... Ние сме спасителите!

Магнезият изгоря и огънят ни почервения. Остават само куп въглени, над които сме се навели и се топлим. Свърши нашият голям огнен вестител. Кого вдигна на крак той в света? Хе! Аз знам много добре, че никого не е вдигнал в света. То беше всъщност една молитва, която не можа да бъде чула.

Добре. Ще спя.

5.

Призори, избърсвайки с парцал крилата, събрахме в дъното на чашката малко роса, смесена с боя и масло. Имаше отвратителен вкус, но я изпихме. По липса на по-добро, все пак поне си наквасихме устните. След това пиршество Прево ми каза:

— За щастие имаме револвер.

Изведнъж се почувствувах нападателен и се обърнах към него със злобна враждебност. В тоя миг нищо не ненавиждах така, както сантименталните излияния. Мене ми е извънредно потребно да смятам, че всичко е просто. Просто е да се родиш. Просто — да пораснеш. И просто е да умреш от жажда.

С крайчеца на окото си наблюдавам Прево, готов да го нараня, ако трябва, за да млъкне. Но Прево ми говори спокойно. Той бе поставил само един здравословен въпрос. Засегна тая тема така, както би ми казал: „Ще трябва да си измием ръцете.“ Щом е тъй — съгласни сме. Още вчера аз размислих за това, забелязвайки кожения кобур. Моите размисли бяха спокойно разсъдителни, съвсем не трогателни. Нашето безсилие да успокоим ония, за които сме отговорни. Но не и револверът.

Все още не ни търсят или по-точно търсят ни, но несъмнено другаде. Навярно в Арабия. От друга страна, няма да чуем никакъв самолет по-рано от утре, когато вече ще сме изоставили нашия. Това единствено и толкова далечно минаване ще ни остави тогава равнодушни. Черни точки, смесени с хиляди черни точки на пустинята, ние не можем да се надяваме, че ще ни забележат. Няма нищо вечно в размислите, които хората ще ми припишат, че съм имал през това мълчание. Спасителите ще ми се видят, че се движат в някакъв друг свят.

Потребни са петнадесет дни търсене, за да се намери на около три хиляди километра в пустинята един самолет, за който не се знае нищо: нас навярно ни търсят от Триполитания до Персия. Все пак и днес аз си оставям тая нищожна вероятност, тъй като няма никаква друга. И променяйки тактиката, решавам да тръгна на изследване сам.

Прево ще пригответи огън и ще го запали в случай на посещение, но ние не ще имаме посещение.

И така, аз тръгвам и не знам дори дали ще имам сили да се върна. Изпъква в паметта ми онова, което зная за Либийската пустиня. В Сахара има 40% влажност, тук слиза до 18%.

И животът се изпарява като парата. Бедуините, пътниците, колониалните офицери твърдят, че човек може да издържи деветнадесет часа, без да пие. След двадесетия час очите се изпълват със светлина и краят започва: ходът на жаждата е светкавичен.

Ала този североизточен вятър, този неестествен вятър, който ни измама, който противно на всяко предвиждане ни закова на това плато, той без друго продължава живота ни сега. Но какъв ли срок ще ни отряди той, докато дойде часът на първите светлини?

И така, аз тръгвам, но струва ми се, че тръгвам с малка лодка из океана.

И все пак благодарение на зората декорът не ми се вижда толкова погребален. И отначало тръгвам като безделник, с ръце в джобовете. Снощи ние сложихме примки над няколко загадъчни дупки и сега в мене се пробужда браконьерът. Ще отида най-първо да проверя примките: те са празни.

Значи, няма да пия кръв. Да си кажа право, не бях се и надявал.

Но ако почти никак не съм разочарован, любопитството ми е раздразнено. От какво живеят тия животни в пустинята? Това несъмнено са фенеки, или пясъчни лисици, дребни месоядни животни, дебели като питомни зайци и украсени с грамадни уши. Не устоявам на желанието си и проследявам дирите на едно от тях. Те ме завеждат към тясна пясъчна река, дето стъпките са отпечатани ясно. Възхищавам се от хубавата диря — като клонче, образувана ветрилообразно от трите пръста. Представям си този приятел как ситни кротичко призори и ближе росата по камъните. Тук следите са раздалечени: моят фенек е тичал. Тук пък един другар е дошъл при него и те са вървели един до друг. Така, с някаква странна радост, аз присъствавам на тая утринна разходка. Мили ми са тия знаци на живота. И забравям донякъде, че съм жаден...

Най-сетне навлизам в килера на моите лисици. Той се показва тук, наравно с пясъка, на всеки стотина метра във вид на мъничко сухо дръвче, голямо колкото супник и със стъбла, отрупани с малки

златисти охлювчета. Призори фенекът отива да се снабди с храна. И аз се натъквам тук на една голяма естествена загадка.

Моят фенек не спира при всички дръвчета. Има някои отрупани с охлювчета, които той пренебрегва. Други обикаля с очевидно благоразумие. Има и трети, при които отива, но без да ги опустошава. Той взема от тях по две — три охлювчета и после сменя гостилницата.

Дали не иска да утоли глада си наведнъж, за да си достави по-дълбоко удоволствие през утринната разходка? Не вярвам. Тая игра съвпада с една необходима тактика. Ако фенекът се наситеше от плодовете на първото дръвче, на две-три яденета той би го оголил от неговия жив товар. И от дръвче на дръвче би унищожил по тоя начин своята кошарка. Ала фенекът се пази да не пречи на оплодяването. Не само че за едно ядене обикаля стотина от тия тъмни храстчета, но никога не взема два съседни охлюва от едно и също клонче. Всичко става така, като че той има съзнанието за опасността, на която би се изложил. Ако неблагоразумие се насити — не би имало охлюви. А ако няма охлюви, няма да има фенеци.

Следите ме завеждат до дупката. Фенекът е там и слуша несъмнено, изплашен от шума на стъпките ми. И аз му казвам: „Мое малко лисиче, аз съм пропаднал човек, но любопитно е, че това не ми пречи да се интересувам от твоя нрав...“

И оставам там да мечтая, и струва ми се, че човек се приспособява към всичко. Мисълта, че ще умре може би след тридесет години, не похабява радостта на човека. Тридесет години, три дни... това е въпрос само на перспектива.

Но трябва да се забравят някои образи...

Сега аз продължавам пътя си и заедно с умората нещо в мене се преобразява. Ако още няма миражи, аз ги измислям...

— Хей!

Дигнах ръце и извиках, но тоя човек, който ми махаше там, беше една черна скала. Всичко вече оживява в пустинята. Искях да събудя тоя заспал бедуин, а той се превърна в дънер на черно дърво. В дънер на дърво? Присъствието на дърво ме изненадва и аз се навеждам. Искам да дигна едно счупено клонче: то е от мрамор! Изправям се и оглеждам наоколо си: съзирам и други черни мрамори. Една предисторична гора е постлала земята със своите начупени стволоче. Тя се е срутила като катедрала преди сто хиляди години при някой

ураган от сътворението на света. И вековете дотъркаляха до мене тия късове от гигантски колони, изтласкани като парчета стомана, вкаменени, превърнати в стъкло с мастилен цвят. Още различавам възлите на клонките, извивките на живота, броя на кръговете на стъблата. Тая гора, преизпълнена с птички и музика, е била поразена от проклетие и превърната в сол. И аз чувствавам, че тая гледка ми е враждебна. По-черни от желязната броня на хълмовете, тия тържествени останки тук не ме щат. Какво търся аз — жив, посред тия неуязвими мрамори? Аз, загиващ човек, чието тяло ще изтлее, какво ще правя аз тук във вечността?

От вчера съм извървял вече близо осемдесет километра. Тоя шемет без друго е от жаждата. Или от слънцето. То блести върху тия стволове, които като че са покрити със замръзнало масло. То блести над тая всемирна черупка. Тук няма вече ни пясък, ни лисици. Има само една безпределна наковалня. И аз вървя върху тая наковалня. И усещам в главата си как кънти слънцето. Ах, там!...

— Хей! Хей!

— Нищо няма там, не се вълнувай, това е бълнуване. Говоря така сам на себе си, защото трябва да призова разума си. Толкова ми е трудно да отрека това, което виждам. Толкова ми е трудно да не отърча към оня керван, който върви... хей там... виждаш ли!...

— Глупак, ти знаеш, че сам си ги измисляш... — Тогава нищо в света не е истинско...

Нищо не е истинско, освен оня кръст на двадесет километра оттук, върху хълма там. Онзи кръст или фар...

Но морето не е нататък. Тогава, значи, е кръст. Цяла нощ проучвах картата. Работата ми беше безполезна, защото не знаех местонахождението си. Но аз се навеждах над всички знакове, които ми сочеха присъствие на човек. И на едно място намерих малко кръгче и отгоре му подобен кръст. Видях обяснението: „Църковно учреждение“. До кръста видях черна точка. Потърсих обяснението и прочетох: „Непресъхващ кладенец“. Нещо ме удари в сърцето и аз прочетох високо:

— Непресъхващ кладенец... Непресъхващ кладенец!... Непресъхващ кладенец...

Какво струва Али-Баба с всичките си съкровища в сравнение с един непресъхващ кладенец?... Малко по-далеч забелязах два бели

кръга. Прочетох в обясненията: „Пресъхващ кладенец“. Това не беше толкова хубаво. После около всичко това нямаше вече нищо. Нищо.

Ето го моето църковно учреждение! Монасите са издигнали голям кръст на хълма, за да призовават изпадналите в беда! Аз трябва само да се упътя към него. Трябва само да отърча при тия доминиканци...

— Но в Либия има само коптски манастири...

— ... При тия ученолюбиви доминиканци. Те имат хубава, хладна готварница с червени плочки, а в двора — чудесна ръждясала помпа, вие се досещате, нали... под ръждясалата помпа е непресъхващият кладенец! Ах! Какъв празник ще бъде, когато отида да позвъня на вратата, когато дръпна връвта на голямата камбана...

— Глупак, ти описваш къща в Прованс, но там няма никакви камбани.

— ... Когато дръпна връвта на голямата камбана! Вратарят ще дигне ръка към небето и ще ми извика: „Вие сте божи пратеник!“ — и ще призове всички монаси. И те ще се разтичат. И ще ме посрещнат празнично като някое бедно дете. Ще ме избутат към готварницата.

И ще ми кажат: „Един миг, само един миг, синко... ще отърчим до непресъхващия кладенец...“

И аз ще потрепера от щастие...

Но не, аз няма да плача поради единствената причина, че кръста върху хълма вече го няма.

Обещанията на запад са само измамни. Завих право към север.

Север поне е изпълнен с песента на морето.

Ах, щом прехвърля тоя гребен, и кръгозорът се разгръща. Ето най-хубавото селище в света.

— Ти знаеш много добре, че това е мираж...

Знам много добре, че е мираж. Мене не могат ме излъга! Но ако ми се ще да се унасям в миражи? Ако ми се ще да се надявам? Ако ми се ще да харесвам тоя назъбен и цял огрян от слънцето град? Ако ми се ще да вървя все направо, с леки стъпки, тъй като не усещам вече умората си, тъй като съм щастлив... Прево и револверът му, оставете ме да се смея! Предпочитам моето опиянение. Пиян съм! Умирам от жажда!

Здрачът ме изтрезни. Изведнъж се спрях уплашен, че съм отишъл толкова далеч. В здрач миражът умира. Кръгозорът се

разсъблича от великолепието си, изчезват дворците, свещенослужителските дрехи. Сега е вече кръгозор на пустиня.

— Напразно беше всичко! Нощта ще те заvari, ще трябва да чакаш да съмне, а утре дирите ти ще се заличат и съвсем ще се загубиш...

— Тогава ще продължа да вървя право пред себе си... Каква полза да се връщам? Не ща вече да вземам внезапни решения, когато може би ще разтворя, когато ще разтворя ръце към морето...

— Де си видял морето? Ти няма да го достигнеш. Навярно триста километра те делят от него. А Прево бди до „Самум“! И може би го е забелязал някой керван...

Да, аз ще се връщам, но първо ще призова хората:

— Хей!

Тая планета, господи, нали уж е обитаема...

— Хей! Хора!...

Пресипвам. Нямам вече глас. Чувствувам, че съм смешен, като викам тъй... И още веднъж извиквам:

— Хора!...

Звукът излиза надут и превзет.

И аз се връщам.

След два часа ход съзирам пламъците, насочени към небето от Прево, който се е уплашил, че съм се загубил. Ах!... Това ми е безразлично!...

Още един час ход... Още петдесет метра... Още сто метра. Още петдесет.

— Ах!

Спирам изумен. Буйна радост залива сърцето ми и аз едва я сдържам. Осветен от жарта, Прево разговаря с двама араби, облежнати на мотора. Той не ме е още съзрял. Той е твърде зает със своята собствена радост. Ах, ако бях чакал тук като него... щях да бъда вече спасен! Викам весело:

— Хей!

Двамата бедуини скачат и ме гледат. Прево ги оставя и тръгва сам насреща ми. Разтварям ръце. Прево ме хваща за лакътя — сигурно съм щял да падна? Казвам му:

— Е, най-сетне, нареди се!

— Кое?

— Арабите!

— Кои араби?

— Ами тия, дето са при вас!...

Прево ме гледа странно и аз имам чувството, че въпреки волята си ми доверява една тежка тайна:

— Няма никакви араби.

Тоя път без друго ще заплача.

6.

Само деветнадесет часа могъл да изтърпи човек без вода — а от снощи какво сме пили ние? Няколко капки роса призори! Но североизточният вятър продължава да духа и забавя малко нашето изсушаване. Тая завеса благоприятствува образуването в небето на високи облаци. Ах! Ако те можеха да се отклонят към нас, ако можеше да завали! Но в пустинята никога не вали.

— Прево, да разрежем на триъгълници един от парашутите... Ще закрепим тия платна с камъни върху земята. И ако вятърът не се промени, на разсъмване, като изцедим платната, ще налеем събраната роса в един от бензиновите резервоари.

Наредихме шест бели платна под звездите. Прево приспособи един от резервоарите. Трябваше само да дочакаме зората.

Между останките Прево намери по чудо един портокал. Разделихме си го. Развълнувах се много, макар че то е толкова нищожно, когато ни трябват двадесет литра вода.

Легнал до нашия нощен огън, гледам тоя лъчезарен плод и си казвам: „Хората не знаят какво значи един портокал...“ И още: „Ние сме осъдени, но още веднъж тая увереност не ме лишава от удоволствието ми. Тоя портокал, който стискам в ръка, ми носи една от най-големите радости в моя живот...“ Изтягам се по гръб, смуча плода, броя падащите звезди. Ето че за минута съм безпределно щастлив. И пак си казвам: „Светът, по реда на който живеем, може да се проумее само ако включиш себе си в него.“ Едва днес разбирам пурата и чашата ром на осъдения на смърт^[1]. Аз не проумявах как може той да приеме такова жалко нещо. А той все пак намира в него голямо удоволствие. Мислят, че е смел, ако се е усмихнал. Но той се е усмихнал, защото ще пие ром. Не знаят, че е променил перспективата и че от тоя последен половин час е направил цял човешки живот.

Събрахме огромно количество вода: може би два литра. Свърши се с жаждата! Спасени сме, ще можем да прием!

Гребвам от резервоара с калаената си чашка, но тая вода е зеленикаво жълта и още от първата глътка вкусът ѝ е ужасен, че

въпреки жаждата, която ме мъчи, поемам си дъха, преди да я глътна. А бих пил и кал, но този вкус на отровен метал е по-силен от жаждата ми.

Гледам Прево, който се върти в кръг с очи към земята, като че внимателно търси нещо. Внезапно той се навежда и почва да повръща, без да престане да се върти. След половин минута иде моят ред. Хващат ме такива гърчения, че коленичвам и забивам пръсти в пясъка. Ние не си говорим и четвърт час все така се гърчим, без да повръщаме друго, освен малко жлъчка.

Свърши. Усещам само едно слабо подигане. Но ние загубихме последната си надежда. Не знам дали нашият неуспех се дължи на боята на парашута или на въгления тетрахлорур, с който се окислява резервоарът. Трябваше да имаме друг съд или други платна.

Тогава да бързаме! Съмва се! На път! Да бягаме от това проклето плато и да вървим бързо, право пред себе си, докато паднем.

Аз следвам примера на Гийоме в Андите: от вчера много мисля за него. Нарушавам изричното нареждане, което е да оставаме при разрушения самолет. Тук вече няма да ни търсят.

Още веднъж проумяваме, че не ние сме изпаднали в бедствие. Изпадналите в бедствие са ония, които чакат! Ония, които нашето мълчание заплашва. Ония, които са разкъсвани вече от чудовищна грешка. Не може да не тичаме към тях. Гийоме също, когато се върна от Андите, ми разказа, че и той е тичал към изпадналите в бедствие! Това е всемирна истина.

— Ако бях сам в света — казва ми Прево, — бих легнал тука.

И ние вървим право пред себе си — на изток — североизток. Ако сме прелетели Нил, сега с всяка стъпка затъваме все по-дълбоко в арабската пустиня.

Не си спомням нищо повече от този ден. Спомням си само, че бързах. Бързах не зная към що — към моята гибел. Спомням си също, че вървах с очи към земята, тъй като ми се беше втръснало от миражи. От време на време поправяхме по компаса посоката си. Понякога също се изтягахме малко, за да поотдъхнем. Някъде хвърлих мушамата си, която пазех през нощта. Нищо повече не зная. Спомените ми се свързват само с вечерния хлад. Аз бях също като пясъка и всичко в мене самия бе заличено.

По залез-слънце решаваме да стануваме. Знаем много добре, че трябва още да вървим: тая нощ без вода ще ни доубие. Ала ние носим

с нас платната от парашута. Ако отровата не е от боята, възможно е утре заран да пием. Трябва да разстелем още един път под звездите нашите мрежи за роса.

Ала на север небето тази вечер е чисто от облаци. Ала вятърът е решил да промени дъха си. Променил е и посоката си. Вече ни лъха горещият дъх на пустинята. Това е пробуждането на дивия звяр! Усещам го как ни ближе ръцете и лицето...

Ако вървя още, не ще изтрая и десет километра. За три дни, без да пия, извървял съм повече от сто и осемдесет...

Но тъкмо когато ще спираме, Прево казва:

— Кълна ви се, че това е езеро...

— Вие сте полудели!

— По това време в здрача може ли да бъде мираж? Не отговарям нищо. Отдавна вече отказвам да вярвам на очите си. Може би това не е мираж, но тогава е измислица на нашата лудост. Как може Прево да вярва? Прево упорствува:

— То е на двадесетина минути оттук, ще ида да видя...

Това твърдоглавие ме раздрава:

— Идете да видите, идете да подишате въздух... това е отлично за здравето. Но ако това ваше езеро съществува — да знаете, че е солено. Солено или не, то е дяволско. А свръх всичко не съществува.

С втречени очи Прево вече се отдалечава. Аз ги зная — тия властни привличания! И мисля: „Има такива лунатици, които отиват да се хвърлят право под локомотивите.“ Зная, че Прево няма да се върне. Това замайване от пустинята ще го обсеби и той не ще може да завие обратно. И ще падне малко по-далеч. И ще умрем — и той, и аз. И всичко това има толкова малко значение!...

Не ми се харесва много това равнодушие, което ме обзема. Полуудавен, веднъж усещах същото спокойствие. Но сега го използвам, за да напиша едно предсмъртно писмо, легнал по корем върху камъните. Писмото ми е много хубаво. Много достойно. В него щедро раздавам мъдри съвети. Усещам, препрочитайки го, едно смъртно суетно удоволствие. Ще кажат за него: „Ето едно великолепно предсмъртно писмо! Колко жалко, че е умрял!“

Бих искал също да разбера до какво състояние съм стигнал. Опитвам се да произведа плюнка: от колко часа никак не съм плюл? Нямам вече плюнка. Ако държа устата си затворена — нещо лепкаво

запечатва устните ми. То изсхва и образува отвън корава ивица. Все пак успявам да гълтам. И очите ми съвсем не са още изпълнени с блясъци. Когато ми се яви това лъчезарно зрелище — ще ми останат още само два часа.

Мръкна. Луната е наедряла от оная нощ. Прево не се връща. Изтегнат по гръб, разбирам как очевидните неща се налагат. Мярка ми се някаква стара представа. Мъча се да я определя. Аз съм... Аз съм... Аз съм на параход! Отивам в Южна Америка, бях се прострял така върху най-горната палуба. Върхът на мачтата се разхождаше бавно надлъж и нашир посред звездите. Тук липсва мачта, но при все това аз съм на кораб и плувам към някаква цел, която не зависи от моите усилия. Търговци на роби са ме хвърлили вързан върху някакъв кораб.

Мисля за Прево, който не се връща. Ни веднъж не го чух да се оплаква. Това е много добре. Непоносимо ми е да слушам хленчене. Прево е мъж.

А! Ето че маха с лампата си на петстотин метра от мене! Той е загубил дирите си! Аз нямам лампа да му отговоря, ставам, викам, но той не чува...

Втора лампа светва на двеста метра от неговата, трета лампа. Господи, това са група хора, които ме търсят!

Викам:

— Хей!

Но те не ме чуват.

Трите лампи продължават да ме зоват.

Тая вечер не съм луд. Чувствувам се добре. Спокоен съм. Гледам внимателно. Има три лампи на петстотин метра.

— Хей!

Но хората все така не ме чуват.

Тогава ме обзема кратка тревога. Единичната, която изпитах. Ах! Аз още мога да тичам: „Чакайте... Чакайте...“ Те ще се върнат обратно! Те ще се отдалечат, ще търсят другаде, а аз ще падна! Ще падна до прага на живота точно когато се разтваряха прегръдки, за да ме посрещнат!...

— Хей! Хей!

— Хей!

Те ме чуват. Аз се задъхвам, задъхвам се, но пак тичам. Тичам по посока на гласа: „Хей!“, съзирам Прево и падам.

— Ах! Като видях всички тия лампи!...

— Какви лампи?

Това е вярно, той е сам.

Тоя път не изпитвам никакво отчаяние, а само глух гняв.

— Ами вашето езеро?

— Колкото по се приближавах, то се отдалечаваше. Вървах към него половин час. След половин час беше все още много далеч. Но сега съм уверен, че това е езеро...

— Вие сте луд, съвсем луд. Ах! Защо направихте това... Защо?

Какво е направил? Защо го е направил? Иде ми да се разплача от възмущение, а не зная защо съм възмутен. И Прево, задъхан, ми обяснява:

— Тъй ми се искаше да намеря нещо за пиене... Устните ви са толкова побелели!

Ах! Гневът ми се стопява... Прокарвам ръка по челото си, като че се пробуждам, и усещам, че ми е тъжно. И кротко казвам:

— Видях, както виждам вас, видях ясно, без каквато и да е възможна грешка, три светлинки... Казвам ви, че ги видях, Прево!

Прево изпърво мълчи.

— Ех — признава той най-сетне, — тогава сме зле.

Земята бързо лъчеизпуска в тоя въздух без водни пари. Вече е твърде студено. Аз ставам и вървя. Но скоро ме обзема непосилно треперене. Кръвта ми, останала без влага, се движи много лошо и леден студ ме пронизва, който не е само студ от нощта. Челюстите ми тракат и цялото ми тяло подскача. Не мога вече да си служа с електрическата лампичка — дотолкова трепери ръката ми. Никога не съм бил много чувствителен към студ, а сега ще умра от студ — каква странна последица на жаждата!

Изпуснал съм някъде мушамата си, уморен да я нося в жегата. А вятърът постепенно става все по-лош. И аз откривам, че в пустинята няма никакъв заслон. Пустинята е гладка като мрамор. Денем тя не дава никакви сенки, нощем те оставя гол срещу вятъра. Ни едно дърво, ни един плет, ни един камък, който би ме подслонил. Вятърът ме напада като конница в открита местност. Въртя се на колело, за да избягам от него. Лягам, ставам. Легнал или прав, аз съм изложен на тоя леден камшик. Не мога да тичам, нямам вече сили, не мога да избягам от убийците и коленича пред сабята им, скрил глава в ръцете си.

Малко по-късно си давам сметка; ставам и тръгвам право пред себе си, все така треперещ! Къде съм? А! Току — що тръгнах, чух Прево! Неговият зов ме събуди...

Отивам към него, все така раздрусан от това треперене, от това хълцане на цялото тяло. И си казвам: „Това не е от студ. То е друго нещо. Това е краят.“ Останал съм вече съвсем без влага. Толкова много вървах вчера и вчера, когато обикалях сам.

Мъчно ми е да свърша от студ. Предпочитам своите вътрешни миражи. Оня кръст, арабите, лампите. Най-после това почваше да ме интересува. Не обичам да ме шибва камшик — като роб...

Ето че пак коленичих.

Ние носехме малка аптечка. Сто грама чист етер, сто грама спирт 90% и шишенце йод. Опитвам се да изпия две — три глътки етер. Също като че гълтам ножове. После малко спирт, ала той ми свива гърлото.

Издълбавам яма в пясъка, лягам в нея и се покривам с пясък. Само лицето ми се показва отгоре. Прево намира няколко клончета и запалва огън, но пламъците скоро изгасват. Прево не ще да се зарови в пясъка. Предпочита да тропа с нозе. Той греша.

Гърлото ми е все така свито, това е лош признак, ала все пак се усещам по-добре. Усещам се спокоен. Усещам се спокоен — оставил всяка надежда зад себе си. Против волята си пътувам, свързан от търговци на роби, върху палубата на моя кораб, легнал под звездите. Но може би не съм толкова злочест...

Щом не мърдам, не усещам студ. И тогава забравям тялото си, заспало под пясъка. Няма да мърдам и няма вече да страдам. А пък и в действителност човек не страда много... Зад всички тия мъки е оркестрацията на умората и безпаметството. И всичко се превръща в книга с картини, във вълшебна, малко жестока приказка... Току — що вятърът ме гонеше подобно дивеч и за да се отърва от него, въртах се на колело като животно. Сетне мъчно дишах: едно коляно натискаше гърдите ми. Едно коляно. И аз се бяхтех срещу тежестта на ангела. Никога не съм бил сам в пустинята. Сега, когато не вярвам вече на всичко, което ме заобикаля, съсредоточавам се в себе си, притварям очи и не мърдам ресници. Пороят от видения ме отнася — аз чувствавам това — към един спокоен сън: реките се успокояват в гъстотата на морето.

Сбогом на всички, които обичах. Не съм аз виновен, че човешкото тяло не може да изтрае три дни без вода. Не вярвах, че дотолкова съм зависел от кладенците. Не подозирах, че толкова кратка е моята самостоятелност. Смятат, че човекът може да върви право пред себе си. Смятат, че човекът е свободен... Не виждат въжето, което го държи вързан за кладенеца, държи го вързан като пъпната връв за корема на земята. Направи ли крачка повече — умира.

С изключение на вашето страдание аз не жала за нищо. В края на краищата моят дял беше добрият дял. Ако се върна в живота, ще почна пак същото. Мене ми е необходимо да живея. В градовете няма вече човешки живот.

Не е въпрос тук за въздухоплаване. Самолетът не е цел, той е средство. Човек не излага живота си заради самолета. Също така селянинът не оре заради плуга си. Но чрез самолета човек напуска градовете и техните счетоводства и се възвръща към истината на селянина.

Работиш човешка работа и имаш човешки грижи. Във връзка си с вятъра, със звездите, с нощта, с пясъка, с морето. Искаш да надхитриш природните сили. Очакваш зората, както градинарят очаква пролетта. Очакваш приземяването като обетована земя и търсиш своята истина между звездите.

Няма да се окайвам. От три дни вървах, бях жаден, вирах се за дири по пясъка, влагах надеждата си в росата. Искях да се присъединя съм съществата от моята порода, за които бях забравил къде точно живеят на земята. Тия неща са грижи за живите хора. Не мога да не сметна, че те са по-важни, отколкото изборът вечер на някое нощно заведение.

Не проумявам вече тия човешки множества в извънградските влакове, тия хора, които мислят, че са хора, но които всъщност поради някакъв гнет, който те не чувствуват, са се ограничили като мравките да бъдат само това, за което ги използват. С какво запълват, когато са свободни, незначителните си, безсмислени неделни дни?

Веднъж в Русия чух Моцарт, изпълняван в една фабрика. Писах за това. Получих двеста оскърбителни писма. Не се сърдя на ония, които предпочитат мученето. Те нямат понятие от друга песен. Сърдя се на съдържателя на заведенията за мучене. Не обичам да се похабяват хората.

Аз съм щастлив от своя занаят. Чувствувам летището така, както селянинът нивата си. В извънградските влакове чувствувам агонията си съвсем иначе — не както тук! Тук в края на краищата — какъв блясък!...

Не съжалявам за нищо. Играх, загубих. Това е в реда на занаята ми. Ала все пак дишах морския вятър.

Който веднъж е вкусил тая храна — не може да я забрави. Не е ли така, другари? И не е въпросът да живееш опасен живот. Тая формула е много превзета. Бикоборците почти никак не ми харесват. Но опасността обичам аз. Аз знам какво обичам. То е — животът.

Струва ми се, че небето почва да побелява? Изваждам едната си ръка от пясъка. Наблизо е постлано едно платно, пипам го, но то е сухо. Да почакаме още. Росата пада призори. Ала зората се явява, без да намокри платната. Тогава моите размисли се замъгляват и аз се чувам, като си говоря сам:

— Има едно изсушено сърце... едно изсушено сърце... едно изсушено сърце, което съвсем не може да роди сълзи!...

— Да вървим, Прево! Гърлата ни не са се още запушили: трябва да вървим.

[1] Във Франция, преди да отведат осъдения на смърт към гилотината, предлагат му пура и голяма чаша ром. — Б.пр. ↑

7.

Той духа — тоя западен вятър, който за деветнадесет часа изсушава човека. Моят хранопровод не е още запушен, но е твърд и ме боли. Усещам вече нещо, което стърже вътре. Скоро ще почне оная кашлица, която са ми описвали и която очаквам. Езикът почва да ми пречи. Но най-важното е, че виждам вече блестящи точки. Когато те се превърнат в пламъци, ще легна.

Вървим бързо. Използуваме хладината на съзоряването. Знаем много добре, че под силното слънце, както се казва, ние не ще можем вече да вървим. Под силното слънце...

Ние нямаме право да се потим. Нито дори да чакаме. Тая хладина е хладина със само осемнадесет на сто влага. Тоя вятър иде от пустинята. И кръвта ни се изпарява под тая коварна и нежна милувка.

Първия ден хапнахме малко грозде. От три дни — половин портокал и половин кифла. С каква плюнка бихме могли да сдъвчем храната си? Ала не изпитвам никакъв глад, изпитвам само жажда. И струва ми се, че отсега нататък усещам вече не толкова жажда, а последиците от жаждата. Закоравяло гърло. Език от гипс. Стържене и ужасен вкус в устата. Тия усещания са нови за мене. Водата без друго би ги излекувала, ала аз нямам никакви спомени, свързани с тоя лек. Все повече и повече жаждата се превръща в болест — и все по-малко и по-малко тя е вече желание.

Струва ми се, че чувствавам вече кладенците и плодовете като мъчителни видения. Забравям лъчезарността на портокала, както, струва ми се, съм забравил онова, което обичам. Забравям може би вече всичко.

Седнахме, но трябва пак да тръгваме. Отказваме се от дълги преходи. След петстотин метра ход падаме от умора. И изтягайки се, аз чувствавам голяма радост. Но трябва отново да се тръгва.

Гледката се променя. Камъните изчезват.

Сега вървим по пясък. Пред нас на два километра има дюни. По тия дюни — петна от ниски храсти. Предпочитам пясъка пред

стоманената броня. Това е жълтата пустиня. Това е Сахара. Струва ми се, че я познавам...

Сега вече не можем да издържим повече от двеста метра.

— Все пак ще вървим поне до ония храсталаци. Това е последният предел. След осем дни, когато ще минем с кола обратно по следите си, за да търсим „Самум“, ще установим, че тоя последен опит е бил от осемдесет километра. Аз, значи, съм извървял вече повече от двеста. Как бих могъл да продължавам?

Вчера вървах без надежда. Днес тия думи са загубили смисъла си. Днес вървим, за да вървим. Както навярно воловете на оран. Вчера мечтаех за рай от портокалови дръвчета. Ала днес за мене няма вече рай. Не вярвам вече, че съществуват портокали.

Не съзирам вече нищо в себе си, освен едно голямо изсушаване на сърцето. Ще падна, но не усещам отчаяние. Не чувствавам дори скръб. Съжалявам за това: скръбта би била сладостна като вода. Човек има състрадание към себе си и сам се жали като приятел. Ала аз вече нямам приятел в света.

Когато ме намерят с изгорели очи, ще си представят, че много съм призовавал и много съм се мъчил. Ала устремите, ала съжаленията, ала нежните страдания — това все пак са богатства. А аз вече нямам богатства. Свежите девойки във вечерта на първото им влюбване изпитват тъга и плачат. Тъгата е сплетена с трепетите на живота. А аз нямам вече тъга...

Пустинята — това съм аз. Аз нямам вече плюнка, но нямам също и сладостните видения, за които бих могъл да стена. Слънцето пресуши в мене извора на сълзите.

И при все това какво става? Лъх на надежда премина над мене като засилващ се вятър над море. Какъв знак разтревожи инстинкта ми, преди да стигне до съзнанието ми? Нищо не се е променило и все пак всичко се промени. Тая пясъчна покривка, тия могили, тия леки петна от зеленина не са вече пейзаж, а сцена. Сцена, още празна, но съвсем приготвена. Поглеждам Прево. Той е обзет от същото внезапно учудване, но и той като мене не проумява това, което изпитва.

Кълна ви се, че нещо ще се случи... Кълна ви се, че пустинята е оживена. Кълна ви се, че тая празнота и това мълчание са потрещени, отколкото някоя безредица на обществено място...

Ние сме спасени — по пясъка има следи!...

Ах, ние бяхме изгубили дирята на човешкия род, бяхме се откъснали от племето, бяхме останали сами в света, забравени от световното човешко движение, и ето че сега откриваме — отпечатани в пясъка — чудодейните нозе на човека.

— Тук, Прево, двама души са се разделили...

— Тук една камила е коленичила...

— Тук...

И все пак ние съвсем не сме още спасени. Чакането не ще ни помогне. След няколко часа не ще могат вече да ни спасят. Почне ли веднъж ходът на жаждата — той е твърде кратък. И гърлата ни...

Но аз вярвам в тоя керван, който се клатушка нейде из пустинята.

Ние продължихме да вървим и изведнъж чух кукуригане на петел. Гийоме ми бе разправял: „Към края вече — чувах сред Андите да пеят петли. Чувах също и влакове...“

В същото време, когато чувам петела, спомням си тоя разказ и си казвам: „Първи очите ми ме измамиха. Без друго това е последица от жаждата. Ушите ми по-дълго удържаха...“ Ала Прево ме хваща за ръката:

— Чухте ли?

— Какво?

— Петела!

— Тогава... Тогава...

Тогава, глупако, несъмнено това е животът...

Имах последна халюцинация: три кучета, които вървят едно след друго. Прево, който също гледаше, не е видял нищо. Но ние и двамата протягаме ръце към тоя бедуин. И двамата се мъчим да извикаме към него с последните сили на гърдите си. И двамата се смеем от щастие!...

Ала нашите гласове не стигат и до тридесет метра. Нашите гласни струни са вече изсушени. Ние си говорим съвсем тихо един на друг и дори не сме забелязали това.

Но ето че бедуинът и камилата му, които се показаха зад могилата, сега бавно — бавно се отдалечават. Може би тоя човек е сам. Някой жесток демон ни го показва и пак го дръпва...

А ние не можем вече да тичаме!

Друг един арабин се показва в профил върху дюната. Ние викаме, но съвсем тихо. Почваме да махаме ръце и имаме чувството, че

изпълваме небето с огромни знаци. Но бедуинът продължава да гледа все надясно...

Ала ето че полека той се завърта примамен на четвърт кръг. В същата секунда, когато се обърне с лице — всичко ще се изпълни. В същата секунда, когато погледне към нас, той ще заличи у нас жаждата, смъртта и миражите. Той се изви на една четвърт — и това вече променя света. Само чрез едно движение на снагата си, само чрез едно извързване на погледа си — той твори живот и ми се струва приличен на бог...

Това е чудо... Той върви към нас по пясъка, като бог по морето...

Арабинът само ни погледна. Той натисна с ръце раменете ни и ние му се подчинихме. Ние се простряхме на земята. Тук вече няма нито раси, ни езици, ни различия... Има само тоя беден пустинен скитник, който сложи върху раменете ни ръце на архангел.

Ние чакахме, опрели чело в пясъка. И сега, легнали по корем, с глава в съда за вода, ние пием като волове. Бедуинът се уплашва и непрекъснато ни възпира. Но щом ни пусне, ние отново потапяме цялото си лице във водата.

Вода!

Вода, ти нямаш ни вкус, ни цвят, нито мирис, човек не може да те опише, само те вкусва, без да те проумява. Ти не си необходимост за живота: ти си самият живот. Ти ни произпълваш с удоволствие, което не се обяснява чрез чувствата. С тебе влизат в нас всички сили, от които сме се отказали. Чрез твоята милост в нас бликват всички пресъхнали извори на сърцата ни.

Ти си най-голямото богатство, което съществува в света, и ти си също най-нежното нещо, ти — толкова чиста в лоното на земята. Човек може да умре до един извор с магнезиева вода. Може да умре на две крачки от езеро със солена вода. Може да умре въпреки два литра роса, които съдържат може би някакви соли. Ти съвсем не търпиш примес, не понасяш промените, ти си боязливо божество...

Но ти разливаш в нас щастие, което е безпределно просто.

Колкото за тебе, който ни спаси, ти, Либийски бедуин, ти все пак ще се заличиш завинаги от паметта ми. Аз никога не ще мога да си припомня лицето ти. Но ти си човекът и аз те виждам в образа на всички хора заедно. Ти никога не беше ни виждал и вече ни позна. Ти

си многообичаният брат. И аз, от своя страна, ще те позная във всички човеци.

Ти се яви пред мене, осиян от благородство и доброжелателство, велик господар, който разполага с могъществото да дава вода. Всичките ми приятели, всичките ми врагове вървят към мене, vyplътени в теб, и аз нямам вече ни един враг в света.

VIII

XOPATA

1.

За лишен път аз се приближих до една истина, която не можах да разбера. Мислех, че съм загубен, мислех, че съм стигнал до дъното на отчаянието, но щом се примирих с това, познах спокойствието. Изглежда, че в такива часове човек открива сам себе си и става свой собствен приятел. Нищо вече не може да се сравни с това чувство на пълнота, което задоволява в нас не знам каква съществена потребност, не проумявана от самите нас. Предполагам, че Бонафус, който се съсипваше да гони ветрищата, е познал това ясно спокойствие. Гийоме също в своя сняг. Как бих могъл аз да забравя, че заровен до тила в пясъка и задущаван бавно от жаждата, усещах толкова топлина в сърцето си под моята звездна наметка?

Как да насърчим в себе си подобно освобождение? Известно е, че всичко в човека е противоречиво. Осигуряват хляба на някого, за да може да твори, а той заспива, победоносният завоевател се отпуска, великодушният, ако забогатее, става скъперник. Какво значение имат за нас политическите учения, които мислят, че просветяват хората, щом преди всичко не знаем какъв вид човек биха създали. Какъв човек ще се роди? Ние не сме добитъци за угояване и появата на един беден Паскал струва много повече, отколкото раждането на някои безименни успели хора.

Ние не можем да предвиждаме същественото. Всеки от нас е познал най-горещи радости, когато нищо не му е подсказвало това. Те са ни оставили такава тъга по тях, че ние тъгуваме дори за злочестините, ако злочестините са ни позволили да изпитаме такива радости. Срещайки се отново с другарите, всички ние сме изпитвали очарованието дори и на лошите спомени.

Какво знаем ние, освен че има неизвестни условия, които ни оплодяват? Къде се намира истината на човека?

Истината съвсем не е онова, което се доказва. Ако на тая почва, а не на друга портокаловите дървета пускат яки корени и се отрупват с плодове, тая именно почва е истината за портокаловите дървета. Ако тая вяра или тая култура, ако тоя мащаб на стойностите, ако тоя вид

дейност, а не други дават на човека тая пълнота и правят от него благородника, който сам не е подозирал, че е, то значи, че тоя мащаб, тая култура, тоя вид дейност са истината за човека. Логиката? Нека тя сама се оправя, за да даде сметка на живота.

В тая книга споменах неколцина от ония, които като че се подчиняваха на някакво върховно призвание, които биха избрали пустинята или въздушната линия, както други биха избрали манастир; но аз бих изменил на целта си, ако помислите, че искам да ви накарам да се възхищавате най-първо от хората. Онова, което преди всичко заслужава възхищение, то е почвата, която е създала хората.

Призванията несъмнено играят известна роля. Някои се затварят в своите дюкяни. Други неотклонно следват пътя си в необходимата посока: още в историята на детството им се намира зърното на техните устремии, които ще обяснят по-късно тяхната съдба. Ала историята, четена след събитията, мами. Ние намираме тия устремии почти във всички. Ние всички познаваме дребни търговци, които в някоя нощ на корабокрушение или пожар се издигат по-горе от себе си. Те съвсем не се лъжат относно качеството на тяхната пълнота: тоя пожар ще остане паметна нощ в техния живот. Но поради липса на нови случаи, поради липса на благоприятна почва, поради липса на строга вяра те отново заспиват, без да са повярвали в собственото си величие. Разбира се, призванията помагат на човека да се освободи, но еднакво необходимо е да се освободят самите призвания.

Нощи на полети, нощи в пустинята... това са редки случаи, които не са отредени всекиму. И все пак, когато обстоятелствата вдъхновяват, хората проявяват едни и същи потребности. Няма да се отклоня от сюжета си, ако разкажа за една нощ в Испания, която свръх всичко ме научи на нещо. Говорих премного само за неколцина — сега искам да говоря за всички.

Това беше на мадридския фронт, който посетих като репортьор. През оная вечер, в дъното на едно подземно убежище, бях на трапезата на един млад капитан.

2.

Разговаряхме, когато телефонът иззвъня. Почна дълъг разговор: отнасяше се за едно местно нападение, за което комунистическата партия съобщаваше заповедта — едно безразсъдно и отчаяно нападение, което трябваше да завземе в тая работническа окрайнина няколко къщи, превърнати в циментови укрепления. Капитанът сви рамене и се върна при нас: „Първите измежду нас — каза той, — които се покажат...“, след това тикна две чаши коняк към един сержант, който беше при нас, и към мене.

— Ти пръв ще излезеш, заедно с мене — каза той на сержанта. — Пий и върви да спиш.

Сержантът отиде да спи. Събрани около тая маса, ние сме десетина души, които трябва да бдят. В тая добре защитена стая, дето не се процежда никаква светлина, светлината е толкова остра, че аз замижавам. Преди пет минути надзърнах през една бойница. Подигайки парцала, който прикриваше отвора, съзрях, потънали в лунните лъчи, които лееха подземна светлина, развалините на къщи с привидения. Когато спуснах парцала, стори ми се, че изтривам лунния лъч като протекло дървено масло. И досега ми е пред очите картината на синьо-зеленикавите укрепления.

Несъмнено тия войници не ще се върнат вече, но те мълчат от стеснение. Това нападение е заповядано. Черпи се от един човешки запас. Черпи се от един хамбар с жито. Хвърлят се шепа зърна за посев.

И ние пием коняка си. От дясната ми страна играят партия шах. От лявата други се шегуват. Къде съм аз? Един полупиян човек влиза. Той глади четинестата си брада и върти към нас разнежени очи. Погледът му се плъзва върху коняка, извъръща се, насочва се отново към коняка, спира умоляващ върху капитана. Капитанът тихичко се смее. Обзет от надежда, човекът също се смее. Лек смях обхваща и останалите. Капитанът премества шишето, в погледа на човека пробягва отчаяние и така се разиграва една детинска игра, нещо като

мълчалив балет, който през гъстия цигарен дим, през умората на безсънната нощ и образа на близкото нападение става сякаш насън.

И ние играем, затворени на топло в дъното на нашия кораб, докато навън експлозиите се удвояват, прилични на удари от морски вълни.

Тия хора ей сега ще се изтръгнат от тяхната пот, от техния алкохол, от мръсотията, в която са чакали — и ще потънат в разлагащите води на бойната нощ. Чувствувам, че са съвсем близо до часа, който ще ги пречисти. Но те още танцуват, докато могат, балета на пияницата и на шишето. Те ще продължават, докато могат, играта на шах. Докато могат, продължават живота. Ала върху лавицата се мъдри един будилник и те са го нагласили да звъни. И той ще иззвъни. Тогава тия хора ще се изправят, ще се стегнат, ще закопчечат коланите. Капитанът ще откачи револвера си. Тогава пияницата ще изтрезнее. Тогава всички, без да бързат, ще поемат през коридора, който възлиза леко наклонен до един правоъгълник, син от лунния зрак. Те ще кажат нещо просто, например: „Мръсно нападение...“ или: „Студено е!“ И след това ще потънат...

Когато удари часът, аз присъствувах при събуждането на сержанта. Той спеше на железен креват в развалините на една изба. И аз го гледах как спи. Струваше ми се, че зная вкуса на този неизмъчван, толкова щастлив сън. Напомняше ми онова първо пътуване за Либия, през което Прево и аз, останали без вода и обречени, можахме, преди още да сме изпитали голяма жажда, да поспим веднъж, само веднъж, цели два часа. Заспивайки, аз имах чувството, че разполагам с удивителна сила: силата да отрека съществуващия свят. Собственик на едно тяло, което още ме оставяше на мира, щом захлупех лицето си в ръце, нищо вече не отличаваше тази моя нощ от една щастлива нощ.

Така сержантът спеше, свит на кълбо, неприличащ на човек, и когато тия, които дойдоха да го събудят, запалиха свещ и я сложиха в устата на едно шише, отначало не съзирах нищо, което да мърда в тая безформена купчина, освен грубите обуца. Грамадни, подковани обуца, обуца на надничар или пристанищен работник.

Тоя човек беше отрупан със сечива за работа, всичко по тялото му беше само сечива: патрондаши, револвери, кожени презрамки, колан. Той носеше самар, хамут, всички неща за впрягане на кон за

тежка работа. В дъното на някоя изба в Мароко човек често вижда воденични камъни теглени от слепи коне. Тук под трепетната и червеникава светлина на свещта също така събуждаха един сляп кон, за да върти своя воденичен камък.

— Ставай, сержант!

Той се размърда бавно, показвайки още съненото си лице и бърбрейки нещо. Но после отново се обърна към стената, не желаейки да се събужда, потъвайки наново в дълбочината на съня, както в покоя на майчината утроба, както в някакви дълбоки води, хващайки се е ръце, които отваряше и затваряше за не зная какви черни водорасли. Трябваше да му разтворим пръстите. Седнахме на леглото му, един от нас прокара леко ръката си под врата му и като се усмихна, подигна тая тежка глава. И това беше също както в приятна топлота на обор, когато, конете кротко се гаят по шиите. „Хе, другарю!“ Не съм виждал през живота си нищо по-нежно. Сержантът направи последно усилие, за да се възвърне в щастливите сънища, за да отрече нашия свят от динамит, изтощение и ледена нощ, но беше твърде късно. Нещо се налагаше, нещо, което идеше отвън. Така неделен ден училищният звънец събужда бавно наказаното дете. То е забравило чина, черната дъска и домашната работа, наложена за наказание. Напразно е сънувало, че играе в полето. Звънецът продължава да звъни и го връща неумолимо към несправедливостта на хората. Като това дете, сержантът малко по малко съживяваше изчерпаното си от умора тяло, това тяло, което той не желаше и което в студа на пробуждането щеше да узнае след малко неприятните болки в ставите, след това тежестта на хамута, след това тежкия път и смъртта. Не толкова смъртта, колкото тая лепкава кръв, в която човек потапя ръцете си, за да се подигне, това мъчно дишане, тоя мраз наоколо; не толкова смъртта, колкото неудобството да умираш. И като го гледах, аз мислех за отчаянието на собственото ми пробуждане, за онова обсебване отново от бремето на жаждата, на слънцето, на пясъка, за онова обсебване отново от бремето на живота, оня сън, който не човек избира.

Но ето че той вече се е изправил и ни гледа право в очите:

— Време ли е?

Сега се появява човекът. Сега вече той се изплъзва от предвижданията на логиката: сержантът се усмихваше! Но какво е това изкушение? Спомням си една нощ в Париж, дето Мермоз и аз,

празнувайки с неколцина приятели не помня каква годишнина, се намерихме призори пред един бар, отвратени, че толкова сме приказвали, че толкова много сме пили, че така безполезно се бяхме изморили. Но виждайки небето, което побеляваше, Мермоз изведнъж ми стисна ръката тъй силно, че усетих ноктите му.

— Видиш ли, по това време в Дакар...

По това време механиците търкат очите си и дръпват покривките от перките, по това време пилотът преглежда метеорологическите сведения, по това време земята е населена само с другари. Небето вече се обагряше, готвеше се един празник, но за другите, постилаха вече покривката за празненство, на което ние не ще бъдем поканени. Други ще вървят по късмета си...

— А тук каква мръсотия... — завърши Мермоз. А ти, сержант, на каква гощавка беше поканен ти, за която струваше да се умре?

Ти вече ми се беше доверил. Беше ми разказал своята повест: дребен счетоводител нейде из Барселона, ти редеше по-рано цифрите, без много да те занимават различните политически групи в отечеството ти. Но един твой другар се записа боец, след това друг, после трети и ти сам, изненадан от това, претърпя странна промяна: твоите занимания започнаха да ти се струват все по-нищожни. Твоите удоволствия, твоите грижи, твоите малки удобства, това бяха вече неща от друга епоха. Там не съществуваше важното. Най-сетне дойде новината за смъртта на един от вас, убит към Малага. Не беше обаче въпрос да отмъстиш за един приятел. Също така и политиката не бе те дълбоко смущавала. И все пак тая новина мина над вас, над вашите ограничени съдби като пристъп на морски вятър. Един другар те беше погледнал тая сутрин:

— Ще вървим ли?

— Ще вървим.

И, вие „тръгнахте“.

Идат ми наум някои образи, за да си обясня тая истина, която ти не можа да превърнеш в думи, но очевидността на която те е направлявала. Когато прелитат дивите патици, те предизвикват любопитни приливи в областите, над които летят. Питомните патици, като че привлечени от голямото триъгълно ято, което лети, се помамват към един необикновен полет. Дивият зов събужда не знам какви остатъци от дивото в тях. И ето че патиците от чифлика се

преобразяват за една минута в прелетни птици. Ето че в тая малка твърда глава, дето се мяркат само скромните образи на блато, на червеи, на кокошарник — се разгъват земните пространства, дъхът на широкия вятър и географията на моретата. Животното не знае, че неговият мозък е достатъчно обширен, за да побере толкова чудеса, и ето го, че пляска криле, не ще жито, не ще червеи, а иска да стане дива патица.

Ала най-много си спомнях за моите газели: аз развъждах газели в Жюби. Там всички развъждахме газели. Затваряхме ги в открито помещение, оградено с летви и мрежа, защото на газелите е потребна течащата вода на ветровете и никое животно не е нежно като тях. Пленени още съвсем малки, те все пак живеят и вземат храна от ръката ви. Оставят се да ги милвате и пъхат влажната си муцунка в свитата ви длан. Вие смятате, че те са опитомени вече. Смятате, че са запазени от непознатата тъга, която гаси безшумно живота на газелите и прави смъртта им най-нежна смърт... Ала дохожда ден, когато ги намирате, обърнати към пустинята, да бодат с малките си рогчета оградата. Те са вече намагнитени. Те не знаят, че бягат от вас. Изпиват млякото, което сте им занесли. Оставят се да ги милвате още, мушват още по-нежно муцунката си в дланта ви... Но щом ги оставите, виждате, че след като попрепускат малко като в някакъв щастлив галоп, те отново отиват до оградите. И ако не се намесите, ще останат така, докато умрат, без дори да са борят, навели шия срещу оградата, като само я натискат с рогчетата си. Дали е любовният сезон, или само потребността да препускат до задъхване? Те не знаят. Очите не са били прогледнали още, когато са ги пленили. Те не знаят нищо за свободата сред пясъците, нито за мириса на мъжкото животно. Но вие сте много по-умни от тях. Това, което търсят те, вие го знаете, това е широкият простор, в който те ще се осъществят. Те искат да станат газели и да танцуват своя танц. Със сто и тридесет километра в час те искат да опознаят праволинейния бяг, насечен с внезапни скокове, като че туктаме из пясъка бликат пламъци. Малко важат чакалите, ако истината за газелите е да усетят страха, който единствен ги принуждава да надминават себе си и изтегля от тях най-високите скокове. Какво значение има лъвът, ако истината за газелите е да бъдат разпрани от нокти под слънцето! Вие ги гледате и мислите: те са обхванати от носталгия. Носталгията е желание за нещо, което никой не знае...

Предметът на желанията съществува, ала няма никакви думи, за да се изрази.

А нам, какво ни липсва нам?

Какво намери ти тук, сержант, което ти донесе чувството, че не мамиш вече съдбата си? Може би тая братска ръка, която дигна твоята спяща глава, може би тая нежна усмивка, която не жалеше, но споделяше? „Хей, другарю...“ Да жалиш, това е все пак да бъдете двама. Това е все пак да има отделни хора. Но има висота на отношенията, дето признателността, както и милосърдието губят смисъл. Там човек въздъхва като освободен затворник.

Ние познахме това единение, когато преминахме с два самолета Рио де Оро, който не беше още завладян. Никога не съм чул претърпелият бедствие да благодари на своя спасител. Най-често дори ние се нагрубяваме, когато при уморителното прехвърляне на пощата от един самолет на друг, вадим чувалите: „Мръсник! Ти си виновен, че се приземих принудително, с тоя твой бяс да летиш на две хиляди метра точно срещу противни въздушни течения! Ако ме беше следвал по-ниско, щяхме да бъдем вече в Порт-Етиен!“ И другият, който излагаше живота си, се чувствуваше посрамен, че е мръсник. И за какво ли всъщност бихме му благодарили? Той също имаше право на нашия живот. Ние бяхме клони от едно и също дърво. И аз се гордеех с тебе, с тебе, който ме спаси!

Защо би трябвало да те жали, сержант, оня, който те изпращаше към смъртта? Вие се излагахте на опасности едни за други. В тая минута се стигаше до оная общност, която няма нужда от никакъв език. Аз разбрах твоето заминаване. Макар и да си бил беден в Барселона, самотен може би след работа, ако и да е нямало подслон за тялото ти, тук ти изпитваше чувството, че осъществяваш себе си ти се приобщаваше с вселената; и ето че ти, парият, беше приет чрез обич.

Не ща да зная искрени ли бяха, или не, логични, или не гръмките думи на политиците, които може би бяха посели това зърно в тебе. Но ако те можаха да ти въздействуват така, както при сеитбата, то беше затуй, че тая сеитба отговаряше на твоите нужди. Ти си единственият съдия. Само почвата разпознава житото.

3.

Само когато сме свързани с нашите братя от една обща цел и която е извън нас, само тогава ние дишаме и опитът ни показва, че да обичаме — съвсем не значи да се гледаме един друг, но да гледаме заедно в една и съща посока. Не са другари ония, които не се свързват с едно и също въже, когато се изкачват към един и същ връх, на който отново се срещат. Ако не е така, защо изпитваме, дори в тоя век на удобството, такава пълна радост да споделяме последните си запаси от храна в пустинята? Колко струват срещу това предвижданията на социолозите? Всички измежду нас, които познават голямата радост на спасяванията при нещастие със самолет в Сахара, знаят, че всяко друго удоволствие е нищожно.

Затова може би днес светът започва да пука около нас. Всеки се унася в някоя вяра, която му обещава пълнота на неговото проявяване. Всички ние под най-противоречивите думи изразяваме едни и същи устремии. Различаваме се в методите, които са плодовете на нашите разсъждения, но не и в целите: те са еднакви.

Щом е така, нека не се учудваме. Тоя, който не е подозирал неизвестното, спящо в него, но е усетил, че то се пробужда един — единствен път в някакво подземие на анархисти в Барселона поради самопожертвуванието, поради взаимната помощ, поради мъртвешкия образ на справедливото възмездие, тоя човек ще знае вече само една истина: истината на анархистите. И онзи, който веднъж е караулил, за да охранява тълпа коленичили, изплашени млади монахини в манастирите на Испания, той пък ще умре за църквата.

Ако бихме споменали на Мермоз, когато той летеше към чилийските склонове на Андите със своята победа в сърцето, ако бихме му споменали, че се мами и че едно търговско писмо не струва може би той да излага живота си, Мермоз би ви се изсмял. Истината, това е човекът, който се раждаше в него, когато той летеше над Андите.

Ако искате да убедите оногова, който не отрича войната, че войната е ужасна, не се отнасяйте с него като с варварин: преди да го

съдите, опитайте се да го разберете.

Помислете за оня офицер от юг, който командуваше през време на войната в Риф един преден пост, врязан като клин между две планини в размирните области. Една вечер той приемаше парламентьори, слезли от планините на запад. Пиеха чай, както се полага, когато избухна престрелка. Племената от планините на изток нападнаха поста. Капитанът поиска да изпрати неприятелските парламентьори, за да отиде да се бие, но те му отговориха: „Днес ние сме твои гости. Бог не позволява да те оставяме...“ И те се присъединиха към войниците, спасиха поста, после наново се покатериха към своето орлово гнездо. Ала в навечерието на деня, когато на свой ред те пък се готвеха да нападнат капитана, изпратиха при него хора.

— Оная вечер ние ти помогнахме...

— Вярно...

— Ние изгърмахме заради тебе триста куршума...

— Вярно.

— Справедливо е да ни ги върнеш.

И истински благородник, капитанът не можеше да използва изгодата, която би имал от тяхното благородство. Той им върна куршумите, които те щяха да употребят срещу него.

Истината за човека е онова нещо, което създава от него човек. Когато някой е познал това достойнство на отношенията, тая честност в играта, взаимната почит, която задължава с цената на живота, и като сравни това възвисяване, до което е стигнал, с посредственото добродушие на демагога, който изразява братството си към същите араби с потупване по раменете, ласкаейки ги, като същевременно ги унизява, тоя човек, ако спорите с него, ще изпита към вас само една почти презрителна жалост. И ще има право.

Но вие също тъй ще бъдете прав да мразите войната.

За да разбираш човека и неговите нужди, за да проумееш онова, което е съществено в него, не трябва да се противопоставят една на друга очевидностите на вашите истини. Да, вие имате право. Всички вие имате право. Логиката доказва нагледно всичко. Прав е дори оня, който стоварва световните беди върху гърбавите. Ако обявим война на гърбавите, бързо ще свикнем да се въодушевяваме. Ще отмъщаваме за

престъпленията на гърбавите. Защото и гърбавите наистина вършат престъпления.

За да се опитаме да отделим това съществено нещо, трябва да забравим за миг различията, които, щом човек ги приеме, влекат след себе си цял коран от непоклатими истини и един фанатизъм, който произтича от тях. Могат да се разпределят хората — на хора отдясно и на хора отляво, на гърбави и негър бави, на фашисти и демократи, и тези различия са неоспорими. Ала истината, вие знаете това, истината е нещо, което опростява света, а не което създава хаос. Истината е езикът, чрез който всемирното се отделя от всичко останало. Нютон съвсем не е „открил“, също както се разрешава някой ребус, закона, който дълго време е бил неизвестен, Нютон извърши едно творческо дело. Той създаде човешки език, който може да изрази едновременно падането на ябълката в една градина и възлизането на слънцето. Истината съвсем не е това, което се доказва, а онова, което опростява нещата.

Каква полза да се спори около идеологиите? Ако от една страна всички се доказват, всички също тъй си и противоречат и подобни спорове са гибелни за спасението на човека. Защото човекът вредом около нас има едни и същи потребности.

Ние искаме да бъдем освободени. Онзи, който забива мотиката, иска да даде смисъл на тоя удар с мотика. И ударът с мотика на каторжника, който унижава каторжника, съвсем не е същият удар с мотика на онзи, който изследва земята, ударът, който възвисява тоя изследовател. Каторгата съвсем не е там, където се копае.

Тя не е ужас от материално естество. Каторгата е там, дето ударите с мотика нямат смисъл, дето те не свързват оня, който копае, с общността на хората.

А ние искаме да се изтръгнем от каторгата.

В Европа има двеста милиона хора, които нямат никакво съзнание и биха искали да се родят като хора. Индустрията ги е изтръгнала от езика на селските поколения и ги е затворила в огромни гета, които приличат на станции за бракуване, задръстени от черни вагони. От дъното на тия работнически селища те искат да бъдат събудени.

Има също така други, вкопчени от машинизма на всички занаяти, хора, на които са забранени радостите на пионера, религиозните

радости, радостите на учения. Смятаха, че за да могат да израснат, достатъчно е да ги облекат, да ги хранят, да задоволяват всичките им нужди. И постепенно създадоха от тях дребния буржоа на Куртелин, селския политик, затворения за вътрешен живот техник. Учат ги добре, но не ги издигат духовно. Има едно жалко схващане за културата — това, че тя се основава върху помненето на формулите. Един лош ученик от курс по висша математика знае повече формули върху природата и законите, отколкото Декарт и Паскал. Способен ли е той на същите духовни възможности?

Всички повече или по-малко неясно изпитват нуждата да се родят. Но има разрешения, които мамят. Несъмнено хората могат да се оживят, като се облекат в униформа. Тогава те ще пеят своите военни песни и ще разчупват другарски хляб си. Те ще намерят онова, което търсят — вкуса на всемирното. Но от този хляб, който им се дава, те ще умрат.

Можем да изкопаем дървените идоли и да възкресим старите митове, които, така или иначе, оставиха своите доказателства. Можем да възкресим пангерманизма и римската империя. Можем да зашеметим германците с опиянението, че са германци и съотечественици на Бетховен. Можеш да опиваш с това всичките — до последния черноработник. То несъмнено е по-лесно, отколкото да създадеш от последния черноработник един Бетховен.

Но подобни идоли са месоядни идоли. Оня, който умира за напредъка на познанията или за изцеленията на болестите, служи на живота, макар и същевременно да умира. Може би е хубаво да умреш за разширяването на една територия, но днешната война разрушава онова, което мисли, че закриля. Днес вече не е въпрос да се пожертвува малко кръв, за да се съживи цялата раса. Откак войната се води със самолет и иприт, тя не е нищо повече от една кървава хирургия. Всеки се настанява в заслон зад циментова стена, всеки поради липса на по-добро хвърля нощ след нощ ескадрили, които торпилират другия в неговите вътрешности, хвърлят във въздуха жизнените му центрове, парализират неговото производство и размяна. Победата е на онзи, който ще изгние последен. Ала двамата противници изгниват едновременно.

В един свят, станал пустиня, ние жадуваме да намерим другари: вкусът на другарски разчупения хляб ни кара да приемем добрите

страни на войната. Ала за да намерим топлотата на съседните рамена в един поход към една и съща цел, съвсем не е потребна войната. Войната ни измамва. Омразата не прибавя нищо към възторга на устрема.

Защо да се ненавиждаме? Ние сме сдружени, поне-, сени от една и съща планета, екипаж на един и същ кораб. И ако е добре, че цивилизациите се противопоставят една на друга, за да подкрепят новите синтези, чудовищно е да се разкъсват помежду си.

Щом за да се освободим, е достатъчно да си помогнем за осъзнаване на една цел, която ни свързва едни с други, нека търсим целта, която свързва всинца ни. Когато преглежда, хирургът не чува стенанията на оня, когото преслушва: чрез него той търси да излекува човека. Хирургът говори на световен език. Също така физикът, когато наблюдава тия почти божествени уравнения, чрез които долавя едновременно и атома, и мъглявините. И така е за всички — дори до най-обикновения овчар. Защото оня, който скромно бди под звездите над няколко овце, ако осъзнае своята роля, ще види, че е нещо повече от служител. Той е часовей. А всеки часовей е отговорен за цялото владение.

Мислите ли, че тоя овчар не иска да се осъзнае? На мадридския фронт посетих едно училище, настанено на петстотин метра от окопите, върху един хълм зад малка каменна стена. Един ефрейтор преподаваше там ботаника. Късайки с ръце крехките части на един мак, той привличаше към себе си брадати поклонници, които се измъкваха от околната кал въпреки снарядите и възлизаха при него като на поклонничество. Щом се нареждаха около ефрейтора, те го слушаха, насядали по куртки, подпрели глави на ръка. Те свиваха вежди, стискаха зъби, не разбираха много нещо от урока, но бяха им казали: „Вие сте животни, вие едва сте излезли от вашите дупки, трябва да настигнете човечеството!“ И те бързаха да го настигнат със своите тежки стъпки.

Когато осъзнаем ролята си, макар и да е най-незначителна, само тогава ще бъдем щастливи. Само тогава ще можем да живеем в мир, защото това, което дава смисъл на живота, дава смисъл и на смъртта.

Тя е тъй сладостна, щом е в реда на нещата: така старият провански селянин в края на своето царуване предава за пазене на синовете си своя имот от кози и маслинови дървета, за да ги предадат

те пък, от своя страна, на синовете на своите синове. В един селски род човек умира само наполовина. Всяко съществуване се пуква като шушулка и на свой ред хвърля семената си.

Бях веднъж заедно с трима селяни до смъртното легло на майка им. И естествено това беше мъчително. За втори път се прерязваше пъпната връв. За втори път се развързваше един възел: възелът, който съединява едно поколение с друго. Тия трима синове се виждаха сега сами, принудени от днес нататък да се учат на всичко, лишени от семейната трапеза, дето се събират в празнични дни, лишени от полюса, в който всички те се съединяваха отново. Но аз откривах също в това скъсване, че животът може да бъде даден и втори път. Тия синове също ще бъдат начало на нишката, център на събирания и патриарси до часа, когато на свой ред ще предадат управлението на малките, които играят сега на двора.

Гледах майката, стара селянка със спокойно и сурово лице, със стиснати устни, лице, превърнато в каменна маска. И в него разпознавах лицето на синовете. Тая маска е послужила за отпечатване на тяхната маска. Това тяло е послужило за отпечатване на тези тела, на тия хубави човешки образци. А сега тя лежеше сломена, но като черупка, от която са извадили плода. На свой ред синове и дъщери със своята плът ще отпечатат малки хора. Не се умира в чифлика. Майката умря, да живее майката!

Скръбен, да, но толкова е прост тоя образ на рода, който изоставя по пътя си една по една хубавите си смъртни останки с бели коси, вървейки през всички свои преobraжения към не знам каква истина.

Ето защо тая вечер погребалният звън на малкото полско село ми се стори натежнял не от отчаяние, а от скрита и нежна бодрост. Камбаната, която чествуваше със същия глас погребенията и кръщенията, още веднъж известяваше преминаването от едно поколение в друго. И човек изпитваше голямо спокойствие, чувайки да се възпява бракосъчетанието на бедната старица със земята.

Това, което се предаваше така от поколение на поколение, с бавния напредък на израстващото дърво, то беше животът, но беше също така и съзнанието. Какво тайнствено възлизане! По едно чудо ние сме произлезли от разтопена лава, от звездна каша, от една поникнала/ клетка и постепенно сме се издигнали дотам да пишем кантати и да изчисляваме тежестта на млечните пътища. Майката

съвсем не беше предала само живота: тя беше научила синовете си на един език, тя им бе поверила бавно събираните през векове знания — духовното наследство, което тя самата бе получила за пазене, тоя малък дял от традиции, от схващания и легенди, които са разликата, отделяща Нютон или Шекспир от пещерните хора.

Това, което усещаме, когато сме гладни, но с оня глад, който тласкаше под изстрелите испанските войници към урока по ботаника, който тласна Мермоз към Южния Атлантически океан, който тласка друг към неговата поема, то е, че битието съвсем не е завършено и че трябва да осъзнаем сами себе си и света. Трябва нощем да спускаме мостчета. Не знаят това само ония, които създават мъдростта си от равнодушие, което те смятат егоистично; ала всичко отрича тая мъдрост! Другари, мои другари, вие сте ми свидетели: кога сме се чувствували щастливи?

И ето че на последната страница на тая книга аз си спомням за ония остарели чиновници, които ни служеха за свита призори при първото пренасяне на пощата, когато ние се приготвяхме да се превърнем в хора, след като бяхме имали щастието да бъдем избрани за това. А те приличаха на нас, но съвсем не разбираха, че са гладни.

Мнозина такива още са оставени да спят.

Преди няколко години, през време на едно дълго пътуване с влак, поисках да обиколя това свое подвижно отечество, в което за три дни бях пленник на тоя шум, подобен на търкаляни от морето камъни, и станах. Към един часа заранта минах надлъж през целия влак. Спалните вагони бяха празни. Вагоните на първа класа също бяха празни.

Ала вагоните от трета класа бяха прибрали стотици поляци работници, които напускаха Франция и пътуваха към тяхната Полша. Минавах през коридорите, прескачайки през тела. Спрях се да ги погледам. Изправен под нощната лампа, видях в тоя вагон без преградки, който приличаше на многолюдно помещение, лъхащо на казарма или участък, цяло множество — неясно и разклатено от движението на бързия влак. Множество, потънало в лоши сънища и запътено към нищетата. Големи бръснати глави върху дървените скамейки. Мъже, жени, деца, всички се обръщаха отдясно наляво като нападнати от шумовете и друсанията, които ги заплашваха в тяхната забрава. Те не бяха приютени дори от един спокоен сън.

И стори ми се, че те са загубили наполовина качеството си на хора, тласкани от единия край на Европа до другия от стопанските ветрове, откъснати от тяхната малка къща в департамента Нор, от микроскопичната градинка, от трите саксии здравец, които бях видял някога по прозорците на полските миньори. Те бяха напъхали само кухненски прибори, завивки и пердета в лошо свързани и полуизтърбушени пакети. Но всичко, което бяха галили и на което се бяха радвали, всичко, което бяха успели да отгледат през четири — петте години живот във Франция — котката, кучето и здравеца, —

трябваше да го пожертвуват и сега носеха със себе си само тая кухненска посъдина.

Едно дете сучеше от майка си, която беше тъй уморена, че изглеждаше заспала. В безсмислието и безредието на това пътуване животът се предаваше от един на друг. Погледнах бащата. Тежък, гол череп, като че вкаменен. Снага, прегъната в неудобен сън, затворена в неудобни дрехи, снага от буци и хлътнатини. Човекът приличаше на къс глина. Така нощем останките от корабокрушение, които нямат вече никаква форма, лежат по пейките на складовете. Помислих: проблемата съвсем не е в тая нищета, в тая мръсота, нито в грозотата. Но същият тоя мъж и същата тая жена са се запознали някога и мъжът без друго се е усмихнал на жената, без друго той ѝ е донесъл след работа цветя. Свенлив и несръчен, той е треперел може би, че ще бъде отхвърлен. Ала жената от естествено кокетство, жената, уверена в своята прелест, е поискала може би да го потревожи. А той, който днес е само една машина за копане или за чукане, е чувствувал в сърцето си сладостната мъка. Загадъчното е там, че те са се превърнали в тия късове глина. През каква страшна мелница са минали те, белязани вече от нея като от преса? Едно остаряло животно запазва все пак своята грациозна осанка. Защо тая хубава човешка глина е похабена?

И аз продължих пътешествието си сред тоя народ, чийто сън беше неспокоен като публичен дом. Смътен шум се носеше, шум от дрезгаво хъркане, от тъмни жалби, тропот от грубите обуца на ония, които се обръщат, изтръпнали от една страна на друга. И постоянно, под сурдинка, тоя несвършващ припев на камъни, търкаляни от морето.

Седнах срещу една двойка. Между мъжа и жената детето бе успяло да си направи малко място и спеше, но се обърна в съня си и под светлината на нощната лампичка видях лицето му. Ах, какво чудесно лице! Тая двойка беше родила нещо като златен плод. Тия дрипи бяха родили това сполучливо съчетание на прелест и изящество. Наведох се над това гладко чело, над тия сладки устни и си казах: ето едно лице на музикант, ето Моцарт като дете, ето едно хубаво обещание на живота. Малките приказни принцове съвсем не бяха похубави от него; закриляно, заобиколено с грижи, отглеждано с внимание, какво ли не би могло да стане то! Когато в градините се ражда някоя роза, всички градинаря се вълнуват. Отделят розата от

другите, отглеждат розата, пазят я, грижат се за нея. Ала за хората няма никакъв градинар. Тоя Моцарт-дете ще бъде белязан като другите от пресата. Моцарт ще има като най-висша радост гнилата музика на вонящите кафенета с оркестри. Моцарт е осъден.

И аз се върнах в моя вагон. Казвах си: тия хора почти не се измъчват от своята участ. И съвсем не е милосърдието, което пък измъчва мене. Не е въпрос да се разнежва човек от една вечно отворена рана. Ония, които я носят, не я чувствуват. Тук сякаш не отделната личност е ранена, а целият човешки род е оцетен. Аз почти не вярвам в милосърдието. Онова, което ме гнети, е гледището на градинаря. Онова, което ме гнети, съвсем не е тая нищета, в която в края на краищата човек се нагласява тъй добре, както и в мързела. Цели поколения на източните народи живеят в мръсотия и това им е приятно. Онова, което ме гнети, безплатните обеда съвсем не го изцеряват. Онова, което ме гнети, не са нито тия хлътнали гърди, нито тия буци по тялото, нито тая грозота. То е във всеки от тия хора частицата от един убит Моцарт.

Единствен духът, когато дъхне върху глината, може да сътвори човека.

БОЕН ПИЛОТ

На майор Алиас, на всички мои другари от самолетната група за далечно разузнаване 2\33 и по-специално на капитана наблюдател Моро и на поручиците наблюдатели Азамбр и Дютертр, които бяха последователно мои спътници на борда през всичките ми бойни полети във войната 1939–1940 и на които през целия си живот ще бъда верен приятел.

I

Несъмнено сънувам. Аз съм в колежа. Петнайсетгодишен. Решавам търпеливо задачата си по геометрия. Облакът на тая черна писалищна маса, аз умело си служа с пергела, с линейката, с транспортира. Аз съм прилежен и спокоен. До мене другарите ми говорят тихо. Един от тях реди по една черна дъска цифри. Други, не толкова сериозни, играят бридж. От време на време потъвам по-дълбоко в съня си и хвърлям поглед през прозореца. Едно клонче от дървото лекичко се полюлява в слънчевите лъчи. Аз дълго гледам. Аз съм разсеян ученик... Приятно ми е да чувствавам това слънце, както и да се наслаждавам на тоя детски мирис на чин, на тебешир, на черна дъска. С такава радост се затварям в това добре защитено детство! Много хубаво зная: най-напред има детство, колеж, другари, сетне дохожда денят, в който се полагат изпити. В който се получава някаква диплома. В който със свиване на сърцето прекрачваш някаква порта, зад която изведнъж ставаш мъж. Тогава стъпката ти по земята става потежка. Ще опиташ най-сетне оръжията си срещу истински противници. Линейката, ъгломерът, пергелът ще ти послужат за строежа на света или за да възтържествуваш над враговете. Край на игрите!

Знам, че обикновено ученикът не се бои да се изправи срещу живота. Ученикът тъпче на място от нетърпение. Мъките, опасностите, горчивините на мъжкия живот не смущават един ученик.

Но ето че аз съм чудноват ученик. Аз съм ученик, който знае, че е щастлив и много не бърза да се изправи срещу живота...

Дютертр минава покрай мене. Викам го.

— Седни тук, ще ти покажа един фокус с карти... И се чувствам щастлив, че съм намерил неговия ас пика.

Насреща ми върху писалищна маса, черна като моята, Дютертр седи с повесени нозе. Смее се. Аз скромно се усмихвам. Пенико дохожда при нас и слага ръка на рамото ми:

— Е, стари другарю?

Боже мой, колко нежно е всичко това!

Един възпитател (дали е възпитател?...) отваря вратата, за да извика двама другари. Те оставят линейката си и пергела, стават и излизат. Ние ги следваме с поглед. За тях колежът свърши. Пускат ги в живота. Сега техните знания ще вършат работа. Като мъже, сега те ще опитат срещу противниците изводите от изчисленията си. Чудноват колеж, отдето всеки си отива, щом му дойде редът. И то без тържествени сбогувания. Тия двама другари дори не ни погледнаха. А случайностите на живота ще ги отнесат може би по-далеч от Китай. И много по-далеч! След колежа, когато животът пръсне мъжете, могат ли да бъдат сигурни, че пак ще се срещнат?

Ние, които все още живеем в топлия покой на люпилнята, навеждаме глави...

— Чувай, Дютертр, тая вечер...

Но същата врата се отваря втори път. И аз чувам като присъда:

— Капитан дьо Сент-Екзюпери и поручик Дютертр при майора!

Свърши училището. Започва животът.

— Ти знаеше ли, че е наш ред?

— Пенико летя тая сутрин.

Щом ни викат, несъмнено отиваме със задача. Намираме се в края на май, в пълно отстъпление, в пълен разгром. Жертвуват екипажите на самолетите, както биха хвърляли чаши вода в пламнала от пожар гора. Как ще мислят за риска, когато всичко се сгромолясва. Сега за цяла Франция ние сме всичко петдесет екипажа за далечно разузнаване. Петдесет екипажа от по трима души, от които двадесет и три при нас, в група 2/33. За три седмици изгубихме седемнадесет екипажа от двадесет и три. Стопихме се като восъчна свещ. Казах вчера на поручик Гавоал:

— Ще видим това след войната. А поручик Гавоал ми отговори:

— Вие, господин капитан, смятате ли все пак, че ще останете жив след войната?

Гавоал не се шегуваше. Ние знаем наистина, че не може да се направи друго, освен да ни хвърлят в огъня, дори ако това е безполезно. Ние сме петдесет за цяла Франция. Върху нашите плещи лежи цялата стратегия на френската армия! Има една безпределна гора, която гори, и няколко чаши вода, които трябва да се пожертвуват, за да я угасят: ще ги пожертвуват.

Това е правилно. Кой мисли да се оплаква? Отговарял ли е някога някой от нас иначе, освен: „Слушам, господин майор. Да, господин майор. Благодаря, господин майор. Разбрано, господин майор.“ Но в тоя завършек на войната има нещо, което е над всичко друго. То е безсмислието. Около нас всичко пука. Всичко се сгромолясва. Така изцяло, че дори самата смърт изглежда безсмислена. В това безредие липсва тежест и на смъртта...

Влизаме при майор Алиас. (Той и днес още, в Тунис командува същата група 2/33.)

— Добър ден, Сент-Егз. Добър ден, Дютертр. Седнете.

Сядаме. Майорът разгъва на масата една карта и казва на ординареца:

— Донесете ми метеорологичните сведения.

След това потраква с молива си по масата. Аз го наблюдавам. Чертите му са изопнати. Той не е спал. Сновал е с кола, за да търси един призрачен генерален щаб, щаба на дивизията, щаба на бригадата... Той се опита да се бори срещу складовете за снабдяване, които не даваха запасни части. Бе се натъкнал по пътищата на безнадеждни задръствания. Също така ръководеше последното ни преместване, последното настаняване, защото ние сменяме местата си като нещастници, преследвани от неумолим съдия — изпълнител. Всеки път Алиас успяваше да спаси самолетите, камионите и десет тона материал. Но ние разбираме, че той е стигнал до последния предел на силите, до последния предел на нервите си.

— Добре, сега...

Той продължава да потраква по масата и не ни поглежда...

— Много е неприятно... Сетне свива рамене.

— Едно неприятно поръчение. Но генералният щаб държи за него... Много държи... Аз възразявах, но те държат... Това е.

Дютертр и аз гледаме през прозореца едно спокойно небе. Аз чувам кудкудякането на кокошките, защото кабинетът на майора е настанен в един чифлик, както залата за разузнаване — в едно училище. Аз няма да противопоставя лятото, плодовете, които зреят, пиленцата, които наедряват, житата, които се издигат, на смъртта, която е толкова близо. Не виждам с какво спокойствието на лятото би противоречило на смъртта, нито с какво нежността на нещата би могла да бъде ирония. Но една смътна идея ми хрумва: „Това е лято, което се

побърква. Повредено лято...“ Видях изоставени вършачки. Жътварки със сноповръзвачки — изоставени. В рововете край пътищата повредени леки коли — изоставени. Села — изоставени. В едно пусто село бяха оставили чешмата да тече. Чистата вода се превръщаше в локва, същата вода, която бе струвала толкова грижи на хората. Изведнъж един нелеп образ ми хрумна. Образът на спрели часовници. Часовници по църквите в селото. Часовници по гарите. Часовници върху камините в празните къщи. И във витрината на избягалия часовникар — тая костница на мъртви часовници. Война... не се навиват вече часовниците. Не се прибира вече цвеклото. Не се поправят вече вагоните. И водата, която е била каптирана за пиене или за пране на хубави неделни дантели на селянките, се разлива в локва пред църквата. И хората умират през лятото...

Също като че съм се разболял. Лекарят току — що ми каза: „Много е неприятно...“ Би трябвало, значи, да се помисли за завещание, за ония, които остават. Наистина ние, Дютертр и аз, разбрахме, че се отнася за поръчение, в което се жертвуват хората.

— Като се имат пред вид сегашните обстоятелства — довършва майорът, — не може много да се държи сметка на риска...

Разбира се. Не „може много“. И никой не е виновен. Нито ние — че се усещаме печални. Нито майорът — че му е неловко. Нито генералният щаб — че дава заповеди. Майорът се мръщи, защото тия заповеди са нелепи. Ние също знаем това, то и самият генерален щаб го знае. Той дава заповеди, защото трябва да дава заповеди. През война генералният щаб дава заповеди. Той ги поверява на хубави ездаци или на по-модерни — мотоциклетисти. Там, дето е царувало безредие и отчаяние, всеки от тия хубави ездаци скача на земята от запенен кон. Той посочва бъдещето, както звездата на влъхвите. Той носи истината. И заповедите възстановяват света.

Да, това е схемата на войната. Цветните картини на войната. И всеки се старее, колкото му е възможно, да направи тъй, че войната да прилича на война. С благочестиво усърдие. Всеки се мъчи да спазва истински правилата. Тогава може би ще стане възможно тая война да благоволи да заприлича на война.

И за да прилича на война, жертвуват се без ясни цели екипажите.

Никой не признава дори на себе си, че тая война не прилича на нищо, че нищо в нея няма смисъл, че никоя схема не и приляга, че

сериозно се дърпат конци, които не са свързани вече с куклите. Генералните щабове изпращат убедено тия заповеди, които няма да стигнат никъде. От нас се искат сведения, които е невъзможно да се съберат. Авиацията не може да поеме задължението да разяснява на щабове войната. Чрез своите наблюдения авиацията може да проверява хипотезите. Но няма вече хипотези. А в действителност искат от петдесетина екипажа да създадат образа на една война, която не е никаква война. Обръщат се към нас също като към някое племе от гледачки на карти. Гледам Дютертр, моя наблюдател — гледач на карти. Вчера той възрази на един полковник от дивизията: „Как бих могъл десет метра над земята и със скорост петстотин и трийсет километра в час да ви набележа позициите?“ — „Ами вие ще видите откъде стрелят срещу вас, отдолу! Щом стрелят срещу вас отдолу, позициите са германски.“

— Аз много се смях — след тоя разговор завърши Дютертр.

Защото френските войници никога не са виждали френски самолети. Има хиляда френски самолета, пръснати от Дюнкерк до Елзас. По-вярно би било да се каже, че са загубени в безкрайността. Така че когато някой апарат прелетява светкавично, сигурно е германски. И трябва да се опиташ да го свалиш, преди да е пуснал бомбите си. Стига само грохотът му, за да почнат да действуват картечниците и скорострелните оръдия.

— По тоя повод — добави Дютертр — техните сведения ще бъдат чудесни!...

И ще вземат пред вид тия сведения, защото в схемата на войната трябва да се вземат пред вид сведенията!...

Да, но войната също тъй е побъркана.

За щастие — ние знаем това добре — няма да се държи никаква сметка за нашите сведения. Ние не ще можем да ги представим. Пътищата ще бъдат задръстени. Телефоните ще бъдат повредени. Генералният щаб ще бъде бързо преместен. Важните сведения за позициите на неприятеля ще бъдат доставени от самия неприятел. Преди няколко дни близо до Лион спорехме за възможните бойни линии. Изпратихме при генерала един поручик за свръзка. По средата на пътя между нашата база и генерала колата на поручика се натъква на един валяк за утъпкване, поставен напъряко, зад който имало прикрити две блиндирани коли. Поручикът завива обратно. Но една

вихрушка от картечен огън го убива на място и ранява шофьора. Блиндираните коли били германски.

Всъщност генералният щаб прилича на играч на бридж, когото питат от съседната стая:

— Какво да правя с моята дама — пика?

Играчът би свил рамене. Какво би могъл да отговори, когато не вижда нищо от играта?

Но генералният щаб няма право да свива рамене. Ако все пак има още контрол над някои неща, той трябва да ги кара да действуват, за да ги държи в ръце, и да опита всичките си възможности за успех, докато продължава войната. Макар и слепешката, той трябва да действува и да кара другите да действуват.

Но мъчно е да се приписва някаква роля наслуга на една дама — пика. Ние бяхме вече констатирали, отначало с изненада, сетне като очевидност, която бихме могли да предвидим, и след това, когато сгромолясването започва, че не се върши никаква работа. Смята се, че победеният е потънал в порой от проблеми, използвайки до последен предел, за да ги разреши, пехотата, артилерията, танковете си и самолетите... Но поражението премахва първо проблемите. Никой нищо вече не проумява от играта. Не се знае за какво могат да се употребят самолетите, танковете, дамата — пика...

След като са си бяхтили главата да намерят полезна роля на дамата — пика, хвърлят я наслуга върху масата. Сега царува потиснатост, а не треска. Само победата носи атмосфера на треска. Победата организира, победата строи. И всеки с последни сили носи своите камъни за строежа.

Ала поражението потапя хората в атмосфера на разглобеност, на досада и свръх всичко — на нищожност.

Защото, първо, поръченията, с които ни натоварват, са нищожни. Всеки ден все по-нищожни. По-кървави и по-нищожни. Ония, които дават заповеди, нямат други средства, за да възпрат едно свличане на планината, освен да хвърлят на масата последните си козове.

Дютертр и аз сме козове и ние слушаме майора. Той ни излага програмата за следобеда. Изпраща ни да летим на седемстотин метра височина, над парка за танковете в района на Арас, връщайки се от един дълъг полет от десет хиляди метра, и ни говори със същия глас, с който би ни казал: „Ще вземете тогава втората улица вдясно до първия

ъгъл на първия площад; там има будка за цигари, отдето ще ми купите кибрит...”

— Слушам, господин майор.

Нашата мисия не е ни по-малко, ни повече полезна. И езикът, с който ни се описва, не е ни по-малко, ни повече лиричен.

Казвам си: „Пожертвувани разузнавачи.“ Мисля... много работи мисля. Ще почакам, ако остана жив, нощта, за да размисля. Но жив... Когато едно поръчение е лесно, връщат се един от трима. Когато е малко „неприятно“, очевидно мъчно е да се върнеш. А тук, в кабинета на майора, смъртта не ми се вижда ни царствена, ни величава, ни героична, нито драматична. Тя е само белег на безредие. Последица на безредието. Нашата група ще ни загуби, както се губят багажи на железопътните станции, дето се прехвърляш от един влак на друг.

И не защото не мисля за войната, за смъртта, за жертвеността, за Франция, за разни други неща, а защото ми липсва ръководно гледище, ясен език. Мисля чрез противоречия. Моята истина е на късове и аз ги разглеждам един след друг. Ако остана жив, ще почакам нощта, за да размисля. Многообичаната нощ. Нощем разумът спи, само нещата съществуват. Ония, които наистина са значителни, ще вземат отново формата си, ще преживеят разрушенията от анализите през деня. Човек свързва отново късовете и отново става спокойно дърво.

Денят е за къщни разпавии, но през нощта оня, който се е препирал, стига отново до любовта. Защото любовта е по-силна от словесния вятър. И мъжът се облакътява на прозореца, под звездите, отговорен отново за децата, които спят, за хляба, който трябва да се спечели, за съня на съпругата, която почива тук, толкова крехка и нежна, и недълговечна. За любовта не се спори. Тя съществува. Нека настъпи нощта, за да ми се яви нещо очевидно, което заслужава любов! За да мога да мисля за цивилизация, за съдбата на човека, за сладостта на приятелството в моята страна. За да пожелаая да служа на някоя властна, макар може би още неизразима истина...

В тоя миг напълно приличам на християнин, изгубил вярата си. То се знае, аз ще изиграя почтено заедно с Дютертр ролята си, но също тъй, както се запазват обредите, когато те нямат съдържание. Когато бог не е вече в тях! Ако мога да живея още, аз ще почакам нощта, за да походя малко пешком по широкия път, който пресича нашето село, и

обвит в многообичната си самотия, да мога да проумея защо трябва да умра.

II

Събуждам се от своя унес. Майорът ме изненадва с едно странно предложение:

— Ако това поръчение ви е много неприятно... ако не се чувствувате във форма, аз мога...

— Моля ви се, господин майор!

Майорът много добре знае, че подобно предложение е безсмислено. Но когато някой екипаж не се върне, припомнят си сериозността на лицата в часа на тръгването. Тая сериозност се тълкува като белег на предчувствие. И тогава идат самообвиненията, че са пренебрегнали това предчувствие.

Стеснението на майора ми припомни Израел. Завчера пуших до прозореца на залата за разузнаване. Погледнах през прозореца и видях Израел, който крачеше бързо. Носът му беше червен. Голям, съвсем еврейски нос, и много червен. Изведнъж се смаях от червения нос на Израел.

Към тоя Израел, чийто нос обърна вниманието ми, чувствавах дълбоко приятелство. Той беше един от най-смелите другари пилоти в групата. Един от най-смелите и един от най-скромните. Толкова му бяха приказвали за благоразумието на евреите, че той трябваше най-сетне да сметне своята смелост за благоразумие. Благоразумно е да бъдеш победител.

Та съзрях големия му червен нос, който блесна само за миг поради бързите крачки, с които преминаваха Израел и неговият нос. Без да искам да се шегувам, рекох на Гавоал:

— Защо носът му е такъв?

— Майка му го е родила така. Но добави:

— Чудновато поръчение на ниска височина. Той заминава.

— А!

И, разбира се, вечерта, когато престанахме да чакаме връщането на Израел, аз си спомних тоя нос, който, стърчащ сред едно съвсем безстрастно лице, изразяваше с някаква своеобразна, присъща само

нему гениалност най-тежка загриженост. Ако аз трябваше да заповядам отлитането на Израел, образът на тоя нов дълго време би ме обсебвал като укор. Израел навярно не е отговорил, когато му е било заповядано да тръгне с нищо друго, освен с: „Да, господин майор. Слушам, господин майор. Разбрано, господин майор.“ Израел навярно не е трепнал нито с един мускул на лицето си. Но носът му неусетно, коварно, предателски бе пламнал. Израел можеше да заповядва на чертите на лицето си, но не и на цвета на носа си. И носът бе злоупотребил от това, за да се прояви мълчаливо за своя сметка. Без знанието на Израел носът бе изразил на майора своето силно неодобрение.

Затова може би майорът никак не обича да нарежда заминаване на ония, за които смята, че са потиснати от предчувствие. Предчувствията почти винаги лъжат, но придават на бойните заповеди тон на присъда. А Алиас е началник, не съдия.

Така беше онзи ден в случая с фелдфебела Т.

Колкото Израел беше смел, толкова Т. бе податлив на страха. Той беше единственият човек измежду всички, които познавах, който действително изпитваше страх. Когато давах на Т. някоя бойна заповед, това предизвикваше у него... едно странно и засилващо се замайване. То беше нещо просто, неотвратимо и бавно. Т. бавно се вцепеняваше — от нозете до главата. От лицето му се изтриваше всякакъв израз. А очите му почваха да блестят.

Противно на Израел, чийто нос ми се стори твърде посрамен, посрамен поради вероятната смърт на Израел — и в същото време целия раздразнен, у Т. нямаше никакви вътрешни движения. Той не реагираше: той сменяше кожата си. Когато човек преставаше да говори на Т. — разбираше, че просто е възпламенил тревогата у него... Тревогата започваше да разпръсва по лицето му някаква равна светлина. Като че от тоя миг нататък нищо не можеше да засегне Т. Между вселената и него... се разстиляше все по-нашироко пустиня от безразличие. Нийде другаде, у никой друг в целия свят не съм срещал подобна форма на прехласване.

— По никакъв начин не биваше да го оставя да отлети в тоя ден — казваше по-късно майорът.

През тоя ден, когато майорът бе съобщил на Т., че ще замине, Т., не само че побледня, но и започна да се усмихва. Навярно тъй правят

осъдените на мъчение, когато палачът наистина мине границата.

— Вие не сте добре. Ще ви заместя с друг.

— Не, господин майор: щом е мой ред, ще бъде мой ред.

И застанал мирно пред майора, Т. го гледаше направо, без да мръдне.

— Но ако не се чувствувате сигурен в себе си...

— Мой ред е, господин майор, мой ред.

— Чувайте, Т...

— Господин майор...

Човекът приличаше на скала.

И Алиас каза:

— Тогава аз го оставих да тръгне.

Онова, което последва, никога не можа да бъде обяснено. Срещу Т., картечник в самолета, бил извършен опит за нападение от един неприятелски изстребител. Но картечниците на изстребителя направили засечка и апаратът завил обратно. Пилотът и Т. разговаряли помежду си, докато наближат терена на въздухоплавателната база, и пилотът не забелязал нищо ненормално. Но пет минути преди да пристигнат, той не получил никакъв отговор.

И вечерта намериха Т. с разтрошен от задната част на самолета череп. Той скочил с парашут при най-опасни условия, при пълна скорост и в приятелска територия, когато никаква опасност вече не го заплашвала. Прелитането на изстребителя му подействувало като непреодолим зов.

— Идете да се облечете — ни каза майорът — и в пет часа и трийсет минути отлитайте!

— Довиждане, господин майор.

Майорът отвърща с неопределен жест. Суеверие ли? И тъй като цигарата му е угаснала и аз напразно ровя в джобовете си, той казва:

— Защо никога нямате кибрит?

Да, това е вярно. И аз прекрачвам прага с това сбогуване, питайки се: „Защо никога нямам кибрит?“

— Поръчението го измъчва — казва Дютертр.

А аз си мисля: той не ще и да знае! Но като изразявам това несправедливо внезапно кипване, аз не мисля за Алиас. Аз съм засегнат неприятно от една очевидност, която никой не признава. Животът на духа постоянно се прекъсва и подновява. А единствено

животът на разума е постоянен или приблизително постоянен. В моите способности за анализ има малко различия. Но духът никак не цени нещата, а смисъла, който свързва нещата едни с други. Лицето, което се открива през външната обвивка. И от съвсем ясно виждане духът стига до пълна слепота. Дохожда час, когато оня, който обича своя имот, вижда, че той е само куп разнородни предмети. Дохожда час, когато оня, който обича жена си, вижда в любовта само грижи, пречки и принуждения. Дохожда час, когато оня, който е обичал определена музика, не намира вече нищо в нея. Дохожда час, както сега, когато аз не разбирам вече моята страна. Една страна не е сбор от местности, от обичаи, от неща, които моят разум може винаги да схване. Тя е едно същество. И дохожда час, когато аз виждам, че съм сляп за съществата.

Майор Алиас е прекарал цяла нощ да спори с генерала по линията на чистата логика. Чистата логика руши живота на духа. След това е капнал от безбройните задръствания по пътя. След това, завърнал се в групата, той намери сто материални мъчнотии, подобни на ония, които те разяждат постепенно, както хилядите последици от свличането на някоя планина, които не можеш да спреш. Най-сетне ни повика, за да ни прати с едно невъзможно поръчение. Ние сме вещи от общата несвързаност. За него ние не сме Сент-Екзюпери или Дютертр, надарени със специален начин да виждат или да не виждат нещата, да мислят, да ходят, да пият, да се усмихват. Ние сме късове от голяма сграда, за която е потребно повече време, повече мълчание и по-голямо отдръпване назад, за да се обхване цялата общност. Ако страдах от някакъв тик, Алиас би забелязал само тика. В спомена си той би имал само представата, че е изпратил над Арас човек, който страда от тик. В бъркотията на поставените проблеми, сред сгромолясването, ние самите сме разделени на късове. Гласът. Носът. Тикът. И късовете не предизвикват вълнение.

Не става дума тук за майор Алиас, а за всички хора. Когато участвуваме в мъчителната процедура на погребенията, ние обичаме мъртвеца, но не сме в досег със смъртта. Смъртта е велико нещо. Тя е нова мрежа от отношения с идеите, предметите и навиците на мъртвия. Тя е ново подреждане на света. Видимо нищо не се е променило, а всъщност всичко е променено. Страниците на книгата са същите, но не и смисълът на книгата. За да почувствуваме смъртта, трябва да си представим часовете, когато сме имали нужда от мъртвия. Тогава вече

той липсва. Да си представим часовете, когато той е имал нужда от нас. Но той няма вече нужда от нас. Да си представим часа на приятелското посещение. И да разберем, че той е кух час. Трябва да виждаме живота в перспектива. Но в деня на погребението няма никаква перспектива, нито пространство. Мъртвият още е на късове. В деня, когато погребваме, ние се пилеем в тъпчене на едно място, в стискане ръцете на истински или фалшиви приятели, пилеем се в материални грижи. Мъртвецът ще умре едва утре, в тишината. Той ще ни се покаже в цялата си пълнота, за да се откъсне с тая пълнота от нашата същност. Тогава ние ще крещим заради оня, който си отива и когото не можем да задържим.

Аз не обичам евтините щампи на войната. В тях коравият боец избърсва една сълза и прикрива вълнението си с внезапно сърдито избухване. Това е фалшиво. Коравият боец не прикрива нищо. Ако избухва сърдито, то значи, че той мисли така.

Не става дума за качеството на човека. Майор Алиас е много чувствителен. Ако ние не се върнем, той ще се измъчва повече може би от всеки друг. При условие, че е въпрос за нас, а не за куп различни подробности. При условие, че ще има тишина, за да си възстанови всичко. Защото, ако тая нощ съдия-изпълнителят, който ни преследва, принуди групата ни отново да се мести, едно повредено колело на някой камион ще остави за по-късно в тая лавина въпроса за нашата смърт. И Алиас ще забрави да страда от нея.

Така и аз, който тръгвам с бойна задача, не мисля за борбата на Запада срещу нацизма. Мисля за предстоящите подробности. Мисля за нелепостта на един полет над Арас, на височина седемстотин метра. За безсмислието на сведенията, искани от нас. За бавността на обличането, което ми се струва като обличане за пред палача. И сетне — ръкавиците ми. Къде, дявол да го вземе, ще намеря ръкавици? Загубих си ръкавиците.

Не виждам вече катедралата, която обитавам.

Обличам се за църковна служба на един мъртъв бог.

III

— Бързай... Къде са ръкавиците ми?... Не, не са тия... потърси ги в моята торба...

— Не мога да ги намеря, господин капитан.

— Ти си глупак.

Всички са глупаци. Тоя, който не може да намери ръкавиците ми. И оня от генералния щаб със своята натрапчива мисъл за бойна задача на малка височина.

— Поисках ти един молив. Още преди десет минути ти поисках един молив... Нямах ли молив?

— Имам, господин капитан. Ето най-сетне един умен човек.

— Вържи ми тоя молив на едно канапче. И вържи канапчето ей на тоя илик... Слушайте, картечник, вие като че нямате намерение да бързате...

— Ами че аз съм готов, господин капитан.

— А, добре.

Сега към наблюдателя:

— Как е, Дютертр? Нищо ли не липсва? Изчислихте ли курсовете?

— Изчислих курсовете, господин капитан... Добре. Той е изчислил. Пожертвуван екипаж...

Питам ви, има ли някакъв разум да се жертвува един екипаж за сведения, които не са потребни никому и които, ако някой от нас остане жив и ги донесе, никога не ще бъдат предадени никому?...

— Ония в генералния щаб трябваше да ангажират спиритисти...

— Защо?

— За да можем довечера да им предадем чрез въртяща се масичка сведенията, които искат.

Аз не съм много горд от остроумието си, но продължавам да мърморя:

— Генералните щабове, генералните щабове, да вървят те да вършат поръчения, с които се жертвуват хората!

Защото церемониалът на обличането е дълъг, когато задачата изглежда безнадеждна и когато с толкова грижа навличаш хамута си, за да те опекаат жив. Трудно е да трупаш този троен дебел пласт от дрехи, навличани едни върху други, да се натъкмиш с цял склад от принадлежности, които носиш като някой търговец на чудновати стоки, да нагласиш правилния ход на кислорода, на отоплението, на телефонната връзка между членовете на екипажа. Дишането става чрез тая маска. Каучукова тръба ме свързва със самолета, толкова съществена, колкото е пъпната връв. Започвайки пътя си, самолетът приема температурата на моята кръв. Започвайки пътя си, самолетът навлиза в моите човешки отношения. Прибавиха ми органи, които, тъй да се каже, се изпречват между мене и сърцето ми. От минута на минута ставам все по-тежък, заемам повече място и все по-мъчно мога да управлявам. Извъртам се цял и щом се наведе да стегна ремъците или да дръпна заключалките, които се опъват, всичките ми стави крещат. По-раншните ми счупени кости ме болят.

— Подай ми друга каска. Двайсет и пет пъти съм ти казвал, че не ща вече моята. Много е тясна.

Защото, бог знае поради каква загадъчна причина, на голяма височина черепът се подува. И каска, която е нормална на земята, на десет хиляди метра височина стяга костите като менгеме.

— Но вашата каска е друга, господин капитан. Аз я смених...

— Е! Добре.

Аз наистина мърморя, но нямам никакви угризения. Имам пълно право. Впрочем това е без всякакво значение. В този миг минаваме точно през центъра на оная вътрешна пустиня, за която приказвах. Там няма нищо, освен развалини. Аз дори не усещам срам, че желая да стане някакво чудо, което да промени хода на този следобед. Например повреда на ларингофона. Ларингофоните са винаги повредени! Долнокачествена стока! Една повреда на ларингофона ще ни спаси да не бъдем жертвувани...

Капитан Везен иде при мене с мрачен вид. Капитан Везен отива с мрачен вид при всеки от нас, преди да тръгнем с някое поръчение. Капитан Везен е натоварен в нашата част с връзката между лицата, които следят неприятелските самолети. Ролята му е да ни осведомява за движението на неприятелските самолети. Везен е приятел, когато

обичам нежно, но той е пророк на нещастieto. Съжалявам, че го видях.

— Драги — казва ми Везен, — неприятна работа, неприятна, неприятна!

И вади книжа от джоба си. Сетне ме гледа подозрително:

— През къде излиташ?

— През Албер.

— Точно така! Точно така! Ах, неприятна работа.

— Не се прави на идиот, кажи, какво има?

— Не можеш да тръгнеш!

Не мога да тръгна!... Бива си го, Везен!... Нека издействува от бога отец една повреда на ларингофона!

— Не можеш мина.

— Защо да не мина?

— Защото над Албер има три групи германски изстребител, които биват подменяни постоянно. Една на шест хиляди метра, друга на седем хиляди и петстотин, трета на десет хиляди метра. Никоя не се маха от небето, докато не дойдат заместници. Те предварително забраняват минаването. Сам ще попаднеш в мрежата им. И сетне на, погледни!...

И той ми показва лист, на който е надраскал неразбираеми доказателства.

Щеше да бъде много по-добре, ако Везен ме оставеше на мира. Думите „предварително забраняват“ ми направиха впечатление. Мисля за червените светлини по улиците и за глобите. Но тук глобата е смърт. Особено мразя това „предварително“. Имам чувството, че именно аз съм прицелът.

Правя голямо усилие да разсъждавам разумно. Та неприятелят винаги брани позициите си предварително. Тия приказки са празни дрънканици... И сетне аз не ща да зная за изстребителите. Когато сляза на седемстотин метра, ще ме свали противовъздушната артилерия. Тя няма да ме изпусне! И веднага ставам нападателен.

— С една дума, ти идеш да ми съобщиш, и то незабавно, че съществува германска авиация, която прави моето излитане крайно неблагоприятно! Тичай да кажеш това на генерала!...

Нямаше да струва много на Везен да ме успокои любезно, като нарече тия знаменити самолети „изстребител, които се носят към

Албер“...

Смисълът щеше да бъде точно същият!

IV

Всичко е готово. Ние сме на борда. Остава да се опитат ларингофоните...

— Чувате ли ме добре, Дютертр?

— Чувам ви добре, господин капитан.

— А вие, картечник, чувате ли ме добре?

— Аз... да... много добре.

— Дютертр, чувате ли картечника?

— Чувам го добре, господин капитан.

— Картечник, чувате ли поручик Дютертр?

— Аз... да... много добре.

— Защо винаги казвате: аз... да... много добре?

— Търся молива си, господин капитан.

Ларингофоните не са повредени.

— Картечник, нормално ли е налягането на въздуха в бутилките?

— Аз... да... нормално.

— В трите бутилки?

— В трите бутилки.

— Готов ли сте, Дютертр?

— Готов.

— Готов ли сте, картечник?

— Готов.

— Тогава тръгваме. И аз отлитам.

V

Тревогата се появява, когато човек загуби истинската си същина. Ако очаквам някаква вест, от която зависи щастието или отчаянието ми, аз сякаш съм хвърлен в небитието. Докато неувереността ме държи в колебливост, чувствата и поведението ми са за известно време престорени. Времето престава да твори секунда след секунда, както прави това с едно дърво например истинската човешка личност, която след един час ще се настани в мене. Това непознато „аз“ отвън върви насреща ми като някакъв призрак. Тогава изпитвам чувство на тревога. Лошата вест не предизвиква тревога, а мъка: то е съвсем друго.

Но ето, че времето спря да тече безплодно. Най-сетне аз влизам в службата си. Не се хвърлям вече в някакво бъдеще, което няма образ. И не съм вече оня, който ще се помами може би да направи тирбушон във вихрушката на пожара. Бъдещето не ме обсебва вече така, като че е някакъв непознат призрак. Бъдещето отсега нататък се състои от моите последователни действия. Аз съм тоя, който проверява компаса, за да го държи на 313°. Който управлява хода на витлата и загряването на маслото. Това са непосредствени и здравословни грижи. Това са домашни грижи, дребните задължения на деня, които премахват чувството на стареене. Денят става един изчистен до блясък дом, едно добре излъскано табло, добре разпределян кислород. Аз действително контролирам разпределението на кислорода, защото ние бързо възлизаме: шест хиляди и седемстотин метра.

— Как е кислородът, Дютертр? Как се чувствувате?

— Добре, господин капитан.

— Хей, картечник, как е кислородът?

— Аз... да... добре, господин капитан.

— Не сте ли намерили молива си?

Сега аз съм също тъй оня, който натиска копчето S и копчето A, за да проверява картечниците си. По тоя повод...

— Хей, картечник, няма ли някакъв много голям град в обсега на вашите картечници?

- Хм... не, господин капитан.
- Хайде, опитайте картечниците си. Чувам бурните му залпове.
- Добре ли върви?
- Добре върви.
- Всички картечници ли?
- Хм... Да... всички.

Аз също стрелям. Питам се къде отиват тия куршуми, които изсипваш в приятелска територия, без да се тревожиш за последиците. Те никога не убиват никого. Земята е голяма.

Така всяка минута със своето съдържание ми дава храна. Аз съвсем не съм разтревожен — както плод, който зрее. Наистина около мене условията на полета ще се променят. Условията и проблемите. Но аз съм вмъкнат в изработването на това бъдеще. Времето постепенно ми придава нова форма. Детето съвсем не се плаши, че дълго и търпеливо се превръща на старец. То е дете и играе своите детски игри. Аз също играя. Броя циферблатите, ръчките, копчетата и лостовете в моето царство. Изчислявам, че трябва да проверявам, да дърпам, да завъртам или да натискам сто и три предмета. (Мъничко излъгах, като броя двойно спусъка на моите картечници: той има предпазител.) Довечера ще слисам чифликчията, у когото съм на квартира. Ще му кажа:

— Знаете ли колко уреда трябва да контролира един сегашен пилот?

— Че отде мога да зная?

— Нищо де. Кажете една цифра.

— Ама каква цифра искате да ви кажа? Защото моят чифликчия нямаше никакъв такт.

— Кажете каква да е цифра!

— Седем.

— Сто и три.

И ще бъда доволен.

Моето спокойствие иде и от това, че всички уреди, с които съм отрупан, заеха местата си и добиха значението си. Всичкият този куп черва от тръби и кабели е станал мрежа за предаване на движение. Аз съм един организъм, разстлан по самолета. Когато завъртя онова копче, за да затопли постепенно и по-силно дрехите ми и кислорода, самолетът произвежда моето добро самочувствие. Всъщност

кислородът е много сгорещен и ми пари носа. Кислородът пък се разпределя от един сложен уред съобразно височината. Сега самолетът ме храни. Преди полета това ми изглеждаше някак не човешко, но сега, кърмен от самия самолет, усещам нещо като синовна нежност към него... Нещо като нежност на кърмаче. Що се отнася до тежестта ми, тя се разпределя по подпорните точки. Тройният пласт от навлечените една върху друга дрехи и тежкият парашут на гърба ми се облягат на седалището. Огромните ми обуца лежат върху крачното кормило. Ръцете ми, в плътни и корави ръкавици — съвсем непохватни на земята, сега леко управляват кормилото. Управляват кормилото... Управляват кормилото...

— Дютертр!

— ... син... питан?

— Проверете първо контактите си. Аз ви чувам само по-късано. Вие чувате ли ме?

— ... увам... ви... капи...

— Я раздрусайте всичките си партушини! Чувате ли ме?

Гласът на Дютертр става отново ясен:

— Чувам ви много добре, господин капитан!

— Добре. Днеска лостове пак замръзват: кормилото — мъчноподвижно, а крачното кормило — изцяло сковано!

— Весела работа. Каква е височината?

— Девет хиляди и седемстотин.

— Студът?

— Четиридесет и осем градуса. А вие как сте с кислорода?

— Добре, господин капитан.

— Картечник, как е кислородът? Никакъв отговор.

— Картечник, хей! Никакъв отговор.

— Дютертр, чувате ли картечника?

— Не чувам нищо, господин капитан...

— Викайте го!

— Картечник, хей, картечник! Никакъв отговор.

Но преди да се спусна надолу, силно раздрусвам самолета, за да събудя оня, ако е заспал.

— Господин капитан?

— Картечник, вие ли сте?

— Аз... хм... да...

— Не сте ли уверен, че сте вие?

— Да!

— Защо не ми отговорихте?

— Правех опит с радиото. Бях откачил!

— Вие сте негодник! Съобщава се предварително за това. Аз щях да се спусна долу: мислех, че сте умрял.

— Аз... не.

— Вярвам ви, щом казвате. Но да не ми изиграете пак такъв номер! Предупредете ме, да ви вземе дяволът, преди да откачите свързането.

— Извинете, господин капитан. Разбрано, господин капитан. Ще предупредя.

Защото организмът не усеща спирането на кислорода. То се проявява в едно смътно приятно чувство, което след няколко секунди води до загубване на сваяст и след няколко минути до смърт. Та непрекъснатото следене дали кислородът тече е необходимо, също както и пилотът да следи за състоянието на неговите пътници.

И аз стискам на пресекулки тръбичката, която подхранва моята маска, та носът ми да усети топлите въздушни приливи, които носят живот...

Накъсо, аз върша занаята си. Не изпитвам нищо друго, освен физическото удоволствие на пълноценни действия, изпълнени със смисъл. Не изпитвам нито чувство на голяма опасност (когато се обличах, бях много по-тревожен), нито чувство на някакъв голям дълг. Битката между Запада и нацизма тоя път, в съответствие с моите действия, е действие с ръчките, лостовите и крановете. Добре е така. Обичта към бога на клисаря става обич към паленето на свещите. С равна стъпка клисарят върви из църквата, която не вижда, и му стига да запалва един след друг, като цъфнали цветя, полилеите. Когато запали всичките, той си търка ръцете. Гордее се със себе си.

Аз нагласих чудесно хода на моите перки и държа посока горе — долу към необходимия градус. Ако Дютертр наблюдава компаса, той трябва да е възхитен от това.

— Дютертр... аз... как е посоката по компаса... правилна ли е?

— Не, господин капитан. Голямо отклонение. Карайте вдясно.

Е, нищо!

— Господин капитан, минаваме бойните линии. Започвам снимките. Каква е височината по вашия висотомер?

— Десет хиляди.

VI

— Господин капитан... компаса!

Точно тъй. Отклонил съм се вляво. Това съвсем не е случайно... Град Албер ме отблъсква от себе си. Аз го усетих много отдалеч, пред нас. Но той обременява вече тялото ми с цялата тежест на своето „предварително забраняване“. А каква памет се потайва в плътността на нашето тяло! Моето тяло си спомня за претърпените падания, за счупванията на черепа, за безсъзнанията, лепкави като сироп, за нощите в болницата. Тялото ми се страхува от удари. То се опитва да избегне Албер. Когато не го следя, то се отклонява вляво. То дърпа вляво, подобно стар кон, който се бои за през цял живот от някое препятствие, което веднъж го е уплашило. Тук въпросът е до моето тяло... не до духа ми... И когато съм разсеян, тялото ми скришом използва това и офейква от Албер.

Защото не изпитвам нищо, което да е много мъчително. Не ми се иска вече да избягна това поръчение. Преди малко смятах, че ми се е искало. Казвах си: „Ларингофоните ще бъдат повредени. Много ми се спи. Ще отида да спя.“ Представях си това мързеливско легло като нещо чудесно. Но в същото време дълбоко в себе си знаех, че не можеш да очакваш нищо от едно поръчение, което си избягнал, освен чувство на неприятно неудобство. Същото е, когато една необходима промяна не стане.

Това ми припомня колежа... Когато бях малко момче...

— Господин капитан!

— Какво?

— Не, нищо... стори ми се, че видях...

Никак не обичам онова, което му се струва, че е видял.

Да... когато си малко момче, в колежа, ставаш прекалено рано. Ставаш в шест часа сутрин. Студено е. Търкаш си очите и предварително се измъчваш от неприятния час по граматика. Затова мечтаеш да се разболееш и да се събудиш в училищната болница, дето монахините с бели забрадки ще ти донесат в леглото подсладени

настойки от билки. Въобразяваш си хиляди чудесни неща за тоя рай. Тогава, ако имах хрема, кашлях, разбира се, малко повече, отколкото бе необходимо. И в болницата, дето се събуждах, чувах звънеца, който биеше за другите. И, ако бях хитрувал малко повече, отколкото трябваше, звънецът хубаво ме наказваше: превръщаше ме в призрак. Тоя звънец вън звънеше истинските часове, звънеше за часовете със строгите класни занимания, звънеше за междучасията с тяхната глъчка, звънеше за часовете с топлотата на общата трапезария. На ония, живите, които бяха навън, той създаваше едно плътно съществуване, богато с беди, с нетърпения, с радости, със съжаления. А аз бях окраден, забравен, отвратен от блудкави билки, от влажното легло и от часовете без образ.

Нищо не можеш да очакваш от едно неизвършено поръчение.

VII

Наистина понякога, както днес, възложеното поръчение не може да те задоволи. Очевидно е, че ние играем игра, която само наподобява война. Играем на стражари и крадци. Спазваме точно поученията от нашите книги по история и правилата на нашите ръководства. Така аз карах нощес лека кола по терена за приземяване на самолетите. И часовоят, съгласно нарежданията, препречи щика си срещу тая кола, която можеше също тъй да бъде и танк! Ние си играем сега да препречваме щикове срещу танкове.

Как бихме могли да бъдем възторжени в тия малко жестоки игри, дето нашата роля, съвсем очевидно, е роля на фигуранти, когато поискат от нас да играем тая роля до смъртта си? Смъртта е сериозно нещо, тя не е игра на гатанки.

Кой би се обличал, пламнал от възторг? Никой. Дори Хошде, който е подобен на светец, стигнал до онова състояние на даряване, което несъмнено е съвършенството на човека. Хошде, и той, намира убежище в мълчанието. Та, когато се обличат, другарите мълчат навъсени и това съвсем не е стеснение на герои. Тая навъсеност не прикрива някакво възторжено състояние. Тя показва това, което е. И аз я познавам. Това е навъсеността на управителя, който не разбира нищо от нарежданията, дадени му от един отсъстващ господар. И на когото той все пак остава верен. Всички другари мечтаят за тяхната спокойна стая, но ни един от нашите не би избрал наистина да отиде да спи!

Защото важното не е да бъдеш възторжен. При поражение няма никаква надежда за възторг. Важното е да се облечеш, да се качиш в самолета, да отлетиш. Онова, което ти мислиш, няма какво значение. И дете, което би се прехласвало от мисълта за часовете по граматика, би ми се сторило превзето и подозрително. Важното е да направляваш себе си към цел, която в момента не се показва. Тая цел съвсем не е за разума, а за духа. Духът умее да обича, но той спи. Аз зная толкова добре, колкото и всеки свещенослужител, в какво се

състои изкушението. Да бъдеш изкушаван, то значи да бъдеш изкушаван, когато духът спи, за да отстъпиш пред доводите на разума.

За какво излагам своя живот сред това свличане на планина? Не зная. Сто пъти са ми повтаряли: „Оставете да ви зачислят на едно или друго място. Вашето място е тук. Тук вие ще бъдете по-полезен, отколкото в ескадрила. Пилоти могат да се подготвят с хиляди...“ Доказателството бе неопровержимо. Всички доказателства са неопровержими. Моят разум одобряваше, но моят инстинкт надделяваше над разума.

Защо това разсъждаване ми изглеждаше измамно тогава, когато нямах нищо да му възразя? Казвах си: „Държат интелектуалците като запас, подобно на буркани конфитюр по лавиците на пропагандата, за да бъдат изядени след войната...“ Това не беше отговор!

И днес пак, както другарите, аз отлетях въпреки всички разумни съображения, въпреки всички очевидности, въпреки всички противодействия в момента. Скоро ще дойде часът, когато ще проумея, че съм имал право въпреки разума си. Обещал съм си, ако остана жив, тая нощна разходка през моето село. Тогава може би най-сетне и аз ще свикна. И ще видя.

Може би не ще имам да кажа нищо за онова, което ще видя. Когато някоя жена ми се види хубава, нямам какво да кажа по това. Просто, виждам я, че се усмихва. Интелектуалците разглобяват лицето, за да го обясняват по късове, но те не виждат вече усмивката.

Да проумееш, съвсем не значи да разглобяваш, нито да обясняваш. То е да се приближиш до онова, което се вижда. Но за да виждаш, трябва първо да участвуваш. Тежко чиракуване е това...

През целия ден моето село беше невидимо за мене. Преди поръчението въпросът бе само до кирпичени къщи и селяни — повече или по-малко мръсни. Сега въпросът е само до малко чакъл на десет километра под мене. Ето, това е моето село.

Но тая нощ някое дворно куче ще се събуди може би и ще залае. Винаги съм се наслаждавал от вълшебството на някое село, което сънува гласно чрез гласа на едно — единствено дворно куче в ясната нощ.

Нямам никаква надежда, че ще накарам другите да ме разберат, и това ми е съвсем безразлично. Нека моето село, настанено вече за сън,

да се покаже само на мене със своите заключени порти на зърнените складове, на оборите и на обичаите!

След като се върнат от работа и разтребят трапезата, след като приспят децата и духнат лампата, селяните потъват в своето мълчание. И няма да има вече нищо друго, освен под хубавите твърди селски покривки бавното мърдане на дишащи хора — също като замиране на морски талази след буря.

През време на нощната равностетка бог спира употребата на богатствата. Тогава, когато хората почиват с длани, разтворени от играта на неотвратимия сън, който отпуска пръстите чак до съмване, тогава аз ще съзря по-ясно пазеното наследство от тия богатства.

Тогава може би бих могъл да съзерцавам онова, което няма никакво име. Бих вървял като слепец, чиито длани го водят към огъня. Той не би могъл да го опише, но въпреки това го е намерил. Така може би ще се покаже онова, което е добре да бъде закриляно, онова, което съвсем не се вижда, но е трайно като жаравата под пепелта на селските нощи.

Нищо не можех да очаквам от едно неизвършено поръчение. За да се разбере едно просто село, трябва най-напред...

— Господин капитан!

— Да?

— Шест изстребители, шест, вляво пред нас!

Това прозвуча като трясък на гръмотевица.

Трябва... трябва... и все пак бих искал да получа, докато е време, това, на което имам право. Бих искал да имам право на любов. Бих искал да узная за кого умирам...

VIII

— Картечник!

— Господин капитан?

— Чухте ли? Шест изстребители, шест, вляво пред нас.

— Чух, господин капитан!

— Дютертр, дали са ни видели?

— Видели са ни. Завиват към нас. Ние летим петстотин метра над тях.

— Картечник, чухте ли? Летим петстотин метра над тях. Дютертр! Далеч ли са още?

— ... Няколко секунди.

— Картечник, чухте ли? Ще бъдат зад нас след няколко секунди.

Ей там, аз ги виждам! Малки. Рояк отровни оси.

— Картечник! Те минават направо. След една секунда ще ги видите. Ей там!

— Аз... аз не виждам нищо. Ах! Виждам ги! Сега пък аз не ги виждам вече!

— Гонят ли ни?

— Гонят ни.

— Бързо ли се издигат?

— Не зная... Не вярвам... Не!

— Какво решавате, господин капитан? Дютертр пита.

— Че какво мога да реша! И млъкваме.

Няма нищо за решаване. Зависи само от бога. Ако бих завил, само бих скъсил разстоянието, което ни дели. Но тъй като ние се носим право срещу слънцето, а когато летиш на голяма височина, не можеш да се издигнеш с петстотин метра, без да закъснееш с няколко километра след дивеча, възможно е те, преди да стигнат нашата височина, дето ще добият скоростта си, да ни загубят в блясъка на слънцето.

— Картечник, все така ли са?

— Все така.

— Изпреварваме ли ги?

— Хм... не... да!

Зависи от бога и от слънцето.

Предвиждайки евентуална битка (макар че едно ято изстребители всъщност не се бие, а убива), аз се мъча, борейки се срещу него с всичките си мускули, да освободя крачното кормило. Изпитвам странно усещане, но изстребителите са още пред очите ми. И натискам с цялата си тежест стегнатите лостове.

В тая акция, която все пак ме превръща цял в някакво безсмислено очакване, за лишен път виждам, че всъщност съм много по-малко развълнуван, отколкото при обличането. Усещам също някакъв гняв. Благотворен гняв.

Но никакво опиянение от саможертвата.

Иска ми се да хапя.

— Картечник, изиграхме ли ги?

— Изиграхме ги, господин капитан. Ще караме.

— Дютертр... Дютертр...

— Господин капитан?

— Не... нищо.

— Какво имаше, господин капитан?

— Нищо... Мислех, че... нищо...

Нищо няма да им кажа. Това не е номер, който ще им изиграя. Ако направя тирбушон, те ще го видят много добре. Ще видят, че правя тирбушон...

Не е естествено, че съм потънал в пот при 50° студ. Не е естествено. О, аз разбрах вече какво става: бавно загубвам свят. Съвсем бавно...

Виждам бордовото табло. Не виждам вече бордовото табло. Ръцете ми, уловили кормилото, омекват. Нямам сила дори да говоря. Не мога вече да се съпротивявам.

Стиснах гумената тръбичка. Животворна струя лъхна ноздрите ми. Значи, не е спиране на кислорода. То е... Да, разбира се. Глупав бях. Това е заледеното крачно кормило. Аз действах срещу него със сила на пристанищен хамалин или на шофьор, който кара камион. На височина десет хиляди метра аз се държах като панаирджийски борец. Моят кислород бе отмерен. Трябваше да го изразходвам пестеливо. Сега плащам за разточителството.

Дишам учестено. Сърцето ми бие бързо, много бързо. То е като слабо звънче. Няма да кажа нищо на моя екипаж. Ако направя тирбушон, те ще го узнаят много скоро! Виждам бордовото табло... Не виждам вече бордовото табло... И потънал в пот, чувствавам, че съм тъжен.

Животът се възвърна в мене съвсем бавно.

— Дютертр!

— Господин капитан?

Бих искал да му доверя какво се случи.

— Аз... помислих... че...

Но се отказвам да обясня. Думите изразходват много кислород и от трите думи вече се задъхах. Аз съм един слаб, слаб оздравяващ човек...

— Какво имаше, господин капитан?

— Не... нищо.

— Господин капитан, вие сте наистина загадъчен! Аз съм загадъчен, но съм жив.

— ... не... не са... ни ударили...

— О, господин капитан, това е временно! Това е временно: иде Арас.

Така за няколко минути помислих, че няма да се върна и въпреки това не усетих в себе си оная изгаряща тревога, от която, казват, косите побелявали. И си спомних за Сагон. За онова, което ни разправи Сагон, когато го посетихме няколко дни след битката, в която бе свален преди два месеца, във френската зона: какво е изпитал Сагон, когато изстребителите го обградили, също като прикован към стълба за разстрел, и когато през десет секунди той се смятал за умрял?

IX

Виждам го точно така, както лежеше в болничния си креват. Коляното му се бе закачило на задната външна част на самолета и се бе счупило, когато трябваше да скочи с парашут, но Сагон не бе усетил удара. Лицето и ръцете му бяха доста силно обгорени, но, общо взето, той нямаше никаква обезпокоителна повреда. Разказва ни случката бавно с най-обикновен глас, като отчет за тежка и безполезна работа.

— ... Когато видях, че съм обграден със светещи куршуми, разбрах, че ме обстрелват. Бордовото ми табло се пръсна. След това видях малко дим — о, не много, — който сякаш идеше отпред. Помислих, че е... нали знаете, там има една тръба за свързване... О, то не пламтеше много...

Сагон се мръщи. Преценява. Смята, че е важно да ни каже дали е пламтяло много, или не много. Колебае се:

— Все пак... то беше огън... Тогава аз им казах да скачат...

Защото огън в самолет за десет минути го превръща във факел!

— Тогава отворих капака си за спускане. Сгрехих. Това предизвика нахлуване на въздух... огънят... Притесни ме.

Една локомотивна пещ бълва срещу корема ви порой от пламъци, когато сте на седем хиляди метра височина, и вие сте притеснен! Аз няма да превъзнасям нито героизма, нито скромността на Сагон, за да не издавам онова, което той крие. Той не би признал нито тоя героизъм, нито тая скромност. Би рекъл: „Да, да, аз бях притеснен...“ Впрочем той прави очевидни усилия да бъде точен.

И аз зная наистина, че полето на съзнанието е съвсем мъничко. То може да приеме наведнъж само една проблема. Ако се биете с юмруци и ако сте зает със стратегията на борбата, не усещате болка от юмручните удари. При една злополука с хидроплан, когато мислех, че ще се удавя, водата, която беше ледена, ми се стори хладка. Или, по-точно, съзнанието ми не бе се занимавало с температурата на водата. То беше погълнато от други грижи. Температурата на водата не остави никаква следа в моя спомен. Така също съзнанието на Сагон бе

погълнато от техниката на спускането. За Сагон вселената се ограничаваше в ръчката на капака за спускане, който бе с жлеб, в някаква дръжка на парашута, която трябваше да се постави на мястото ѝ, и в техниката при спускането на екипажа му. „Скочихте ли?“ Никакъв отговор. „Никой ли няма на борда?“ Никакъв отговор.

— Помислих, че съм сам. Помислих, че мога да скоча... (Лицето и ръцете му бяха вече обгорени.) Дигнах се, минах през кабината и отначало се задържах върху крилото. Щом стигнах там, наведох се напред: не видях там наблюдателя...

Наблюдателят, убит на място от стрелбата на изстребителите, лежеше в дъното на кабината.

— Тогава се отдръпнах назад и не видях картечника... И картечникът, също тъй, се бе строполил.

— Помислих, че съм сам... Той размисли:

— Ако бях знаел... бих могъл да се кача отново на борда... Не пламтеше толкова силно... Дълго стоях така върху крилото... Преди да изляза от кабината, бях нагласил самолета изправен. Полетът бе правилен, въздушната струя поносима и аз се чувствавах добре. О, да, аз стоях дълго върху крилото... Не знаех какво да правя...

Не че на Сагон му се поставяха неразрешими въпроси, той смяташе, че е сам на борда, самолетът пламтеше и изстребителите минаваха отново и го обстрелваха. Сагон ни заявяваше, че не е изпитвал никакво желание. Не усещал нищо. Разполагал с всичкото си време. Някакво безкрайно свободно време, в което бил потънал. И във всяка подробност аз отново си спомнях това необикновено чувство, което съпровожда понякога неминуемостта на смъртта: неочаквано свободно време... Колко хубаво опровергава действителността евтината картинка на задъхано бързане! Сагон бе застанал там, върху крилото на своя самолет, като отхвърлен извън времето!

— Сетне скочих — каза той, — лошо скочих. Видях, че се въртя. Страхувах се, че ако разтворя парашута много рано, ще се оплета в него. Чаках да се оправя. О, чаках дълго време...

Така Сагон помни, че от началото до края на приключението си е чакал. Чакал да пламне по-силно. Сетне чакал върху крилото, не се знае какво. И в свободен скок, вертикално към земята, пак чакал.

И става дума за Сагон, и дори става дума за един елементарен Сагон, по-обикновен, отколкото по-рано, за един малко колеблив

Сагон, който тъпче с отегчение над една пропаст.

Х

От два часа вече ние сме под външно налягане, намалено до една трета от нормалното налягане. Екипажът бавно се изтощава. Едва можем да си говорим. Опитах пак един — два пъти предпазливо да раздвижа крачното кормило. Но не продължих. Всеки път бивах изпълнен със същото чувство на сладостно изтощаване.

Поради завоите, необходими за снимките, Дютертр ме предупреждава много по-отрано. Аз се оправям, колкото мога, с кормилото, което работи само отчасти. Навеждам самолета и дърпам командния лост към себе си. Успявам да направя двайсетина завоя за Дютертр.

— Каква е височината?

— Десет хиляди и двеста...

Мисля пак за Сагон... Човекът винаги си остава човек. Ние сме хора. И вътре в себе си никога не съм срещал другиго, освен себе си. Сагон знаеше само Сагон. Оня, който умира, умира такъв, какъвто е бил. Когато умира обикновен миньор, умира обикновен миньор. Отде вземат това свирепо безумие, което писателите измислят, за да ни смаят?

В Испания видях как един човек излезе, след като няколко дни бяха работили, за да го изровят от зимника на една къща, разрушена от торпила. Множеството обграждаше с мълчание и, струва ми се, с известно стеснение тоя, който се връщаше почти от оня свят, целият в парчета варосана зидария, полузатъпен от задушаване и глад, подобен на някакво издъхнало чудовище. Когато някои се осмелиха да го разпитват той ги изгледа замаян, стеснението на множеството се превърна в мъчителна неловкост.

Опитвах се да му задават несръчни въпроси, които да им разкрият неговите преживявания, тъй като никой не можеше да извърши истински разпит. Казвах му: „Какво усещахте?... Какво мислехте?... Какво правехте?..." Хвърлях така наслуки мостчета над

една пропаст, както биха използвали първия общоприет начин да се разберат с някой глухоням слепец, на когото искат да помогнат.

Но когато човекът можа да ни отговори, той отговори:

— О, да, чувах дълго време как пращи... Или пък:

— Много се безпокоях. Дълго беше... О, много дълго беше...

Или пък:

— Болеше ме кръстът, много ме болеше...

И тоя добряк ни говореше само за добряка. Той ни говори най-вече за часовника си, който бил загубил...

— Търсих го... аз си го ценях много... но в тъмното...

И наистина животът бе създал у него... чувство за времето, което тече, или за обичта към нещата, с които си свикнал. И той си служеше с тоя човек, който бе той самият, за да почувствува отново своята вселена, па била тя и вселената на едно срутване през нощта. И на основния въпрос, който никой не можа да му постави, но който направляваше всички опити: „Кой бяхте вие? Какъв нов човек се появи във вас?“ Той би могъл да отговори само: „Аз самият...“

Никое обстоятелство не събужда у нас някой чужд човек, за когото нищо не сме подозирали. Да живееш, значи да се раждаш бавно. Щеше да бъде прекалено лесно да получаваме предварително приготвени души!

Някое внезапно просветление изглежда понякога, че може да отклони в друг път една участ. Но просветлението е само внезапно прозрение на духа, за един бавно приготвян път.

Аз научих граматиката бавно. Упражнявах ме по синтаксис. Пробудиха чувствата ми. И ето че изведнъж сърцето ми се вълнува от някоя поема.

Вярно е, че в тоя миг не чувствавам никаква обич, но ако тая вечер нещо ми се разкри, то е, защото съм донесъл с усилия моите камъни за една невидима постройка. Аз приготвям един празник. Няма да имам право да говоря за внезапно появяване вътре в мен на някой друг, освен мене, защото тоя друг, освен мене, го изграждам аз.

От моето преживяване — войната, не очаквам нищо друго, освен това бавно приготвяне. То ще се отплати по-късно, както граматиката...

Целият живот се похабява в нас поради това бавно изтощаване. Ние остаряваме. Възложеното поръчение също остарява. Как се плаща

летенето на голяма височина? Един час, преживян на височина десет хиляди метра, не е ли равнозначен на седмица, на три седмици, на месец живот на органите, на работата на сърцето, на дробовете, на артериите? Но все ми е едно. От моите падания в полунесвяст придобих столетия: аз съм потънал в спокойствието на старците. Вълненията около обличането ми се струват безкрайно далечни, изгубени в миналото. Арас — безкрайно далеч в бъдещето.

Преживяване от войната? Къде е това преживяване от войната?

Преди десет минути аз щях да изчезна и нямах какво да разкажа, освен прелитането на мънички оси, зърнати през три секунди. Истинското преживяване би траяло една десета от секундата. А от нас никой не се връща никой никога не се връща, за да го разкаже.

— Натиснете малко вляво, господин капитан.

Дютертр е забравил, че крачното кормило е замръзнало! А аз мисля за една рисунка, която ме смая, когато бях дете. Там, върху фона на северна зора, се виждаше необикновено гробище на загубени кораби, обречени на неподвижност сред полярните морета. В пепелявия зрак на някаква безкрайна вечер те разтваряха кристализирани прегръдки. Сред мъртвешката атмосфера още издигаха платната си, които пазеха следи от вятъра, както леглото пази следа от нежно рамо. Но чувствуваше се, че са твърди и че пукат.

Тук всичко е заледено. Всички уреди са заледени. И когато попитах картечника:

— Как са картечниците ви?... Той отговори:

— Никак ги няма вече.

— Е, добре.

Плюя ледени игли в тръбата за издишване на маската. От време на време трябва да смачквам през тънкия каучук скрежната тапа, която ме задушавя. Когато натискам, усещам я, че скрипти в дланта ми.

— Картечник, кислородът тече ли?

— Тече...

— Какво е налягането в бутилките?

— Хм... седемдесет.

— Е, добре.

За нас времето замръзна. Ние сме трима старци с бели бразди. Нищо не е подвижно. Нищо не е неотложно. Нищо не е жестоко.

Преживяване от войната? Един ден майор Алиас сметна, че трябва да ми каже:

— Помъчете се да бъдете внимателен! Внимателен към какво, майор Алиас? Изтребителите те връхлитат като мълния. Ятото изтребители, което е хиляда и петстотин метра над тебе, след като те е открило под себе си, през всичкото време не бърза. То лъкатуши, ориентира се, нарежда се. А ти, ти още нищо не знаеш. Ти си мишката, затворена в хвърлената от хищника сянка. Мишката си въобразява, че живее. Тя още лудува сред житата. Но вече е пленница в ретината на ястреба, по-здраво залепена в тая ретина, отколкото с лепило, защото ястребът няма да я изпусне.

И ти също тъй продължаваш да пилотираш, да мечтаеш, да наблюдаваш земята, а вече си осъден от незабележимия черен знак, появил се в една човешка ретина.

Деветте самолета от ятото изтребители ще се спуснат отвесно, когато им е угодно. Те разполагат с времето си. При скорост деветстотин километра в час те ще нанесат удивителния удар с копие, който никога не изпуска плячката си. Една ескадра бомбардировачи със своите оръжия за стрелба е могъща сила и има възможности за защита, но екипажът на разузнавателен самолет, сам в небето, никога няма успех срещу седемдесет и две картечници, които всъщност той няма и да види, ако не е лъчистият сноп на техните куршуми.

В същия миг, когато ти разбереш, че има въздушен бой, изтребителят, след като изведнъж е изпуснал като кобрата своята отрова, вече нечувстващ и недосегаем, се издига над тебе. Кобрите също тъй се клатят, пускат мълнията си и почват отново да се клатят.

Така когато ятото изтребители изчезне, още нищо не е променено. Дори лицата не са се променили. Те се променят, когато небето вече е празно и мирът се е възцарил. Изтребителят е само безпристрастен свидетел сега, когато от шийната артерия на наблюдателя бликва първата струя кръв, когато през покривката на десния мотор се промъква още колеблив, като от някое огнище на ковачница, първият пламък. Тъй се свива кобрата, когато отровата прониква в сърцето и когато първият мускул на лицето се сгърчва. Ятото изтребители не убива. То сее смърт. Смъртта пониква, когато то е отминало.

Внимателен към какво, майор Алиас? Когато пресрещнахме изстребителите, аз нямах какво да решавам. Аз можех и съвсем да не зная, че съм ги срещнал. Ако бяха над мене, никога нямаше да зная, че съм ги срещнал!

Внимателен към какво? Небето е празно.

Земята е празна.

Когато наблюдаваш от разстояние десет километра, няма човек. При такъв мащаб човешките прояви не се виждат. Нашите фотоапарати с далечен фокус ни служат тук вместо микроскоп. Трябва да имаш микроскоп, за да доловиш не човека — той още е неуловим от тоя уред, — но белезите на неговото присъствие: пътища, канали, обози, плоскодънни кораби. Човекът е осеял с тях една тънка плочица под микроскопа. Аз съм безстрастен учен и тяхната война е за мене само лабораторно проучване.

— Стрелят ли, Дютертр?

— Мисля, че стрелят.

Дютертр не знае нищо. Гърмежите идат много отдалеч, а димните петна се сливат със земята. Те не могат да се надяват, че ще ни свалят при такава неточна стрелба. Ние сме на десет хиляди метра, практически — неуязвими. Те стрелят, за да ни закарат на определено място и да насочат може би изстребителите срещу нас. Пропаднало преследване в това небе като невидим прах.

Ония от земята ни съзират поради седефенобелия шарф, който летящият на голяма височина самолет влече след себе си като сватбено було. Разтърсването от полета на метеора кристализира водната пара в атмосферата. И ние развиваме след нас едно пересто облаче от ледени игли. Ако външните условия благоприятствуват за образуване на облаци, тая бразда бавно ще наедрее и вечерта ще стане облак над полето.

Изстребителите се насочват към нас от бордовото радио, от избухванията на стрелбата и от показания блясък на нашия бял шарф. Но ние сме потънали в една празнота, каквато съществува между звездите.

Носим се, аз зная това добре, със скорост петстотин и трийсет километра в час... И въпреки това всичко е станало неподвижно. Бързината личи в места за надбягване. А тук всичко потъва в пространството. Също тъй земята, въпреки своята скорост от

четиридесет и два километра в час, бавно обикаля слънцето. Затова ѝ трябва една година. И ние може би ще бъдем настигнати бавно, при действието на гравитацията. А това, че въздушната война изпълвала пространството със своята гъстота? Прашинки в катедрала! Самите ние — прашинки, привличаме може би няколко десетки или стотици прашинки. И всичката тая пепел като от изтърсван килим възлиза бавно в слънчевия блясък.

Внимателен към какво, майор Алиас? Погледна ли отвесно, не виждам нищо, освен дребните украшения на друга епоха, съзрени през един чист, нетрепващ кристал. Навеждам се над витрини на музей. Но и те вече не се виждат, защото са срещу светлината. Далеч пред нас това навярно е Дюнкерк и морето. А косо не съзирам почти нищо. Сега слънцето е много ниско и аз летя над някаква голяма лъскава плоча.

— Виждате ли нещо, Дютертр, през тая мръсотия?

— Отвесно, да, господин капитан...

— Хей, картечник, какво ново откъм изстребителите?

— Нищо ново...

В действителност аз съвсем не знам дали ни преследват, или не, и ако от земята ни виждат, или не, не знам дали не влачим след себе си цяла колекция есенни паяжинки, подобни на нашата.

Думата „паяжина“ ме кара да се замечтая. Хрумва ми един образ, който смятам, първо, че е пленителен: „... недостъпни като някоя прекалено хубава жена, ние вървим след съдбата си, влачейки бавно роклята си с шлейф от ледени звезди...“

— Натиснете малко вляво!

А, ето, това е действителността. Но аз се връщам пак към моята жалка поезия:

„... тоя завой ще предизвика завой на цяло небе влюбени...“

Малко вляво... малко вляво... Би трябвало да мога!

Прекалено хубавата жена не сполучва да направи завой.

— Ако пеете... ще припаднете... господин капитан.

Аз, значи, съм пеел?

Впрочем Дютертр ми пресича всяко желание за лека музика.

— Аз почти привърших снимките. Ще можете скоро да слезете по посока към Арас.

Ще мога... ще мога... разбира се! Трябва да се използват сгодните случаи.

Я гледай! И ръчките за газа замръзнали...

И аз си казвам: „Тая седмица от три самолета, изпратени със специални поръчения, се върна един. Опасността през войната, значи, е с гъстота от висок градус. И все пак, ако ние бъдем от ония, които се връщат, не бихме имали какво да разказваме. Някога аз имах необикновени преживявания: създаване на линии за въздушна поща, размирици в Сахара, Южна Америка... но войната не е истинско преживяване, тя е само заместител на необикновено преживяване. Необикновеното преживяване лежи в богатството на връзките, които създава, в проблемите, които поставя, в творенията, които предизвиква. Не е достатъчно да туриш като залог живота или смъртта в игра на ези-тура, за да я превърнеш в необикновено преживяване. Войната не е необикновено преживяване. Войната е болест. Като тифуса.“

Може би по-късно ще разбере, че единственото мое необикновено преживяване във войната бе в стаята ми в Орконт.

XI

Групата, в която се числя, бе настанена временно през лютата зима на 1939 година в Орконт, село в околностите на Сен-Дизие, и аз живеях в един чифлик, иззидан от кирпич. Нощем температурата там спадаше толкова, че превръщаше в лед водата в селската кана и преди да се облека, първата ми работа беше, разбира се, да запаля огън в камината. Но за това трябваше да се измъкна от леглото, дето ми беше топло и дето с наслада се свивах на топка.

Струваше ми се, че няма нищо по-чудесно от това просто манастирско легло в тая празна и ледена стая. След тежките дни аз вкусвах в нея блаженството на почивката. Вкусвах също тъй и сигурността. Там нищо не ме заплашваше. Денем тялото ми бе изложено на суровите условия от голямата височина и на пронизващите куршуми. Денем тялото ми можеше да се превърне в гнездо на страдания и да бъде несправедливо разкъсано. Денем моето тяло не ми принадлежеше. Не ми принадлежеше вече. Можеха да му отнемат крайниците, можеха да му източат кръвта. Защото това е още един факт от войната — човешкото тяло е цял склад за неща от второстепенно значение, които не са вече ваше притежание. Съдия — изпълнителят иде и иска очите. И вие му отстъпвате вашата дарба да виждате. Съдия — изпълнителят иде и иска вашите крака. И вие му отстъпвате вашата дарба да ходите. Съдия — изпълнителят иде със своята запалена главня и иска цялата плът на вашето лице. И отстъпвайки му като откуп дарбата си да се усмихвате и да показвате вашите приятелски чувства на хората, вие ставате вече цяло чудовище. И това тяло, което през същия този ден можеше да се прояви като неприятел и да ми причини болка, това тяло, което можеше да се превърне във фабрика за жалби, сега бе още мой приятел, послушно и близко като брат, хубаво търкулнато като топка върху покривките в своя полусън, поверявайки на моето съзнание само насладата си, че живее, само своето блажено мъркане. Но трябваше без друго да го измъкна от леглото и да го измия с ледена вода, да го обръсна, да го

облека, за да го представя натъкмено прилично на взривовете от железни късове. И това измъкване от леглото приличаше на изтръгване от майчините обятия, от майчината гръд, от всичко, което през детинството обича, гали и закриля детското тяло.

Тогава, след като преценявах решението си и го оставях да узрее, отлагайки, докато бе възможно, изпълнението му, скачах със стиснати зъби из един път чак до камината, дето струпвах цяла купчина дърва, които поръсвах с бензин. Сетне, щом те пламваха и след като успях отново да мина през стаята си, пъхвах се в леглото, дето намирах пак милата топлина, и скрит под покривките и пухената завивка чак до лявото око, наблюдавах оттам камината. Отначало огънят почти не поемаше, но после блясваха къси светлини, които озаряваха тавана. После почваше да се настанява вътре в камината като празник, който се подготвя. Почваше да пращи, да пърпори, да пее. Беше тъй весело, както е при гощавка на селска сватба, когато множеството почва да пие, да се сгорещява, да се мушка с лакти.

Или пък ми се струваше, че моят благодушен огън ме пази като овчарско куче, живо, вярно и усърдно, което върши добре работата си. Гледайки го, аз изпитвах тайна радост. И когато празненството биваше в разгара си с танца на сенки по тавана и с тая топла златиста музика, а в ъглите се издигаха вече цели сгради от жарава, когато стаята ми се изпълнеше с вълшебния мирис на дим и смола, с един скок аз напусках единия приятел, за да отида при другия, изтичвах от моето легло до моя огън, отивах при по-щедрия и не знаех дали си печах там корема, или си стоплях сърцето. Между двете изкушения аз подло отстъпвах пред по-силното, пред по-блестящото, пред онова, което с фанфарите и светкавиците си вършеше по-добре своята реклама.

Така, на три пъти, най-напред — за да запали огъня си, сетне — отново да си легна и след това — да се върна, за да прибера жетвата на пламъците, на три пъти, със затракали зъби, преминавах пустинните и ледени степи на моята стая и изпитвах нещичко от полярните експедиции. Аз бях вървял през пустинята и бях възнаграден за това с тоя буен огън, който играеше пред мене, за мене, своя танц на овчарско куче.

Това, което разправих, изглежда, че не е нищо. Но то беше едно голямо, необикновено преживяване. Моята стая ми показваше с пълна прозрачност онова, което никога не бих открил в нея, ако някой ден

бих посетил като турист тоя чифлик. Тя би ми открила тогава само своята банална празнота, обзаведена с легло, кана за вода и лоша камина. Няколко минути бих се прозявал там. Как бих могъл да отлича една от друга нейните три области, нейните три цивилизации — на съня, на огъня и на пустинята? Как бих могъл да предугадя необикновеното преживяване на тялото, което най-напред е тяло на дете, прилепено до майчината гръд, и прието, и закриляно, сетне — тяло на войник, изградено, за да страда, след това — тяло на мъж, обогатен с радост от цивилизацията на огъня, който е крайната точка на племето. Огънят въздава почит на домакина и на неговите другари. Ако те посетят приятеля си, вземат участие в неговото пиршество, приближават стола си до неговия и говорейки му по злободневни въпроси, за тревогите и тежките работи, казват, като си търкат ръцете и пълнят лулата си: „Все пак, приятно нещо е огънят!“

Но няма вече огън, за да мога да вярвам в нежността. Няма вече ледена стая, за да мога да вярвам в необикновеното преживяване. Аз се пробуждам от съня. Има само абсолютна пустота. Има само извънмерно остаряване. Има само един глас, гласа на Дютертр — упорит в своето непостижимо желание:

— Натиснете малко вляво, господин капитан...

XII

Аз върша занаята си както трябва. Но все пак съм екипаж на поражение. Аз съм потънал в поражението. Поражението се просмуква отвсякъде и един от белезите за това е дори в ръката ми.

Ръчките за газа са заледени. Аз съм осъден да давам пълен ход на мотора. И ето че двете парчета желязо ми поставят неразрешими задачи.

На самолета, пилотиран от мене, увеличаването на завъртането на витлата е ограничено до твърде ниска степен. Не бих могъл да твърдя, че ако пикирам при пълен ход на мотора, мога да избягна скорост от осемстотин километра в час и пресилване на моторите. Но пресилването на един мотор носи риска на повреждането му.

В краен случай бих могъл да прекъсна контактите. Но тогава бих си докарал окончателно спиране. Това спиране би предизвикало пропадане на възложеното ми поръчение и възможно загубване на самолета. Всяка почва не е благоприятна за приземяване на самолет, който би се допрял до земята при скорост сто и осемдесет километра в час.

Та най-важното е да развъртя ръчките. След първото усилие успявам да развъртя лявата. Но дясната продължава да упорствува.

Бих могъл сега да се спусна при поносима скорост на полета, ако бих ограничил поне тоя мотор, на който мога вече да въздействувам — левия мотор. Но ако огранича левия мотор, ще трябва да уравновея страничното теглене на десния мотор, което очевидно ще се стреми да завърти самолета наляво. Ще трябва да се съпротивявам на това завъртане. Но крачното кормило, от което зависи да сторя това, е изцяло заледено.

Не ми е позволено, значи, да уравновеявам каквото и да е. Ако огранича левия мотор, спускам се надолу като свредел. Затова нямам никакъв друг изход, освен риска да надмина през време на слизането теоретичната граница за повреждане на мотора. Три хиляди и петстотин оборота: опасност от повреда.

Всичко това е безсмислено. Нищо не е в изправност. Нашият свят е направен от механизми, които не прилягат точно едни на други. Не е въпрос за материалите, а за часовникаря. Липсва часовникарят.

След девет месеца война ние още не сме успели чрез индустриите, от които те зависят, да нагодим картечниците и командните лостове към климата на голямата височина. И не е нехайството на хората, на което се натъкваме. В по-голямата си част хората са почтени и съвестни. Почти винаги тяхното бездействие е последица, а не причина за безполезността им.

Безполезността тежи върху всички ни като съдбовност. Тя тежи върху пехотинците, въоръжени с щикове срещу танкове. Тежи върху екипажите на самолетите, които воюват един срещу десет. Тежи върху ония, чиято задача би трябвало да бъде — да променят картечниците и командните лостове.

Ние живеем в тъмния търбух на администрацията. Администрацията е машина. Колкото по-усъвършенствувана е една администрация, толкова повече тя изключва всеки произвол от човека. В една съвършена администрация, дето човекът има роля само на зъбчатото колело, непочтеността и несправедливостта нямат никаква възможност да върлуват.

Но тъй като машината е построена, за да управлява една поредица от движения, предвидени веднъж завинаги, и администрацията не създава нищо. Тя управлява. Тя прилага това наказание за това провинение, онова разрешение на оная проблема. Администрацията не е създадена, за да разрешава нови проблеми. Ако в една преса сложите късове дърво, няма да излезе никаква мебел. За да може машината да се нагоди, би трябвало някой човек да има правото да я разтърси. Но в една администрация, създадена да възпрепятства неудобствата от човешкия произвол, зъбчатите колела отричат намесата на човека. Те отричат часовникаря.

Аз съм в групата 2/33 от ноември. Още щом пристигнах, другарите ме предупредиха:

— Ще се разхождаш над Германия без картечници и командни лостове.

Сетне добавяха, за да ме утешат:

— Не се тревожи. Нищо не губиш. Изтребителите те свалят, преди да си ги съзрял.

През май, шест месеца по-късно, картечниците и командните лостове още замръзват.

Мисля за една формула, стара като моята страна: „Във Франция, когато всичко изглежда загубено, чудо спасява Франция.“ Аз разбрах защо. Случва се понякога, че след като едно бедствие е повредило хубавата административна машина и се докаже, че тя е непоправима, заместват я поради липса на нещо по-добро с обикновени хора. И хората спасяват всичко.

Когато някоя торпила превърне в пепел министерството на въздухоплаването, ще повикат незабавно кой да е ефрейтор и ще му кажат:

— Натоварен сте да размразите командните лостове. Имате всички права. Оправяйте се, както можете. Но ако след петнадесет дни те все още замръзват, ще отидете в каторгата.

Тогава командните лостове може би ще се размразят.

Имам стотина доказателства за това недъг. Реквизиционните комисии в един от северните департаменти например бяха реквизирали бременни телици и по този начин превърнаха кланиците в гробища на зародиши. Никое зъбчато колело в машината, никой полковник от реквизиционната служба нямаше качеството да действа по друг начин, а само като колело от машина. Те всички се подчиняваха на други зъбчати колела, както в някой часовник. Всякакъв бунт беше безполезен. Ето защо тая машина, почне ли да се разваля, с удоволствие убива бременните телици. Това може би беше най-малкото зло. Тя би могла да се развали по-лошо и да почне да убива полковниците.

Чувствувам се обезсърчен до мозъка на костите от това всеобщо разнебитване. Но тъй като ми се струва безполезно да оставя единия ми мотор да се пръсне скоро, опитвам нов натиск върху лявата ръчка. Поради отвращението, което изпитвам, прекалявам с натискането. Сетне я оставям. Това усилие ми струваше нов бодеж в сърцето. Очевидно човек не е създаден така, че да прави физически упражнения на височина десет хиляди метра. Тоя бодеж е една приглушена болестка, нещо като местно съзнание, събудено чудновато в мрака на човешките органи.

Ако поискат, моторите ще се пръснат. Аз не ща да зная. Мъча се да дишам. Струва ми се, че ако оставя да се разсейвам, не ще мога вече

да дишам. Спомням си някогашните духала за разпалване на огъня. Сега разпалвам моя огън. Много бих искал да го накарам да „поеме“. Повредил ли съм нещо непоправимо? На височина десет хиляди метра едно по-грубо физическо усилие може да докара разкъсване на сърдечните мускули. Сърцето е много крехко нещо. То трябва дълго да служи. Глупаво е да го изложиш на опасност за толкова груба работа. Все същото е да гориш диаманти, за да опечеш една ябълка.

XIII

Сякаш палеха всички села в Северна Франция, без да могат да забавят чрез разрушението им дори за половин ден напредването на германците. И все пак аз виждах тия многобройни села, тия стари църкви, тия стари къщи с техния товар от спомени и техните хубави паркетни от лакирано орехово дърво и хубавото бельо в техните скринове, и дантелите по прозорците им, които бяха служили досега, без да се повредят, аз ги виждах как горят от Дюнкерк до Елзас.

Когато гледаш от десет хиляди метра височина, „горят“ не е истинската дума, защото над селата, както и над горите, има само неподвижен дим, нещо като белезникаво желе. Огънят е сега само скрито поглъщане. В мащаб от десет хиляди метра височина времето като че е забавено, защото няма вече движение. Няма вече пламъци, които пращат, греди, които се пръскат, и вихрушки от черен дим. Няма нищо друго, освен това сивкаво мляко, смразено като кехлибар.

Дали ще се излекува тая гора? Дали ще се излекува това село? Гледан оттам, дето съм аз, огънят разяжда бавно като болест.

И тук има много неща да се кажат: „Ние не ще пестим селата.“ Чува съм тия думи. И те са необходими. През време на война едно село не е взел на традиции. В ръцете на неприятеля то е само гнездо на плъхове. Всичко променя смисъла си. Така ония тристагодишни дървета приютяваха вашата стара семейна къща. Но те пречат на полето за обстрел на един двайсет и две годишен поручик. И той изпраща петнайсетина души да унищожат у вас това творение на времето. За една акция от десет минути той унищожава триста години на търпение и слънце, триста години на свещена почит към къщата и на обречения в сенките на парка. Вие му казвате:

— Но моите дървета!

Той не ви чува. Води война. Той има право.

Но ето че се горят селата, за да се играе на война, също тъй, както се изсичат парковете и се жертвуват екипажите на самолетите,

също тъй, както се изпраща пехотата срещу танкове. И цари неопишуема потиснатост. Защото всичко, което се върши, е безполезно.

Неприятелят е разбрал един очевиден факт и го използва. В безпределността на земята хората заемат малко място. Биха били необходими сто милиона войници, за да се издигне една непрекъсната стена. Значи, между войските има дупки. Тия дупки на теория се обезвредяват чрез подвижността на войските, но от гледище на блиндираните коли една слабо моторизирана армия на противника е като неподвижна. И дупките са всъщност истински отвори. Оттук произлиза това просто правило на тактиката: „Блиндирана дивизия трябва да действа като водата. Тя трябва да натиска леко стената на противника и да напредва там само на места, дето не среща никаква съпротива.“ Танковете също натискат стената. Винаги има дупки. И те винаги минават.

Но тия бързи нападения на танковете, които кръстосват свободно поради липса на наши танкове, които да им се противопоставят, влекат непоправими последици, макар че извършват само такива разрушения, които изглеждат повърхностни (като пленяване на местни щабове, скъсване на телефонни линии, опожаряване на села). Те играят роля на реактиви, които биха унищожили не организма, а нервите и нервните възли. По територията, която те светкавично са помели, всяка армия, дори и да изглежда почти непокътната, е загубила качеството си на армия. Тя се е превърнала в независими частици. Там, дето съществуваше един организъм, има вече само куп органи, връзките, между които са прекъснати. След това между тия съсирени частици, колкото и воинствени да бъдат войниците, противникът напредва, както си ще. Армията престава да бъде действаща сила, щом е станала само сбор от войници.

Не се произвежда необходим материал за петнадесет дни. Нито дори... От надбягването във въоръжаването ние можехме само да загубим. Ние се изправихме четиридесет милиона земеделци срещу осемдесет милиона индустриалци!

Ние противопоставяме на неприятеля един човек срещу трима. Един самолет срещу десет или двадесет и след Дюнкерк — един танк срещу сто. Ние нямаме свободно време да размисляме за миналото. Ние присъствуваме в настоящето. Настоящото е такова. Никоя жертва никога и никъде не е в състояние да забави германското напредване.

Затова от върховете до основата на гражданските и военни йерархии, от олово леяря до министъра, от войника до генерала цари нещо като нечиста съвест, която не може, нито смее да се изрази. Жертвата губи всичкото си величие, щом е само пародия или самоубийство. Хубаво е да се пожертвуваш: неколцина умират, за да бъдат спасени другите. При пожар трябва да се жертвува нещо. Бориш се до смърт в укрепен лагер, за да дадеш достатъчно време на спасителите. Но каквото и да се прави, огънят обхваща всичко. И няма никакъв лагер, дето да се укрепиш. И няма никаква надежда, че ще дойдат спасители. И изглежда, че се предизвиква убийството на ония, за които се води битката, за които се заявява, че се води, защото самолетът, който разрушава градовете зад войските, е променил войната.

По-късно аз ще чувам чужденци да укоряват Франция за няколкото моста, които не е дигнала във въздуха, за няколкото села, които не е изгорила, за хората, които са останали живи. А обратното, тъкмо обратното ме поразява толкова силно. То е нашата безпределна добра воля да си запущваме очите и ушите. То е нашата безнадеждна борба срещу очевидното. Макар че всичко е безполезно, ние все пак дигаме във въздуха мостовете, за да играем играта. Ние изгаряме истински села, за да играем играта. И нашите хора умират, за да играем играта.

Разбира се, все нещо от всичко това се забравя. Забравят се мостове, забравят се села, оставят се хора да живеят. Но драмата в това поражение е, че се отнема всякакво значение на действията. Всеки, който хвърля във въздуха някой мост, не може да направи това без отвращение. Тоя войник не забавя неприятеля; той произвежда развалини от един мост. Той руши страната си, за да направи една хубава карикатура на войната!

За да проявяваш усърдие, трябва да виждаш резултата от действията си. Хубаво е да се опожаряват зрелите жита, които ще погребат неприятеля под пепелта си. Но уповавайки се на своите сто и шейсет дивизии, неприятелят не ще да знае за нашите пожари и за нашите мъртъвци. Трябва значението, което има опожаряването на едно село, да бъде равно по значение на селото. Но ролята на едно опожарено село е само карикатура на роля.

Трябва значението на смъртта да тежи колкото смъртта. Как се бият хората — добре или зле? Тъкмо тоя въпрос няма никакъв смисъл! Знае се, че теоретично защитата на някое селище ще трае три часа! Въпреки това хората имат заповед да се държат в него. Без средства да се противопоставят, те самите пожелават неприятелят да разруши селището, та да бъдат спазени правилата в играта на война. Както казва любезният противник в игра на шах: „Ти забрави да вземеш тая пионка...“

Затуй ще предизвикат неприятеля:

— Ние сме защитници на това село. Вие сте нападатели. Хайде, карайте!

Съгласни са. Една въздушна ескадрила премазва като с пета селото.

— Добре изиграно!

Има действително бездейни хора, но бездействието е проста форма на безнадеждността. Има действително хора, които бягат. Майор Алиас лично два — три пъти бе заплашвал с револвера си срещнати по пътищата мрачни отломки от войската, които отговаряха уклончиво на неговите въпроси. Тъй ти се иска да хванеш отговорния за бедствието и като го премахнеш, да спасиш всичко! Бегълците са отговорни за бягството, защото, ако нямаше хора да бягат, нямаше да има никакво бягство. И затова, като насочваш срещу тях револвера си, всичко ще тръгне добре... Но то е все същото да погребеш болните, за да премахнеш болестта. В края на краищата майор Алиас прибираще револвера в джоба си, револвера, който изведнъж му се бе сторил нещо прекалено наперено — като сабя от някоя комична опера. Алиас усещаше добре, че тия навъсени войници бяха последствие от бедствието, а не негова причина.

Алиас знае добре, че тия хора са същите, точно същите като ония, които другаде днес са готови да мрат. От петнайсет дни сто и петдесет хиляди бяха готови да мрат. Но има умуващи хора, които искат да им се даде един хубав предлог за това.

А мъчно е да се определи тоя предлог.

Бегачът ще се надбягва на смърт и на живот със състезателите от своята класа. Но той вижда още от тръгването, че влачи на крака си желязна каторжническа гира. А другите състезатели са леки като перца. Тогава борбата не означава вече нищо. И човекът се отказва:

— Така не върви...

— Защо не! Защо не!...

Какво може да бъде измислено, за да се убеди човек въпреки всичко, да се заложи цял в едно състезание, което не е вече състезание?

Алиас знае много добре какво мислят войниците. Те също мислят: „Така не върви...“

Алиас прибира револвера си и търси някакъв добър отговор.

Има само един добър отговор. Само един. Бих искал някой да намери друг, освен този:

— Вашата смърт не ще промени нищо. Поражението е пълно. Но прието е поражението да се установява чрез мъртвите. Това трябва да бъде траурът. Вие служите, за да играете тая роля.

— Слушам, господин майор.

Алиас не презира бегълците. Той много добре знае, че неговият хубав отговор винаги е бил достатъчен. Той самият приема смъртта. Всички негови екипажи приемат смъртта. И за нас също тъй стигаше този хубав, едва — едва прикрит отговор:

— Много е неприятно... Но генералният щаб държи на това. Много... държи... това е...

— Слушам, господин майор.

Мисля просто, че ония, които умират, служат като залог за другите.

XIV

Толкова съм остарял, че оставих всичко назад. Гледам голямото лъскаво табло в моята стъклена кабинка. Там долу са хората. Инфузории на стъкълце под микроскоп. Може ли човек да се интересува от семейните драми на инфузориите?

Ако не бе тая болестка в сърцето, като че все още жива, бих потънал в неясни мечтания като някой остарял тиран. Само преди десет минути измислих оная история за фигуранта. Фалшиво до повръщане. Когато съзрях изстребителите, помислих ли за нежни въздишки? Помислих за швабски оси. Да. Те бяха мънички, тия гадове!

Можях без погнуса да измисля тоя образ на рокля с шлейф. Не бях помислял за рокля с шлейф по простата причина, че никога не бях забелязвал браздата, която оставя собственият ми самолет. В тая кабинка, дето съм пъхнат като лула в калъф, невъзможно ми е да наблюдавам нищо зад себе си. Гледам с очите на моя картечник. Е, и! Ако ларингофоните не са повредени! И моят картечник никога не ми е казал: „Ето влюбените в нас кандидати, които вървят подир нашата рокля с шлейф...“

Тук няма вече нищо, освен скептицизъм и фокусничество. Наистина аз бих искал да вярвам, бих искал да се боря, бих искал да побежда. Но напразно се преструваме, че вярваме, че се борим и че побеждаваме, като опожаряваме собствените си села — много мъчно е да измъкнеш от всичко това някаква екзалтация.

Мъчно е да съществуващ. Човек е само взел от отношения, а ето че моите връзки не струват вече бог знае що.

Какво е повредено в мене? Каква е тайната на духовната размяна? От какво става така, че онова, което сега ми е отвлечено и далечно, при други обстоятелства може цял да ме разстрои? От какво става така, че една дума, един жест, подобно камъче, хвърлено във вода, образуват безбройни кръгове в една човешка съдба? От какво става така, че ако съм Пастър, дори играта на инфузориите може да ме развълнува до такава степен, че една стъклена плочка под

микроскопа да ми се стори много по-просторна област от девствена гора и да ми даде възможност да изпитам, наведен над нея, най-висшата форма на необикновено преживяване?

От какво става така, че оная черна точка там долу, която е къща на хора...

И ето че отново иде тоя спомен.

Когато бях малко момче... Връщам се много назад в детинството си. Детинството — тая обширна територия, отдето всеки от нас е излязъл! Отде произхождам аз? От моето детинство. Аз произхождам от моето детинство също така, както от някоя страна. Та, когато бях малко момче, случи ми се една вечер чудновато преживяване.

Бях на пет или шест години. Беше осем часът. Осем часът, часът, когато децата трябва да спят. Особено зиме, защото е тъмно. Но мене ме бяха забравили.

Та, в партера на тая голяма извънградска къща, имаше едно преддверие, което ми се струваше безгранично и към което водеше топлата стая, дето ние, децата, вечеряхме. Аз винаги се страхувах от това преддверие, може би поради слабата лампа по средата, която едва — едва го осветяваше, не толкова лампа, колкото напомняне на лампа поради високата дървена облицовка, която пукаше в тишината, и поради студа. Защото от осветените и топли стаи се влизаше в преддверието като в пещера.

Но в оная вечер, виждайки, че са ме забравили, дяволът ме съблазни и като се дигнах на пръсти, за да стигна дръжката на вратата, бутнах я тихичко, излязох в преддверието и тръгнах да изследвам света контрабанда.

Ала пукането на дървената облицовка ми се стори като предупреждение за небесния гняв. В полумрака съзирах смътно големите стенни украси, които гледаха укорно. Като не се решавах да продължа, аз можах криво — ляво да се покатеря върху една подпорка на издадена дървена част и опрял гръб на стената, седях там с разтуптяно сърце, с увиснали нозе, както правят всички корабокрушенци върху скала сред морето, на която са се спасили.

Тъкмо тогава вратата на един от салоните се отвори и двама чичовци, от които изпитвах священ страх, затваряйки вратата зад глъчката и светлините вътре в салона, почнаха да се разхождат из преддверието.

Аз треперех да не ме съзрат. Единият от тях, Юбер, беше за мене възплъщение на строгостта. Пратеник на божественото правосъдие. Тоя човек, който ни веднъж не би досегнал с пръст някое дете, ми повтаряше, смръщил страховито вежди, при всеки случай на някое мое провинение: „Следния път, когато отида в Америка, ще донеса оттам една машина за шибане с камшик. В Америка са усъвършенствували всичко. Затуй тамошните деца са образец на послушание. А това е и голямо облекчение за родителите...“

И аз не обичах Америка.

Но без да ме виждат, те се разхождаха надлъж и нашир из цялото това мразовито и безкрайно преддверие. Аз ги следях с очи и уши, сдържайки дъха си и със зашеметена глава. „Сегашната епоха...“ — казваха те... И се отдалечаваха със своите тайни разговори само за възрастни хора, а аз си повтарях: „Сегашната епоха...“ Сетне пак се връщаха, подобно прилив, който отново дотъркаляше към мене своите неразгадани съкровища. „Това е безсмислено... — казваше единият на другия — положително безсмислено...“ Аз вземах изречението като някой необикновен предмет. И го повтарях бавно, за да опитам могъществото на тия думи върху моето съзнание на петгодишен човек: „Това е безсмислено, положително безсмислено...“

Та отливът отдалечаваше чичовците. Приливът ги докарваше. Това явление, което ми разтваряше не съвсем ясни перспективи към живота, се подновяваше о една закономерност, както е между звездите — като явление на гравитация. Аз бях закован на моята подпорка за вечни времена, таен слушател на тържествено съзаклятническо събрание, в което моите двама чичовци, които знаеха всичко, сътрудничеа в сътворението на света. Къщата можеше да се държи още хиляда години и двамата чичовци през хилядата години, разхождайки се из преддверието бавно, като махало на часовник, биха продължавали да й дават дъх на вечност.

Оная точка, която гледам сега, несъмнено е къща на хора, десет километра под мене. И нищо не стига до мене от нея. А може би това е голяма извънградска къща, дето се разхождат надлъж и нашир двама чичовци, и построяват бавно в едно детско съзнание нещо такова необикновено, каквото е безпределността на моретата.

От височината на моите десет хиляди метра аз откривам територия с размери на цяла област и все пак всичко се е стеснило до

задушаване. Тук аз разполагам с по-малко пространство, отколкото ако бях в това черно зърно.

Загубих чувството за простор. Сляп съм за простор. Но жадувам за простор. И струва ми се, че стигам тук до една обща мярка за всички възжеления на всички хора.

Когато някой случай събуди любовта, всичко в човека се подрежда според тая любов и любовта му донася чувството за простор. Когато живях в Сахара и арабите, които изникваха нощем около нашите огньове, ни предизвестяваха с далечни закани, пустинята се стягаше и добиваше смисъл. Тия пратеници бяха установили нейния простор. Същото е с музиката, когато е хубава. Същото е с простия мирис на старите скринове, когато той събужда и свързва спомените. Вълнуващото — това е чувството за простор.

Но аз разбирам също тъй, че нищо от онова, което се отнася до човека, не подлежи нито на пресмятане, нито на измерване. Истинският простор не е за окото, той е отреден само за духа. Той струва толкова, колкото струва речта, защото речта е, която свързва нещата.

Струва ми се, че тепърва по-добре виждам какво е една цивилизация. Една цивилизация е наследство от вярвания, от обичаи и знания, придобити бавно в течение на вековете, които понякога мъчно могат да се оправдаят чрез логиката, но които сами се оправдават, както пътищата, щом водят нанякъде, защото те отварят на човека неговия вътрешен простор.

Една лошокачествена литература ни говореше някога за нуждата да избягваме от живота. Разбира се, човек избягва чрез пътуване, търсейки простора. Но не намира простора. Просторът се създава. И бягството никога никъде не е водило.

Когато на човек му е потребно — за да се чувства човек — да тича по надбягвания, да пее в хор или да води война, това са вече връзки, които той си налага, за да се свърже с другите и със света. Но колко бедни връзки са те! Ако една цивилизация е силна, тя преизпълва човека, дори той да е неподвижен.

В някое тихо градче, сред сивия зрак на някой дъждовен ден, съзирам недъгава жена, затворена в стаята и замислена зад прозореца. Коя е тя? Какво са направили с нея? Аз ще преценявам цивилизацията

на градчето по значителността на това същество. Колко струваме ние, щом станем неподвижни?

В монаха-доминиканец, който се моли, има значителна човешка същност. Той е повече от всякога човек, когато е прострян по очи и неподвижен. В Пастър, затаил дъх над микроскопа, има значителна човешка същност. Когато наблюдава чрез микроскопа, Пастър повече от всеки друг път е човек. Тъкмо тогава той успява. Тогава бърза. Тогава върви напред с крачки на гигант, макар че е неподвижен, и открива простора. Така и Сезан, неподвижен и ням срещу скицата си, има неоценима човешка същина. Когато мълчи, опитва и преценява, той е повече от всякога човек. Тогава картината му става за него... по-просторна от морето.

Простор, създаден от къщата на детинството ми, простор, създаден от стаята ми в Орконт, простор, създаден на Пастър от зрителното поле на неговия микроскоп, простор, разкрит от някоя поема — толкова крехки и чудесни богатства, които само една цивилизация може да разпределя, защото просторът е за духа, не за очите, и няма простор без реч.

Но как да оживя смисъла на моята реч в тоя час, когато всичко се смесва? Когато дървесата на парка са в едно и също време кораб за поколенията на един род и обикновена завеса, която пречи на артилериста. Когато пресата на бомбардировачите, която натиска тежко градовете, е накарала цял народ да се излива по пътищата като черен сок. Когато Франция показва отвратително безредие, подобно на разровен мравуняк. Когато се бориш не с осезаем противник, а със заледеното крачно кормило, със заклещените ръчки, с винтове, които не работят...

— Можете да се спускате!

Мога да се спусна. Ще се спусна. Ще слеза над Арас, летейки ниско. Имам зад себе си хиляда години цивилизация, които трябва да ми помогнат. Но те не ми помагат. Несъмнено сега не е часът за отплащане.

При скорост осемстотин километра в час и при три хиляди петстотин и трийсет оборота в минута губя височина.

Завивайки, напускам едно полярно, прекалено алено слънце. Напред, на пет — шест километра пред мене, съзирам една подводна ледена грамада от облаци с правоъгълна форма. Цяла една част от

Франция е погребана в тяхната сянка. Арас е в тяхната сянка. Въобразявам си, че всичко под моята ледена грамада е черникаво. Става дума за вътрешността на големия супник, дето къкри войната. Задръстени пътища, пожари, разхвърляни материали, разрушени села, бъркотия... безкрайна бъркотия. Всичко това мърда безсмислено под облака — като мокрици под камъка.

Това слизание прилича на сиване. Ще трябва да газим из тяхната кал. Връщаме се към някакво разкапано варварство. Там, долу, всичко се разлага! Ние приличаме на богати пътешественици, които, след като дълго време са живели в страни на корали и палми, връщат се, когато са се разорили, за да споделят в посредствеността на родното си място гозбите, готвени с лой, на някое скъперническо семейство, остротата на вътрешните ежби, съдиите — изпълнители, недобросъвестността при парични затруднения, измамните надежди, срамните пренасяния от една къща в друга, нахалното отношение на хотелиера, нищетата и вонещата смърт в болница. Но тук смъртта поне е чиста! Смърт от лед и огън. Слънце, небе, лед и огън. А там долу — ще те погълне глината!

XV

— Посока на юг, господин капитан! Ще бъде по-добре да се снижим във френска зона!

Като гледам тия черни пътища, които мога вече да наблюдавам, разбирам мира. През мира всичко е добре затворено в себе си. На село вечер селяните се връщат. Зърната се прибират в хамбарите. И в скриновете нареждат сгънатото бельо. В часовете на мир човек знае де ще намери всяко нещо. Знае де ще срещне всеки приятел. Знае де ще отиде да спи вечерта. Ах! Мирът умира, когато основата се разнища, когато нямаш вече място в света, когато не знаеш де ще намериш онова, което обичаш, когато съпругът, който отива в морето, не се е върнал.

Мирът е да проумееш един образ, който се показва през нещата, когато те са добили своя смисъл и своето място. Когато те са част от нещо по-голямо от тях, както разпръснатите земни минерали, щом те са всмукани от едно дърво.

Но ето че настъпва война.

И аз летя над пътища, почернели от непрекъснатата гъста течност, която не спира да тече. Казват, че евакуират населението. Това не е вярно вече. То само се евакуира. В това преселение има някаква зараза на безумие. Защото къде отиват тия скитници? Те тръгват да вървят на юг, като че там има жилища и храна, като че там има хора, които ще ги приемат нежно. Но на юг има само градове, които са препълнени до пръсване, дето хората нощуват в сайванти и дето храната се свършва. Дето и най-великодушните стават последователни поради безсмислието на това нашествие, което като река от кал, постепенно, бавно ги поглъща. Една само област от страната не може нито да приюти, нито да храни цяла Франция!

Къде отиват те? Не знаят! Те вървят към призрачни пристанища, защото, щом тоя керван стигне до някой оазис, той не е вече оазис. Всеки оазис се препълва и пръсва и сега той пък се излива в кERVANA. И ако кERVANЪТ стигне до някое истинско село, което си дава вид, че е

още живо, той още от първата вечер изсмуква всичко, каквото има там. Той го изчиства така, както червеите изчистват една кост.

Неприятелят напредва по-бързо от преселението. На някои места блиндирани коли вървят успоредно с реката, която тогава се сгъстява и се връща назад. Някои германски дивизии газят из тая каша и на известни места се случва удивителен парадокс — ония, които другаде са убивали, тук дават вода на други.

През отстъплението ние квартирувахме последователно в десетина села. Нас ни заливаше тая бавна тълпа, която минаваше бавно през селата.

— Къде отивате?

— Не знаем.

Те никога нищо не знаеха. Никой нищо не знаеше. Те се евакуираха. Не разполагаха вече с никакви убежища. Нямаше вече никакви пътища, по които можеше да се върви. Въпреки всичко те се евакуираха. На север бяха дали силен ритник на мравуняка и мравките си отиваха. С голям труд. Без паника. Без надежда. Без отчаяние. Като по дълг.

— Кой ви даде заповед да се евакуирате?

Винаги биваше кметът, учителят или помощник-кметът. Една заран към три часа нареждането изведнъж разтърси селото:

— Евакуация.

Те я очакваха. От петнайсетина дни, откак виждаха да минават бежанците, те бяха престанали да вярват във вечността на своя дом. Ала човекът отдавна не бе вече чергар. Той си построяваше села, които траеха векове. Излъскваше мебелите, които служеха и на правнуците му. Семейната къща го приемаше още от раждането му и го пренасяше до смъртта му, а сетне, като добър кораб, който плува от един бряг до друг, поемаше по реда си и неговия син. Но сега — свърши животът в нея! Напускаха я, без дори да знаят защо!

XVI

Тежък е нашият опит от пътищата! Понякога имахме поръчение да хвърлим поглед през една само сутрин над Елзас, Белгия, Холандия, Северна Франция и над морето. Но повечето от нашите задачи са земни и най-често нашият кръгзор се стесняваше дотолкова, че се ограничаваше в задръстването на някой кръстопът! Така само преди три дни ние, Дютертр и аз, видяхме как се раздрусва селото, дето живеехме.

Навярно никога не ще се отърва от тоя настойчив спомен. Към шест часа сутринта, излизайки от къщи, Дютертр и аз се натъкнахме на неописуемо безредие. Всички гаражи, всички сайванти, всички хамбари бяха избълвали в тесните улици най-разнородни съоръжения — нови леки коли и стари автомобили, които от петдесет години са спели в праха, покрити с давност, двуколки за сено и товарни коли, автобуси и гальоти. Ако човек търсеше, би намерил в тоя панаир и едновременно пътнически коли! Изровени са всички таратайки. Къщите изпразват в тях своите богатства. Влекат ги безредно към колите в скъсани от претъпкване вързопи. И те не приличат вече на нищо.

Те създаваха образа на къщата. Те бяха предмети на религиозно семейно преклонение. Всеки от тях на своето място, станал необходим от навиците, разхубавяван от спомените, имаше своята цена в това, че помагаше за създаването на една съвсем интимна родина. Но помислиха, че те са скъпоценни сами по себе си и ги откъснаха от камината им, струпаха ги едни върху други и сега тук има само предмети за тържище, които показват своята извехтялост. Повдига ти се, когато виждаш благочестивите свети предмети, събрани накуп.

Нещо се разлагаше пред нас.

— Вие сте полудели! Какво става тук? Собственицата на кафенето, дето отиваме, свива рамене:

— Евакуация.

— Защо, боже мой?

— Не знаем, кметът каза.

Тя е много заета. Изчезва по стъпалата. Дютертр и аз наблюдаваме улицата. В товарните коли, автомобилите, двуколките, колите с пейки — размесени деца, дюшеци и готварски съдове.

Особено жалки са старите автомобили. Кон, здраво стъпил на земята между оковите на двуколката, вдъхва чувство на здраве. Конят съвсем не се нуждае от части, които се заменят. Една двуколка се поправя с три гвоздеа. Но тук имаме една механическа ера с всичките ѝ останки! Тия свързани помежду си бутала, клапи, магнети и зъбчати колела — докога ще могат да действуват?

— ... капитане, бихте ли ми помогнали?

— Разбира се. За какво?

— Да изкарам автомобила от сайванта... Аз я гледам слисан.

— Но вие... вие не знаете да карате?

— О... по шосето ще мога... там не е толкова мъчно...

... Тя, зълвата и седемте деца...

По шосето! По шосето тя ще може да напредва със скорост двайсет километра на ден, със спирания на всеки двеста метра! На всеки двеста метра тя ще трябва да стяга спирачките, да спира, да прекъсва мотора, да сменя скоростите в бъркотията на неопикуемото задръстване. Тя ще изпотроши всичко! И няма да има бензин! И масло! И дори вода, за която тя ще забрави.

— Внимавайте за водата. Вашият радиатор тече като решето.

— Да, колата не е нова...

— Ще трябва да карате осем дни... как ще можете?

— Не знам...

Преди да измине десет километра оттук, тя вече ще се сблъска с триколи, не ще може да спира мотора, ще пробие гумите. Тогава тя, зълвата и седемте деца ще почнат да плачат. Тогава тя, зълвата и седемте деца, потиснати от проблеми, които са свръх силите им, ще видят, че не могат вече да решават каквото и да било и ще седнат край пътя да чакат някой овчар. Но овчарите...

Овчарите съвсем липсват. Ние, Дютертр и аз, виждаме, че инициативата е на овцете. И тия овце вървят сред страшния шум на механически материали. Три хиляди бутала. Шест хиляди клапи. Всичкият този материал скърца, стърже, блъска. В някои радиатори водата ври. Тъй, с голяма мъка тръгва на път тоя обречен керван. Тоя

керван без части за сменяване, без гуми, без бензин/ без механици. Какво умопобъркване!

— Не бихте ли могли да си останете в къщи?

— О, че как да не искаме да си останем в къщи!

— Е, защо тръгвате тогава?

— Казаха ни...

— Кой ви каза?

— Кметът...

Винаги кметът.

— То се знае. На всички щеше да е по-хубаво да си останем в къщи.

Точно така е. Ние не усещаме тук атмосфера на паника, но атмосфера на ангария. Ние, Дютертр и аз, използваме това, за да накараме някои да се опомнят:

— Ще сторите по-добре да разтоварите всичко. Ще можете поне да пиете вода от вашите чешми...

— Сигурно ще е по-добре!...

— Ами че вие сте свободни.

Ние победихме. Образува се една група. Слушат ни. Клатят одобрително глави.

— ... има право капитанът!

Сега ония, които ме послушаха, ме сменят. Убедих един кантонер, който говори по-разпалено от мене:

— Аз постоянно разправях! Щом излезем на шосето, ще пасем чакъл.

Те обсъждат. Съгласяват се. Ще останат. Някои отиват да увещават други. Но ето че се връщат обезсърчени.

— Не става. И ние ще трябва да вървим.

— Защо?

— Хлебарят е заминал. Кой ще прави хляб? Селото вече е объркано. То се е пробило на много места. Всичко ще изтече през същата дупка. Няма надежда.

Дютертр изразява мисълта си:

— Драмата е в това: накараха хората да мислят, че войната е нещо ненормално. Някога те си оставах по домовете. Войната и животът се смесваха...

Собственицата на кафенето се появява отново. Тя мъкне един чувал.

— След четиридесет и пет минути отлитаме. Имате ли малко кафе?

— О, клетите ми момчета...

Тя бърше очи... О, тя не плаче заради нас. Нито заради себе си. Плаче сега от изтощение. Усеща се вече потънала в разрухата на кервана, който на всеки километър ще се разпада все повече.

По-надалеч, от време на време, тук-таме из полето неприятелските изстребители, летящи ниско, ще избълват с картечните си по някоя вихрушка от изстрели върху това окаяно стадо. Но най-учудващото е, че те не са много настойчиви. Няколко коли се подпалват, но не са много. И има малко убити. Това е един вид излишество, нещо като съвет. Или ухапване на кучето по крака, за да накара стадото да върви по-бързо. А тук, за да посее безредие. Но тогава пък защо са тия местни, единични действия, които са почти без значение? Неприятелят не се мъчи да разстрои кервана. Вярно е, че керванът няма нужда от него..., за да се разстройва. Машината се разстройва самоволно. Машината е създадена за мирновремено, неподвижно общество, което разполага с всичкото си време. Когато липсва човекът, който да я кърпи, нагласява и боядисва, машината остарява със замайваща бързина. И довечера тия коли ще изглеждат като хиляда годишни.

Струва ми се, че присъствувам на агонията на машината.

Оня там шиба коня си с величавост на цар. Той се мъдри на седалката, много важен и весел. Предполагам, че е пийнал.

— Вие като че сте доволен!

— Това е свършекът на света!

Изпитвам някаква глупава мъка, мислейки си, че всички тия работници, всички тия малки хора, със съвсем определени служби, с толкова различни и толкова ценни качества, ще бъдат довечера само паразити и гадни насекоми.

Те ще се пръснат из полята и ще ги опасат.

— Кой ще ви храни?

— Не знаем...

Как могат да се продоволствуват милиони преселници, разпилени из пътищата, дето се върви със скорост от пет до двайсет

километра на ден? Но и да съществуваше продоволствие, би било невъзможно да се изпрати!

Тая смесица от хора и от железария ме кара да си спомня Либийската пустиня. Прево и аз живяхме тогава сред една местност, дето никой не може да живее, местност, цялата покрита с черни камъни, които блестяха под слънцето, местност, стегната с желязна кора...

И аз гледам това зрелище с някакво отчаяние: облак скакалци, връхлетял върху чакъла, може ли да живее дълго?

— И ще чакате да завали, за да имате вода?

— Не знаем...

От десет дни през тяхното село бяха минавали, без, почивка, бежанци от север. Цели десет дни те бяха присъствували на това не свършващо преселение. Дойде и техният ред. Те се нареждат в процесията. О, без надежда.

— По-хубаво щеше да ми бъде да си умра в къщи...

— На всички щеше да ни бъде по-хубаво да си умрем в къщи.

И точно така е. Макар че никой не желаше да замине, цялото село се сригваше като пясъчен дворец.

Ако Франция имаше резерв: и войски, отправянето на тия резервни войски би било решително възпрепятствувано от задръстването на пътищата. В краен случай, въпреки повредените и спрели коли, въпреки накачените една върху друга коли и безнадеждните струпвания по кръстопътищата, може да се слезе надолу заедно с течението, но как ще се върви нагоре?

— Няма никакви резервни войски — казва ми Дютертр — и това оправя всичко...

Говори се, че от вчера правителството е забранило евакуирането на селата. Но заповедите се разпространяват бог знае как, защото по пътищата не е възможно никакво движение. Колкото до телефонните съобщения — те пък са задръстени, прекъснати или съмнителни. И освен това не е въпрос за даване на заповеди. Въпросът е да се измисли отново някаква нравственост. От хиляда години учат хората, че жените и децата трябва да бъдат запазени от войната. Войната е за мъжете. И кметовете и техните помощници, и учителите знаят тоя закон. Ненадейно те получават заповед да забранят евакуацията, тоест — да принудят жените и децата да останат под бомбардировките. Ще

им трябва един месец, за да нагласят съзнанието си според тия нови времена. Не се събаря с един удар цяла система на мислене. А неприятелят напредва. И кметовете, помощниците им и учителите хвърлят хората си на шосето. Какво трябва да правят? Къде е истината? И тръгват тия овце без овчар.

— Няма ли лекар тук?

— Не сте ли от това село?

— Не. Идем още по от север.

— Защо ви е лекар?

— Жена ми ще роди в двуколката...

Сред кухненските съдове, в пустинята на тия стари железни остатъци, затрупали целия свят, тя ще ражда като върху тръни.

— Не можахте ли да предвидите това?

— Пътуваме вече четири дни.

Защото пътят е могъща река. Къде ще спреш? Селата, които тя помита едно след друго, се изпразват сами, като че се пукат и изтичат на свой ред в общия отводен канал.

— Не, няма лекар. Лекарят на групата ни е далеч на двайсет километра.

— Е, добре.

Човекът избърсва лицето си. Всичко се руши. Жена му ражда наскреда улицата между готварските съдини. Тук няма нищо жестоко. На първо място това е до чудовищна степен извън всичко човешко. Никой не се оплаква, оплакванията нямат вече смисъл. Жена му ще умре, той не се оплаква. Така е сега. Това е един лош сън.

— Да можеше поне да се спрем някъде...

Да намериш някъде едно истинско село, истинска странноприемница, истинска болница... но и болниците се евакуират бог знае защо! Такова е правилото на играта. Няма време да се измислят нови правила. Да намериш някъде истинска смърт! Но няма вече истинска смърт. Има човешки тела, които се развалят както автомобилите.

И чувствавам навсякъде една изтощена бързина, бързина, която се е отказала от бързината. Бягаш със скорост пет километра на ден от танковете, които напредват през полето с повече от сто километра, и от самолетите, които се носят с шестстотин километра в час. Така изтича сиропът, когато бутилката се обърне. Жената на тоя тук ражда, но той

разполага с безпределно време. Това е неотложно. И същевременно не е вече. То виси в несигурно равновесие между неотложното и вечността.

Всичко се променя, става бавно, като рефлексите на издъхващ човек. Думата е за едно безбройно капнало стадо, което тъпче през кланицата. Пет ли, десет ли милиона са хвърлени върху настилката? Цял един народ тъпче на място от умора и мъка пред прага на вечността.

И наистина аз не мога да проумея как ще се оправят те, за да останат живи. Човекът не се храни с клони от дървеса. Хората сами подозират смътно това, но почти не се страхуват. Откъснати от обстановката си, от работата си, от задълженията си, те са загубили напълно същината си. Самата им личност се е изхабила. Те почти не са същите хора. Те почти не съществуват. По-късно сами ще си измислят страдания от това време, но те страдат най-вече от болки в кръста поради прекомерните вързопи, които мъкнат, поради премногото бохчи, които се скъсват и от които се изтърсват носените в тях неща, поради премногото коли, които трябва да тикат, за да ги подкарат.

Нито дума за погрома. Поражението е очевидно. Не чувствувате необходимост да тълкувате онова, което е самата ваша същност. Те „са“ погромът.

Виждам внезапно и остро Франция, на която вътрешностите се изсипват. Трябва бързо да се зашият. Не бива да се губи нито секунда: иначе те са обречени...

Ето че започва. Като риби на сухо, те вече се задушават.

— Няма ли мляко тук?

Да умреш от смях при тоя въпрос!

— Детето ми от вчера не е пило нищо...

Става дума за едно бозайниче на шест месеца, което още вдига много шум. Но тоя шум няма да продължи: рибите на сухо... Тук няма никакво мляко. Тук има само стара железария. Нищо друго, освен огромен куп безполезна стара железария, която, разпадайки се на всеки километър, губейки бурмите, гайките, ламарините си, влече в едно съвсем безполезно преселение тоя народ към небитието.

Носи се слух, че няколко километра по на юг самолети обстрелват пътя с картечници. Говорят дори за бомби. Наистина чуваме глухи взривове. Слухът несъмнено е верен.

Но множеството не се плаши. Струва ми се дори, че малко се оживява. Тоя определен риск му се струва по-полезен, отколкото да потъне в железарията.

Ах, каква скица ще начертаят по-късно историците! Какви оси ще измислят те, за да дадат значителност на тая каша! Ще вземат думата на един министър, решението на някой генерал, разискванията в някоя комисия и от тоя парад на призраци ще направят исторически разговори с отговорности и далечни прозрения. Те ще измислят приемане на известни неща или съпротива, героични защитни речи, подлости. А аз добре зная какво е евакуирано министерство. Случаят ми позволи да посетя едно евакуирано министерство. Веднага разбрах, че щом едно правителство се е преместило, то вече не е правителство. Също като тялото. Ако почнете също тъй да ги местите — стомаха тук, черния дроб там, червата другаде, — тая сбирка не е вече организъм. Прекарах двайсет минути в министерството на въздухоплаването. Е да, един министър проявява власт върху своя разсилен! Чудодейна власт. Защото една звънчева жица все още свързва министъра с разсилния. Една непокътната жица. Министърът натиска едно копче и разсилният дохожда.

Да, това е успех.

— Колата ми — казва министърът.

Властта му стига дотук. Той кара прислужника да действа. Но разсилният не знае дали някъде по земята съществува министерски автомобил. Никаква електрическа жица не свързва разсилния с някой шофьор на автомобил. Шофьорът се е загубил нейде във вселената. Ония, които управляват, какво могат да узнаят за войната? Връзките са толкова невъзможни, че на нас например биха ни трябвали осем дни да извършим някое поръчение за бомбардиране на една блиндирана дивизия, открита от нас. Какви известия може да получи едно правителство от тая страна, която е изтърбушена? Новините напредват със скорост от двайсет километра на ден. Телефоните са задръстени или повредени и нямат възможност да поставят в неговата истинска тежест съществото, което засега се разлага. Правителството потъва в пустота: една полярна пустота. От време на време до него стига безнадеждно неотложен, но абстрактен зов, изразен само в три реда. Как биха узнали отговорните лица дали десет милиона французи не са

умрели вече от глад? И зовът на десет милиона хора се съдържа в едно изречение. Потребно е едно изречение, за да кажеш:

— Среща в четири часа у Х.

Или:

— Казват, че са умрели десет милиона души.

Или:

— Блоа гори.

Или:

— Намериха вашия шофьор.

Всичко това на същата плоскост. Изведнъж. Десет милиона души. Колата. Източната армия. Западната цивилизация. Намериха шофьора. Англия. Хляба. Колко е часът?

Дават ви седем букви. Седем букви от библията. Възстановете ми с тях библията.

Историците ще забравят реалното. Те ще съчинят мислеци личности, свързани чрез загадъчни нишки с един свят, който може да се изразява, който разполага със здрави общи схващания и който съобразява важните решения според четирите правила на картезианската логика. Те ще отделят силите на доброто от силите на злото. Героите от изменниците. Но аз ще поставя един въпрос:

— За да измениш, трябва да бъдеш отговорен за нещо, да управляваш нещо, да действуваш върху нещо, да познаваш нещо. Днес това значи да дадеш доказателства за гениалност. Защо не дават отличия на изменниците?

Мирът вече се показва по малко навсякъде. Това не е добре очертан мир, който настъпва като нов етап на историята след войната, приключена недвусмислено с един договор. Става дума за период, който не може да се именува, който е край на всяко нещо. Край, който няма свършване. Въпросът е за една мочурлива почва, дето затъва всеки устрем. Не се чувства приближаването на някакво добро или лошо приключение. Напротив, навлиза се постепенно в загниване на нещо временно, което прилича на вечността. Нищо няма да се приключи, защото липсва вече възелът, чрез който може да се хване страната, както хващат удавница с ръка, вкопчена в косите ѝ. Всичко се е разстроило. И най-вълнуващото усилие донася само кичур коса. Мирът, който иде, не е плод на решение, взето от човека. Той се разпространява като проказа.

Там, под мене, по тия пътища, дето керванът се разпокъсва, дето германските блиндиращи коли убиват или дават вода, е също както в ония кални местности, дето земя и вода се смесват. Мирът, който вече се намесва във войната, довежда войната до загниване.

Един от моите приятели, Леон Верт, чул по пътя някаква дума с огромно значение, за която ще разкаже в една голяма книга. Вляво от пътя са германците, вдясно, французите. Помежду им — бавната вихрушка на преселението. Стотици жени и деца, които се измъкват, както могат, от своите горящи коли. И тъй като един артилерийски поручик, попаднал въпреки волята си между задръстените коли, се опитва да стреля с едно седемдесет и пет сантиметрово оръдие, обстрелвано от неприятеля, и тъй като неприятелят не го улучва, но коси пътя, майките отиват при поручика, който, потънал в пот, упорствуваш в своя неразбираем дълг, се мъчи да спаси една позиция, която не ще удържи и двацет минути (те са тук само дванайсет души!), и викат:

— Махайте се! Махайте се! Вие сте подлеци! Поручикът и войниците му си отиват. Те навсякъде се сблъскват с тия проблеми на мира. Наистина децата не бива да бъдат избивани по пътя. А всеки войник, който стреля, трябва да стреля в гърба на някое дете. Всеки камион, който напредва или се опитва да напредва, рискува да осъди на смърт едно множество. Защото, напредвайки срещу течението, той неотвратимо задръства целия път.

— Вие сте луди! Оставете ни да минем! Децата умират!

— Ние водим война...

— Каква война? Къде водите война? За три дни в тая посока вие ще напреднете шест километра!

Те са няколко заблудени войници, тръгнали с камион за среща, която от много часове вече сигурно е безцелна. Но те са изцяло изпълнени от своето чувство за дълг:

— Водим война...

— ... ще сторите по-добре, ако ни приберете! Това е безчовечно! Едно дете реве.

— Ами това...

Това вече не вика. Няма мляко, няма викове.

— Ние водим война...

Те повтарят своята формула с отчайваща глупост.

— Но вие няма да стигнете никога до войната! Ще пукнете тук заедно с нас!

— Ние водим война...

Те вече не знаят добре какво казват. Те вече не знаят добре дали водят война. Те никога не са видели неприятеля. Носят се с камиона към някакви цели, по-измамни от миражите. Срещат само тоя мир на гнилотата.

Тъй като безредието е слепило всичко, те слизат от камиона си. Заобикалят ги:

— Имате ли вода?

И те споделят водата си.

— Хляб?...

Разделят хляба си.

Ще я оставите да пукне ли?

В оная повредена кола, отместена в крайпътния ров, една жена хърка.

Измъкват я. Пъхат я в камиона.

— Ами това дете?

Пъхат и детето в камиона.

— Ами тая, която ще ражда?

Пъхат и нея.

Сетне друга една, защото плаче.

След едночасови усилия измъкват камиона. Обръщат го към юг. Като блок, понесен от ледове, той ще следва реката от бежанци. Войниците станаха привърженици на мира, защото не срещнаха войната.

Защото мускулатурата на войната е невидима. Защото, когато нанасяте удар, удряте някое дете. Защото на мястото, дето трябва да срещнете войната, вие се натъквате на жени, които раждат. Защото толкова безполезно е да смятате, че можете да предадете съобщение или да получите заповед, колкото да почнете спор със Сириус. Няма вече война. Има само хора.

Те са привърженици на мира. По силата на нещата те са се превърнали в механици, лекари, пазачи на стада, волни носачи. Те поправят колите на тия хорица, които не могат да излекуват своята стара железария. И в работата, която вършат, тия войници не знаят дали са герои или подлежащи на военен съд. Те не биха се учудили,

ако ги наградят. Нито ако ги изправят до стената с дванайсет куршума в главата. Нито ако бъдат демобилизирани. Нищо не би ги учудило. Отдавна вече те са прехвърлили границите на учудването.

Това е една безпределна каша, дете никаква заповед, никакво движение, никаква новина, никаква вълна от каквото и да било не може никога да се разпростре на повече от три километра. И също както селата се сричат едно след друго в канала за нечистотии, също тъй тия военни камиони, обсебени от мира, се превръщат един след друг в мирни камиони. Тия шепи хора, които драговошно биха приели смъртта — но там не се поставя въпросът да умрат, — приемат задълженията, които срещат по пътя си, и поправят ока на тая стара талига, дете три монахини са натъпкали за бог знае какво поколение, към бог знае какво убежище от вълшебна приказка, дванайсет малки деца, заплашени от смърт.

Също като Алиас, когато прибираще револвера в джоба си, аз не бих осъждал войниците, които отказват да се бият. Кое би ги вдъхновило? Отде ще дойде вълната, която би ги досегнала? Де е образът, който би ги обединил? От останалия, свят те не знаят нищо друго, освен тия винаги безумни слухове, които, родили се по три-четирикилометровия път във вид на смешни хипотези, разпространявайки се бавно в тая трикилометрова каша, добиват характер на сериозни твърдения, Съединените щати са се намесили във войната. Папата се самоубил. Руските самолети опожарили Берлин. Преди три дни подписано примирие. Хитлер слязъл в Англия.

Няма овчар за жените или за децата, но няма също и за мъжете. Генералът влиза във връзка със своя ординарец. Министърът — със своя разсилен и може би ще го преобрази чрез красноречието си. Алиас влиза в досег със своите екипажи. И може да ги убеди да жертвуват живота си. Подофицерът от военния камион влиза в досег с дванадесетте души, които зависят от него... Но му е невъзможно да се свърже с каквото и да било друго. Ако предположим, че някой гениален началник, способен по чудо да обхване с един поглед общото положение, измисли план, годен да ни спаси, тоя началник, за да се прояви, ще разполага само с една звънчева жица от двайсет метра. И като маневрираща войскова маса, за да може да победи, ще разполага с разсилния, ако съществува изобщо на другия край на жицата някакъв разсилен.

Когато тия пръснати войници, части от разместени войскови единици, вървят по изпълнените с неизвестност пътища и са само безработни бойци, те не проявяват отчаянието си, което се приписва на победените родолюбци. Вярно е, че те смътно желаят мира. Но за тях мирът не е нищо друго, освен край на това безредие, за което няма име, и възвръщане към една определена същност на човека, па била тя и най-скромна. Така бившият общар мечтае да кове гвоздеи. Заковавайки гвоздеите, той като че би изковал света.

И ако те вървят право пред себе си, това е последица от общата разруха, която ги разделя един от други, а не поради ужас от смъртта. Те нямат ужас от нищо: те са празни.

XVII

Има един основен закон: победените не могат да се преобразят на победители на самото място. Когато се говори за една армия, която отначало отстъпва и после се съпротивява, това е само съкращение на речта, защото войските, които са отстъпили, и тия, които сега встъпват в битката, не са същите. Армията, която отстъпваше, не бе вече армия. Не че тия хора бяха недостойни да победят, но защото едно отстъпление унищожава всички връзки — и материални, и духовни, които са свързали хората помежду им. Войниците, оставени да се източват назад, се заместват с нови резерви, които имат качество на организъм. Те задържат неприятеля. Колкото за бегълците, събират ги, за да ги преустроят във вид на армия. Ако няма никакви резерви, които да бъдат хвърлени в битката, първото отстъпление е непоправимо.

Само победата създава връзки. Поражението не само че разделя човека от хората, но го отделя и от самия него... Ако бегълците не плачат за Франция, която се срива, то е, защото те са победени. То е, защото Франция е поразена не около тях, но в самите тях. Ако можеш да плачеш за Франция, това би значило, че си победител.

Почти на всички — и тия, които ще се съпротивяват, както и ония, които вече не се съпротивяват — образът на победена Франция ще се покаже по-късно, в часовете на мълчание. Днес всеки изчерпва силите си срещу някоя обикновена подробност, която се бунтува или руши, срещу някой спрял камион, срещу задръстен път, срещу някое затегнато газово кранче, срещу безсмислието на едно военно поръчение. Това, че поръчението става безсмислено, е белег за сгромолясването. Дори да се противопоставиш на сгромолясването става безсмислено. Защото всичко се дели и опълчва срещу себе си. Не се плаче за всеобщото бедствие, а за предмета, за който си отговорен, който единствен е осезаем и който се разваля. Франция, която пропада, е само потоп от късове, от които ни един не показва някакъв образ; ни това поръчение, ни тоя камион, ни тоя път, ни това мръсно газово кранче.

Наистина погромът е тъжно зрелище. В погрома долните хора се проявяват долни. Грабителите се показват грабители. Учрежденията се разнебитват. Войските, преизпълнени с отвращение и умора, се разпадат в безсмислието. Поражението носи в себе си всички тия последици, както чумата носи възпалени лимфатични възли. Но ако някой камион премаже жената, която обичате, ще мислите ли за това, че е била грозна?

Несправедливостта на поражението е, че то придава на жертвите вид на виновни. Как би показало поражението жертвеността, строгостта в изпълнение на дълга, суровостта към себе си, бдителността, за които бог, който решава съдбата на битките, не е държал сметка? Как би показало то обичта? Поражението показва началниците без власт, хора, струпани в безредие, бездейни тълпи. Наистина често много нещо липсваше, но и това дори какво показва? Достатъчно бе да се пръсне новината, че на руския фронт има обрат или за американска намеса — и хората се преобразяваха. Свързваха се в обща надежда. Такъв слух всеки път пречистваше всичко като вълна морски вятър. Не бива да се съди за Франция от последиците на премазването ѝ.

Трябва да се съди за Франция по нейното приемане на саможертвата. Франция прие войната въпреки правилните твърдения на логично мислещите. Те ни казваха: „Има осемдесет милиона германци. Ние не можем за една година да създадем четиридесетте милиона французи, които не ни достигат. Не можем да променим нашата земя, която е отредена да бъде земя за жито, в земя за въглища. Не можем да се надяваме на помощта на Съединените щати. Защо германците, искайки Данциг би трябвало да ни наложат задължението не да спасим Данциг — това е невъзможно, но да се самоубием, за да избегнем срама? Какво срамно има да притежаваш земя, която произвежда повече жито, отколкото машини, и да се броим един срещу двама? Защо срамът би тежал върху нас, а не върху света?“ Те имаха право, за нас войната значеше погром. Но трябваше ли Франция, за да си спести едно поражение, да се откаже от войната? Не мисля така. По инстинкт Франция мислеше същото, защото подобни предупреждения не я отклониха от тая война. У нас духът надви разума.

Животът винаги кара формулите да се сгромолясват. Поражението въпреки отвратителните неща, които носи, може да стане

единственият път към възкресение. Аз знам, че за да се създаде дървото, едно семе се обрича на изгниване. Първото действие на съпротива, щом е дошло много късно, никога не печели. Но то е пробуждане на съпротивата. Може би от него ще излезе, както от семето, едно дърво.

Франция изигра ролята си. Но тъй като решаваше светът, без да сътрудничи, нито да се бие, за Франция тая роля бе — да се предложи за унищожение и да потъне известно време в мълчание. Когато се предприема атака, необходимо е да има хора начело. Те почти винаги умират. Но за да се извърши атаката, първите трябва да умрат.

Тая роля взе връх, тъй като ние приехме без самоизмама да противопоставим един войник на трима войника и нашите земеделци на работници! Аз не ща да бъда преценяван според отвратителните последици на погрома. Как бихте преценили оня, който приема да изгори — по неговите рани ли? Тогава той също ще стане грозен.

XVIII

Няма значение, че тая война извън духовния смисъл, който я правеше необходима за нас, ни се стори при изпълнението ѝ смешна война. Тая дума никога не ме е карала да се срамувам. Още щом обявихме войната, ние, поради невъзможността да нападнем, почнахме да чакаме, че ще благоволят да ни унищожат.

И така стана.

Ние бяхме наредили снопове жито — за да надвиват танкове. Сноповете жито не струваха нищо. И днес унищожението е извършено. Няма вече нито армия, ни резерви, ни връзки, нито материал.

Но аз продължавам моя полет с непоколебима сериозност. Гмурвам се към германската армия с осемстотин километра в час и три хиляди петстотин и трийсет оборота в минута. Защо? Гледай ти! За да я уплаша! За да изпразни територията! Тъй като исканите от нас сведения са безполезни, това поръчение не може да има друга цел.

Смешна война.

Впрочем аз преувеличавам. Изгубих много височина. Командните лостове и ръчките се размразиха. В хоризонтално положение добих отново нормалната си скорост. Хвърлям се към германската армия със скорост само петстотин и трийсет километра в час и с две хиляди и двеста оборота в минута. Жалко. Много по-малко ще я уплаша.

Ще ни укоряват, че наричаме тая война смешна война!

Тъй като ние сме, които наричаме тая война „смешна война“! По-добре да я намираме смешна. Ние имаме право да се шегуваме, както ни се ще с нея, защото поемаме всички жертви за наша сметка. Аз имам правото да се шегувам със смъртта си, ако шегата ме развеселява. Дютертр също. Аз имам правото да се наслаждавам от парадоксите. Защото — защо тия села още пламтят? Защо това население е струпано безредно на тротоара? Защо се хвърляме ние е непоклатимото убеждение към една автоматична кланица?

Аз имам всички права, защото в този миг знам добре какво правя. Приемам смъртта. Не риска приемам. Не сражението приемам. Приемам смъртта. Научих една велика истина. Войната не е приемана на риска. Не е приемана на сражението. В някои часове за бореца тя е приемането чисто и просто на смъртта.

През тези дни, в часа, когато чуждестранното мнение смяташе нашите жертви недостатъчни, гледайки как заминават и се унищожават екипажите, аз се питах: „За какво се жертвуваме ние, кой плаща това?“

Защото ние умираме. Защото от петнадесет дни вече сто и петдесет хиляди французи са умрели. Тия мъртъвци не доказват може би някаква необикновена съпротива. Аз не славословя някаква необикновена съпротива, тя е невъзможна. Но има група пехотинци, които са избивани в някой незащитен чифлик. Има самолетни групи, които се топят като восък, хвърлен в огъня.

Така защо ние от групата 2/33 още приемаме да умираме? За да получим почитта на света ли? Но почитта предполага съществуването на съдник. Кой измежду нас дава правото на някого да съди? Ние се борим в името на една кауза, която смятаме, че е обща кауза. На карта е свободата не само на Франция, но на света: ние смятаме поста на върховен съдник за прекалено удобен. Ние сме, които съдим върховните съдници. Хората от моята група 2/33 съдят съдниците. Нека не ни разправят на нас, които тръгваме, без да кажем дума, при вероятност за връщане едно към три (когато поръчението е лесно), нито на ония от другите групи, нито на оня мой приятел, чието лице бе обезобразено от един избухнал снаряд и който поради това се отказва за цял живот да бъде харесан от жена, лишен от едно основно право — също както човек е лишен от него зад стените на затвор, — защитен от своята грозота и принуден да бъде добродетелен зад крепостта на грозотата си, та нека не ни разправят, че зрителите ни съдят! Тореадорите живеят за зрителите, но ние не сме тореадори. Ако кажем на Хошде: „Ти трябва да тръгнеш, защото свидетелите те гледат“, Хошде би отвърнал: „Тук има грешка. Аз, Хошде, гледам свидетелите...“

Тъй като най-сетне защо още се бием ние? За демокрацията ли? Ако умираме за демокрацията, ние сме солидарни с демокрациите. Нека тогава те да се бият заедно с нас! Но най-мощната, оная, която сама би могла да ни спаси, си направи отвод вчера и днес пак си

направи отвод. Добре. Това е нейно право. Но с това тя ни показва, че ние се бием само за нашите интереси. Но ние знаем, че всичко е загубено. Тогава защо мрем още?

От отчаяние ли? Но няма никакво отчаяние. Вие не проумявате нищо от едно поражение, ако смятате да откриете в него отчаяние.

Има една по-висша истина, освен възвестените от разума. Нещо минава през нас и ни управлява, нещо, което аз понасям, без да мога още да го разбера. Дървото няма никакъв език. Ние сме част от дърво. Има истини, които са очевидни, макар и да не могат да се формулират. Аз не умирам, за да се противопоставя на нашествието, защото няма убежище, дето да се укрива с ония, които обичам. Аз не умирам, за да спася някаква чест, която не признавам, че е поставена на карта: аз правя отвод на съдиите. Не умирам и от отчаяние. И все пак чувствавам, че Дютертр, който преглежда картата си, след като е изчислил, че Арас лежи долу, нейде към сто седемдесетте и пет, преди да изтекат трийсет секунди, ще ми каже:

— Курс сто седемдесет и пет, господин капитан...

И аз се съгласявам.

XIX

— Сто седемдесет и два.

— Разбрано. Сто седемдесет и два.

Добре, сто седемдесет и два. Епитафия: „Поддържал правилно курс сто седемдесет и два.“ Колко ли време ще трае това странно предизвикателство? Аз летя на височина седемстотин метра под таван от тежки облаци. Ако се издигна само с трийсет метра, Дютертр би ослепял. Трябва да останем видими и с това да дадем на германските оръдия един съвсем лесен, като за учениците, прицел. Седемстотин метра височина е забранена височина. Ставаш прицелна точка за цялата равнина. Привличаш изстрелите на цяла армия. Уязвим си за всички калибри. Оставаш цяла вечност в полето за обстрел на всякакво оръжие. Това вече не е стрелба, а тояга. Като че предизвикваш хиляди тояги да отбрулят един орех.

Аз проучих добре въпроса: не може да става дума за парашути. Когато повреденият самолет се гмурне към земята, само отварянето на дупката за скачане ще заеме повече секунди, отколкото падането позволява. За отварянето са необходими седем завъртания с манивела, която не иска да се движи. Свръх всичко при пълна скорост капакът на дупката се изкривява и не се хлъзга по жлеба.

Така е. Някой ден все трябваше да глътнеш хапа! Церемониалът не е сложен: да държиш курс сто седемдесет и два. Моя е вината, че съм остарял. Това е. Бях толкова щастлив в детинството си. Аз казвам това, но дали е истина?

В онова преддверие аз вече карах по курс сто седемдесет и два. Поради чичовците.

Детинството сега именно става сладостно. Не само детинството, но и целият минал живот. Аз го виждам в перспектива, като някоя равнина...

И струва ми се, че съм все същият. Това, което изпитвам, винаги съм го изпитвал. Несъмнено моите радости или моите тъги променяха обекта си, но чувствата са останали същите. Бях щастлив или

нещастен както сега. Наказвах ме или ми прощавах. Работех добре. Работех лошо. Зависеше от дните...

Най-далечният ми спомен ли? Имах една гувернантка, тиролка, която се казваше Паула. Но това дори не е спомен: то е споменът от един спомен. Когато бях петгодишен, Паула бе в моето преддверие само една легенда. Години наред около Нова година майка ни казваше: „Има писмо от Паула!“ За нас, децата, това беше голяма радост. Но защо бяхме щастливи? Никой от нас не си спомняше Паула. Тя се бе върнала в своя Тирол. Значи, в своята тиролска къща. Нещо като къщичка-барометър, загубена в снега. И в слънчевите дни Паула се появяваше на вратата, както във всички къщички-барометри^[1].

— Хубава ли е Паула?

— Очарователна.

— В Тирол времето често ли е хубаво?

— Винаги.

В Тирол времето беше винаги хубаво. Къщичката — барометър избутоваше Паула навън, много далеч, на нейната снежна поляна. Когато се научих да пиша, накараха ме да пиша писма на Паула. Аз ѝ казвах: „Мила Паула, много ми е драго, че ви пиша...“ Това беше нещо като молитвите, защото аз не я познавах...

— Сто седемдесет и четири...

— Разбрано. Сто седемдесет и четири.

Прието — сто седемдесет и четири. Ще трябва да се измени епитафията. Странно как животът изведнъж се съсредоточава. Събирах багажа си от спомени. Те никога вече не ще послужат за нищо. Нито на никого. Спомням си една голяма любов. Майка ни казваше: „Паула пише да целунем всички ви заради нея...“ И майка ни целуваше всички заради Паула.

— Паула знае ли, че съм пораснал?

— Разбира се, знае.

Паула знаеше всичко.

— Господин капитан, те стрелят.

Паула, стрелят по мене! Хвърлям поглед към висотомера: шестстотин и петдесет метра. Облаците са на седемстотин метра. Добре. Не мога нищо да сторя. Но под моя облак светът не е черникав, както смятах, че ще бъде: той е син. Това е здрачният час и равнината е синя. Тук-таме вали. Синьо от дъжд...

— Сто седемдесет и осем.

— Разбрано. Сто седемдесет и осем.

Прието — сто седемдесет и осем. Пътят към вечността лъкатуши много... Но колко спокоен ми изглежда тоя път! Светът прилича на овощна градина. Преди малко беше като сух чертеж. Всичко ми изглеждаше нечовешко. Но аз летя ниско, някак като в близък свят. Има уединени дървета или дървета, събрани в малки китки. Срещаш ги. И зелени ниви. И къщи с червени керемиди с човек пред портата. И наоколо хубав пороен син дъжд. В такова време Паула несъмнено бързо би ни прибрала в къщи...

— Сто седемдесет и пет...

Моята епитафия загубва доста много от своето сурово благородство: „Поддържал курс сто седемдесет и два, сто седемдесет и четири, сто седемдесет и осем, сто седемдесет и пет...“ Изглеждам непостоянен човек. Я гледай! Моторът ми кашля! Той изстива. И аз затварям капациите на металната покривка. Добре. Тъй като сега е времето да отворя допълнителния резервоар, дърпам лоста. Нищо ли не съм забравил? Хвърлям бърз поглед към налягането на маслото. Всичко е в ред.

— Почва да става лошо, господин капитан... Чуваш ли, Паула? Почва да става лошо. И все пак не мога да не се учудвам от тая синева на вечерта. Тя е толкова необикновена! Тоя цвят е толкова дълбок. И тия овощни дървета, които минават, сливови дървета може би. Аз влязох в този пейзаж. Край на витрините! Аз съм крадец, скочил през стената. Вървя с големи крачки по мокра люцерна и крада сливи. Паула, това е чудновата война. Тъжна война и цялата синя. Аз съм се малко заблудил. Открих тая странна земя, когато остарявам... О, не, не се страхувам. Само малко е тъжно и това е всичко.

— Карайте лъкатушно, господин капитан!

А това е нова игра, Паула! Натискаш с крак надясно, натискаш с крак наляво и объркваш стрелците. Когато падах, излизаха ми подутини. Ти си ги церила сигурно с компреси от арника. Мене страшно ще ми трябва арника. Нали все пак... чудесна е синевата на вечерта!

Там напред ми бяха хвърлени три различни копия. Три дълги отвесни и блестящи копия. Бразди от светещи куршуми или светещи

снаряди от малък калибър. Всичко това златисто. Видях внезапно във вечерната синева как бликва блясъкът на тоя полилей с три клона...

— Господин капитан! Отляво стрелят много силно! Карайте косо!

Натискам с крак.

— А, става още по-сериозно...

Може би...

Става още по-сериозно, ала аз съм в дълбините на нещата. Разполагам с всичките си спомени и с всичките си събрани запаси, и с всичката си обич. Разполагам с детинството си, което се губи в нощта като корен. Аз започнах живота си с тъгата на един спомен... Става още по-сериозно, ала не съзирам в себе си нищо от онова, което мислех, че ще чувствавам, изправен срещу тия остри нападения на падащи звезди.

Аз съм в местност, която вълнува сърцето ми. Привечер е. Между бурите има големи плоскости светлина вляво, които издигат цветни стъклени прозорци. Аз почти пипам с ръка на две крачки от мене всички неща, които са хубави. Тия сливови дървета с плод. Тая земя, лъхаща на земя. Трябва да е хубаво да вървиш по влажната земя. Знаеш ли, Паула, аз се нося полека, полюлявайки се отдясно наляво, като двуколка за сено. Ти смяташ, че самолетът е нещо бързо... то се знае, ако човек разсъждава! Но ако забравиш машината, ако гледаш — ти просто все едно, че се разхождаш из полето...

— Арас...

Да. Много далеч напред. Но Арас не е град. Арас е само червен фитил върху синия фон на нощта. Върху фона на бурята. Защото положително вляво и право насреща ни се готви силна вихрушка. Здрачът не може да обясни тоя полумрак. За да може да се оцежда толкова мрачна светлина, трябва да има грамади от облаци...

Пламъкът на Арас порасна. То не е пламък. Пожарът се разпространява както ракът, оставяйки наоколо си само един ръб от жива плът. Но тоя червен фитил, който непрестанно се подхранва, е фитил на лампа, която бе почнала малко да пуши. Пламък без трепет, сигурен, че ще продължава, добре нагласен със запаса си от масло. Усещам тоя пламък като омесен от плътно, почти тежко вещество и раздвижван от време на време от вятъра, както се навежда някое дърво. Да... дърво. Това дърво е хванало Арас в мрежата на корените си. И

всички сокове на Арас, всички запаси на Арас, всички съкровища на Арас възлизат, преобразени в мъзга, за да хранят дървото.

Виждам този пламък, от време на време прекалено тежък, как губи равновесие надясно или наляво, как бълва по-черен дим и как после отново става както по-рано. Но все още не съзирам града. Цялата война е изразена накъсо в тая светлина. Дютертр казва, че става още по-сериозно. Той наблюдава отпред по-добре от мене. Все пак отначало аз съм изненадан, че тая отровна равнина проявява снизхождение — хвърля малко звезди.

Да, но...

Ти знаеш, Паула, че във вълшебните приказки рицарят върви през страшни изпитания към един тайнствен и омагьосан замък. Той се катери по ледници. Минава през пропасти, осуetyава предателства. Най-сетне дворецът се появява пред него сред синя равнина, мека като морава под нозете на коня, който препуска в галоп. И той се смята вече победител... Ах, Паула, старият опит от вълшебните приказки си остава винаги верен. Винаги това е най-мъчното...

Така тичам аз към моя горящ дворец във вечерната синева, както едно време... Ти си отиде много рано и не узна нашите игри, ти изпусна „рицаря Аклен“. Тая игра си измислихме ние, защото не признавахме игрите на другите. Играехме я през дните на силни бури, когато след първата светкавица усещахме по мириса на нещата и по внезапния трепет на листата, че облакът скоро ще се излее. Тогава гъсталакът от клони се превръща за миг в шумолящ и лек мъх. То беше сигналът... нищо вече не можеше да ни сдържа!

Ние хуквахме до задъхване от най-далечния край на парка през моравите по посока на къщата. Първите дъждовни капки при буря са тежки и редки. Първият, на когото капнеха, се признаваше за победен. Сетне вторият. Сетне третият. Сетне другите. Последният се смяташе неуязвим, като покровителствуван от боговете. До следната буря той имаше право да се нарича „рицаря Аклен“...

Всеки път, в няколко секунди, това беше хекатомба на деца...

Аз играя още на рицаря Аклен. Тичам бавно, до задъхване, към моя пламтящ дворец...

Но ето че:

— Ах, господин капитан, никога не съм виждал такова нещо...

Аз също тъй никога не бях виждал такова нещо. Аз не съм вече неуязвим. Ах, не знаех, че съм се надявал...

[1] Барометри, подобни на часовниците с кукувица. — Б.пр. ↑

XX

Въпреки седемстотинте метра аз се надявах. Въпреки парковете за танкове, въпреки пламъците на Арас аз се надявах. Надявах се безнадеждно. Възлизах в спомена си чак до детинството си, за да намеря чувството на някаква върховна закрила. Но няма никаква закрила за мъжете. Щом си вече мъж, пускат те да вървиш... Но кой може да стори нещо на момченцето, което една всемогъща Паула държи здраво за ръката? Паула, аз употребих своята сянка като щит...

Аз употребих всички хитрини. Когато Дютертр ми каза: „Става още по-сериозно...“, аз, за да се надявам, използвах дори тази заплаха. Ние бяхме във война: войната наистина трябваше да се прояви. Проявявайки се, тя се ограничи само в няколко светли бразди: „Значи, това било смъртната опасност над Арас? Смешна работа...“

Осъденият си представяше палача като съвсем зловещ робот. А се явява някакъв добряк, който може да киха или дори да се усмихва. Осъденият се вкопчва в усмивката като в някакъв път на избавление... А това е само призрак на път. Палачът, макар и да киха, ще отсече тая глава. Но как да се откажеш от надеждата?

Как бих могъл да не се самоизлъжа от едно такова посрещане, защото всичко ставаше интимно и селско, защото тъй мило лъщяха мокрите плочи на покривите и керемидите, защото нищо не се променяше от една минута на друга, нито изглеждаше, че ще се промени. Защото ние, Дютертр, картечникът и аз, бяхме вече само трима души, които се разхождат из полята, които се връщат бавно, без да трябва много да дигат яката си, тъй като наистина вече почти не вали. Защото посред самите германски линии не се откриваше нищо, което си струваше наистина да бъде разказано, и нямаше никакво основание да мислим, че по-надалеч войната беше друга. Защото изглеждаше, че неприятелят се е разпръснал и сякаш стопил в безпределността на равнината, така че падаше се може би един войник на къща, един войник може би на дърво, от които от време на време някой, сецайки се за войната, стреляше. Бяха му повтаряли

нареждането: „Ще стреляш срещу самолетите...“ Нареждането се смесваше с другите му мисли. Той пускаше своите три куршума, без много да им вярва. Така ходех аз на лов за патици вечер и не исках да зная за лова, ако разходката биваше приятна. Аз стрелях срещу тях, приказвайки за други неща, и стрелбата почти не ги безпокоеше...

Човек вижда добре онова, което би искал да види: оня войник се цели в мене, но без да е убеден, че ще ме удари, и не ме улучва. Другите ме оставят да мина. Ония, които са в състояние да ни спънат, вдишват може би в този миг с удоволствие мириса на вечерта или палят цигари, или довършват някоя шега — и те ме оставят да мина. Други в селото, дето квартируват, чакат може би с канчето си да им сипят супа. Чува се някакво бучене и после заглъхва. Приятелско или вражеско? Те нямат време да го разпознаят, те внимават за канчето, което се пълни: оставят ме да мина. И аз се опитвам да прекося, с ръце в джобовете, подсвирквайки, колкото ми е възможно по-естествено, тая градина, забранена за тях, които се разхождат, но всеки пазач, на която, осланяйки се на другите, ме оставя да мина...

Аз съм толкова уязвим! Дори моята слабост е една примка. „Защо ще се вълнувате? Ще ме свалят малко по-далеч...“ Това е очевидно! „Върви другаде да си чупиш главата!“ Те прехвърлят на други тая, неприятна работа, за да не изпуснат реда си за супата, за да не прекъснат някоя шега или просто поради приятния вечерен вятър. Аз злоупотребявам по този начин с тяхната небрежност, аз изтръгвам спасението си от тая минута, когато войната като че случайно ги уморява, тях всичките, всичките заедно — и защо пък не? И аз вече пресмятам смътно, че от човек на човек, от взвод на взвод, от село на село ще успея наистина да завърша и аз на свой ред полета. Най-сетне сме само един самолет, който минава вечерно време... За това дори не си струва да си дигнеш главата.

То се знае, аз се надявах, че ще се върна. Но в същото време знаех, че ще се случи нещо. Осъден сте на наказание, но тъмницата, в която сте затворен, е още мълчалива. Вие се вкопчвате в това безмълвие. Всяка секунда прилича на оная преди нея. Няма никакво основание, че тая, която ей сега ще чукне, променя света. Тая работа не е по силите ѝ. Всяка секунда, една след друга, спасява безмълвието. Сега безмълвието изглежда вечно...

Но стъпката на оня, за когото знаете, че ще дойде, се чува вече.

Нещо в околния пейзаж току — що се скъса. Така пънът в огнището, който изглежда угаснал, внезапно изпращява и пръска безброй искри. По какъв тайнствен начин цялата равнина отвърна още в същия миг? Дървесата пускат семената си сред пролетта. Каква е тая внезапна пролет за оръжията? Защо е тоя лъчист потоп, който възлиза към нас и който изведнъж изглежда като всемирен?

Първото ми усещане е, че не съм бил предпазлив. Похабих всичко. Понякога, когато равновесието е много несигурно, достатъчно е само едно мигване с око, един жест! Някой алпинист се изкашля и предизвиква сриване на пряспа. И щом е предизвикал сриването, всичко се приключва.

Ние вървахме тежко в тоя син мочурляк, потънал вече в нощта. Ние разклатихме тая застояла тиня и ето че тя изпраща към нас десетки хиляди златни мехури.

Цяло множество фокусници току — що влезе в играта. Цяло множество фокусници подхвърля срещу нас десетки хиляди топки. Някои, поради липса на ъглово отклонение, ни се струват изпърво неподвижни, но подобно на ония, които изкусният фокусник не хвърля, а пуска, почват бавно да възлизат. Аз виждам сълзи от светлина как текат към мене през маслото на тишината. Оная тишина, с която е обкръжена играта на фокусниците.

Всяка вихрушка от картечница или от скорострелно оръдие изхвърля по стотици снаряди или фосфоресциращи куршуми, които се редят като бисери на броеница. Хиляди разтегаеми броеници се проточват към нас, обтягат се до скъсване и пукат, извисени наравно с нас.

Наистина, гледани напърно, снарядите, които не са ни улучили, са минали с шеметна бързина съвсем близо до нас. Сълзите се превръщат в светкавици. И ето, виждам, че съм потопен в снопове от траектории, които имат цвят на житни стъбла. Ето ме център на един гъст храст от хвърлени копия. Ето че съм заплашен от игли, които вършат не знам каква шеметна работа. Цялата равнина се е свързала с мене и тъче около мене мрежа, която мята мълнии от златни линии!

Ах! Когато се наведе към земята, съзирам етажите от светещи топчета, които възлизат бавно като було от мъгла. Съзирам бавната вихрушка от семена: тъй отлитат люспите от житото, когато го вършеят. Но ако погледна хоризонтално, има само снопове от копия!

Стрелба ли? Не! Аз съм нападнат с хладно оръжие! Виждам само саби от светлина! Чувствувам се... Не е въпрос за опасност! Ослепява ме бляскавият разкош, в който съм потопен!

— Ах!

Подскочих двацет сантиметра над стола си. Като че стенобитна машина удари самолета. Той се счупи, стана на прах... но не... не... усещам, че още се подчинява на командните лостове. Това е само първият удар от цял потоп удари. Но не видях никакви експлозии. Несъмнено пушекът от експлозиите се смесва с тъмната почва: вдигам глава и гледам.

Това зрелище е без вик за помощ.

XXI

Наведен над земята, аз не бях забелязал празното пространство, което се бе разширило между облаците и мен. Светещите бразди пръскаха светлина с цвят на жито: отде можех да зная, че в края на своето възкачване те ще забиват една след друга тия тъмни маси, също както се заковават гвоздеи? Аз ги виждам вече струпани на шеметни пирамиди, които се отклоняват назад бавно, като ледени планини. При мащаба на подобна перспектива имам чувството, че съм неподвижен.

Знам, че тия постройките, щом се издигнат, загубват мощта си. Всяко от тия късчета е разполагало само за една стотна от секундата с правото на живот и смърт. Но те ме бяха обкръжили без мое знание. Появата им притисна изведнъж тила ми с тежестта на укор.

Тая непрекъсната редица от глухи взривове, шумът, на които се покрива от бученето на моторите, ме накара да се излъжа, че съм в някаква необикновена тишина. Не усещам нищо. Обсебва ме пустотата на очакване — също като пред вземане на решение.

Все пак мисля... мисля: „Те стрелят прекалено високо!“ и извърщам глава, за да видя как ятото орли се клати назад, сякаш със съжаление. Те си отиват. Но аз няма на какво да се надявам.

Оръжията, които не ни улучваха, поправят стрелбата си. Стената на взривовите се премества на нашия етаж. Всяко огнено гнездо издига в няколко секунди една пирамида от взривове, която веднага изоставя, щом тя няма вече сили, и издига нова на друго място. Стрелбата не ни търси: тя ни обгражда.

— Дютертр, далеч ли е още?

— ... ако можехме да се държим още три минути, бихме свършили... но...

— Може би ще минем...

— Никога!

Тая сивкава чернота, тая чернота на дрипи, хвърлени безредно, е зловеща. Равнината беше синя. Безпределно синя. Синева на морско дъно.

За какво продължаване на живота си мога да се надявам? Десет секунди ли? Двадесет? Раздрусването от взривовите ме измъчва вече непрекъснато. Близките взривове разтърсват самолета, както камъни, хвърляни в гальота, след което целият самолет издава почти музикален звук. Странна въздишка... Но това са неулучилите изстрели. Както е с мълнията. Колкото е по-наблизо, толкова е по-опростена. Някои удари са елементарни — когато избухването ни е улучило с някой къс.

Дивият звяр не събаря вола, който убива. Той забива здраво ноктите си, без да избягва. Присвоява си вола. Така решителните удари просто се забиват в самолета като в мускул.

— Ранен ли сте?

— Не!

— Хей, картечник, ранен ли сте?

— Не!

Но тия сблъсквания, които все пак трябва да се опишат, не са от значение. Те барабанят по една черупка, по барабан. Вместо да пробият резервоарите, те биха могли също тъй да ни разпорят коремите. Но и коремът е само един барабан. За тялото не щем и да знаем. То, не е от значение... и това е необикновено!

Ще кажа две думи за тялото. Но във всекидневния живот човек е сляп за очевидното. За да се покаже очевидното, необходимо е неотложността на известни условия. Необходим е тоя дъжд от възлизащи светлини, необходим е тоя пристъп на хвърлени копия, необходимо е най-сетне да се издигне това съдилище на страшния съд. Тогава човек разбира.

Когато се обличах, аз се питах: „Какви ли са последните минути?“ Животът винаги е опровергавал призраците, които си измислях. Но тоя път ставаше въпрос да вървиш гол под развихрени глупави юмруци, без да можеш дори да сгънеш лакът, за да запазиш лицето си.

Изпитанието ли? Представих си го като изпитание за моето тяло. Представих си, че моето тяло изтърпява това изпитание. Гледището, което наложително бих усвоил, беше гледището на собствената ми плът. Толкова сме се занимавали с тялото си! Толкова сме го обичали, измивали, пазили, бръснали сме го, утолявали сме жаждата му, хранили сме го. Отъждествявали сме се с това домашно животно. Водехме го при шивача, при лекаря, при хирурга. Страдали сме с

него... Викали сме с него... Обичали сме с него... Казваме за него: това съм аз. И ето че тая самоизмама изведнъж се разрушава. Не щем да знаем за тялото! Понижаваме го до ранга на слуга. Но ако гневът стане по-буен, ако любовта се възторгва, ако омразата се развихри, тогава тая знаменита солидарност се сгромолясва.

Твоят син е сред пламъците на пожар. Ти ще го спасиш! Не могат да те задържат. Ти гориш! Но ти е все едно! Ти оставяш късове своя плът като залог, на когото и да е. Разбираш, че не държиш за това, което бе толкова важно за тебе. Ако трябва да се събори някакво препятствие, ти би продал и собствената си ръка срещу помощта от нечия по-силна ръка. Ти си вътре в твоето собствено действие. Твоето действие си ти. Ти не си вече другаде! Твоето тяло е част от тебе, не е вече — ти. Ще удриш ли? Никой не ще те подчини, ако заплашва само тялото ти. Ти? Това е смъртта на неприятеля. Ти? Спасението на сина ти. Ти се даваш в замяна. И нямаш чувството, че губиш при тая размяна. Твоите крайници ли? Те са сечива. Когато дялаш камъни и сечивото се повреди, не щеш и да знаеш. А ти даваш себе си срещу смъртта на твоя съперник, срещу спасението на сина си, срещу оздравяването на болен, който ти е близък за осъществяване откритието ти, ако си изобретател! Един другар от групата е смъртно ранен. Заповедта до армията гласи: „Тогава каза на своя наблюдател: свършвам, бягай! Спаси документите!...“ Единствено важното е спасението на документите или на детето, излекуването на болния, смъртта на съперника, откритието! Твоята значителност се проявява ослепително. Тя е твоят дълг, твоята омраза, твоята любов, твоята вярност, твоето изобретение. Не намирам нищо друго в себе си.

Огънят причини не само унищожаването на плътта, но едновременно с това и обожествяването на плътта. Човекът не се интересува вече за себе си. Единственото значително нещо за него е онова, което той е. Ако умре, той не се заличава: слива се. Не се изгубва: намира се. Това не е пожелание на моралист. То е обикновена истина за всички дни, покрита с непроницаема маска от една самоизмама за всички дни. Бих ли могъл, когато се обличах и изпитвах страх заради тялото си, да предвидя, че ще се занимавам с празни приказки? Само в оня миг, когато отдава тялото си, всеки винаги открива смаян колко малко държи за него. Но през живота ми, когато нищо неотложно не ме е заставяло, когато моята човешка значителност

не е била поставена на карта, аз наистина не съм смятал, че има по-важни проблеми от проблемите на моето тяло.

Тяло мое, аз не ща да те зная! Аз съм изгонен във от тебе, вече нямам надежда и нищо не ми липсва! Аз отричам всичко, което съм бил до тоя миг. Не аз съм мислил, нито аз съм изпитвал. То е било тялото ми. Криво — ляво, като го влачех, аз трябваше да го докарам дотук, дето разбирам, че то няма вече никакво значение.

На петнайсетгодишна възраст получих първия си урок: от няколко дни смятах, че едно мое по-малко братче е смъртно болно. Една заран към четири часа болногледачката ме събуди:

— Брат ви иска да отидете при него!

— Зле ли се чувства?

Тя не отговаря нищо. Обличам се набързо и отивам при брат си.

Той ми казва с обикновения си глас:

— Искан да ти кажа нещо, преди да умра. Аз ще умра.

Нервна криза го сгърчва и го кара да млъкне. През това време прави с ръка жест „не“. Аз не разбирам тоя жест. Въобразявам си, че детето не иска да умира. Но щом се успокои, той ми обяснява:

— Не се плаши... аз не се мъча. Не ме боли. Това е по-силно от мене. Виновно е тялото ми.

Тялото му — вече друга територия, чужда.

Но тоя брат, който ще издъхне след двама минути, иска да бъде сериозен. Той усеща наложителна потребност да остави в своето завещание себе си. Той ми казва: „Бих искал да направя завещанието си...“ Той се изчервява, горд е, разбира се, че действа като мъж. Ако бе строител на кули, би ми поверил да построя неговата кула. Ако беше баща, би ми поверил синовете си, за да ги възпитам. Ако беше пилот на боен самолет, би ми поверил бордовите книжа. Но той е само дете. Той ми поверява само един парен мотор, един велосипед и една пушка.

Човек не умира. Въобразява си, че се бои от смъртта, но се бои от неочакваното, от взрива, бои се от себе си. Смъртта ли? Не. Няма смърт, когато я срещнеш. Брат ми каза: „Недей забравя да напишеш всичко това...“ Когато тялото се разрушава, същественото се показва. Човекът е само възел от отношения. Само отношенията са важни за човека.

Тялото — стар кон — бива изоставено. Кой мисли за себе си, когато умира? Никога не съм виждал такъв човек...

— Господин капитан?

— Какво?

— Страхотно!

— Картечник...

— Хм... да.

— Какъв...

Въпросът ми потъна в удара.

— Дютертр!

— ... итан?

— Ударен ли сте?

— Не.

— Картечник...

— Да?

— Все...

Блъснах се сякаш в бронзова стена.

Чувам:

— Ах! Ах! Ах!

Дигам глава към небето, за да измеря разстоянието до облаците. Очевидно колкото повече гледам косо, толкова повече черните парцали сякаш се трупат едни върху други. Гледани отвесно, те не изглеждат толкова плътни. Затова съзирам над главите ни една монументална диадема с черни украшения.

Мускулите на бедрата имат изумителна сила. Натискам изведнъж крачното кормило така, като че издънвам стена. Хвърлих самолета напъряко. Той изхвърква силно наляво, като трепти и пука. Диадемата се плъзва вдясно. Аз я разклатих над главата си. Изненадах стрелците, които чукат сега другаде. Виждам как се трупат вдясно безполезни взривове. Но преди да почна да предизвиквам обратно движение с другото бедро, диадемата вече отново се е настанила над мене. Ония отдолу са я наместили. С тъпи звукове самолетът отново се свива в мочурището. Но за втори път цялата моя тежест се стовари върху крачното кормило. Хвърлих самолета в противоположен завои или по-точно, отскубнах го в противна посока (дявол ги взел правилните завъртания!) и диадемата се клати сега вляво.

Ще продължи ли? Тая игра не може да трае дълго! Напразно удрях с крак като исполин, потопах от хвърлени копия се премества ей тук, пред мене. Короната се възстановява. Ударите отново блъскат корема ми. И щом погледна надолу, отново виждам насочено към мене това възлизане — шеметно бавно — на светещите мехури. Невъзможно е да се проумее как още сме цели. И все пак аз виждам, че съм неуязвим. Чувствувам се като победител. Всяка секунда съм победител!

— Ударен ли сте?

— Не...

Те не са ударени. Те са неуязвими. Те са победители. Аз разполагам с екипаж от победители...

Сега вече всеки взрив ми се чини не че ме заплашва, а че ни закалява. Всеки път за една десета от секундата аз си представям, че апаратът ми е превърнат на прах. Но той все така се подчинява на командните лостове и аз го изправям, подобно на кон, като дърпам здраво юздите му. И тогава се отпускам и ме обзема някаква тиха радост. Аз нямах време да усетя страха по друг начин, освен като свиване на тялото, причинено от силен шум — и веднага идеше въздишката на избавление. Би трябвало да усетя първо тръпката от удара, сетне страха и сетне отпускането. Но къде ти! Няма време! Усещам тръпката и сетне отпускането. Тръпка, отпускане. Липсва един етап: страхът. И очаквайки следния миг, аз не живея в очакване на смъртта, а във възкресението, след миг, който я предхожда. Живея в някаква поредица от радости. Живея в браздата на моето радостно настроение и почвам да усещам някакво изумително, неочаквано удоволствие. Също като че всеки миг ми бе отново подарен. Аз живея, чувствувам по-остро живота.

Жив съм. Още съм жив. Продължавам да съм жив. Живея. Аз съм само извор на живот. Обсебва ме опиянение от живота. Казва се „опиянение от боя“, а то е опиянение от живота. Хе! Знаят ли ония, които стрелят срещу нас отдолу, че коват нашите личности?

Резервоарът за масло, резервоарът за бензин, всичко е пробито. Дютертр казва?

— Свършено! Дигайте се!

Още веднъж преборвам разстоянието, което ме дели от облаците, и кабрирам. Още веднъж наклонявам самолета наляво, сетне надясно.

Още веднъж хвърлям поглед към земята. Няма да забравя тая гледка. Цялата равнина пращи от къси светещи фитили. Несъмнено — скорострелни оръдия. Възлизането на топчетата продължава в безпределния синкав аквариум. Пламъкът на Арас свети тъмноръд, като желязо на наковалня, тоя пламък на Арас, настанен над подземните запаси, чрез който потта на хората, изобретенията на хората, изкуството на хората, спомените и наследството на хората, сплитайки се като коси в това възлизане, се превръщат в изгоряла материя, отнасяна от вятъра.

Досягам вече първите мъглици. Наоколо ни има още възлизаци златни стрели, които пробиват отдолу корема на облака. Последното, което успявам да видя, е, когато през един последен процеп облакът ще ме затвори. За миг виждам пламъка на Арас като запалено за през нощта кандило в дълбочината на църква. То обслужва една религия, но струва скъпо. Утре ще е изхарчило всичкото масло и ще е изгорило всичко. Аз отнасям като доказателство пламъка на Арас.

— Как е, Дютерт?

— Добре, господин капитан. Двеста и четиридесет. След двама минути ще слезем под облака. Сена ще ни упъти...

— Как е, картечник?

— Хм... да, господин капитан... добре.

— Беше ли много горещо?

— Хм... не... да.

Той не знае нищо. Доволен е. Аз мисля за картечника на Гавоал. През една нощ над Рейн осемдесет военни прожектора бяха хванали Гавоал в техния сноп. Те бяха построили около него един гигантски храм. И ето че се намесва и стрелбата. Тогава Гавоал чува картечника си, който си говори сам тихо. (Ларингофоните са издайнически.) Картечникът откровеничи със себе си: „Добре, приятелю... Добре, приятелю... в цивилния живот можеш да тичаш колкото щеш и няма да видиш такова нещо...“ Картечникът беше доволен.

Аз дишам бавно. Изпълвам с въздух цялата си гръд. Чудесно е да дишаш. Има сума неща, които скоро ще разбере... но мисля най-напред за Алиас. Не. Най-напред мисля за моя хазяин. Ще го запитам за броя на уредите... Е, че какво! Аз съм последователен в мислите си. Сто и три. Добре, че се сетих... Измервателят за бензин, налягането на маслото... когато резервоарите са пробити, трябва по-хубаво да се

следят тия уреди! Аз ги следя. Каучуковите облицовки издържат удара. Това е чудесно усъвършенствуване! Следя също и жироскопите: в тоя облак е мъчно да стоиш. Той е буреносен облак. Здравата ни раздрусва.

— Не мислите ли, че бихме могли да слезем?

— Десет минути... би било по-добре да почакаме десет минути...

Е, ще почакам десет минути. А, да, аз мислех за Алиас. Дали много разчита, че пак ще ни види? Завчера бяхме закъснели половин час. Половин час, общо взето, е сериозна работа... Аз тичам да заваря групата, която вечеря. Блъскам вратата, тръшкам се на моя стол, който е до Алиас. Точно в тоя миг майорът вдига вилицата си, окичена със снопче юфка. Той се готви да я лапне. Но подскача, внезапно прекъсва да яде и ме гледа втрещено, с отворена уста. Юфката виси неподвижно.

— А!... Добре... доволен съм, че ви виждам!

И лапва юфката.

Според мен майорът има един голям недостатък. Той винаги упорствува да разпитва пилота за поуките от поръчението. Той ще ме разпитва. Ще ме гледа с едно застрашително търпение в очакване да му кажа първични истини. Ще се въоръжи с лист хартия и писалка, за да не изпусне и една глътка от това магическо питие. Това ще ми припомни младостта:

— Кандидат Сент-Екзюпери, как ще решите уравненията на Бернули?...

— Хм...

Бернули... Бернули... И оставаш там неподвижен под тоя поглед, като насекомо, набучено с карфица.

Поуката от поръчението е работа на Дютертр. Дютертр наблюдава отвесно. Той вижда много неща. Камиони, плоскодънни кораби, танкове, войници, оръдия, коне, гари, влакове в гарите, началници на гарите. Аз наблюдавам премного косо. Виждам облаци, море, реки, планини, слънцето. Наблюдавам много на едро. Създавам си обща представа.

— Вие знаете, господин майор, че пилотът...

— Хайде, хайде, винаги се вижда нещичко.

Аз... Ах! Пожари! Видях пожари. Да, това е интересно...

— Не. Всичко гори. Нещо друго?

Защо Алиас е жесток?

XXII

Ще ме разпитва ли Алиас и тоя път?

Онова, което нося от изпълненото си поръчение, не може да се включи в един отчет. Аз ще стоя като объркан ученик пред черната дъска. Ще изглеждам много нещастен и все пак не ще бъда нещастен. Край на нещастieto... то изхвъркна, когато първите куршуми светнаха. Ако миг по-рано бях завил обратно, не бих знаел нищо за себе си.

Не бих знаел хубавата нежност, която възлиза в сърцето ми. Връщам се при своите. Връщам се у дома. Чувствавам се като домакиня, която, след като е привършила покупките си, поема обратно за в къщи и мисли за гозбите, с които ще зарадва своите. Тя полюлява отдясно наляво кошницата за продукти. От време на време повдига вестника, който ги покрива: всичко е вътре. Нищо не е забравила. Тя се усмихва, мислейки за приготвената изненада, и се помайва из улиците. Хвърля поглед по изложените стоки.

С удоволствие бих хвърлил един поглед по изложените стоки, ако Дютертр не ме принуждаваше да обитавам тая белезникава тъмница. Бих гледал как минава пред мене полето. Наистина по-добре е да потърпим още: тая местност е напоена с отрова. Тук всичко е в заговор срещу нас. Дори малките провинциални замъци, които със своите смешнички морави и с дузините си подредени дръвчета приличат на непретенциозни ковчежета за накити на простодушни девойки, и те са само военни капани. Летиш ли ниско, вместо приятелски знак получаващ взривове от торпили.

Въпреки дебелия облак аз все пак се връщам от пазара. Прави бяха думите на майора: „Ще отидете до ъгъла на първата уличка вдясно и ще ми купите кибрит...“ Съвестта ми е спокойна. Кибритът е в джоба ми. Да, или по-точно, той е в джоба на другаря ми Дютертр. Как успява той да си спомня всичко, каквото е видял? То е негова работа. А аз мисля за сериозни неща. След приземяването, ако бъдем

пощадени от ново безредно местене, аз ще предизвикам Лакордер и ще го бия на шах. Той не търпи да губи. Аз също. Но аз ще спечеля.

Вчера Лакордер беше пиян. Или поне... мъничко: аз не бих искал да го опозоря. Той се бе напил, за да се утеши. На връщане от полета бе забравил да кацне правилно и приземи самолета по корем. Алиас, който за съжаление присъствуваше, разглеждаше с тъга самолета, но не си отвори устата. Виждам този стар пилот Лакордер. Той чакаше укорите на Алиас. Надяваше се да чуе укори от Алиас. От строгите укори би се почувствувал добре. Такова избухване би му позволило да избухне и той. Отвърщайки, той би отприщил яростта си. Но Алиас клатеше глава. Алиас размисляше за самолета; той не искаше и да знае за Лакордер. За майора тая случка беше една безименна беда, нещо като статистичен данък. Това бе само едно от ония глупави невнимания, които връхлитат и най-старите пилоти. То несправедливо бе сполетяло Лакордер. Лакордер, освен днешната си грешка, беше чист от всякакъв професионален недостатък. Тъкмо затова Алиас, който се интересувахе само от жертвата, помоли съвсем машинално самия Лакордер да му каже своето мнение за повредите. И аз почувствувах как се надига затихналата ярост на Лакордер. Вие слагате любезно ръка на рамото на мъчителя и му казвате: „Клетата жертва... колко ли се мъчи...“ Вълненията на човешкото сърце са неизповедими. Тая нежна ръка, която проявява своето добро чувство, ожесточава мъчителя. Той хвърля злобен поглед към жертвата. Съжалява, че не я е доубил.

Така е. Аз се връщам у дома. Групата 2/33, това е моят дом. И разбирам ония, които са от моя дом. Не мога да се излъжа в Лакордер. Лакордер не може да се излъже в мене. Усещам тая общност като нещо извънредно очевидно: „Ние от групата 2/33!“ Ето че струпаните безредно материали вече се свързват...

Мисля за Гавоал и за Хошде. Чувствувам общността, която ме свързва с Гавоал и с Хошде. Питам се за Гавоал: какъв е произходът му? У него се проявява хубава селска природа. Сещам се за един топъл спомен, който изведнъж облъхва с благоухание сърцето ми. Когато квартирувахме в Орконт, Гавоал като мене живееше в селска къща.

Веднъж той ми каза:

— Хазайката е заклала свиня. Тя ни кани на кървавица.

Бяхме трима: Израел, Гавоал и аз, и дъвчехме хубавата черна хрускава кожа. Селянката ни почерпи с бяло винце. Гавоал ми каза: „Купих й това нещо, за да й направя удоволствие. Трябва да се надпише.“ То беше една от моите книги. И аз не почувствувах никакво стеснение. Надписах с удоволствие, за да доставя удоволствие. Израел пълнеше лулата си, Гавоал чешеше бедрото си, селянката изглеждаше много доволна, че получава книга, надписана от автора. Кървавицата изпускаше приятен мирис. Аз бях замаян от бялото винце и не се чувствувах чужд, макар че надписвах книга, което винаги ми се е струвало малко смешно. Не се чувствувах отхвърлен от другите. Въпреки книгата тук не бях нито автор, нито зрител. Аз не бях външен. Израел ме гледаше любезно, като надписвах. Гавоал простовато продължаваше да се чеше. И аз изпитвах към тях някаква приглушена признателност. Тая книга би могла да ме представи като свидетел, който съди отвлечено за всичко. А въпреки книгата аз не бях тук нито интелектуалец, нито свидетел. Бях от техните.

Качеството на свидетел винаги ме е ужасявало. Какво съм аз, ако сам не участвувам. За да съществувам, мене ми е потребно да участвувам. Моята духовна храна е качеството, цената, значителността на другарите, това качество, което само не се съзнава, и не от смирение, а защото нехае за себе си. Гавоал не се занимава със себе си, както и Израел. Те са мрежа от връзки с работата си, със занаята си, с дълга си. С тая кървавица, която изпуска пара. И аз се опивам от значителността на тяхното присъствие. Аз мога да мълча. Мога да пия моето бяло винце. Мога дори да надпиша тая книга, без да се отделям от тях. Нищо не ще похаби това братство.

Не е въпрос тук, че омаловажавам проявите на ума или победите на съвестта. Аз се възхищавам от бистрите умове. Но какво е човек, ако му липсва същност? Ако е само един поглед, а не същество? Същността — аз я виждам у Гавоал или у Израел. Както я видях у Гийоме.

Аз отхвърлям с нещо подобно на ужас изгодите, които мога да добия от една писателска дейност, например свободата, с която бих могъл да разполагам и която би ми позволила, ако работата ми в групата 2/33 не ми е приятна, да се отърва от нея, като заема друга служба. Тая свобода е само свобода да не бъдеш нищо. А всяко задължение те кара да станеш нещо.

Във Франция ние щяхме да пукнем от разум без човешка същност. Гавоал е нещо. Той обича, мрази, радва се, мърмори. Той е изплетен от връзки. И също както се наслаждавам, седнал срещу него, на тая хрускава кървавица, също тъй се наслаждавам на задълженията на нашия занаят, които ни спояват в един общ родов ствол. Аз обичам групата 2/33. Не я обичам като зрител, който вижда един хубав спектакъл. Безразлични ми са спектаклите. Аз обичам групата 2/33, защото съм част от нея, защото тя ми дава духовна храна и за чиято духовна храна от своя страна помагам и аз.

И сега, когато ида от Арас, повече от всякога аз съм от моята група. Придобих още една връзка. Засилих в себе си онова чувство на общност, на което трябва да се наслаждаваш в мълчание. Израел и Гавоал са изпитали може би по-тежки рискове от мене. Израел изчезна. Но от тая днешна разходка и аз не щях да се върна. Тя ми дава малко по-голямо право да седна на масата им и да мълча заедно с тях. Това право се купува много скъпо. Но то и струва много скъпо; то е правото да съществуваш. Затова надписах тая книжка, без да се стеснявам... Тя не разваляше нищо.

И ето, червя се при мисълта, че след малко ще мънкам, когато майорът започне да ме разпитва. Ще се засрамя от себе си. Майорът ще помисли, че съм малко тъп. Ако не се стеснявам от тия истории за книгата, то е, защото, дори да бях създал цяла библиотека мои книги, това не би ме спасило от срама, с който съм заплашен. Тоя срам не е някаква игра, която играя. Аз не съм скептикът, който си позволява лукса да се отдава на някой трогателен обичай. Не съм градският жител, който играе през лятото на селянин. За лишен път потърсих доказателство за моята добросъвестност в сведенията за Арас. Аз ангажирах тялото си в тая история. Цялото си тяло. И го ангажирах, знаейки, че ще го загубя. Дадох всичко, каквото можах, за тия правила на играта. За да не бъдат те само правила на игра, а нещо друго. Аз добих правото да се чувствам посрамен след малко, когато майорът ще ме разпитва. Тоест — да участвам. Да бъда свързан с другите. Да се приобщавам. Да получавам и да давам. Да бъда нещо повече от себе си. Да стигна до тая пълнота, която ме обсебва цял. Да изпитвам тая обич, която изпитвам към другарите си, обич, която не е порив, дошъл отвън, която никога не иска да се изразява, освен все пак в прощалните вечери. Ние сме тогава малко опиянени и благоволениято на алкохола

ни кара да се навеждаме към сътрапезниците си като дърво, натежняло от плодове, които иска да раздаде. Обичта ми към групата не се нуждае от обявяване. Тя е създадена от връзки. Тя е моята собствена същност. Аз съм от групата. Това е всичко.

Когато мисля за групата, не мога да не мисля за Хошде. Бих могъл да разкажа за неговата смелост във войната, но ще се почувствувам смешен. Не става дума за смелост: Хошде влезе във войната напълно. По-пълно навярно от всички нас. Хошде е непрекъснато в това състояние, което аз мъчно придобих. Когато се обличах, аз ругаех. Хошде не ругае. Хошде е стигнал там, дето отиваме ние. Дето аз исках да отида.

Хошде е бивш сержант, наскоро произведен подпоручик. Несъмнено той е с посредствена култура. Не би могъл да обясни нищо за самия себе си. Но той е изграден, завършен човек. Когато се отнася до Хошде, понятието дълг губи всякакво гръмогласие. Човек би искал да понася дълга си тъй, както го понася Хошде. Пред Хошде аз се укорявам за всичките си дребни откази, за всичките си нехайства, за мързела си и свръх всичко в известни случаи за скептицизма си. Това не е белег за добродетел, но добре разбрана завист. Аз бих искал да живея по същия начин, както Хошде живее. Дървото е хубаво, здраво издигнато върху своите корени. Непроменеността на Хошде е хубава. Хошде не може да разочарова.

И тъй, аз няма да разкажа нищо за възложените поръчения на Хошде. Доброволец ли е той? Ние всички винаги сме доброволци за всички поръчения. Но то е поради оная смътна потребност да вярваме в себе си. Тогава малко надминаваме себе си. Хошде е доброволец — естествено. Той самият е тая война. Това е толкова естествено, че ако стане въпрос за някой екипаж, който трябва да се пожертвува, майорът веднага помисля за Хошде: „Слушайте, Хошде...“ Хошде е погълнат от войната, както монахът — от вярата си. За какво воюва той? Той воюва за себе си. Хошде се слива с някаква същност, която трябва да се спасява и която е неговата собствена същина. На тая височина животът и смъртта донякъде се сливат. У Хошде те вече са слети. Без може би да знае, той почти не се страхува от смъртта. Да живееш по-дълго да се стараеш да живееш по-дълго... за Хошде умиране и съществуване се съгласуват.

Онова, което изпърво най-много ме смая в него, беше тревогата му, когато Гавоал се опита да вземе за малко неговия хронометър, за да измерва скоростите над базата.

— Господин поручик... не... неприятно ми е.

— Ти си глупав! Това е за урегулиране, и то само за десет минути!

— Господин поручик... в склада на ескадрилата има един хронометър.

— Да. Но от шест седмици той не ще да мръдне от два часа и седем минути.

— Господин поручик, хронометър не се дава... аз не съм длъжен да давам назаем хронометъра си... вие не можете да изисквате това от мене!

Военната дисциплина и чинопочитанието могат да поискат от един Хошде, току — що свален от пламъци и по чудо невредим, да се качи в друг самолет за друго поръчение, което тоя път ще бъде опасно..., но не и да даде в непочтителни ръце един много скъп хронометър, който му е струвал три месечни заплати и който всяка вечер е бил навиван с истинска майчинска грижа. Когато гледаш как хората жестикулират, разбираш, че те нямат понятие от хронометри.

И когато Хошде, вече победител, доказал най-сетне правото си, излезе от канцеларията на ескадрилата, стиснал до сърцето си хронометъра, кипнал от възмущение, аз бих прегърнал Хошде. Аз открих какви съкровища на обич има у Хошде. Той ще воюва за своя хронометър. Неговият хронометър съществува. И той ще умре за своята страна. Неговата страна съществува. Хошде, който е свързан с тях, съществува. Всичките му връзки със света са го създали.

Ето затова обичам Хошде, без да усещам потребност да му го кажа. Така аз загубих Гийоме, убит в полет — най-близкия приятел, който съм имал, — и избягвам да говоря за него. Ние бяхме пилотирали по едни и същи линии, бяхме участвували в едно и също творчество. Бяхме от едно тесто. Чувствувам, че донякъде съм умрял чрез него. Аз направих от Гийоме един от другарите на моето мълчание. Аз изхождам от Гийоме.

Аз изхождам от Гийоме, аз изхождам от Гавоал, аз изхождам от Хошде. Аз изхождам от групата 2/33. Аз изхождам от моята страна. И всички от групата изхождат от тая страна...

XXIII

Много се промених! През последните дни, майор Алиас, аз бях язвителен. През последните дни, когато блиндираното нашествие нямаше срещу себе си нищо, поръченията с пожертвувани хора струваха на групата 2/33 седемнадесет от двадесет и три екипажа. Струва ми се, че ние приехме, и вие пръв от нас, да умрем, за да се изиграе играта. Ах! Майор Алиас, аз бях язвителен, но се лъжех!

Ние се държахме буквално, и вие пръв, за някакъв дълг, смисълът, на който бе замъглен. По инстинкт вие ни тласкахте не вече да победим — то беше невъзможно, — но да се създадем. Както нас, вие знаехте, че добитите сведения нямаше да бъдат предадени никому. Но вие спасявахте обредите, силата, на които бе скрита. Вие ни разпитвахте сериозно — като че нашите отговори можеха да послужат за нещо, — разпитвахте ни за парковете с танкове, за плоскодънните кораби, за камионите, за гарите, за влаковете по гарите. Вие, струва ми се, проявявахте възмутителна недобросъвестност, казвайки:

— Не е тъй! Не е тъй! Много хубаво се наблюдава от мястото на пилота.

Но все пак вие имахте право, майор Алиас! Аз разбрах това множество, над което летя, когато бях над Арас. Аз съм свързан само с оня, на когото давам. Разбирам само оногова, с когото съм свързан. Съществувам само дотолкова, доколкото ме хранят соковете на моите корени. Аз самият изхождам от това множество. Това множество изхожда от мене. При скорост петстотин и трийсет километра в час и двеста метра височина сега, когато слязох от моя облак, аз се приобщавам във вечерта с това множество като овчаря, който с един поглед преобразява, събира и стяга стадото. Това множество не е вече множество: то е народ. Как бих могъл да бъда без надежда?

Въпреки загиването от погрома аз нося в себе си, както след причастие, дълбоко и трайно радостно настроение. Аз потъвам в общата разпокъсаност и все пак съм като победител. Кой другар, връщайки се от поръчение, не носи в себе си победителя? Капитан

Пенико ми разказа таз сутрешния си полет: „Когато някое от автоматичните оръжия стреляше много точно, аз се отклонявах, насочвайки се с пълна скорост право срещу него, съвсем ниско, почти досягайки земята, и му изсипвах един куп изстрели от картечница, които веднага угасяха тая червеникава светлина, както вятър угасява свещ. След една десета от секундата минавах като вихрушка над войниците... Сякаш оръдието избухваше. Прислугата на оръдието се разпръсваше, изпадаше при бягането. Като че играех на кегли.“ Пенико се смееше. Пенико се смееше великолепно. Пенико — капитанът — победител!

Аз зная, че поръчението ще преобрази хората — дори и оня картечник на Гавоал, който, хванат през нощта в построения от осемдесет военни прожектора храм, мина, като за войнишка сватба, под купола от саби.

— Можете да карате по деветдесет и четвърти.

Дютертр току — що се бе ориентирал по Сена. Слязох докъм сто метра. Земята влече към нас при скорост петстотин и трийсет километра в час големи люцернови или житни правоъгълници и триъгълници от гори. Изпитвам странно физическо удоволствие, като гледам тоя разгром на ледове, които предницата на моя кораб неуморно разцепва. Сена се показва. Когато я пресичам косо, тя се скрива, като че се завърта около себе си. Това движение ми доставя същото удоволствие, каквото полегналите дири, оставени по тревата от коса. Аз съм се настанил добре. Аз съм началникът на борда. Резервоарите държат. Ще спечеля от Пенико една чашка на покера с асове, сетне ще бия Лакардер на шах. Такъв съм, когато съм победител.

— Господин капитан... стрелят... ние сме в забранена зона...

Курсът на полета се изчислява от него. Аз съм чист от всякакъв укор.

— Много ли стрелят?

— Стрелят, колкото могат...

— Да завием ли?

— О, не...

В тона има признание за грешката. Ние изпитахме потоп. А у нас противосамолетната стрелба е пролетен дъжд.

— Дютертр... вижте... глупаво е да ни свалят у нас!

— ... нищо няма да свалят... упражняват се! Дютертр е язвителен.

Аз не съм язвителен. Аз съм щастлив. Бих искал да разговарям с нашите хора.

— Хм... да... стрелят като...

Гледай ти, той бил жив, тоя! Забелязвам, че моят картечник никога до днес не бе проявявал самоволно съществуването си. Той бе изтърпял цялото приключение, без да почувствува потребността да общува с някого. Освен ако той е произнесъл: „Ах, ах, ах!“ — при най-силните оръдейни изстрели. Във всеки случай това съвсем не бяха доверителни излияния.

Но тук въпросът бе до неговата специалност: картечницата. Щом е въпрос за специалността, не можеш удържа специалистите.

Не мога да не противопоставя тия две вселени. Вселената на самолета и вселената на земята. Аз току — що увлякох Дютертр и моя картечник отвъд позволените граници. Ние видяхме Франция в пламъци. Видяхме морето да лъщи. Ние остаряхме на голяма височина. Бяхме се навели над една далечна земя, както над музейни витрини. Бяхме си играли в слънчевите лъчи о пращинките на неприятелските изстребители. Сетне отново слязохме. Хвърлихме се в пожара. Пожертвувахме всичко. И там узнахме за себе си повече, отколкото бихме узнали, ако бяхме размисляли десет години. Най-сетне излязохме от тоя десетгодишен манастир...

И ето че по тоя път, над който може би сме летели, възлизайки над Арас, керванът, който намираме отново, се е придвижил най-много с петстотин метра. Докато те преместят една повредена кола до крайпътния ров, докато сменят едно колело, удряйки неподвижни кормилото и изхвърляйки по напречния път разрушени остатъци, ние вече се връщаме в летището си.

Ние прекрачваме през целия разгром. Приличаме на поклонници, които не се измъчват от пустинята, макар че е мъка се движат в нея, защото сърцето им вече живее в светия град.

Нощта, която настъпва, ще настани това множество и ще го струпва в своя обор на нещастие. Стадото се наблъсква. От кого би могло да иска помощ то? Но на нас е дадено да тичаме към другарите си и струва ми се, че ние бързаме за някакъв празник. Така, ако в далечината свети една проста колиба, тя превръща и най-лютата нощ в

коледна нощ. Там, дето отиваме, ние ще бъдем посрещнати. Там, дето отиваме, ще се приобщим с другите чрез вечерния хляб.

Стига ни за днес това преживяване: аз съм щастлив и уморен. Ще оставя на механиците самолета, обогатен със своите дупки. Ще съблека тежките си дрехи за летене и тъй като е много късно да спечеля на игра една чашка от Пенико, ще седна съвсем просто за вечеря между другарите си.

Ние сме закъснели. Ония другари, които закъснеят, не се връщат вече. Закъснели ли са те? Премного. Толкова по-зле за тях! Нощта ги люшва във вечността. На вечерята групата брои умрелите си.

Мъртвите стават по-хубави в спомените. Те остават завинаги обвеяни с най-светлата си усмивка. Ние ще се откажем от тая изгода. Ние ще изскочим контрабанда, подобно на прокълнатите ангели и на браконьерите. Майорът няма да хапне хапката си. Той ще ни погледне. Ще каже може би: „А!... Ето че дойдохте...“ Другарите ще мълчат. Те едва — едва ще ни изгледат.

Някога аз нямах голямо уважение към възрастните. Не бях прав. Човек никога не остарява. Майор Алиас! Хората са чисти и в часа на връщането си: „Ето те и тебе, ти, който си от нашите...“ И свенливостта носи мълчание.

Майор Алиас, майор Алиас... аз вкусих тая общност сред вас, както слепецът — огъня. Слепецът сяда и протяга ръце, без да знае отде иде неговото удоволствие. Ние се връщаме от нашите поръчения готови за едно възнаграждение с непозната сладост, което е просто — обичта.

Ние не разпознаваме обичта. Обичта, за която мечтаем, обикновено е по-бурна. Тук въпросът е за истинска обич: една мрежа от връзки, която създава човека.

XXIV

Попитах моя хазяин — чифликчия какъв е броят на уредите. И моят хазяин ми отговори:

— Не разбирам нищо от вашия занаят. Но сигур му липсват някои уреди: ония, с които бихме спечелили войната. Елате да вечеряте с нас.

— Вечерях вече.

Но насила ме накараха да седна между племенницата и хазяйката.

— Я, племенничке, посвий се малко... Направи място за капитана.

И аз открих, че съм свързан не само с моите другари. Чрез тях аз съм свързан с цялата моя страна. Веднъж поникнала, обичта пуска корени, които непрекъснато растат.

Моят чифликчия раздава хляб в общо мълчание. Дневните грижи са му придали благородство, обвеяно с някаква сдържана тежест. За последен път може би той раздава хляба, също като че извършва богослужение.

И аз мисля за околните поля, които са създали зърното за този хляб. Утре неприятелят ще ги завладее. Не бива да се очаква бурно движение на въоръжени хора! Земята е обширна. Нашествието ще проличи тук може би само в един самотен часовой, изгубен в безпределността на полята — сива точка в житния синор. Външно нищо не ще е променено, но колкото се отнася до човека, един знак стига и всичко става друго.

Полъхът на вятъра, който минава по зрелите жита, винаги ще прилича на полъх от вятър по морето. Но ако полъхът на вятъра по житата ни изглежда по-необхвaten, то е, защото той преценява какво ще остане на поколенията. Той осигурява бъдещето. Той е милувка за съпругата, кротка ръка, която гали косите.

Това жито утре ще се промени. Житото е нещо по-друго от телесна храна. Да се храни човек, не е да се угоява добитък. Хлябът

има толкова роли! Ние се научихме да виждаме в хляба един инструмент на човешката общност, защото заедно разчупваме хляба. Научихме се да виждаме в хляба величието на труда, защото хлябът се печели с пот на челото. Ние се научихме да виждаме в хляба най-важния носител на милостта, защото хлябът се раздава в часовете на нищета. Насладата със споделения хляб не може да се сравни с нищо. Но ето че цялата сила на тая духовна храна, на духовния хляб, който ще се роди от това житно поле, е в опасност. Моят чифликчия, разчупвайки хляба, утре не ще служи може би на същата семейна религия. Утре хлябът може би няма да подхранва вече същата светлина на погледите. С хляба е същото, както с маслото в кандилата. Маслото се превръща в светлина.

Наблюдавам племенницата, която е много хубава, и си казвам: „Приобщен с нея, хлябът се превръща в тъжна хубост.“ Превръща се в свян. Превръща се в нежност на мълчанието. Но същият хляб поради едно просто сиво петно до синора на житния океан, ако подхранва същото кандило, няма да даде може би същия пламък. Истинската сила на хляба ще се промени.

Аз воювах повече да запазя характерното на една светлина, отколкото да спася телесната храна. Аз воювах за особената лъчезарност, в която се превръща хлябът в къщите на моята страна. Онова, което най-напред ме вълнува у това скрито момиче, е неговата нематериална обвивка. То е някаква връзка между чертите на лицето. То е поемата, прочетена върху страницата, а не страницата.

Тя почувствува, че я наблюдавам. Дигна очи към мене. Струва ми се, че ми се усмихна... То беше като едва забележим лъх по чувствителната повърхност на вода. Тая проява ме смущава. Чувствувам, тайнствено присъстваща, една особена душа, която е оттук, не от другаде. Наслаждавам се на едно спокойствие, за което мисля: „Това е спокойствието на мълчаливите царства...“

Видях да свети светлината на житото.

Лицето на племенницата отново става спокойно върху фон на тайнственост. Чифликчийката въздиша, поглежда наоколо си и млъква. Чифликчийата, който се е замислил за идващия ден, се углъбява в себе си. Под това мълчание на всички има едно вътрешно богатство, което е подобно на наследяваните ценности на едно село и подобно на тях е заплашено.

Една странна очевидност ме кара да се чувствавам отговорен за тия невидими запаси.

Излизам от моя чифлик. Вървя бавно. Нося това бреме, което ми е повече сладостно, отколкото тежко, както заспало на гърдите дете.

Аз си бях обещал този разговор с моето село. Но нямам нищо да кажа. Приличам на здраво свързан плод с дървото, за което мислех преди няколко часа, когато тревогата се успокои. Просто усещам се свързан с хората от моята земя. Аз изхождам от тях, както те изхождат от мене. Когато моят чифликчия раздаде хляба, той не бе дал нищо. Той бе поделил и разменил. Същото жито мина през нас. Чифликчията не обедняваше. Той се обогатяваше: хранеше се с по-хубав хляб, тъй като този хляб бе станал хляб на една общност. Когато днес следобед излетях заради тия тук с военно поръчение, аз също тъй не им дадох нищо. Ние от групата не им даваме нищо. Ние сме тяхната част от жертвата за войната. Разбирам защо Хошде воюва без гръмки думи, като ковач, който кове за селото си. „Кой сте вие?“ — „Аз съм ковачът на селото.“ И ковачът работи щастлив.

Ако сега аз се надявам, когато те изглеждат безнадеждни, аз, също тъй, не се различавам от тях. Аз съм просто тяхната част от надежда. Наистина ние сме вече победени. Всичко е несигурно. Всичко се сгромолясва. Но аз все тъй усещам спокойствието на победителя. Думите са противоречиви ли? Не ща да зная за думите. Аз приличам на Пенико, на Хошде, на Алиас, на Гавоал. Ние не разполагаме с никакъв език, за да оправдаем нашето чувство за победа. Но се чувстваваме отговорни. Никой не може да се чувства едновременно отговорен и безнадежден.

Поражение... Победа... Аз не умея да си служа с тия формули. Има победи, които въодушевяват, има други, които израждат. Поражения, които убиват, и други, които пробуждат. Не в различните състояния е изразен животът, а в движенията. Единствената победа, в която не мога да се съмнявам, е победата, която е скрита в силата на семената. Посеяно в широките черни земи, семето скоро става победоносно. Но трябва да изтече времето, за да присъствуваме на неговото тържество в житото.

Тая сутрин имаше само една разнебитена армия и едно безредно струпано множество. Но ако има едно само съзнание, в което това безредно струпано множество почва да се свързва, то вече не е

безредно струпано. Камъните при един строеж са само привидно струпани един върху друг, щом има някъде загубен из строежа един човек, макар и самичък, който бленува за катедрала. Аз не се тревожа за разлятата тиня, ако тя приютява някое семе. Семето ще прочисти тинята, за да кълни.

Всеки, който стига до съзерцание, се превръща в семе. Всеки, който открие нещо очевидно, дърпа всекиго за ръкава, за да му го покаже. Всеки, който изобрети нещо, препоръчва своето изобретение. Не зная как ще се изрази или ще действа Хошде. Но това няма значение. Той ще разпространи своята спокойна вяра наоколо си. Аз виждам по-ясно принципа на победите: оня, който си осигурява служба на клисар или на прислужник в построена катедрала, е вече победен. Но всеки, който носи в сърцето си една катедрала, която ще построи, е вече победител. Победата е плод на любовта. Само любовта открива образа, който тя ще извае. Единствена любовта води към него. Умът има цена само когато служи на любовта.

Скулпторът е натежнял от бремето на своята творба: няма значение, че не знае как ще я извае. От едно стискане на глината след друго, от една грешка на друга грешка, от едно противоречие на друго противоречие той ще върви през глината право към своето творение. Нито умът, нито разсъждението са творци. Ако скулпторът е само наука и ум, ръцете му не ще бъдат гениални.

Твърде дълго време ние се мамехме за ролята на ума. Ние пренебрегнахме същината на човека. Ние вярвахме, че изкуството на низките души може да помогне за тържеството на благородни каузи, че сръчният егоизъм може да въодушеви духа на жертвеност, че сухото сърце може чрез празнословие да създаде братство или обич. Ние бяхме пренебрегнали същината на човека. Семето на кедъра, ще не ще, ще стане кедър. Семето на къпината ще стане къпина. Отсега нататък аз се отказвам да преценявам хората по формулите, които оправдават техните решения. Много лесно се лъжеш в гаранцията на думите, както и в насоката на действията. Не зная дали оня, който отива към къщата си, отива към свада или към любов. Аз ще се запитам: „Какъв човек е той?“ И само тогава ще узная към какво клони и къде ще отиде. В края на краищата винаги отиваш към онова, към което клониш.

Кълнът, изпълнен със слънце, намира винаги пътя си през камънаците на почвата. Ако никое слънце не го влече към себе си, човекът, който мисли и действа само по логика, се дави в бъркотията на проблемите. Аз ще си спомням за урока, който ми даде самият неприятел. Каква посока трябва да избере блиндираната колона, за да обгради ариергарда на противника? Той не знае какво да отговори. Каква трябва да бъде блиндираната колона? Насочена срещу дигата, тя трябва да има тежестта на морето.

Какво трябва да се прави? Това. Или обратното. Или нещо друго. За бъдещето няма детерминизъм. Какви трябва да бъдем? Ето съществения въпрос, защото единствено духът оплодява ума. Той го оплодява с бъдещото произведение. Умът ще го изведе до края. Какво трябва да прави човекът, за да създаде първия кораб? Формулата е прекалено сложна. В края на краищата този кораб ще се роди от хиляда противоположни действия. Но какъв трябва да бъде този човек? Тук аз търся творението в неговите корени. Той трябва да бъде търговец или войник, защото тогава поради обич към далечните страни без друго ще вдъхнови техниците, ще привлече работниците и един ден ще спусне своя кораб! Какво трябва да сториш, та цяла гора да хвъркне? О, това е много мъчно... Какво трябва да бъдеш? Трябва да бъдеш пожар!

Утре ние ще навлезем в нощта. Нека моята страна съществува още, когато се възвърне денят! Какво трябва да правим, за да я спасим? Как да се изрази едно просто разрешение? Необходимите неща са противоречиви. Важното е да се спаси духовното наследство, без което расата ще бъде лишена от своя гений. Важното е да се спаси расата, без което наследството ще бъде загубено. Тъй като липсва език, който би съгласувал двете спасения, хората на логиката ще бъдат изкушени да пожертвуват или душата, или тялото. Но аз не признавам хората на логиката. Аз искам моята страна да съществува със своя дух и със своята плът, когато отново настъпи денят. За да действам за доброто на моята страна, ще трябва всеки миг да се стремя с цялата си обич в тая насока. Щом морето се втурва, то все ще намери през къде да мине.

Сигурен съм в спасението. Разбирам по-хубаво картината, която измислих за огъня и слепаца. Ако слепецът отива към огъня, това е, защото в него се е родила нуждата от огън. Сега вече огънят го води. Ако слепецът търси огъня, то значи, че вече го е намерил. Така, ако скулпторът е привлечен от глината, той вече носи своето произведение.

Също тъй и ние. Ние отново чувствуваме топлотата на нашите връзки: ето защо вече сме победители.

Ние чувствуваме вече нашата общност. Ще трябва наистина да я изразим, за да се свържем с нея. Това е усилие на съзнанието и на речта. Но за да не загубим нищо от нейната същност, ще трябва да бъдем глухи към примките на временната логика, към шантажите и полемиките. Преди всичко друго ние сме длъжни да не отречем нищо от онова, което сме.

И затова в мълчанието на моята нощ в селото, облегнат на една стена след връщането си от поръчението над Арас — и просветлен, струва ми се, от това поръчение, — аз почвам да си налагам прости правила, на които не ще изменя никога.

Тъй като и аз съм от тях, никога не ще отрека моите хора, каквото и да направят те. Аз никога няма да говоря срещу тях пред другите. Ако е възможно да ги защитавам, ще ги защитя. Ако те ме залепят със срам, аз ще заключа тоя срам в сърцето си и ще мълча. Каквото и да мисля тогава, никога няма да стана свидетел на обвинението срещу тях. Един съпруг не тръгва от къща на къща да разправя сам на съседите си, че жена му е уличница. Той няма да спаси честта си по тоя начин. Защото жена му е от неговия дом. Той няма да се издигне, ако я хули. Само когато се прибере в къщи, той има право да изрази гнева си.

Така аз няма да се откажа да нося отговорност за едно поражение, което често пъти ще ме унижава. Аз съм част от Франция. Франция създаде хора като: Реноар, Паскал, Пастьор, Гийоме, Хошде. Тя създаде също тъй некадърници, политикани и мошеници. Но струва ми се, че прекалено лесно е да се гордеете, че сте от едните, и да се отричате от всяко родство с другите.

Поражението разделя. Поражението разрушава онова, което е създадено. Тук има смъртна заплаха: аз няма да помагам на тия разцепления, отхвърляйки отговорността за бедствието върху ония от моите хора, които не мислят като мене. От тия процеси без съдия няма никаква полза. Всички бяхме победени. И аз бях победен. Хошде бе победен. Хошде не отхвърля поражението върху другите. Той си казва: „Аз, Хошде, част от Франция, бях слаб. Франция на Хошде бе слаба. Аз бях слаб в нея и тя бе слаба в мен.“ Хошде знае, че ако се отдели от своите, ще прослави само себе си. И оттогава нататък той няма да бъде

Хошде, част от един дом, от едно семейство, от една въздушна група, от една родина. Той ще бъде само Хошде, част от една пустиня.

Ако приемам да бъда унижен от моя дом, аз мога и да въздействам на моя дом. Той е част от мене, както и аз съм част от него. Но ако не приема унижението, домът ще се разпадне най-произволно и аз ще вървя сам, покрит със слава, но по-ненужен от мъртвец.

За да съществуващ, важното е най-напред да поемеш някакво бреме. Но ето че само до преди няколко часа аз, аз бях сляп. Бях язвителен. Но сега съдя по-ясно. Откак се чувствавам част от Франция, не ща да се оплаквам от другите французи и също тъй вече не мисля, че Франция трябва да се оплаква от света. Всеки е отговорен за всички. Франция бе отговорна за света. Франция би могла тогава да предложи на света общата мярка, която би го обединила. Франция би могла да послужи на света като крайъгълен камък. Ако Франция би имала очарованието на Франция, сиянието на Франция, цял свят чрез Франция би се дигнал за съпротива. Отсега нататък аз се отказвам от моите укори към света. Ако на света липсваше душа, Франция бе длъжна да бъде негова душа.

Франция би могла да привлече другите към себе си. Моята група 2/33 се предложи последователно като група доброволци за войната в Норвегия и после във Финландия. Какво бяха Норвегия и Финландия за войниците и сержантите у нас? Винаги ми се е струвало, че те приемаха смътно да умират за сладостта на коледните празници. Струваше ми се, че спасяването на това очарование оправдава жертвата на техния живот. Ако ние бихме били Коледата на света, светът би се спасил чрез нас.

Духовната общност на хората в света не се прояви в наша полза. Но основавайки тая общност на хората в света, ние бихме спасили света и себе си. Ние не изпълнихме този дълг. Всеки е отговорен за всички. Всеки сам е отговорен за всички. За пръв път разбирам една от тайните на вярата, отдето е произлязла цивилизацията, която аз смятам моя: „Да носиш греховете на хората...“ И всеки носи всичките грехове на всичките хора.

XXV

Кой може да види в това една доктрина на слабия? Водач е оня, който приема всичко върху себе си. Той казва: „Аз бях победен.“ Не казва: „Войниците ми бяха победени.“ Истинският човек говори така. Хошде би казал: „Аз съм отговорният.“

Разбирам смисъла на смирението. То не е обезценяване на себе си. То е истинският принцип на действието. Ако в желанието си да се оправдая аз обяснявам бедите си с фаталността, аз се подчинявам на фаталността. Ако ги извинявам с измяна, аз се подчинявам на измяната. Но ако поема върху си грешката, искам да ми се признае моята власт на човек. Мога да действувам върху онова, от което изхождам. Аз съм съставна част от човешката общност.

Има, значи, някой друг в мене, с когото аз се боря, за да израсна. Нужно бе това трудно пътуване, за да отделя, доколкото мога, личността, против която воювам, от човека, който израства. Не зная дали образът, който ми хрумна, има някаква цена, но аз си казвам: отделната личност е само път. Ценен е единствено човекът, който тръгва по него.

Аз не мога вече да се задоволявам с полемични истини. Каква полза да обвиняваш отделните личности? Те са само пътища и преходи... Поражението действително се изразява чрез лични пропадания. Но една цивилизация формира хората. Ако тая цивилизация, на която смятам, че принадлежа, е заплашена от немоцта на отделните личности, аз имам правото да се запитам защо тя не ги е създала други.

Както религията, цивилизацията обвинява сама себе си, ако се оплаква от липсата на твърда вяра у вярващите. Тя е длъжна да ги въодушеви. Същото е, ако се оплаква от омразата на невярващите. Тя е длъжна да ги приобщи към себе си. Но моята цивилизация, която даде някога доказателства за силата си, която възпламени апостолите си, смаза насилниците, освободи цели народи от роби — днес не може вече нито да въодушевява, нито да приобщава. Ако аз желая да открия

корените на различните причини за моето поражение, ако имам амбицията да живея отново, трябва да намеря най-напред фермента, който съм загубил.

Защото цивилизацията е подобна на житото. Житото храни човека, но човекът на свой ред спасява житото, прибирайки в хамбара семето. Запасът от семе се пази от една реколта жито до друга като наследство.

Не ми е достатъчно да зная какво жито искам, за да може то да порасне. Ако искам да спася един тип човек — и неговата власт, — трябва също тъй да спася принципите, които го създават.

Но ако съм запазил образа на цивилизацията, която смятам, че е моя, изгубил съм правилата, по които тя се пренася. Тая вечер аз откривам, че думите, които употребявах, не засягаха вече същественото. Аз проповядвах така демокрацията, без да подозирам, че изказвах по тоя начин не вече сбор от правила за качествата и съдбата на човека, а сбор от пожелания. Аз желях хората да бъдат братя, свободни и щастливи. Разбира се. Кой не е съгласен? Аз умеех да изложа „как“ трябва да станеш човек. Но не „какъв“ трябва да бъде той.

Говорех, без да определям точно думите, за общността на хората. Като че климатът, за който загатвах, не бе плод на една специална архитектура. Струваше ми се, че припомнях нещо, което е естествено очевидно. Но няма естествени очевидности. Една фашистка войска, един пазар на роби са също тъй човешки общности.

Аз не се намирах вече в тая човешка общност като архитект. Аз се ползувах от нейното спокойствие, от нейната търпимост, от нейното благосъстояние. Не знаех нищо за нея, освен това, че се намирах в нея. Намирах се там като клисар или като прислужник за столовете. Значи, като паразит. Значи, като победен.

Такива са пътниците на кораба. Те използват кораба, без да му дават нещо. Приютени в салоните, дето мислят, че са абсолютно уединени, те продължават своите игри. Не знаят усилието на кораба под вечния натиск на морето. За какво право ще се оплакват те, ако бурята разбие техния кораб?

Ако отделните личности са се изродили, ако съм бил победен, за какво бих се оплаквал?

Има една обща мярка за преценяване на качествата, която бих пожелал да притежават хората от моята цивилизация. Има един крайъгълен камък на отделната общност, която те трябва да основат. Има един принцип, от който някога е излязло всичко — корени, стъбло, клони и плодове. Кой е той? Той беше могъщото зърно в торната почва на хората. Само той може да ме направи победител.

В моята странна селска нощ, струва ми се, че разбирам много неща. Тишината е от необикновено качество. Най-малкият шум изпълва цялото пространство като камбана. Нищо не ми е чуждо. Нито жалбата на добитъка, нито далечният зов, нито шумът на затваряна порта. Всичко става като че в самия мене. Трябва да бързам да схвана смисъла на някакво чувство, което може да замре.

Мисля си: „Това е обстрелването от Арас...“ Обстрелването от Арас разчупи една черупка. През целия тоя ден аз несъмнено съм приготвял жилището. Аз бях само един мрънкащ управител. Това е отделната личност. Но яви се човекът. И той съвсем просто се настани на моето място. Погледна отрупаното множество и видя един народ. Своя народ. Човекът — общото мерило за тоя народ и за мене. И затова, препускайки към нашата група, мене ми се струваше, че препускам към някакъв голям огън. Човекът гледаше през моите очи — човекът, общото мерило за другарите.

Не е ли това едно знамение? Аз съм почти готов да вярвам в знаменията... Всичко тая вечер е едно мълчаливо съглашение. Всеки звук ме достига като някакво послание, едновременно ясно и смътно. Чувам как спокойни стъпки изпълват нощта:

— Хе! Добър вечер, капитане...

— Добър вечер!

Аз не го познавам. Това беше също както: „Хей, хей!“, с което моряците се обаждат от една лодка на друга.

За лишен път усетих чувството на някакво чудодейно родство. Човекът, който тая вечер живее в мене, продължава да брои своите хора. Човекът — общо мерило за народите и расите...

Тоя тук се връщаше в къщи с целия си склад от грижи, мисли и видения. Със своя собствен товар, заключен в него самия. Аз бих могъл да се приближа до него и да му заговоря. По белия селски път ние бихме разменили няколко свои спомени. Така, когато се срещнат на връщане от далечните острови, търговците си разменят съкровища.

В моя цивилизован свят оня, който се различава от мене, вместо да ме ощетява, ме обогатява. Нашата общност се основава — над нас — в човека. Нашите вечерни спорове в групата 2/33 не увреждат нашето братство, а го подкрепят, защото никой не желае да чуе собственото си ехо, нито да се разглежда в огледало.

В човека също се приобщават французите от Франция и норвежците от Норвегия. Човекът ги свързва в единство, като в същото време възхвалява свойствените тям обичаи, без те да си противоречат. Дървото също тъй изразява себе си чрез своите клони, които не приличат на корените. И затуй, ако там пишат приказки за снега, ако в Холандия развъждат лалета, ако в Испания импровизират фламенко, ние всички сме се обогатили чрез човека. Затова може би ние от групата пожелахме да се бием за Норвегия...

И ето че съм стигнал, струва ми се, до края на едно дълго поклонничество. Аз не откривам нищо, но както при събуждане, виждам отново онова, което вече не гледах.

Моята цивилизация е изградена върху преклонението пред човека, съзиран през отделните личности. В продължение на столетия тя искаше да покаже човека, както би научила хората да разпознават една катедрала през камъните. Тя бе възхвалявала този човек, който се възвисяваше над отделните личности...

Защото човекът на моята цивилизация не се определя, като се изхожда от човеците. Човеците се определят чрез него. В него, както във всяко духовно същество, има нещо, което материалите, от които е съставено, не го обясняват. Една катедрала е нещо съвсем друго, а не количество камъни. Тя е геометрия и архитектура. Не камъните определят катедралата, а тя обогатява камъните със своята собствена значимост. Тия камъни се облагородяват, бидейки камъни на катедрала. Най-различни камъни служат на нейното единство. В своята тържествена религиозна песен катедралата поглъща всичко, дори и капчуците с най-гримасниещи лица.

Ала постепенно аз бях забравил моята истина. Бях повярвал, че човекът представя всички хора, както Камен представя всички камъни. Аз смесвах катедралата с купа камъни и наследството постепенно изчезна. Трябва да се възстанови човекът. Той е есенцията на моята култура. Той е крайгълният камък на моята общност. Той е принципът за моята победа.

XXVI

Лесно е да се установи ред в едно общество, като всеки се подчинява на точно определени правила. Лесно е да създадеш един сляп човек, който се покорява, без да протестира, на един господар или на някоя догма. Но по-голям успех е, ако искаш да освободиш човека, да го накараш да властвува над самия себе си.

Но какво значи да освобождаваш? Ако освободя в някоя пустиня човек, който не усеща нищо, какво значи неговата свобода? Има свобода само за „някаго“, който върви за някъде. Да освободиш тоя човек, значи да му вдъхнеш жажда и да му начертаеш път към някой кладенец. Само тогава той ще може да избира постъпки, които не ще бъдат лишени от значителност. Да се освободи някой камък, не означава нищо, щом той няма сила да пада. Защото и като бъде освободен, камъкът няма да отиде никъде.

Но моята цивилизация поиска да основе човешките отношения върху преклонението пред човека — отвъд отделната личност, та държането на всеки към самия себе си или към другите да не бъде вече сляпо възприемане обичаите на мравуняка, а свободна проява на обичта.

Невидимият път на земното привличане освобождава камъка. Невидимите склонове на обичта освобождават човека. Моята цивилизация поиска да направи от всеки човек посланик на един и същ принц. Тя смята отделната личност като път или послание на някой по-голям от личността и за нейното възлизане тя й даде свободата да върви по намагнитени посоки.

Аз знам много добре произхода на това силово поле. В продължение на столетия моята цивилизация съзерцаваше бога през хората. Човекът бе сътворен по божия образ. Почитаха бог в човека. Хората бяха братя чрез бога. Това отражение на бога придаваше едно достойнство на всеки човек, което не може да се отнеме. Отношенията между човека и бог основаваха очевидно длъжностите на всеки към себе си и към другите...

Съзерцанието на бога установяваше равенство между хората, защото те бяха равни чрез бога. И това равенство имаше ясно значение. Защото не можеш да бъдеш равен, освен чрез нещо. Войникът и капитанът са равни чрез нацията. Равенството е дума, лишена от смисъл, ако това равенство няма чрез какво да се свърже.

Аз разбирам ясно защо това равенство — равенство на божите права, които минават през отделните личности, не позволяваше да се ограничи издигането на отделната личност: бог можеше да реши да си послужи с тая личност за път. Но тъй като въпросът също бе за равенството на божите права „над“ отделните личности, каквито и да са, те бяха подложени на същите задължения и на същото зачитане на законите. Изразявайки бога, те бяха равни в правата си. Служейки на бога, те бяха равни в задълженията си.

Разбирам защо равенството, установено чрез бога, не носеше нито противоречия, нито безредие. Демагогията прониква, когато поради липса на общо мерило принципът на равенството се изразжда в принцип на еднаквост. Тогава войникът отказва да отдава чест на капитана, защото, отдавайки чест на капитана, войникът би показал уважение към отделна личност, а не към нацията.

Моята цивилизация, наследявайки бога, направи хората равни чрез човека.

Разбирам произхода на почитта на хората един към други. Ученият дължеше почит на корабния черноработник, защото през черноработника той почиташе бога, чийто посланик беше също черноработникът. Каквито и да бяха стойността на единия и посредствеността на другия, никой не можеше да изисква друг човек да му стане роб. Един посланик не може да бъде унижен. Но тая почит към човека не влечеше унизително преклонение пред посредствеността на отделната личност, пред глупостта или невежеството, защото преди всичко зачитано бе това качество на божи посланик. Така обичта на бога създаваше между хората благородни отношения, тъй като техните делови връзки бяха както между посланик с друг посланик, независимо от качеството на отделните личности.

Моята цивилизация, наследявайки бога, установи през отделните личности почитта на човека.

Разбирам произхода на братството между хората. Хората бяха братя чрез бога. Не можеш да бъдеш брат, освен чрез нещо. Ако няма възел, който да ги обединява, хората са само наредени един до друг, а не свързани. Не можеш да бъдеш чисто и просто брат. Моите другари и аз сме братя „чрез“ групата 2/33. Французите „чрез“ Франция.

Моята цивилизация, наследявайки бога, направи хората братя чрез човека.

Разбирам значимостта на задълженията за милосърдие, които ми проповядваха. Милосърдието през отделната личност служеше на бога. То се дължеше на бога, колкото и незначителна да беше отделната личност. Това милосърдие не унизяваше оня, към когото се проявяваше, нито го обвързваше веригите на благодарността, защото дарението бе отправено не нему, а богу. От друга страна, милосърдието никога не беше почит, въздавана на посредствеността, на глупостта или на невежеството. Лекарят смяташе за дълг да излага живота си, когато лекуваше и най-обикновения болен от чума. Той служеше богу. Той не се унизяваше от безсънната нощ, прекарана до болничното легло на някой крадец.

Така моята цивилизация, наследница на бога, служейки си с отделната личност, направи от милосърдието дарение за човека.

Разбирам дълбокото значение на смирението, изисквано от отделната личност. То съвсем не я унизяваше. То я възвисяваше. То ѝ уясняваше нейната роля на посланик. Също както я задължаваше да попита бога през другите, задължаваше я да го почита в себе си, да става пратеник на бога, запътен към бога. То ѝ налагаше да забрави себе си, за да се извиси, защото, ако отделната личност се прехласва от собствената си значителност, пътят тутакси се превръща в стена.

Моята цивилизация, наследница на бога, проповядваше също тъй уважение към себе си, с други думи, уважение към човека през самия себе си.

Разбирам най-сетне защо обичта към бога установи между хората отговорност един към друг и им наложи надеждата като добродетел. Тъй като тя правеше всеки от тях посланик на един и същи бог, в ръцете на всеки лежеше спасението на всички. Никой нямаше право да се отчайва, тъй като беше пратеник на друг, по-голям от него самия. Отчаянието бе отрицание на бога в себе си. Задължението на

надеждата би могло да се изрази така: „Значи, ти се смяташ толкова значителен? Какво глупаво самомнение има в твоето отчаяние!“

Моята цивилизация, наследница на бога, направи всеки отговорен за всички хора и всички хора отговорни за всекиго. Отделната личност трябва да се пожертвува за спасяването на един колектив, но тук не е въпрос за една глупава аритметика. Въпросът е за уважението към човека през отделната личност. Наистина величието на моята цивилизация е в това, че сто миньори смятат за свой дълг да рискуват живота си, за да спасят само един затрупан миньор. Те спасяват човека.

В тая светлина разбирам ясно значението на свободата. Тя е свободата на растеж на дървото в силовото поле на семето. Тя е климатът за възвисяване на човека. Тя прилича на благоприятен вятър. Благодарение само на вятъра платноходите са свободни в морето.

Така построен, човек би разполагал с могъществото на дървото. Какво пространство биха покрили неговите корени! Какви човешки сокове би изсмукало то, за да блеснат после под слънцето!

XXVII

Но аз обърках всичко. Аз прахосах наследството. Оставих да изгние понятието човек.

Но за да спаси това преклонение пред един принц, съзерцаван през отделните личности, както и високото качество на човешките отношения, които създаваше това преклонение, моята цивилизация бе изразходвала значителна енергия и дарби. Всички усилия на „хуманизма“ бяха насочени само към тая цел. Хуманизмът си бе поставил за изключителна задача да осветли и да увековечи превъзходството на човека над отделната личност. Хуманизмът бе възхвалявал човека.

Но когато трябва да се говори за човека, езикът става неудобен. Човекът се различава от човеците. Ако се говори само за камъни, нищо съществено не се казва за катедралата. Нищо съществено не се казва за човека, ако искат да го определят чрез качествата на човеците. Хуманизмът работи по този начин в една посока, която бе предварително преградена. Той искаше да установи понятието човек чрез логични и нравствени доводи и да го пренесе така в съзнанията.

Никое словесно обяснение никога не ще замести съзерцанието. Единството на едно духовно същество не може да се предаде чрез думи. Ако бих пожелал да внуша на хората обич към отечеството или към някой имот, каквато тяхната цивилизация не познава, не бих разполагал с никакъв довод, за да ги развълнувам. Един имот се състои от нивя, пасища и добитък. Всяко от тях и всички заедно служат за обогатяване. И все пак има нещо в имота, което се изплъзва от анализа на материалите, тъй като има собственици, които от обич към имота си биха се опропастили, за да го спасят. А тъкмо това „нещо“ облагородява със специално качество тия материали. Те стават добитък на имота, ливади на имота, нивя на имота...

Така ставаш човек на една родина, на един занаят, на една цивилизация, на една религия. Но за да твърдиш, че принадлежиш на подобни духовни същества, трябва предварително да ги създадеш в

себе си. И там, дето не съществува чувство за отечество, никакъв език не ще го занесе. Духовното същество, на което твърдиш, че принадлежиш, се създава само чрез дела. Едно същество не е от царството на думите, а от царството на делата. Нашият хуманизъм пренебрегна делата. И неговият опит пропадна.

Това съществено дело има сега име. То е — жертвата.

Жертва не значи нито отрязване на някоя част от тебе, нито покаяние. Тя е по същината си дело. Тя е дар от самия тебе на съществото, на което твърдиш, че принадлежиш. Може да разбере какво е един имот само оня, който ще пожертвува за него част от себе си, който ще се бори, за да го спаси, и ще се труди, за да го разхубави. Тогава ще почувствува обичта към имота. Един имот не е сбор от материални интереси — в това е грешката. Той е сбор от дарения.

Дотолкова, доколкото моята цивилизация се е осланяла на бога, тя е спасила това понятие за жертвата, което установяваше бога в сърцето на човека. Хуманизмът пренебрегна съществената роля на жертвата. Той сметна, че може да превъзнесе човека с думи, не с дела.

За да спаси през човеците образа на човека, той разполагаше само със същата тая дума, украсена с главна буква. Ние рискуваме да се плъзнем по опасна наклонена плоскост и да смесим един ден човека със символа на средното аритметично или с общия сбор на човеците. Ние рискуваме да смесим нашата катедрала с купа камъни.

И постепенно загубихме наследството.

Вместо да утвърждаваме правата на човека през отделните личности, ние почнахме да говорим за правата на колектива. Видяхме да се вмъква неусетно една нравственост на колектива, която пренебрегва човека. Тая нравственост може да обясни добре защо отделната личност е длъжна да се пожертвува за общността. Но тя няма вече, без словесни извъртания, да обясни защо общността е длъжна да се пожертвува само за един човек. Защо е справедливо хиляда души да умрат, за да спасят само един от тъмницата на несправедливостта. Ние още си спомняме това, но постепенно го забравяме. А тъкмо в тоя принцип, който толкова ясно ни отличава от мравуняка, лежи преди всичко нашето величие.

Ние се плъзнахме, защото ни липсваше резултатен метод — от човечеството, което се крепеше върху човека — към тоя мравуняк, който се крепи върху сбора на отделните личности.

Какво можехме да противопоставим ние на религиите на държавата или на масата? Какво стана нашият велик образ на човека, роден от бога? Той едва би могъл да се познае още в един речник, изпразнен от същината си.

Забравяйки човека, ние постепенно ограничихме нашата нравственост до въпросите на отделната личност. Ние изискахме от всекиго да не уврежда друга отделна личност. От всеки камък — да не уврежда друг камък. И действително, когато са струпани в някое поле, те не се увреждат едни други. Но те увреждат катедралата, която биха построили и която в замяна би създала тяхната собствена значимост.

Ние продължихме да проповядваме равенството между хората. Но след като забравихме човека, ние не разбрахме вече нищо от онова, което говорехме. Тъй като не знаехме чрез какво да създадем равенството, ние направихме от него едно смътно твърдение, с което не можехме вече да си послужим. Как да се определи равенството въз основа на отделната личност между мъдрия и простака, между глупака и гения? По отношение на материалите равенството изисква — ако трябва да го определим и осъществим — те да заемат едно и също място и да играят еднаква роля. Кое е нелепо. Тогава принципът на равенството се изражда в принцип на еднаквостта.

Ние продължихме да проповядваме, свободата на човека. Но след като забравихме човека, ние определихме нашата свобода като някакво смътно разрешение, ограничено изключително от вредата, причинявана на другите. А това е лишено от смисъл, защото няма никакво действие, което да не ангажира другите. Ако съм войник и се самонараня, застрелват ме. Няма никаква отделна личност съвсем сама. Който се отделя, уврежда общността. Който е тъжен, натъжава другите.

Ние не знаехме вече да си служим с правото ни на една свобода, разбираана по този начин без непреодолими противоречия. Тъй като не можехме да определим в кои случаи важеше нашето право и в кои не, ние, за да спасим един неясен принцип, затваряхме лицемерно очи пред безбройните пречки, които всяко общество поставяше неизбежно срещу нашите свободи.

Колкото се отнася до милосърдието, ние дори не се решавахме вече да го проповядваме. Наистина някога жертвата, която създава духовните същества, се именувахе милосърдие, когато възхваляваше

бога през неговия човешки образ. През отделната личност ние въздавахме на бога или на човека. Но забравяйки бога или човека, ние въздавахме вече само на отделната личност. Оттогава милосърдието често приемаше вид на действие, което не може да се приеме. Не личното настроение, а обществото е длъжно да осигури справедливост в разпределението на богатата. Достойнството на отделната личност налага то да не бъде зависимо от щедростта на някой друг. Би било парадоксално да виждаме ония, които имат, да изискват, освен притежаването на имотите си, и благодарността на ония, които нямат.

Но свръх всичко нашето зле разбирано милосърдие би се обърнало срещу своята цел. Основано изключително върху чувствата на милост към отделните личности, то би ни забранило всяко възпитаващо наказание. А истинското милосърдие, като проявява преклонение, въздавано на човека отвъд отделната личност, налага да се победи отделната личност, за да се възвиси у нея човекът.

Така ние загубихме човека. И загубвайки човека, ние лишихме от топлота това братство, което нашата цивилизация ни проповядваше — тъй като човек е брат чрез нещо, а не просто брат. Подялбата не осигурява братството. То се свързва единствено в жертвата. То се свързва в общото дарение, давано на нещо по-значително от оня, който дава. Но като смесваме този корен на всяко истинско съществуване, с едно безплодно принизяване, ние ограничаваме нашето братство само до една взаимна търпимост.

Ние престанахме да даряваме. Но ако аз искам да дарявам само себе си, не получавам нищо, защото не съграждам нищо, от което съм част: значи, не съм нищо. Ако след това дойдат и ми поискат да умира за някакви интереси, ще откажа да умира. Интересът на първо място налага да живееш. Какъв подем на обич би заплатил моята смърт? Умира се за една къща. Не за предмети и стени. Умира се за една катедрала. Не за камъни. Умира се за един народ. Не за една тълпа. Умира се от обич към човека, ако той е крайъгълен камък на една общност. Умира се единствено за онова, за което може да се живее.

Нашият речник изглеждаше почти непокътнат, но думите ни, които се бяха изпразнили от действителната си същина, когато искахме да ги употребим, ни водеха към безизходни противоречия. Поради това ние бяхме принудени да затваряме очи пред тия спорове. Бяхме принудени, тъй като не умеехме да градим, да оставяме камъните,

струпани в полето, и да говорим предпазливо за колектива, без да се решаваме да определим точно онова, за което говорехме, защото ние действително не говорехме за нищо. Колектив е дума, лишена от значение, докато колективът не се свърже с нещо. Едно множество не е духовно същество.

Ако нашето общество още може да изглежда желано, ако човекът запазва в него някакво обаяние, то е дотолкова, доколкото истинската цивилизация, на която ние изменяме поради нашето невежество, продължава да пръска над нас своята отречена светлина и ни спасява въпреки самите нас.

Как нашите противници можеха да разберат онова, което ние вече не разбирахме? Те видяха от нас само тия струпани камъни. Те се опитаха да дадат някакъв смисъл на един колектив, който ние не умеехме да определим, защото не можехме да си спомним за човека.

Някои още от началото отидоха весело чак до крайните изводи на логиката. От тая сбирка те направиха една абсолютна сбирка. Камъните трябва да бъдат еднакви с камъните. И всеки камък господарува сам над себе си. Анархията си спомня за преклонението пред човека, но с категоричност го прилага за отделната личност. И противоречията, които се раждат от тая категоричност, са по-лоши от нашите...

Други грабнаха тия камъни, които нямаха никаква власт, и направиха от тоя сбор държава. Такава държава също тъй не възвисява хората. Тя също тъй представя множество. Тя е власт на колектива, делегирана в ръцете на отделна личност. Тя е властвуване на един камък, който твърди, че е еднакъв с другите, властвуване над общността от камъни. Тая държава проповядва ясно една нравственост на колектива, която още отричаме, но към която ние самите бавно сме се запътили поради това, че не си спомняме за човека, единствения, който би оправдал нашето отрицание.

Вярващите в тая религия ще се противят, ако мнозина миньори рискуват живота си за спасението на един — единствен затрупан миньор. Защото тогава купът камъни ще бъде увреден. Те ще доубият тежко ранения, ако той забавя напредването на армията. Те ще преценят благото на общността чрез аритметиката и аритметиката ще ги управлява. С това ще загубят възможността да се извисят над самите себе си. Като последица те ще намразят онова, което се

различава от тях, тъй като не ще разполагат с нищо по-горно от себе си, в което могат да се слоят. Всеки чужд обичай, всяка чужда раса, всяка чужда мисъл неизбежно ще стане за тях обида. Те не ще имат способността да всмукват нещата, защото да преобразиш в себе си човека, трябва не да го окастриш, но да го изясниш на самия него, да посочиш цел на възжеленията му и ширина на устремите му. Да преобразиш човека — това винаги значи да го освободиш. Катедралата може да обсеби камъните, които имат смисъл само като камъни на катедралата. Но купът камъни не обсебва нищо и поради липсата на способност да обсебва — той смазва. Така е, но чия е вината?

Аз вече не се учудвам, че грамадата камъни, която тежи много, надви пръснатите камъни.

Все пак аз съм по-силният.

Аз съм по-силен, ако отново намеря себе си. Ако нашият хуманизъм възстанови човека. Ако ние съумеем да създадем нашата общност и ако, за да я създадем, употребим единствения годен за това инструмент — жертвата. И нашата общност, такава, каквато я бе създала нашата цивилизация, не бе сбор от нашите интереси — тя беше сбор от нашите дарения.

Аз съм по-силен, защото дървото е по-силно от соковете на почвата. То ги всмуква в себе си. Преобразява ги в дърво. Катедралата е по-лъчезарна от грамадата камъни. Аз съм по-силен, защото единствено моята цивилизация има силата да свърже в своето единство отделните различия, без да ги окастрия. Тя оживява извора на своята сила и в същото време се утолява от него.

Когато тръгвах, аз исках да получавам, преди да давам. Напразно. Също както в тъжния час по граматика. Трябва да даваш, преди да получиш, и да градиш, преди да обитаваш.

Моята обич към близките ми се е създала чрез това кръвно дарение, както майчината чрез дарението на млякото. Тук е тайната. Трябва да почнеш с жертвата, за да създадеш обичта. Обичта може след това да пожелае други жертви и да ги употреби за всички победи. Човекът винаги трябва да направи първите стъпки. Той трябва да се роди, преди да съществува.

Аз се върнах от поръчението си, след като се бях сродил с чифликчийското момиче. Неговата усмивка беше прозрачна за мене и през нея видях моето село. През моето село — моята страна. Защото аз

принадлежа на една цивилизация, която е избрала човека за свой крайъгълен камък. Аз съм от групата 2/33, която пожела да се бие за Норвегия.

Утре Алиас може да ме избере за друго поръчение. Днес аз се обличах за службата на един бог, по отношение, на когото бях сляп. Стрелбата от Арас разкъса обвивката и аз прогледнах. Всички от нашите също прогледнаха. И ако утре призори отлетя, ще узная онова, за което още воювам.

Но искам да си спомня онова, което видях. Потребно ми е едно просто верую, за да си спомня.

Аз ще воювам за превъзходството на човека над отделната личност, както и на всемирното над частното.

Аз вярвам, че преклонението пред всемирното възвисява и свързва отделни богатства и създава единствения истински ред, който е редът на живота. Дървото е напълно в ред, макар че корените му се различават от клоните.

Аз вярвам, че преклонението пред отделното влече само смърт, защото създава преклонение пред приликата. То смесва единството на духовното същество с еднаквостта на неговите части. И опустошава катедралата, за да подреди камъните. И аз ще воювам срещу всеки, който ще поиска да наложи един специален обичай вместо другите обичаи, да наложи един народ на другите народи, една раса на другите раси, една мисъл вместо другите мисли.

Аз вярвам, че превъзходството на човека установява единственото равенство и единствената свобода, които имат някаква значимост. Аз вярвам в равенството на правата на човека, като се има пред вид всяка отделна личност. И вярвам, че свободата е свобода за възвисяването на човека. Равенството не е еднаквост. Свободата не е възбуждане на отделната личност срещу човека. Аз ще воювам срещу всеки, който поиска да подчини на отделна личност — както и на множеството от отделни личности — свободата на човека.

Аз вярвам, че моята цивилизация нарича, милосърдие жертвата, давана на човека, за да се установи неговото царство. Милосърдието е дар, даван на човека, независимо от посредствеността на отделната личност. То създава човека. Аз ще воювам срещу всеки, който твърди, че моето милосърдие възхвалява посредствеността, който ще отрече

човека и ще затвори по тоя начин отделната личност в окончателна посредственост.

Аз ще воювам за човека. Срещу неговите неприятели. Но също тъй и срещу себе си.

XXVIII

Намерих отново другарите. Към полунощ трябваше да се съберем всички, за да получим нареждания. На групата 2/33 ѝ се спи. Пламъкът на буйния огън се превърна в жарава. Групата сякаш още се държи, но това е само илюзия. Хошде сякаш тъжно разпитва своя знаменит хронометър. В тъгла, облегал тил на стената, Пенико затваря очи, Гавоал, седнал на масата, с блуждаещ поглед и провесени нозе, е изкривил лице като дете, което ей сега ще заплаче. Азамбр се полюшва над една книга. Единствен бодър е майорът, но той е страхотно блед и с книжа в ръка спори тихо с Желей до една лампа. Всъщност „спори“ е само словесен образ. Майорът говори. Желей клати глава и казва: „Да, разбира се.“ Желей се вкопчва в своето: „Да, разбира се.“ Той все по-уверено се съгласява с всяко изказване на майора, също като човек, който се дави, заловен за шията на плувец. Ако аз бях Алиас, бих казал, без да променя тона си: „Капитан Желей... на разсъмване ще бъдете разстрелян...“ И бих чакал отговора му.

От три дни групата не е спала и сега се крепи като къщичка от карти за игра.

Майорът става, отива до Лакордер и го измъква от един сън, в който Лакордер може би ме бие на шах.

— Лакордер, ще тръгнете призори. Задача — летене ниско до земята.

— Слушам господин майор.

— Ще трябва да спите...

— Да, господин майор.

Лакордер сяда пак. Майорът, който излиза, повлича по стъпките си Желей, така както би дърпал с връв някоя умряла риба. Несъмнено не три дни, но вече има седмица, откак Желей не си е лягал. Също както Алиас, той не само е пилотирал при възложените му военни поръчения, но бе носил на плещите си и отговорността за групата. Човешката издръжливост има граници. Границите на Желей са

прехвърлени. И ето че сега те тръгват двамата, плувецът и неговият удавник, да търсят призрачни нареждания.

Везен, който подозира нещо, иде при мене. И Везен също спи прав, като сомнамбул.

— Спиш ли?

— Аз...

Подпрях тила си до облегалото на едно кресло, защото бях намерил едно кресло. Аз също заспивах, но гласът на Везен ме терзае:

— Това ще свърши зле!

Това ще свърши зле... Предварителна забрана... Ще свърши зле...

— Ти спиш!

— Аз...не... кое ще свърши зле?

— Войната.

Гледай ти, какво ново нещо! Аз потъвам отново в съня си. Отговарям неясно:

— ... коя война?

— Как „коя война“?

Тоя разговор няма да кара дълго. Ах, Паула, ако за въздушните групи имаше тиролски гувернантки, цялата група 2/33 отдавна щеше да е в леглото!

Майорът влиза като хала:

— Решено. Местим се.

Зад него стои Желей, съвсем събуден. Той ще отложи за утре своите: „Да, разбира се.“ И тая нощ за изтощителния труд той ще изтръгне от себе си запаси, които не е подозирал. А ние ставаме. Казваме: „А!... Добре...“ Какво друго бихме могли да кажем?

Ние няма да кажем нищо. Ще осигурим преместването. Само Лакордер ще чака сутринта, за да изпълни поръчението си. Той ще се приземи направо в новата база, ако се върне от полета.

Утре ние също тъй няма да кажем нищо. Утре свидетелите ще ни смятат победени. Победените трябва да мълчат. Както семената.

ПИСМО ДО ЕДИН ЗАЛОЖНИК

I

Когато през декември 1940 година минах през Португалия, за да отида в Съединените щати, Лисабон ми се стори някакъв светъл и тъжен рай. Тогава там много се говореше за неминуемо нахлуване^[1] и Португалия се вкопчваше в илюзията на своето щастие. Лисабон, построил най-очарователната изложба, каквато е съществувала в света, се усмихваше с малко бледа усмивка, като усмивката на майка, останала без известия от сина си, който е на война, и която се мъчи да го спаси със своята увереност: „Син ми е жив, щом аз се усмихвам...“

„Гледайте — казваше Лисабон — колко съм щастлив и спокоен и добре осветен...“ Целият континент беше против Португалия като някоя дива планина, претъпкана с хищнически племена, а празничния Лисабон предизвикваше Европа: „Нима могат да ме вземат за прицел, когато аз толкова се старая да не се крия! Когато съм толкова уязвим!...“

В моята страна нощем градовете имаха цвят на пепел. Аз бях отвикнал от всяка светлина и тая лъчезарна столица ми причиняваше някакво смътно неприятно чувство. Ако цялото предградие наоколо е тъмно, диамантите в някоя прекалено осветена витрина привличат злонамерени скитници. Чувствуващ, че те се въртят около нея. Аз чувствах как Лисабон е натиснат от европейската нощ, изпълнена с бродещи ята бомбардировачи, които като че бяха подушили отдалеч това съкровище.

Но Португалия пренебрегваше апетита на чудовището. Тя не искаше да вярва на лошите знамения. Португалия говореше за изкуството с някаква безнадеждна увереност. Биха ли посмели да я премажат в това нейно преклонение пред изкуството? Тя бе извадила всичките си чудесни съкровища. Биха ли посмели да я премажат в нейните чудесни съкровища? Тя показваше своите велики хора. Поради липса на войска, поради липса на топове тя бе изправила срещу купищата железария на нашественика всичките свои каменни часовои: поети, изследователи, конквистадори. Поради липса на

войска и топове цялото минало на Португалия преграждаше пътя. Биха ли посмели да я премажат в наследството на грандиозното ѝ минало?

Така всяка вечер аз бродех с тъга сред тая изложба, подредена с извънреден вкус, дето всичко бе почти съвършено, дори и музиката, толкова потаена, подбрана с толкова усет, която нежно, без шум се лееше в градините като обикновен ромон на фонтан.

Щяха ли да унищожат в света това чудесно чувство за мярка?

И с неговата усмивка Лисабон ми се струваше по-тъжен от моите градове с угасени светлини.

Аз познавах, а и вие може би сте познавали, някои от ония малко странни семейства, които запазват на трапезата си мястото на техен починал член. Така те отричат непоправимото. Но това никога не ми се е струвало много утешително. Трябва да приемаме мъртвите като мъртви. Тогава, в ролята си на мъртви, те ще намерят нов образ на присъствие между нас. Ала тия семейства възпираха връщането им. Те ги превръщаха във вечни отсъстващи, в сътрапезници, закъснели завинаги. Те разменяха своя траур с едно очакване без съдържание. И тия домове ми се струаха потънали в някакво непрекъснато смущение, по-убийствено и от скръбта. За пилота Гийоме, последния приятел, когото изгубих и когото свалиха, когато той бе на служба във въздушната поща, аз приех да нося траур. Гийоме вече не ще се промени. Той никога вече няма да присъствува между нас, но също тъй никога няма да бъде отсъстващ. Аз пожертвувах мястото му, което е една безполезна примка, на моята трапеза и направих от него истински мъртъв приятел.

Но Португалия се опитваше да вярва в щастието, запазвайки на трапезата си неговото място — и неговите увеселителни светлини, и неговата музика. В Лисабон играеха на щастие — та дано бог повярва, че наистина са щастливи.

Тъжната атмосфера на Лисабон се дължеше също тъй и на присъствието на някои бежанци. Не говоря за изгнаниците, които търсеха подслон. Не говоря за емигрантите, които търсеха земя, за да я оплодят с труда си. Говоря за ония, които сами се осъждаха на изгнание, далеч от нещастията на близките си, за да турят парите си на сигурно място.

Тъй като не можах да намеря квартира в самия град, аз се настаних в Есторил, до казиното. Аз идех от една тежка война: моята

въздушна група, която девет месеца не бе прекъснала ни веднъж полетите си над Германия, загуби, и то само през германската офанзива, още три четвърти от екипажите си. Върнал се у нас, аз почувствувах мрачната атмосфера на робството и заплахата на глада. Аз живях в гъстия нощен мрак на нашите градове. И ето че на две крачки от мене казиното на Есторил всяка вечер се пълнеше с призраци. Мълчаливи кадилаци, които си даваха вид, че отиват някъде, ги стоварваха върху ситния пясък до входната порта. Те идваха облечени за вечерята както преди. Показваха колосаните си нагръдници или бисерите си. Канеха се един други за вечерите на фигуранти, дето нямаха нищо да си кажат.

Сетне играеха на рулетката или на бакара — според състоянията си. Понякога отивах да ги гледам. Аз не чувствувах нито възмущение, нито ирония, но някаква смътна тревога. Такава тревога, каквато ви смуцава в зоологическата градина пред останалите живи екземпляри на някой изчезнал животински вид. Те сядаха около масите. Притискаха се около строгия крупие и се силеха да изпитват надежда, безнадеждност, боязън, завист и радост. Както живите. Те проигриваха състояния, които може би вече бяха лишени от значение. Те употребяваха пари, може би обезценени. Стойността на техните касетки в банките беше гарантирана може би от заводи, вече конфискувани или заплашени от въздушни торпили, запътени да унищожават. Те издаваха полици срещу Сириус. Залавяйки се за миналото, те се мъчеха да вярват, че от няколко месеца насам нищо не бе почнало да пука на земята, да вярват в законността на своите трескави стремежи, в покритието на чековете си и във вековечността на своите договорни съглашения. Това бе недействително. Като балет на кукли. Но беше тъжно. Несъмнено те не усещаха нищо. Аз ги оставях, отивах да подишам въздух на морския бряг. И чинеше ми се, че и това море на Есторил, море на морски курортен град, опитомено море, също влизаше в играта. То изпращаше в залива една — единствена ленива вълна, цялата блеснала от луната, като рокля с шлейф, неподходяща за сезона.

Намерих моите бежанци и на парахода. Тоя параход също тъй разпръсваше лека тревога. Тоя параход пренасяше от единия континент на другия тия растения без корени. Аз си казвах: „Бих искал да бъда пътник, не искам да съм емигрант. Толкова неща научих у нас, които

другаде ще са безполезни.“ Но ето че моите емигранти изваждаха от джоба си малкото бележничко с адреси, остатъците от тяхната самоличност. Те още играеха, че са някои си. С все сила се вкопчваха в някаква своя значимост. „Вижте — казваха те, — аз съм тоя и тоя... от оня град. Приятел на еди-кого си... Познавате ли еди — кого си?“

И ви разказваха историята на някой техен другар или историята за някаква отговорна работа, или историята на някаква грешка, или безразлично каква друга история, която е могла да ги свърже с безразлично какво. Но тъй като те сами напускаха отечеството си, нищо от това минало не щеше вече да им послужи. Сега то беше още съвсем топло, съвсем прясно, съвсем живо, както са отначало любовните спомени. Човек прави един пакет от нежни писма. Прибавя там някои спомени. Връзва всичко това много грижливо. И отначало реликвата пръска тъжно очарование. Сетне минава някоя русокоса със сини очи и реликвата умира. Защото и другарят, отговорната работа, родният град, спомените от къщата — щом не служат за нищо — се обезцветяват.

Те чувстваха това. Също както Лисабон играеше на щастие, те се преструваха, че вярват в скорошното си връщане. Сладостно е отсъствието на блудното чедо! То е неистинско отсъствие, защото зад него семейният дом остава. Дали отсъствуващ, като си в съседната стая или на срещуположния склон на планината — няма съществена разлика. Присъствието на приятеля, който видимо се е отдалечил, може да стане по-осезателно дори от едно действително присъствие. То е също като молитвата. Никога по-силно не съм обичал моя дом, отколкото когато бях в Сахара. Никога годеник не е бил така близък до годеницата си, както бретонските моряци от XVI столетие, когато завиваха край нос Хорн и остаряваха, възпирани от стената на насрещните ветрове. Още от тръгването си те почваха вече да се връщат. Когато с тежките си ръце дигаха платната, те вече приготвяха своето връщане. Най-късият път от бретонското пристанище до къщата на годеницата минаваше през нос Хорн. Но ето че моите емигранти ми се струваха като бретонски моряци, на които са отнели бретонската годеница. Някоя бретонска годеница не щеше да запали вече за тях на своя прозорец скромната си лампа. Те съвсем не бяха блудни синове. Те бяха блудни синове без дом, в който могат да се върнат. Тогава почва истинското пътешествие, което е пътуване извън себе си.

Как да се възстанови човек? Как да възстанови в себе си тоя тежък сноп от объркани спомени? Тоя призракен параход беше натоварен като неясните мъглявини с души, които трябва да се родят. Единствени реални изглеждаха — и то толкова реални, че човек би искал да ги пипне с пръст — ония, които бяха свързани неотделимо с парахода и осенени с благородство от истински длъжности, ония, които носеха таблите, излъскваха медните съдове, ваксваха обувките и със смътно презрение обслужваха мъртъвци. Не беше бедността, която предизвикваше у персонала това леко презрение към емигрантите. Не пари им липсваха на тях, а тежест. Те не бяха вече — човекът от оная къща или човекът, който е приятел на еди-кого си или е имал отговорна работа. Те играеха ролята си, но тая игра не беше истинска. Никой нямаше нужда от тях, никой не се готвеше да им отправи зов. Какво чудо е тая телеграма, която ви блъсва, кара ви да станете сред нощ, тласка ви към гарата: „Тръгни веднага! Имам нужда от тебе!“ Ние бързо си намираме приятели, които ни помагат. Но бавно ставаме достойни за ония, които искат нашата помощ. Вярно е, че никой не мразеше моите призраци, никой не им завиждаше. Но никой не ги и обичаше с единствената обич, която има цена. Аз си казвах: „Още щом пристигнат, те ще бъдат в плен на коктейлите за добре дошли, на вечерите за утешение.“ Но кой ще раздруса тяхната врата, настоявайки да го приемат: „Отвори! Аз съм!“ Дълго време трябва да кърмиш детето, докато то си поиска само. Дълго време трябва да отглеждаш едно приятелство, докато приятелят поиска дължимото на това приятелство. Трябва да си се разсипал материално да поправяш през цели поколения стария замък, който се срутва, за да се научиш да го обичаш.

[1] На германците. — Б.пр. ↑

II

И аз си казвах: „Същественото е, че някъде се намира онова, от което човек е живял. И обичаите, и семейният празник. И къщата на спомените. Същественото е да се живее за връщането...“ И се чувствах дълбоко заплашен поради слабостта на далечните полюси, от които зависех. Рискувах да открия една истинска пустиня и почнах да разбирам загадката, която отдавна ме занимаваше.

Живях три години в Сахара. И аз както мнозина други мислех за нейното вълшебство. Всеки, който е опознал живота в Сахара, дето всичко видимо е само самотия и оголеност, скърби все пак за тия години като за най-хубавите, които е изживял. Думите „носталгия от пясъка, носталгия от самотията, носталгия от пространството“ са само литературни формули и не обясняват нищо. Но ето че за първи път на тоя параход, гъмжащ от пътници, струпани едни върху други, стори ми се, че разбирам пустинята.

Наистина Сахара, додето поглед стига, представлява само еднообразен пясък или по-точно, тъй като там дюните са редки, една камениста плоскост. Човек потъва в нея непрекъснато и е обзет от досада. И все пак невидими божества съграждат в нея мрежа от посоки, наклони и знаци, цяла една скрита и жива мускулатура. Няма вече еднообразие. Всичко се подрежда. Дори едно безмълвие там не прилича на друго.

Има безмълвие на покой, когато туземните племена са се примирили, когато вечерта носи своята прохлада и струва ти се, че правиш почивка със събрани платна в някое спокойно пристанище. Има обедно безмълвие, когато слънцето прекъсва мислите и движенията. Има фалшиво безмълвие, когато северният вятър е спаднал и появяването на насекомите, издухани като праха на тичинките от оазисите във вътрешността, предизвестява източна буря, която носи пясък. Има безмълвие на заговор, когато се узнае, че някое далечно племе е в кипеж. Има безмълвие на загадка, когато между арабите започват неразгадаеми заговорнически съвещания. Има

напрегнато безмълвие, когато пратеник закъснява да се върне. Изострено безмълвие, когато нощем спираш дъха си, за да чуеш. Тъжно безмълвие, ако си спомняш за ония, които обичаш.

Всичко се поляризира. Всяка звезда установява една истинска посока. Те всички са звезди на вълхвите. Те всички служат на своя собствен бог. Една показва посоката към далечен, мъчнодостижим кладенец и пространството, което ви отделя от този кладенец, тежи като крепост. Друга показва посоката към пресъхнал кладенец. И самата звезда изглежда суха. И повърхността, която ви отделя от този пресъхнал кладенец, е без наклон. Друга някоя звезда служи като водач към непознат оазис, който чергарите са ви възхвалявали, но сега е забранен от размириците. И пясъкът, който ви отделя от този оазис, е моравата от вълшебните приказки. Друга някоя пък показва как се стига до един бял град на юг, сочен като плод, който ще захапеш. А другата там — сочи морето.

Най-сетне почти недействителни полюси намагнитват много отдалеч тая пустиня: къщата от детинство, останала жива в спомена. Приятеля, за когото не знаем нищо, освен че съществува.

Така вие се чувствувате изострен и оживен от силовото поле, привличан или отблъсван от действащите сили, които ви търсят или ви се противопоставят. Ето че сте здраво установен, определен и настанен в центъра на главните посоки.

И тъй като пустинята няма никакво осезаемо богатство, тъй като в пустинята няма какво да се види, нито да се чуе, принудени сте — защото вътрешният живот не само не заспива, а се засилва — да признаете, че човекът е вдъхновен на първо място от невидими привличания. Човекът се управлява от духа. В пустинята аз струвам толкова, колкото струват моите божества.

И така, ако на моя тъжен параход аз се чувствах богат с още плодотворни посоки, ако още обитавах една жива планета, то беше благодарение на неколцината приятели, изгубени зад мене в мрака на Франция, които почваха да ми стават необходими.

Безспорно Франция не бе за мене нито някаква абстрактна богиня, нито схващане на историк, но плът, от която зависех, мрежа от връзки, която ме ръководеше, общност на полюси, която създаваше склонностите на сърцето ми. Усещах необходимостта да чувствам по-

яки и по-трайни от самия мене ония, които ми бяха потребни — за да се ориентирам. За да разбере къде ще се върна. За да съществувам.

Моята страна беше изцяло в тях и чрез тях живееше в мене самия. За оня, който плува по море, един цял континент е изразен в блясъка на няколко фара. Един фар не е мерило за далечина. Просто неговата светлина е в очите ти. И всички чудеса на континента се събират в светилото.

И ето че днес, когато Франция поради пълната окупация влезе изцяло в мълчанието заедно със своя товар, подобно на кораб, плаващ с угасени светлини, без да се знае дали ще оцелее, или не от морските опасности — днес съдбата на всеки от ония, които обичам, ме измъчва по-тежко, отколкото някоя болест в самия мене. Аз виждам, че моята същина е заплашена — затуй, че те са много уязвими.

Оня, който обсебва тая нощ паметта ми, е на петдесет години. Той е болен. И е евреин. Как ще остане той жив при германския терор? За да си въобразя, че той още диша, аз трябва да вярвам, че нашественикът не го знае, че той е закрилян тайно от защитното мълчание на селяните в неговото село. Тогава само мога да вярвам, че той е още жив. Тогава само, разхождайки се далеч из царството на неговото приятелство, което няма граници, ми е позволено да се чувствам не емигрант, а пътник. Защото пустинята не е там, дето хората смятат, че е. Сахара е по-жива от някоя столица и най-претъпканият град опустява, щом съществените полюси на живота не са вече намагнитени.

III

Но как създава животът тия силови линии, от които ние живеем? Отде иде тежестта, която ме притегля към дома на тоя приятел? Кой са най-значителните мигове, които направиха от това съществуване един от необходимите за мене полюси? От какви тайни събития са изплетени тия лични нежности и през тях — обичта към страната?

Колко малко шум вдигат истинските чудеса! Колко прости са най-значителните събития! За тоя миг, за който искам да разкажа, толкова малко има да се каже, че трябва отново да го изживея в мисълта си и да говоря на тоя приятел.

Беше един от предвоенните дни на брега на Сона, откъм Турню. За обед бяхме избрали един ресторант с дъсчен балкон над реката. Облакътени на съвсем проста маса, изпорязана от клиентите с ножче, поръчахме две чаши перно. Твоят лекар ти бе забранил алкохол, но при извънредни случаи ти хитруваше. Това бе точно такъв случай. Ние не знаехме защо, но той бе такъв. Онова, което ни радваше, бе по-неосезаемо от светлината. И ти си разреши това перно за извънредни случаи. И тъй като на няколко крачки от нас двама моряка разтоварваха един речен кораб, ние ги поканихме при нас. Извикахме ги от балкона. И те дойдоха. Дойдоха съвсем просто. Струваше ни се съвсем естествено да поканим другари — може би поради тоя невидим празник вътре в нас. Беше съвсем очевидно, че те ще отговорят на поканата. И ние се чукнахме!

Слънцето бе сладостно. Неговият топъл мед къпеше тополите на отсрещния бряг и равнината — чак до хоризонта. Ние ставахме все по-весели и по-весели, все тъй, без да знаем защо. Всичко беше сигурно — че слънцето ще грее хубаво, че реката ще тече, че обедът ще бъде обед, че моряците ще отговорят на поканата, че прислужницата ще ни сервира с някаква щастлива любезност, като че би домакинствувала на някакъв вечен празник. Ние бяхме изцяло обсебени от покой, включени в една завършена цивилизация, защитени от безредието. Ние се наслаждавахме на някакво пълно съвършенство, в което — тъй като

всичките ни възжелания бяха задоволени — нямахме вече нищо да си доверим. Чувствувахме се чисти, прями, лъчезарни и снизходителни. Ние не бихме могли да кажем каква истина ни се откриваше до очевидност. Но бяхме овладени от чувството на увереност. Увереност — почти горда.

Така вселената доказваше чрез нас своето доброжелателство. Сгъстяването на небесните мъглявини, втвърдяването на планетите, образуването на първите амеби, гигантската работа на живота, който упъти амебата, за да стигне до човека, всичко бе насочено щастливо, за да завърши през нас до това особено удоволствие! И това не беше много лош успех!

Така се наслаждавахме ние на това мълчаливо съглашение и на тия почти религиозни обреди. Унасяни от постоянното кръстосване на прислужницата — свещенослужителка, моряците и ние се чукнахме като вярващи от една и съща религия, без да можем да кажем коя е тя. Единият от двамата моряци беше холандец. Другият — германец. Германецът бил избягал преди време от нацизма, защото бил преследван там като комунист или като троцкист, или като католик, или като евреин. (Не си спомням вече формулата, поради която тоя човек бе станал изгнаник.) Но в оня миг той бе съвсем друго нещо, а не формула. Важното бе същността. Човешкото тесто. Той беше просто един приятел. И както става между приятели, ние бяхме в съгласие. Ти беше в съгласие с другите. Аз бях в съгласие. Моряците и прислужницата бяха в съгласие. В съгласие, но за какво? За перното ли? За значението на живота ли? Или за сладостта на деня? И това не бихме могли да кажем. Но съгласието бе толкова пълно, тъй здраво установено в дълбина, то се основаваше на едно вероучение, толкова очевидно в същността си, макар и неизразимо с думи, че ние доброволно бихме приели да укрепим тая постройка, да издържим в нея една обсада и да умрем зад картечните, за да спасим тая същност.

Каква същност?... Ето, тъкмо това мъчно може да се изрази! Аз рискувам да уловя само отражения, не същественото. Думите, които не стигат, ще оставят моята истина да се изплъзне. Аз не ще бъда ясен, ако кажа, че ние охотно бихме воювали, за да спасим специалния характер на усмивката на моряците и на твоята усмивка и на моята усмивка, и на усмивката на прислужницата — своеобразното чудо на

това слънце, което от милиони години толкова се бе мъчило да завърши чрез нас специалния характер на една усмивка, която бе доста сполучена. Същественото най-често няма тежест. Тук същественото бе само една усмивка. Една усмивка често е същественото. Плащат ти с една усмивка. Възнаграждават те с една усмивка. Вдъхновяват те с една усмивка. И специфичното на една усмивка може да те накара да умреш. Но тъй като това качество на усмивката ни освобождаваше от тревогата на днешното време, даваше ни увереност, надежда и мир, за да мога да се изразя по-добре, необходимо ми е днес да ви разкажа и историята на друга една усмивка.

IV

Беше през времето на един репортаж за гражданската война в Испания. Имах неблагоприятното да присъствувам крадешком към три часа сутринта при едно товарене на тайни материали в една сточна гара. Бързото движение на носачите и слабото осветление като че покровителствуваха моята дързост. Но аз се сторих подозрителен на няколко милиционери — анархисти.

То стана много просто. Аз съвсем не подозирах тяхното гъвкаво и безшумно приближаване, когато те вече ме бяха обградили тихичко, като пръстите на ръка. Дулото на карабината им досегна леко корема ми и тишината ми се стори тържествена. Най-сетне дигнах ръце.

Забелязах, че те бяха спрели погледи не на лицето ми, а на моята вратовръзка (модата в едно предградие на анархистите не позволява такава художествена вещ). Тялото ми се вцепени. Чаках изстрел, беше времето на бързото правосъдие. Но няма никакъв изстрел. След няколко мига на абсолютна пустота, през която групите, които работеха, ми се сториха, че танцуват сънен балет в друга вселена, моите анархисти с леко движение на главата ми направиха знак да тръгна пред тях и ние поехме бавно през линиите на разпределителната гара. Залавянето ми се извърши в пълна тишина и с извънредна пестеливост на движенията. Така се движат подводните животни.

Скоро заслизах към един полуетаж, превърнат в стражеви пост. Там, полуосветени от газена лампа, дремеха други милиционери, с карабини между нозете. Те равнодушно размениха няколко думи с моите пазачи. Един от тях ме претърси.

Аз говоря испански, но не знам каталонски. Все пак разбрах, че искаха документите ми за самоличност. Аз ги бях забравил в хотела. Отговорих: „Хотел... журналист...“, без да знам дали думите ми им казваха нещо. Милиционерите си предаваха от ръка на ръка като веществено доказателство моя фотографически апарат. Някои,

прозяващи се, отпуснати в разкривени столове, станаха с досада и се облегнаха на стената.

Защото като че всичко бе потиснато от досада. Досада и сънливост. Струваше ми се, че способността на тия хора да внимават бе изчерпана до краен предел. Аз бих желал да ми покажат, като досег на хора, дори някакъв враждебен знак. Но те не ме удостояваха с никаква проява нито на гняв, нито дори на неодобрение. Няколко пъти се опитах да протестирам на испански. Но моите протести падаха в празно пространство. Милиционерите ме гледаха, без да проявяват нищо, както биха гледали някоя китайска риба в аквариум.

Те чакаха. Какво чакаха? Да се върне някой от тях ли? Или зората? Мислех си: „Може би чакат да огладнеят...“

Мислех си още: „Те ще направят някоя глупост! Това е съвсем смешно!...“ Чувството, което изпитвах, беше отвращение от нелепостта. Мислех си: „Ако се раздвижат, ако поискат да действуват, ще стрелят!“

Дали наистина бях в опасност, или не? Дали те все още не знаеха, че аз не съм саботьор, нито шпионин, а журналист? Че документите ми за самоличност бяха в хотела? Бяха ли взели някакво решение? Какво?

Аз не знаех нищо за тях, освен че застрелваха, без много да разсъждават. Предните революционни отреди, от която и партия да са те, са ловци не на хора (те не преценяват човека в неговата същина), но на признаци. Истината на противника им се струва като заразна болест. За един подозрителен признак изпращат зараzenia в изолационната болница. Гробищата. Затуй тоя разпит, който от време на време ме удряше с неясни едносрични думи, от които не разбирах нищо, ми се струваше злокобен. Моята кожа се разиграваше на сляпа комарджийска рулетка. И затуй, за да мога да тежа като действително човешко съществуване, изпитвах странната потребност да им изкреция нещо за себе си, нещо, което да ме постави в моето истинско положение. Например възрастта си! Възрастта на човека е нещо, което прави впечатление! В нея се събира целият му живот. Неговата зрелост се създава бавно. Тя се е създала въпреки толкова превъзможнати пречки, въпреки толкова тежки, излекувани болести, въпреки толкова успокоени болки, въпреки толкова преодолені отчаяния, въпреки толкова рискове, повечето от които не са били осъзнати. Тя се е

създавала въпреки толкова желания, толкова надежди, толкова съжаления, толкова забрави, толкова любов. Възрастта на човека — това е значителен товар от опити и спомени! Въпреки ямите, друсането, коловозите човек е вървял напред криво — ляво като някоя издръжлива гальота. И сега, благодарение на упорито съгласуване на щастливи случаи, стигнал си най-после дотук. Имаш трийсет и седем години. И издръжливата гальота, ако е рекъл бог, ще отнесе още по-далеч своя товар от спомени. И аз си мислех: „Ето докъде стигнах. Аз съм на трийсет и седем години...“ Бих искал да въздействам на моите съдии с това доверяване... но те повече не ме разпитваха.

Тогава стана чудото. О, съвсем скромно чудо. Аз нямах цигари. И тъй като един от моите пазачи пушеше, помолих го с жест да ми даде една цигара и едва — едва са усмигнах. Човекът най-напред се протегна, прокара ръка по челото си, вдигна очи не вече към вратовръзката, а към лицето ми и за мое голямо смайване също тъй леко се усмигна. Това приличаше на съмване.

Това чудо не предизвика развръзка на драмата, то просто я заличи, тъй както светлината — мрака. Нямах вече място за никаква драма. Това чудо не промени нищо видимо. Лошата газена лампа, масата с пръснати книжа, облегатите на стената мъже, цветът на предметите, миризмата — всичко си остана същото. Но всяко нещо бе преобразено в самата своя същина. Тая усмивка ме избавяше. Тя беше такъв окончателен белег, толкова очевиден в близките си последици, толкова неотменим, колкото изгряването на слънцето. Тя откриваше нова ера. Нищо не бе се променило и... всичко се бе променило. Масата с пръснатите книжа бе станала жива. Газената лампа бе станала жива. Стените бяха живи. Досадата, която се излъхваше от мъртвите предмети на тоя зимник, се бе махнала като чрез вълшебство. Като че невидима кръв бе потекла, свързвайки всички неща в едно тяло, като им възвръщаше тяхната значителност.

Хората също не бяха мръднали, но ако преди миг ми се струаха като нещо допотопно, сега те се раждаха за един скорошен живот. Аз имах необикновено усещане за присъствие на хора. Точно тъй: присъствие на хора! И чувствавах моята бедност.

Момъкът, който ми се усмигна и който преди секунда беше само длъжност, сечиво, нещо като чудовищно насекомо, сега се проявяваше малко несръчен, почти стеснителен, с една чудесна стеснителност. Не

че този терорист беше по-малко жесток! Но появата в него на човека откриваше една част от него, която бе уязвима! Ние, хората, си придаваме много важен вид, но в дъното на сърцето винаги чувствуваме и колебанието, и съмнението, и тъга...

Още нищо не бе казано. Ала всичко бе решено. Когато милиционерът ми подаде цигарата, за да му благодаря, аз сложих ръка на рамото му. И щом този лед се строши, и другите милиционери станаха отново хора и аз бях обгърнат от тяхната усмивка, като че навлязох в някоя нова и свободна земя.

Аз бях обгърнат от тяхната усмивка така, както преди време — от усмивката на нашите спасители в Сахара. Когато след дълги дни на търсене ни намираха, като кацваха възможно най-близко, другарите тръгваха към нас с големи крачки и размахваха, за да ги видим добре, мехове с вода. За усмивката на спасителите — ако аз бях изпадналият в бедствие, както и за усмивката на спасените, ако аз бях спасител, си опомням като за родина, в която се чувствувах толкова щастлив! Истинската радост е радостта на сътрапезника. Спасяването бе само случай за такава радост. Водата няма власт да омагьосва, ако не е на първо място подарък от доброжелателство на хората.

Грижите, полагани за болен, приютът, даван на изгнаника, дори прошката — имат цена само благодарение на усмивката, която озарява празника. Над говора, над кастите, над партиите ние се намираме един друг в някоя усмивка. Ние сме вярващи в една и съща религия, еди-кой си и неговите навици, аз и моите навици.

V

Не е ли тая особена радост най-скъпоценният плод на цивилизацията, която е наша? И една тоталитарна тирания би могла да ни задоволи в нашите материални нужди. Но ние не сме добитък за угояване. Благополучието и удобството не биха били достатъчни, за да ни удовлетворят. За нас, които бяхме възпитани в култа на уважение към човека, обикновените срещи, които понякога се превръщат в чудесни празници, имат голяма тежест...

Уважение към човека!... Уважение към човека!... Тук е пробният камък! Когато нацистът уважава изключително оня, който прилича на него, той уважава само себе си. Той отрича творческите противоречия, руши всяка надежда за възвисяване и създава за хиляда години вместо човек робота на един мравуняк. Редът за самия ред — това отнема на човека неговата съществена сила, която е да преобразява и света, и себе си. Животът създава реда, но редът не създава живота.

На нас ни се струва, напротив, че нашето издигане не е довършено, че утрешната истина се храни от вчерашната заблуда и че противоречията, които има да се преодоляват, са торната почва за нашия растеж. Ние признаваме за наши дори и ония, които се различават от нас. Но каква странна родственоост е това! Тя се основава на бъдещето, не на миналото. Върху целта, не върху произхода. Ние сме едни за други поклонници, които по различни пътища през цялото време напредваме с тежък труд, вървейки към онова място, дето ще се срещнем.

Но ето че днес уважението към човека, което обуславя нашето духовно издигане, е в опасност. Праценето на модерния свят ни въвлече в мрак. Проблемите са свързани вътрешно, разрешенията — противоречиви. Вчерашната истина е мъртва, утрешната трябва тепърва да се създава. Никакъв приемлив синтез не се съзира и всеки от нас разполага само е частица истина. Политическо верую, което не може да се наложи по липса на очевидно оправдание, си служи с

насилието. И ето че, като се разделяме поради методите, ние рискуваме да не виждаме вече, че бързаме към една и съща цел.

Пътник, който възлиза в планината по посока къта някоя звезда, ако се остави да бъде погълнат от въпросите, свързани с изкачването, рискува да забрави коя е пътеводната му звезда. Ако той действа само за да действа, не ще отиде никъде. Жената, която събира таксата за столовете в катедралата, щом много ревностно се занимава със събирането, рискува да забрави, че служи на бог. Също така, ако се отдам страстно на някаква политическа партия, аз рискувам да забравя, че политиката няма смисъл, щом не служи на някаква духовна необходимост. В часовете на чудото ние вкусихме особената цена на човешките отношения: за нас там е истината.

Колкото и неотложно да е действието, ние не бива да забравяме предназначението, което трябва да го диктува; иначе това действие ще остане безплодно. Ние искаме да установим уважението към човека. Защо вътре в един и същ лагер ще се мразим? Никой от нас няма монопол за чистота на намеренията. Аз мога да воювам в името на моя път срещу пътя, избран от друг. Мога да критикувам действията на неговия разум. Действията на разума са несигурни. Но в плоскостта на духа аз трябва да уважавам този човек, щом той върви с труд и мъка към същата звезда.

Уважение към човека! Уважение към човека!... Ако уважението към човека се установи в сърцата на хората, хората в замяна на това ще установят такава социална, политическа или стопанска система, която ще утвърди това уважение. Една цивилизация се установява най-напред в духовната същина. У човека тя е най-напред едно сляпо желание за известна топлина. След това човекът, като минава от една грешка на друга, намира пътя, който води към огъня.

VI

Ето затова несъмнено толкова ми е необходимо твоето приятелство, приятелю мой. Аз съм жаден за другар, който извън споровете на разума уважава в мене поклонника на тоя огън. Необходимо ми е понякога да вкусвам обещаната топлина предварително и да си почина донякъде отвъд себе си, в нашата бъдеща среща.

Толкова съм уморен от полемики, от непримиримости, от фанатизми! Аз мога да дойда при тебе, без да се обличам в някаква униформа, без да съм длъжен да декламирам някакво верую, без да се отказвам от каквото и да е от моята вътрешна родина. При тебе няма да се оправдавам, няма да се защитавам, няма да доказвам; при тебе аз намирам покой, както в Турню. Над моите несръчни думи, над разсъжденията, които могат да ме измамат, ти виждаш в мене просто човека. Ти почиташ в мене посланика на вярвания, на обичаи, на специална обич. Ако се различавам от тебе, това не само не те ощетява, но те и обогатява. Ти ми задаваш въпроси, както се задават въпроси на пътник.

Аз, който като всеки човек чувствам потребността да бъда признат, аз се усещам чист в тебе и ида към тебе. Аз усещам необходимостта да отида там, дето съм чист. Нито моите формули, нито моите постъпки някога са ти разкрили какъв съм аз. Тъкмо приемането на тоя човек, който съм аз, те направи, когато бе нужно, снизходителен към тия постъпки, както и към тия формули. И аз съм ти признателен, че ме приемаш такъв, какъвто съм. За какво ми е приятел, който ме съди? Ако приемам на трапезата си някой приятел, моля го да седне, ако той куца, а не го карам да танцува.

Приятелю мой, ти си ми необходим така, както е необходим планински връх, дето човек може да диша! Необходимо ми е да бъда с тебе още веднъж на брега на Сона, да се облакът на масата на някоя малка кръчма от дъски с пролуки, да поканим там двама моряци и

заедно с тях да се чукнем в покоя на една усмивка, която прилича на ясен ден.

Ако аз още воювам, ще воювам донякъде и за тебе. Ти си ми необходим, за да вярвам по-силно в изгряването на тая усмивка. Необходимо ми е да ти помогна да живееш. Виждам те — толкова слаб, толкова застрашен, влачещ, за да просъществуваш един ден повече, по цели часове своите петдесет години по тротоара пред някоя сиромашка бакалница под съмнителната закрила на износеното ти палто. Аз те чувствавам, тебе, истински французин, двойно заплашен от смъртна опасност, защото си французин и защото си евреин. Чувствавам пълната цена на една общност, която не позволява вече спорове. Ние всички изхождаме от Франция като от едно дърво и аз ще служа на твоята истина, както ти би служил на моята. За нас, французите във отечеството, задачата ни в тая война е да освободим запаса от семената, смразени от снега на германското присъствие. Задачата е да ви подпомогнем вас, там във Франция. Задачата е да ви направим свободни в земята, дето вие имате основното право да развивате корените си. Вие сте четиридесет милиона заложници. Новите истини винаги се подготвят в подземията на насилието: четиридесет милиона заложници обмислят там своята нова истина. Ние предварително се подчиняваме на тая истина.

Защото тъкмо вие сте, които ще ни научите. Не сме ние, които ще донесем духовния пламък на ония, които вече го хранят, както восъчна свещ, със собствената си същност. Вие може би почти не четете нашите книги. Вие може би не ще чуete нашите речи. Може би ще отхвърлите нашите идеи. Ние не създаваме Франция. Ние можем само да ѝ служим. Каквото и да сме правили, ние нямаме право на никаква признателност. Няма еднакво мерило за свободната битка и за премазването в мрака. Няма еднакво мерило за дейността на войника и за дейността на заложника. Вие сте светците.

МАЛКИЯТ ПРИНЦ

АНТОАН ДЬО СЕНТ ЕКЗЮПЕРИ — ПРЕДГОВОР ОТ ПРЕВОДАЧА

Той не принадлежи само на Франция, макар че тя осъществи чрез него едно от най-неочакваните чудеса на своя гений. Но на Франция той даде без остатък всичко, с което природата щедро го бе надарила.

Той е роден в Лион през 1900 година, издънка на стар, голям обеднял род. От най-ранните си години Тонио (така го наричат приятелите му) е необикновено дете: пише стихове и проза, рисува, занимава се с механика и на седемгодишна възраст лети със самолет. Завършва средното си образование, следва курсове в Художественото училище, а на двадесет и една година постъпва, за да отслужи военната си повинност, в авиационните войски, отдето през 1922 година излиза с чин запасен подпоручик и с диплом за граждански летец. През 1923 година е в Париж без работа и без средства и следните две години служи първо като контрольор в едно предприятие за производство на тухли, а после като представител на фирма, която произвежда камиони. В 1925 година печати за първи път и завързва литературни приятелства. През 1926 година постъпва във френското дружество ЛАТЕКОЕР, което организира въздушните съобщения Тулуза-Дакар; това е времето на знаменитите френски летци — Дюбордийо, Мермоз, Рейн, Гийоме, между които Сент Екзюпери бързо заема едно от първите места. В 1927 година той е вече началник на малкото френско летище Кап Жюби, в испанска Мавритания (Западна Сахара), дето прекарва осемнадесет месеца. От тия месеци, наситени с напрежение, опасности и странни приключения, той ще запази до края на живота си една дълбока и изключителна обич към Сахара, към която неведнъж ще се връща в произведенията си. В Кап Жюби Сент Екзюпери написва първата си книга — Южната поща. През 1929 година той е изпратен от френското дружество Аеропостал да уреди въздушната линия в Южна Америка — от Буенос Айрес до Пунта Аренас в Патагония (най-южната точка на материка), и е назначен

директор на „Аржентинската въздушна поща“. Оттам се връща в Париж с ръкописа на Нощен полет и през 1931 година получава за него литературната награда Фемина. След няколко години на безработица и случайни занятия (рапортьор от републиканска Испания в 1936 година през гражданската война, а след това от Съветския съюз) и един катастрофален опит за рекордно летене Ню Йорк — Огнена Земя, от който лежи три месеца в безсъзнание, между живота и смъртта, той се връща във Франция и подготвя книгата си Земя на хората. Тая книга получава през 1938 година голямата награда на Френската академия.

В началото на войната той е мобилизиран във въздушните войски и по негово желание зачислен като пилот за далечни разузнавания. На 17 юни, след поражението на Франция, заминава с ескадрилата си за Северна Африка, връща се през август 1940 година във Франция, дето се демобилизира, а през есента заминава за Португалия и оттам за Ню Йорк. От 1941 до 1943 прекарва в Ню Йорк, напечатва Боен пилот, Писмо до един заложник, както и Малкият принц. Последната книга има невероятен успех и се превежда на много езици, включително и на японски. В 1943 година с първото дебаркиране на американски войски в Северна Африка пристига и той, намира ескадрилата си и с големи усилия (той е вече на четиридесет и три години, а пределната възраст за военните летци е тридесет и пет) успява да се зачисли наново като боен пилот, участва в освобождението на Неапол, Сицилия и Корсика. Сега той е повишен в чин майор, но вече не му позволяват да лети. След многократни ходатайства и молби американският генерал, командувач въздушните войски, му разрешава да направи само пет разузнавателни полета над Франция. Той извършва осем и няма намерение да спре. На 31 юли 1944 година в осем часа и тридесет минути той излита от Алгеро (Корсика) за полет над Гренобъл и Анеси. Той е сам в невъоръжен американски самолет, който има по-малка скорост от германските изстребители и носи бензин за шест часа. В четиринадесет часа и тридесет минути той не пристига на летището и другарите му разбират, че той никога вече няма да пристигне. Всички издирвания и тогава, и след войната не откриват никаква следа от него. Едва няколко години по-късно от германски сведения се узнава, че през оня паметен ден на 31 юли 1944 година германски изстребител е свалил над Средиземно море един американски разузнавателен самолет. На

мястото, отдето Екзюпери е излетял за последен път, днес се издига колона паметник.

С. Екзюпери създаде една съвсем нова литература, в която сближи човека с първичните елементи: земята, пустинята, водата, звездите. Той ни сроди с тях чрез своето „сечиво“ самолета и чрез една нова мъдрост и нова поезия.

Тоя писател, загинал на четиридесет и четири годишна възраст, остави сравнително малко на брой книги:

Южната поща, Нощен полет, Земя на хората, Боен пилот Писмо до един заложник, Малкият принц и недовършената Цитадела.

Една от най-дълбоките и най-поетичните е Малкият принц. До неотдавна, когато Николай Лилив бе жив и дохождаше у нас, вземаше малката книжка (тогава тя беше единственият екземпляр в България), прелистваше я отново от началото до края и казваше, че тя може да се чете и препрочита безброй пъти, както вечните книги.

КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ

НА ЛЕОН ВЕРТ

Моля децата да ми простят, че посвещавам тая книга на възрастен човек. Имам сериозно извинение за това: тоя възрастен човек е най-добрият ми приятел в света. Имам и друго извинение: тоя възрастен човек може да разбира всичко, дори и книгите за деца. Имам и трето извинение: тоя възрастен човек живее във Франция и търпи там глад и студ [Книгата е писана през Втората световна война, когато авторът е бил в Америка, а Франция бе окупирана от германците. Б. пр.]. Той наистина има нужда да бъде утешен. Ако всички тия извинения не са достатъчни, тогава искам да посветя тая книга на детето, което тоя възрастен човек е бил някога. Всички възрастни хора са били най-напред деца. (Но малцина от тях си спомнят това.) И така, поправам посвещението си:

НА ЛЕОН ВЕРТ,

КОГАТО Е БИЛ МАЛКО МОМЧЕ

I

Когато бях на шест години, видях веднъж в някаква книга за Девствения лес, която се наричаше „Преживени случки“, една великолепна картина. Картината изобразяваше една змия боа, която гълта някакво диво животно. Ето копие от рисунката.

В книгата се казваше: „Змиите боа поглъщат плячката си цяла, без да я сдъвкват. След това не могат да помръднат и шест месеца спят, през което време храната им се смила.“

Тогава дълго мислих за приключенията в джунглите и успях и аз да направя с цветен молив първата си рисунка. Моята рисунка номер 1. Тя беше такава:

Показах прекрасното си произведение на възрастните и ги попитах дали моята рисунка не им вдъхва страх.

Те ми отговориха: „Че защо една шапка ще вдъхва страх?“

Моята рисунка не изобразяваше шапка. Тя изобразяваше една змия боа, която бе глътнала и смилаше слон. Тогава нарисувах вътрешността на змията боа, та да могат възрастните да разберат. На тях винаги трябва да им обясняваш. Моята рисунка номер 2 беше такава:

Възрастните ме посъветваха да не рисувам змиите боа, както те изглеждат отвън и отвътре, и да се занимавам с география, с история, със смятане и с граматика. Ето как, още когато бях шестгодишен, изпуснах великолепното поприще на художник. Бях обезсърчен от неуспеха на моята рисунка номер 1 и на рисунката си номер 2.

Възрастните никога нищо не разбират сами, а за децата е уморително все да им обясняват и обясняват.

Така че трябваше да си избира друг занаят и се научих да управлявам самолети. Летял съм по малко навсякъде из света. И вярно е, че географията много ми послужи. От пръв поглед можех да различавам Китай от Аризона. Това е много полезно, ако човек се заблуди нощем.

През живота си имах голям брой срещи с голям брой сериозни хора. Живял съм много при възрастни хора. Виждал съм ги съвсем отблизо. Това не ме накара да имам по-хубаво мнение за тях.

Когато срещнех някой възрастен, който ми се струваше, че разбира малко повече, аз го проверявах с рисунката си номер 1, която бях запазил. Искях да зная дали той наистина е способен да разбира. Но всякога ми се отговаряше: „Това е шапка“. Тогава аз не му приказвах нито за змии боа, нито за девствени гори, нито за звезди. Приспособявах се към него. Приказвах му за бридж, за голф, за политика и за вратовръзки. И възрастният биваше много доволен, че се е запознал със също такъв разсъдителен човек.

II

Живях така сам, без да имам с кого да разговарям истински, докато преди шест години ми се случи едно принудително кацване в Сахарската пустиня. Нещо се бе счупило в мотора на самолета ми. И тъй като няхах нито механик, нито пътници, приготвих се да извърша сам една трудна поправка. За мене това беше въпрос на живот или смърт. Имах вода за пиене едва за осем дни.

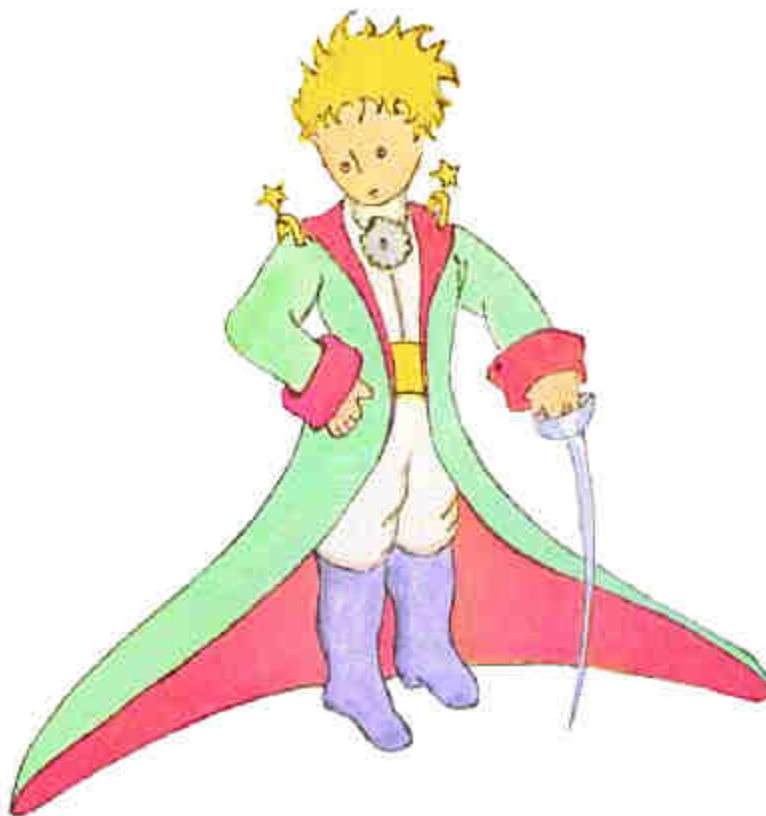
И така, първата вечер заспах върху пясъка, далеч на хиляда мили от каквото и да е населено място. Бях откъснат от света повече, отколкото някой корабокрушенец върху сал сред океана. Представете си моята изненада на заранта, когато едно странно гласче ме събуди. То каза:

— Моля... нарисуй ми една овца!

— Какво?

— Нарисуй ми една овца...

Аз скочих на нозе, като че ме бе треснала мълния. Потърках добре очите си. Погледнах внимателно наоколо си. И видях едно необикновено момченце, което се взираше сериозно в мене. Ето най-хубавия негов портрет, който по-късно можах да нарисувам. Но, разбира се, моята рисунка съвсем не е тъй пленителна, както бе моделът. Не съм виновен аз за това. Още когато бях шестгодишен, възрастните ме бяха обезсърчили в попрището ми на художник и аз не се научих да рисувам нищо друго освен змиите боа, както изглеждат отвън и отвътре.

Така че с разширени от учудване очи гледах това видение. Не забравяйте, че бях на хиляда мили далеч от всяко населено място. Ала моето момченце не ми изглеждаше нито заблудено, нито че умира от умора, нито че умира от глад, нито че умира от жажда, нито че умира от страх. То съвсем не приличаше на загубено сред пустинята дете, далеч на хиляда мили от всяко населено място. Най-сетне, когато можах да проговоря, аз му казах:

— А... какво правиш ти тук?

И тогава тихичко, като че казваше нещо твърде сериозно, то ми повтори:

— Моля, нарисуй ми една овца...

Когато загадката е много внушителна, не смееш да не се подчиниш. Колкото безсмислено да ми изглеждаше това — далеч на хиляда мили от всички населени места и заплашен от смъртна опасност, — аз все пак извадих от джоба си лист хартия и писалка. Но като си спомних, че съм учил най-много география, история, смятане и граматика, казах на момченцето (с малко лошо настроение), че не умея да рисувам. То ми отговори:

— Нищо. Нарисувай ми една овца.

Но тъй като никога не бях рисувал овца, направих му една от двете рисунки, които единствено можех да рисувам. Рисунката на боа, както изглежда отвън. И се смаях, когато чух, че момченцето ми отговори:

— Не! Не! Не ща слон в боа. Боата е много опасно нещо, а слонът заема много място. Там при мене всичко е много мъничко. Трябва ми овца. Нарисувай ми една овца.

И аз нарисувах.

То погледна внимателно и рече:

— Не! Тая овца е тежко болна. Нарисувай друга. Аз нарисувах друга.

Моят приятел се усмихна мило, със снизхождение:

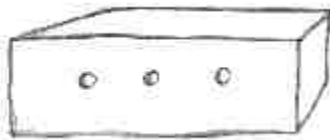
— Ти сам виждаш... Това не е овца, а овен. Има рога...

Отново поправих рисунката си, но както предишните, той не прие и тая:

— Тази е много стара. Искам овца, която да живее дълго.

Тогава, изгубил търпение, тъй като бързах да довърша разглобяването на мотора, аз надрасках тая рисунка.

И отсякох:

— Това е сандъкът. Овцата, която искаш, е вътре. И много се изненадах, когато видях, че лицето на моя млад съдник светна:

— Тъкмо това исках! Мислиш ли, че за тая овца ще трябва много трева?

— Защо?

— Защото там, при мене, всичко е съвсем мъничко...

— Сигурно ще й стигне. Аз ти дадох съвсем малка овца.

Той наведе глава над рисунката.

— Не е толкова малка... Я гледай! Тя е заспала...

Ето тъй се запознах с малкия принц.

III

Трябваше ми доста време, за да разбера отде бе дошел той. Малкият принц, който ми задаваше много въпроси, като че никога не чуваше моите. Само случайно казани думи ми разкриха постепенно всичко. Така, когато за пръв път видя моя самолет (аз не мога да изрисувам моя самолет, за мене това е много сложна рисунка), той ме попита:

— Какво е това нещо?

— Това не е „нещо“. То хвърчи. То е самолет. Моят самолет.

И се чувствувах горд, като му казах, че летя. Тогава той извика:

— Как! Ти си паднал от небето!

— Да — отвърнах скромно аз. — Ах! Че е смешно...

Малкият принц се разсмя тъй хубаво, че много ме раздразни. Аз искам моите нещастия да бъдат приемани сериозно. Сетне добави:

— Значи и ти идеш от небето! От коя планета си?

Веднага съзрях един проблясък около загадката на неговото присъствие и тутакси го попитах:

— Ти значи идеш от друга планета?

Но той не ми отговори. Той поклащаше лекичко глава, като гледаше самолета ми:

— Право е, че с това нещо ти не би могъл да дойдеш много отдалеч...

И се вдълбочи в размисъл, който продължи много. После извади от джоба си моята овца и потъна в съзерцание на съкровището си.

Можете да си представите колко съм бил заинтригуван от тая полуизповед за „другите планети“. И затова се помъчих да узная нещо повече:

— Отде идеш ти, мило мое? Де е това „там при мене“? Де искаш да занесеш моята овца?

След кратко мълчание, през което размисляше, той ми отговори:

— Хубавото на сандъка, който ми даде, е това, че нощем ще й служи за къща.

— Разбира се. И ако си добър, ще ти дам и една връвчица, за да я връзваш през деня. И едно колче.

Предложението сякаш не се хареса на малкия принц:

— Да я връзвам ли? Каква странна мисъл!

— Ами ако не я връзваш, тя ще отиде кой знае де и ще се загуби...

Моят приятел отново избухна в смях:

— Но накъде мислиш, че ще тръгне тя?

— Все едно накъде. Право пред себе си... Тогава малкият принц каза сериозно:

— Няма значение, там при мене всичко е толкова мъничко!

И добави може би с лека тъга:

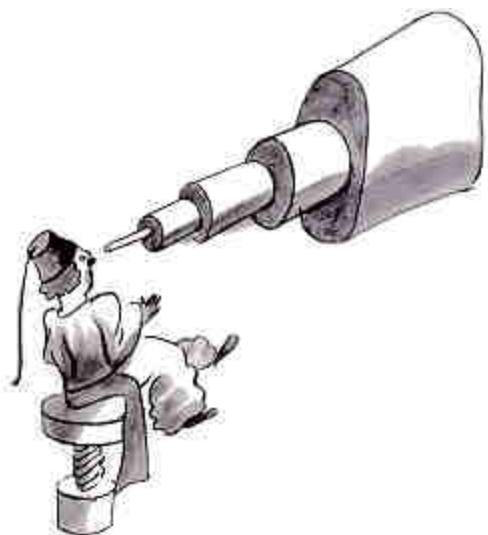
— Вървиш ли право пред себе си, няма да отидеш много далеч...

IV

Така узнах второ, много важно нещо — че неговата родна планета беше малко по-голяма от една къща!

Това не можеше да ме учуди много. Аз знаех, че извън големите планети, като Земята, Юпитер, Марс, Венера, на които хората са дали имена, има стотици други, понякога толкова малки, че едва могат да се съзрат с телескоп. Когато някой астроном открива някоя от тях, той я означава с номер. Той я нарича например — „астероидът 3251“.

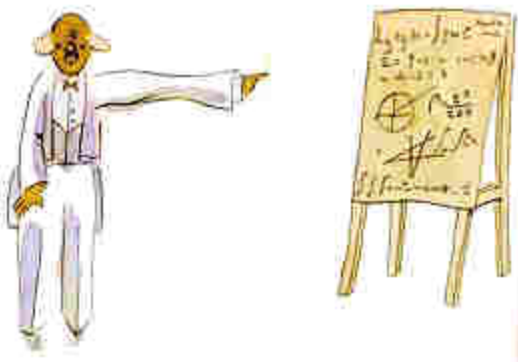
Имам сериозни основания да смятам, че планетата, отдето бе дошъл малкият принц, е астероидът Б 612. Тоя астероид бе забелязан с телескоп само веднъж, в 1909 година, от един турски астроном.

Той съобщи и доказа тогава откритието си пред един Международен астрономически конгрес. Но никой не му повярва поради облеклото му. Възрастните хора са такива. Астероидът Б 612 има късмет, че един турски диктатор наложи на народа си под страх от смъртно наказание да се облича по европейски.

Астрономът повтори съобщението за откритието си през 1920 година, облечен в много елегантен фрак. Тоя път всички се съгласиха с него.

Ако ви разказах тия подробности за астероида Б 612 и ако ви съобщих неговия номер, то е заради възрастните. Възрастните обичат цифрите. Когато им разправяте за някой нов приятел, те никога не ви питат за най-същественото. Никога не ви казват:

„Как звучи гласът му? Какви игри предпочита? Събира ли пеперуди?“ Те ви питат: „На каква възраст е той? Колко братя има? Колко килограма тежи? Колко печели баща му?“ Едва тогава смятат, че вече го познават. Ако кажете на възрастните: „Видях една хубава къща, построена от розови тухли, със здравец по прозорците и с гълъби на покрива...“, те не могат да си представят тая къща. Трябва да им кажете: „Видях една къща, която струва сто хиляди франка.“ Тогава те възкликват: „Колко хубаво!“

Така, ако им кажете — „Доказателството, че малкият принц е съществувал, е това, че той беше очарователен, че се смееше и че искаше една овца. Когато някой иска една овца, това е доказателство,

че съществува“ — те ще свият рамене и ще се отнесат с вас като с дете. Но ако им кажете — „Планетата, от която дойде той, е астероидът Б 612“ — тогава те ще се убедят и ще ви оставят на мира с въпросите си. Те са такива. Не бива да им се сърдим. Децата трябва да бъдат много снизходителни към възрастните.

Но несъмнено ние, които разбираме живота, ние не щем да знаем за номерата.

Бих искал да почна този разказ като вълшебна приказка. Бих искал да кажа:

„Имаше едно време един малък принц, който живееше на една планета, мъничко по-голяма от него, и който имаше нужда от един приятел...“ За ония, които разбират живота, това би изглеждало много по-истинско.

Защото аз не ща книгата ми да бъде четена лекомислено. Аз изпитвам такава тъга, като разказвам тия спомени. Шест години вече, откак моят приятел си отиде заедно със своята овца. И ако се опитвам тук да го опиша, то е, за да не го забравя. Тъжно е да забравиш един приятел. Не всички са имали приятел. И аз мога да стана като възрастните, които не се интересуват от нищо друго освен от цифри. И ей затова си купих кутия с бои и моливи. Трудно е на моите години да почваш отново да рисуващ, когато никога не си правил други опити освен боа както изглежда отвън и отвътре, и то като си бил шестгодишен! Ще се опитам, разбира се, да направя портрети, които най-много да му приличат. Но съвсем не съм уверен, че ще успея. Една рисунка е добра, друга съвсем не прилича. Греша също така и в ръста. Веднъж малкият принц е много едър. Друг път — твърде дребен. Не съм сигурен също тъй и за цвета на дрехите му. И опитвам наслуки — ту така, ту иначе, да излезе горе-долу вярно. Ще се излъжа и в някои по-важни подробности. Но ще трябва да ми простите това. Моят приятел никога не даваше обяснения. Може би той смяташе, че съм като него. Но за зла чест аз не мога да виждам овцете през сандъците. Може би съм донякъде като възрастните. Навярно старея.

V

Всеки ден научавах нещо за планетата, за заминаването му от нея, за пътуването. Това ставаше съвсем неусетно, в хода на разсъжденията. По този начин на третия ден узнах за драмата с баобабите.

И този път то стана благодарение на овцата, защото малкият принц, обзет сякаш от сериозно съмнение, внезапно ме запитва:

— Нали е вярно, че овцете ядат храсти?

— Да. Вярно е.

— Ах! Доволен съм!

Не разбрах защо беше толкова важно това, че овцете ядат храсти. Но малкият принц добави:

— Следователно те ядат и баобаби?

Аз отвърнах на малкия принц, че баобабите не са храсти, а дървета, големи колкото църкви, и че дори ако занесеше цяло стадо слонове, това стадо едва ли би изляло и един баобаб.

Мисълта за стадо слонове накара малкия принц да се разсмее:

— Ще трябва да ги качим един върху други. Но той добави разсъдително:

— Преди да пораснат, баобабите са били малки.

— Точно тъй! Но защо искаш твоите овце да ядат малки баобаби?

Той ми отговори: „Добре де! Ще видим!“ — като че ставаше дума за нещо очевидно. И потребно ми бе голямо усилие на разума, за да проумея сам тая проблема.

И наистина върху планетата на малкия принц, както върху всички планети, имаше полезни треви и вредни треви. Следователно полезни семена от полезните треви и вредни семена от вредните треви. Но семената са невидими. Те спят скрити в земята, докато на някое от тях хрумне да се събуди. Тогаз то се протяга и изпърво несмело пуска към слънцето едно очарователно кротко стръкче. Ако то е стръкче от репичка или розов храст, може да се остави да расте, както си ще. Но ако е вредно растение, още щом проличи, че е вредно, трябва да се изскубне. Ала върху планетата на малкия принц имаше страшни семена... семената на баобабите. Почвата на планетата бе поразена от тях. И ако човек премного закъснее да се занимае със стръкчето, никога не ще може да се отърве от баобаба. Той задръства цялата планета. Той я продупчва с корените си. И ако планетата е много малка, а баобабите — многобройни, те я пръсват.

— Това е въпрос на дисциплина. — каза ми по-късно малкият принц. — Когато се стъкмиш сутрин, трябва да направиш същото и с планетата. Човек трябва редовно да се принуждава да изскубва баобабите, щом ги разпознае измежду розовите храсти, с които много си приличат когато са още млади. Това е твърде досадна, но и твърде лесна работа.

И един ден той ме посъветва да се помъча и да направя една хубава рисунка, за да втълпя това в главите на децата от моята планета.

— Ако някой ден те тръгнат да пътешествуват — каза ми той, — това ще им бъде полезно. По някой път няма вреда, ако отложиш работата си за по-късно. Но щом е за баобаби — това винаги е катастрофа. Знаех една планета, дето живееше един мързеливец. Той не беше обърнал внимание на три храста...

И според указанията на малкия принц аз нарисувах тая планета. Аз не обичам твърде да чета правоучения. Но за опасността от баобабите толкова малко се знае, а за оня, който би се залутал на някой астероид, рисковете са толкова значителни, че един-единствен път нарушавам моята въздържаност. Аз казвам: „Деца, бъдете нащрек с баобабите!“ И много се трудих да направя тая рисунка, защото исках да предупредя моите приятели за опасността, която не подозират и край която също като мене минават съвсем близко. Урокът, който им дадох, си заслужава труда. Вие може би ще ме запитате: защо в тая книга няма други такива грандиозни рисунки като рисунката на баобабите? Отговорът е много прост: опитах се да направя, но не успях. А когато рисувах баобабите, бях вдъхновяван от чувството за нещо неотложно.

VI

Ах, мъничък принце, аз постепенно разбрах също тъй твоето мъничко тъжно съществуване. Дълго време ти си имал за развлечение само сладостта на слънчевите залези. Узнах тая нова подробност на четвъртия ден заранта, когато ти ми каза:

— Много обичам слънчевите залези. Ела да видим един залез...

— Но трябва да почакаме...

— Да почакаме ли — какво?

— Да почакаме, когато слънцето ще залезе. Отначало ти имаше много изненадан вид, а след това се разсмя на себе си. И ми каза:

— Аз все си мисля, че съм у дома!

Наистина. Когато в Съединените щати е обяд, във Франция — това се знае от всички — слънцето залязва. Ако човек би могъл за една минута да отиде във Франция, би присъствувал на залеза. За нещастие Франция е много далеч. Но на твоята толкова малка планета стигало ти е само да дръпнеш стола си на няколко крачки. И всеки път, когато ти се е поисквало, ти си гледал вечерната дрезгавина...

— Един ден видях слънцето да залязва четиридесет и четири пъти!

И малко след това ти добави:

— Знаеш ли... когато човек е много тъжен, обича слънчевите залези...

— През оня ден с четиридесет и четирите пъти — ти си бил значи много тъжен?

Но малкият принц не ми отговори.

VII

На петия ден, все благодарение на овцата, узнах тайната в живота на малкия принц. Внезапно, без предговор, като резултат от дълго и мълчаливо обмисляна проблема, той ме попита:

— Щом овцата яде храсти, тя ще яде също така и цветя?

— Овцата яде всичко, каквото намери.

— Дори и цветя, които имат бодли?

— Да. Дори и цветя, които имат бодли.

— Че тогава за какво служат бодлите?

Аз не знаех това. Мъчех се тогава да отвъртя един прекалено стегнат болт на моя мотор. Бях много угрижен, защото повредата изглеждаше много сериозна, а водата за пиене се свършваше и ме караше да се страхувам от най-лошото.

— За какво служат бодлите?

Щом веднъж зададеше някой въпрос, малкият принц никога не спираше да го повтаря. Аз бях раздразнен от болта на моя мотор и отговорих, каквото ми хрумна:

— Бодлите не служат за нищо, цветята показват с тях само лошотията си!

— О!

След като помълча, той ми отвърна като оскърбен:

— Не ти вярвам! Цветята са слаби. Те са просто сърдечни. И правят, каквото могат, за да се пазят. Те мислят, че са страшни с бодлите си.

Аз не отговорих. В тоя миг си мислех: „Ако тоя болт все още не се отвърта, с един удар на чука ще го избия“. Малкият принц отново наруши моите размисли:

— И ти смяташ, че цветята...

— Не! Не! Нищо не смятам! Отговорих ти, каквото ми хрумна.

Аз съм зает със сериозни работи!

Той ме изгледа смаян:

— Със сериозни работи!

Аз бях пред него с чук в ръка, с черни от машинното масло пръсти, наведен над някакъв предмет, който му се струваше много грозен.

— Ти говориш като възрастните!

Аз се засрамах малко. Но той безмилостно прибави:

— Ти всичко объркваш... ти всичко смесваш!

Той беше наистина много ядосан. Той разтърсваше своите съвсем златни коси и вятърът ги развяваше:

— Знам една планета, дето има един синкавочервен господин. Той никога не е помирисвал цвете. Никога не е поглеждал някоя звезда. Никога не е обичал никого. Никога не е правил нищо друго освен сметки. И цял ден повтаря като тебе: „Аз съм сериозен човек! Аз съм сериозен човек!“ — и това го кара да се надува от гордост. Но той не е човек, той е гъба!

— Какво?

— Гъба!

Сега малкият принц бе побледнял целият от гняв.

— От милиони години цветята произвеждат бодли. От милиони години овцете въпреки това ядат цветята. И не било сериозно да искаш да проумееш защо цветята се мъчат да произвеждат бодли, които никога не служат за нищо? Не била важна тая война между овцете и цветята? Това не било по-сериозно и по-важно от сметките на някой

дебел червен господин? И ако аз зная едно-единствено цвете в света, което не съществува нийде другаде освен на моята планета, а една малка овца може някоя сутрин ей така, без да разбира какво върши, да го унищожи из един път — това не било важно!

Той се зачерви и сетне продължи:

— Ако обичаш едно цвете, което съществува само в един екземпляр сред милионите и милиони звезди, стига ти да погледнеш звездите, за да бъдеш щастлив. Мислиш си: „Моето цвете е там някъде...“ Но ако овцата изяде цветето, за тебе сякаш всичките звезди угасват! И това не било важно, така ли?

Той не можа да каже нищо повече. Избухна внезапно в ридания. Беше мръкнало. Аз оставих инструментите си. Не исках да зная вече за чука, за болта, за жаждата и за смъртта. Върху една звезда, върху една планета, моята планета, Земята, имаше един малък принц, когото трябваше да утеша. Аз го взех в прегръдките си. Залюлях го приспивно, казах му: „Цветето, което обичаш, не го заплашва опасност... Аз ще нарисувам намордник на твоята овца... Ще нарисувам броня за твоето цвете... Ще...“ Не знаех какво още да му кажа. Чувствувах се съвсем несръчен. Не знаех как да стигна до него, как да му стана близък... Толкова е загадъчна страната на сълзите...

VIII

Много скоро успях да опозная по-добре това цвете. Върху планетата на малкия принц имаше съвсем простички цветя, само с един ред листца, които не заемаха никакво място и не безпокояха никого. Те се появяваха сутрин сред тревата и вечер увяхваха. Но това цвете бе поникнало един ден от някакво семе, донесено кой знае отде, и малкият принц беше бдял съвсем отблизо над стръкчето, което не приличаше на другите стръкчета. То можеше да е някой нов род баобаб. Но храстчето скоро спря да расте на височина и почна да си приготвя едно цветче. Малкият принц, който присъствуваше, когато храстчето си сложи една грамадна пъпка, усещаше, че от нея сигурно ще излезе някакво чудесно видение, но цветчето продължаваше и продължаваше да се гизди, прикътано в своята зелена стая. То грижливо подбираше своите бои. То се обличаше бавно, то оправяше едно по едно своите листца. То не искаше да излезе съвсем измачкано, както маковете. То искаше да се появи само в пълния блясък на красотата си. Е, да. То беше голяма кокетка! Тайнственото приготвяне на премяната му продължи много-много дни. И ето, че една сутрин точно в часа, когато слънцето изгрява, то се показва.

И макар че се бе трудило с такова старание, то каза, прозявайки се:

— Ах, едва се събудих... Моля да ме извините... Цяла съм разрошена...

Малкият принц не можа да сдържи възхищението си:

— Колко сте хубава!

— Нали — отговори нежно цветето. — И се родих едновременно със слънцето.

Малкият принц веднага долови, че то не беше много скромно, но пък предизвикваше такова вълнение!

— Сега, струва ми се, е време за закуска — прибави то веднага, — бъдете добър и помислете за мене...

И малкият принц, съвсем смутен, отиде да потърси една лейка с прясна вода, за да нагости цветчето.

Така то много скоро го измъчи със своята суетност, в която имаше и малко подозрителност. Един ден например, говорейки за своите четири бодли, то каза на малкия принц:

— Сега тигрите със своите нокти могат да дойдат!

— На моята планета няма тигри — каза малкият принц — и освен това тигрите не ядат трева.

— Аз не съм трева — отговори кротко цветчето.

— Извинявайте...

— Аз не се страхувам от тигрите, но се ужасявам от теченията. Нямате ли един параван?

„Да се ужасява от теченията... това не е присъщо на растенията — помисли си малкият принц. — Това цветче е с много сложен характер...”

— Вечер ще ме покривате със стъклен похлупак. Тук у вас става много студено. Лошо сте се обзавели. Там, отдето ида...

Но то не се доизказа. То беше дошло под формата на семе. Не можеше да знае нищо за другите светове. Посрамено, че се е оставило да го хванат, като измисля такава плитка лъжа, то покашля два-три пъти, за да накара малкия принц да се почувствува виновен:

— Ами паравана? ... — Аз щях да го донеса, но вие ми заговорихте! Тогава то засили кашлицата си, за да предизвика все пак

угризения у малкия принц.

Така въпреки обичта си, която го караше да мисли най-хубавото за цветчето, малкият принц бързо почна да се съмнява в него. Той сметна незначителните му думи за сериозни и стана много нещастен.

„Не трябваше да го слушам — призна ми той един ден, — човек никога не бива да слуша цветята. Трябва да ги гледа и да вдъхва аромата им. Моето цветче изпълни с благоухание цялата ми планета, но аз не умеех да се радвам на това. Ония думи за ноктите, вместо да ме раздразнят, трябваше да ме трогнат...“

И ми довери още нещо: „Тогава аз нищо не можех да разбирам! Би трябвало да го преценявам не по думите, а по делата му.

То ме изпълваше с благоухание и със светлина. В никакъв случай не биваше да бягам! Зад жалките му хитрини трябваше да доловя неговата нежност. Цветята са изпълнени с толкова противоречия! Но аз бях много млад и не знаех как трябва да го обичам!“

IX

Мисля, че той използва за бягството си от своята планета прелета на дивите птици. В утрото на заминаването той подреди много добре планетата си. Изчисти като коминочистач действащите вулкани. Той имаше два действащи вулкани. Така му беше много удобно да стопля сутрешната си закуска. Той имаше и един угаснал вулкан. Но както сам казваше: „Човек никога не знае какво може да стане!“ и изчисти също тъй и угасналия вулкан. Когато са добре изчистени, вулканите горят полекичка и равномерно, без да изригват. Изригванията на вулканите са като огън в комините. На нашата планета ние очевидно сме много мънички, за да можем да почистваме вулканите. Затова ни причиняват сума неприятности.

Също тъй малко натъжен малкият принц изкубна последните стръкчета баобаби. Той мислеше, че никога няма да се върне. Но оная заран всички тия домашни занимания му се сториха извънредно приятни. И когато за последен път поля цветчето и се готвеше да го покрие със стъкления похлупак, усети, че ще заплаче.

— Сбогом — рече той на цветчето. Но то не му отвърна.

— Сбогом — повтори той.

Цветчето покашля. Но то не беше от настинка.

— Аз бях глупава — каза най-сетне то. — Моля те да ми простиш. Дано бъдеш честит.

Той се изненада, че нямаше укори. И остана така, объркан, с похлупака в ръце. Той не проумяваше тая кротка нежност.

— Да, разбира се, аз те обичам — каза цветчето. — По моя вина ти нищо не разбра. Това няма никакво значение. Но и ти също така беше глупав като мене. Дано бъдеш щастлив... Остави този похлупак на мира. Не го ща вече!

— Но вятърът...

— Аз не съм толкова настинала... Хладният нощен въздух ще ми помогне. Аз съм цвете.

— А животните...

— Ако искам да видя пеперуди, ще трябва да изтърпя две-три гъсеници. Изглежда, че пеперудите са много хубави. Ако не са те, кой ще ме посети? Ти, ти ще бъдеш далеч. А пък от големите животни не се боя. И аз имам нокти.

И просто душно показва четирите си бодли. Сетне добави:

— Не се бави така, неприятно е. Решил си да заминеш. Върви.

Защото не искаше той да го види, че плаче. То беше много гордо
цветче...

Х

Той се намираше в областта на астероидите 325, 326, 327, 328, 329 и 330. И за да бъде зает с нещо и за да се просвети, започна с посещения на тия планети.

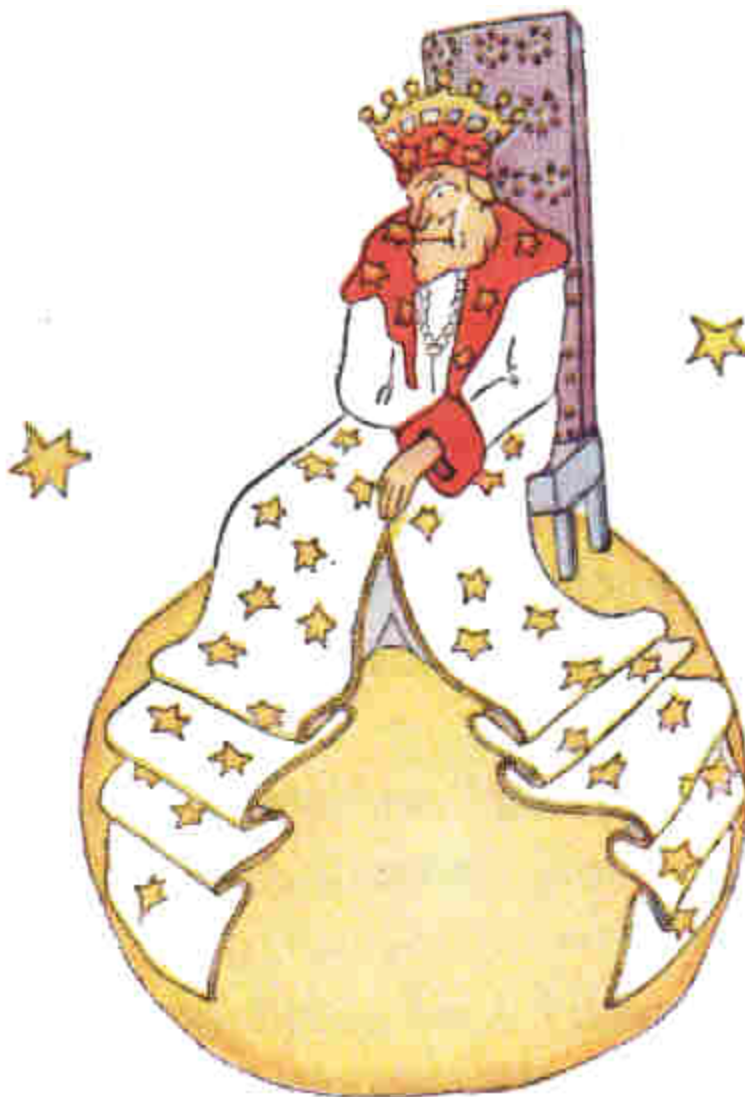
Първата бе обитавана от един цар. Облечен в пурпурни дрехи и хермелин, царят седеше на един прост, но в същото време величествен престол.

— А! Ето един поданик — извика царят, когато съзря малкия принц. А малкият принц се запита:

„Как може да ме познае, щом никога не ме е виждал!“

Той не знаеше, че за царете светът е много опростен. Всички хора им са поданици.

— Приближи се, за да те видя по-добре — каза му царят, който се почувствува много горд, че най-сетне е цар на някого.

Малкият принц потърси с очи де да седне, но цялата планета бе заета от великолепната хермелинова наметка. И остана прав, но тъй като бе уморен, прозя се.

— Да се прозява човек в присъствието на царя е противно на етикета. Забранявам ти това.

— Не мога да спра прозявката си — отговори съвсем смутен малкият принц. — Аз ида след дълго пътешествие и не съм спал...

— Тогава — каза му царят — заповядавам ти да се прозяваш. От години не съм виждал никого да се прозява. За мене прозевките са любопитни неща. Хайде! Прозей се пак. Това е заповед.

— Това ме плаши, не мога вече... — отвърна цял зачервен малкият принц.

— Хм! Хм! — отговори царят. — Тогава заповядвам ти ту да се прозяваш, ту да...

Той заговори бързо и малко неясно и изглеждаше докачен.

Защото царят извънредно много държеше неговия авторитет да бъде уважаван. Той не можеше да търпи неподчинение. Той бе абсолютен монарх. Но тъй като беше много добър, даваше разумни заповеди.

„Ако заповядам — казваше той обикновено, — ако заповядам на някой генерал да се превърне на морска птица и ако генералът не се подчини, генералът няма да бъде виновен. Виновен ще бъда аз.“

— Мога ли да седна? — попита несмело малкият принц.

— Заповядвам ти да седнеш — отговори му царят и величествено поприбра края на хермелиновата си наметка.

Но малкият принц се чудеше. Планетата беше съвсем мъничка. Над кого можеше да царува царят?

— Господарю — каза му той, — моля ви да ме извините, че ви запитвам...

— Заповядвам ти да ме запиташ — побърза да отговори царят.

— Господарю, над кого царувате вие?

— Над всичко — отговори съвсем простичко царят.

— Над всичко ли?

С едно скромно движение царят посочи своята планета, другите планети и звездите.

— Над всичко това ли? — рече малкият принц.

— Над всичко това... — отговори царят. Защото той беше не само абсолютен, но и универсален монарх.

— И звездите подчиняват ли ви се?

— Разбира се — каза му царят. — Те веднага се подчиняват. Аз не търпя неподчинение.

Подобно могъщество смая малкия принц. Ако той разполагаше с него, би могъл да присъствува не на четиридесет и четири, но на седемдесет и два или дори на сто, че дори и на двеста слънчеви залеза в един и същ ден, без ни веднъж да мръдне стола си! И тъй като припомнянето на неговата изоставена планета малко го натъжи, той се осмели да помоли царя за едно благоволение.

— Искане ми се да видя един слънчев залез... направете ми това удоволствие... Заповядайте на слънцето да залезе...

— Ако бих заповядал на някой генерал да хвърчи от едно цвете на друго подобно на пеперуда или да напише трагедия, или да се преобрази на морска птица и ако генералът не изпълнеше получената заповед, кой от двамата — той или аз — щеше да бъде виновен?

— Вие — каза твърдо малкият принц.

— Точно тъй. От всеки човек трябва да се изисква — продължи царят — това, което той може да даде. Властта трябва преди всичко да се крепи на разума. Ако заповядаш на народа си да отиде и се хвърли в морето, той ще направи революция. Аз имам право да изисквам подчинение, защото моите заповеди са разумни.

— Е, ами моят залез? — напомни му малкият принц, който, щом зададеше един въпрос, никога не го забравяше.

— Ще го имаш. Аз ще го поискам. Но, според моята наука за управление, ще почакам, докато условията станат благоприятни.

— А кога ще бъде това? — осведоми се малкият принц.

— Хм! Хм! — отговори му царят, като преди това погледна дебелия си календар. — Хм! Хм! ... То ще бъде към... към... ще бъде тая вечер към седем часа и четиридесет минути! И ще видиш как хубаво ме слушат.

Малкият принц се прозя. Той съжаляваше за изпуснатия залез. И освен това беше му вече малко отегчително:

— Няма какво повече да правя тук — каза той на царя. — Ще си замина.

— Недей заминава — отвърна царят, който беше много горд, че има един поданик. — Недей заминава, аз те назначавам министър!

— Министър — на какво?

— На... на правосъдието!

— Ами че тук няма кого да съдим!

— То не се знае — каза му царят. — Аз още не съм обиколил царството си. Аз съм много стар, тук няма място за каляска, а се уморявам да ходя пешком.

— О — каза малкият принц, който се бе навел; за да хвърли един поглед към отвъдната страна на планетата, — аз вече видях. И там също тъй няма никой...

— Тогава ще съдиш сам себе си — отговори му царят. — То е най-мъчното. Много по-мъчно е да съдиш сам себе си, отколкото да

съдиш другите. Ако можеш да съдиш себе си правилно, значи ти си истински мъдрец.

— Аз — отвърна малкият принц — мога да съдя себе си, дето и да съм. Не ми е потребно да живея тук.

— Хм, хм! — рече царят. — Струва ми се, че на моята планета има някъде един стар плъх. Чувам го нощем. Можеш да съдиш тоя стар плъх. От време на време ще го осъждаш на смърт. Така че неговият живот ще зависи от твоето правосъдие. Но за да го запазим, ти всеки път ще го помилваш. Той ни е едничък.

— Аз — отговори малкият принц — не обичам да осъждам на смърт и си отивам.

— Не — рече царят.

Но малкият принц, който бе довършил приготовленията си, не искаше да огорчава повече стария владетел.

— Ако ваше величество желае да му се подчиняват точно, би могъл да ми даде една разумна заповед. Би могъл например да ми заповяда да замина веднага. Струва ми се, че условията са благоприятни...

И тъй като царят не му отговори, малкият принц отначало се поколеба, след това въздъхна и тръгна.

— Назначавам те за мой посланик — бързо викна подире му царят. Той имаше много властнически вид.

„Възрастните са много чудновати“ — каза си, пътувайки, малкият принц.

XI

Втората планета бе обитавана от един суетен човек.

— О, о! Ето един почитател, който иде да ме посети! — викна отдалеч суетният, щом съзря малкия принц.

Защото за суетните другите хора са почитатели.

— Добър ден — рече малкият принц. — Имате чудновата шапка.

— За да мога да поздравявам — отговори му суетният. — За да поздравявам, когато ми ръкопляскаш. За зла чест никога никой не минава насам.

— Тъй ли? — рече малкият принц, който не можеше да го разбере.

— Плесни едната си ръка в другата — обясни му суетният.

Малкият принц плесна една ръка о друга. Суетният поздрави скромно, като дигна шапката си.

„Това е по-смешно, отколкото при царя“ — каза си малкият принц. И почна да пляска ръцете си една о друга. Суетният отново започна да поздравява, дигайки шапката си.

След петминутно упражнение малкият принц се умори от еднообразието на тая игра.

— Ами какво трябва да се направи — попита той, — за да падне шапката. — Но суетният не го чу. Суетните не чуват нищо друго освен хвалбите.

— Ти наистина ли много се възхищаваш от мене? — попита той малкия принц.

— Какво значи това — да се възхищавам?

— Да се възхищаваш, значи да признаваш, че аз съм най-хубавият, най-добре облеченият и най-умният човек на цялата планета.

— Ами че ти си сам на своята планета!

— Все пак възхищавай се от мене! Направи ми това удоволствие!

— Аз се възхищавам от тебе — рече малкият принц, като сви леко рамене, — но какво значение има това за тебе?

И малкият принц си тръгна.

„Възрастните хора са наистина много чудновати“ — каза си скромно малкият принц през време на пътешествието си.

XII

Следната планета се обитаваше от един пияница. Това посещение беше много кратко, но то потопи малкия принц в дълбока тъга:

— Какво правиш ти? — каза той на пияницата, когото завари настанен мълчаливо пред една редица празни и друга редица пълни бутилки.

— Пия — отвърна мрачно пияницата.

— Защо пиеш? — попита го малкият принц.

— За да забравя — отговори пияницата.

— Какво да забравиш? — поиска да разбере малкият принц, който вече го съжаляваше.

— За да забравя, че ме е срам — призна пияницата, като наведе глава.

— Срам — от какво? — пожела да узнае малкият принц, който искаше да му помогне.

— Срам от това, че пия! — завърши пияницата и потъна окончателно в мълчание.

А малкият принц си отиде в недоумение. „Възрастните са наистина много, много чудновати“ — си каза той, пътувайки.

XIII

Четвъртата планета беше планетата на един бизнесмен. Тоя човек беше толкова зает, че дори не дигна глава, когато малкият принц пристигна.

— Добър ден — каза малкият принц. — Цигарата ви е угаснала.

— Три и две правят пет. Пет и седем — дванадесет. Дванадесет и три — петнадесет. Добър ден. Петнадесет и седем — двадесет и две. Двадесет и две и шест — двадесет и осем. Нямам време да я запаля отново. Двадесет и шест и пет — тридесет и едно. Уф! Това значи прави петстотин и един милион шестстотин двадесет и две хиляди седемстотин и тридесет и едно.

— Петстотин милиона какво?

— А? Ти още ли си тук? Петстотин и един милион... не зная вече какво... толкова много работа имам! Аз съм сериозен човек, не се забавлявам с празни приказки! Две и пет — седем...

— Петстотин и един милион — какво? — повтори малкият принц, който никога през живота си не оставяше да не му отговорят на някой въпрос, щом веднъж го бе задал.

Бизнесменът дигна глава:

— За петдесет и четири години, откак живея на тая планета, безпокоили са ме само три пъти. Първия път преди двадесет и две години, беше един бръмбар, паднал кой знае отде. Той дигаше наоколо си ужасен шум и аз направих четири грешки в една сметка. Втория път беше преди единадесет години от един пристъп на ревматизъм. Аз не правя упражнения. Нямам време да се разхождам. Аз съм сериозен човек. Третия път... ето на, сега! Та, казах, значи петстотин и един милиона...

— Милиона — какво?

Бизнесменът разбра, че няма никаква надежда за спокойствие.

— Милиони от ония мънички неща, които се виждат понякога в небето.

— Мухи ли?

— Не, не, мънички неща, които блестят.

— Пчели ли?

— Не, не. Мънички златни неща, за които мечтаят мързеливците.

Ала аз — аз съм сериозен. Аз нямам време да мечтая.

— А! Звезди ли?

— Точно тъй, звезди.

— Е, какво правиш ти с петстотин милиона звезди?

— Петстотин и един милиона шестстотин двадесет и две хиляди седемстотин и тридесет и една. Аз съм сериозен човек, аз съм точен.

— И какво правиш с тия звезди?

— Какво правя ли?

— Да.

— Нищо. Притежавам ги.

— Притежаваш звездите ли?

— Да.

— Но аз видях вече един цар, който...

— Царете не притежават. Те само „царуват“ над другите. Това е съвсем различно.

— А за какво ти е да притежаваш звездите?

— За да бъда богат.

— А за какво ти е да си богат?

— Ако някой намери други звезди, да ги купувам. „Тоя пък — рече си малкият принц — разсъждава горе-долу като пияницата.“

Въпреки това той зададе още въпроси:

— Как може да се притежават звездите?

— Чии са те? — отвърна намусено бизнесменът.

— Не зная. Ничии.

— Тогава са мои, защото аз пръв съм помислил за тях.

— Това стига ли?

— Разбира се. Когато намериш някой диамант, който не е на никого, той е твой. Когато намериш някой остров, който не е на никого, той е твой. Когато на тебе пръв хрумне някоя идея, ти вземаш патент за нея — и тя е твоя. И тъй като никой преди мене не е помислял да притежава звездите — аз ги притежавам.

— Вярно е — рече малкият принц. — А какво ги правиш?

— Аз се разпореждам с тях. Броя ги, втори път ги броя — каза бизнесменът. — Това е мъчно. Но аз съм сериозен човек.

Малкият принц още не бе задоволен.

— Аз пък, ако притежавам шалче, мога да го сложа на шията си и да си го нося. Ако притежавам някое цвете, мога да откъсна моето цвете и да си го отнеса. Но ти не можеш да обереш звездите!

— Не, но мога да ги туря в банката.

— Какво значи това?

— Това значи, че написвам на късче хартия броя на моите звезди. И след това заключавам в едно чекмедже тая хартийка.

— И това ли е всичко?

— Това стига.

„Това е интересно — помисли малкият принц. — То е доста поетично. Но не е много сериозно.“

Малкият принц смяташе за сериозни неща не тия, които възрастните смятат.

— Аз — продължи той — притежавам едно цветче, което поливам всеки ден. Притежавам, три вулкана, които чистя всяка седмица. Чистя също тъй и угасналия. Човек никога не знае какво може да се случи. За моите вулкани и за моето цветче е полезно, че аз ги притежавам. Но ти не си полезен за звездите...

Бизнесменът отвори уста, но не можа да отговори нищо и малкият принц си отиде.

„Възрастните хора са наистина необикновени“ — си каза скромно той през време на пътуването.

XIV

Петата планета беше много чудновата. Тя беше най-малката от всички. В нея имаше място само за един уличен фенер и за един фенерджия. Малкият принц не проумя за какво можеха да служат един уличен фенер и един фенерджия някъде си в небето, на една планета, дето нямаше нито къщи, нито население. Все пак той си каза:

— Може би тоя човек наистина е смешен. Все пак той е по-малко смешен от царя, от суетния, от бизнесмена и от пияницата. Неговата работа поне има смисъл. Когато запалва своя фенер, той като че създава една нова звезда или едно цветче, угаси ли фенера си — приспива цветето или звездата. Това занятие е много хубаво. То е истински полезно, защото е хубаво.

Когато стъпи на планетата, той почтително поздрави фенерджията:

— Добър ден. Защо угаси преди малко фенера?

— Такова е нареждането — рече фенерджията. — Добър ден.

— Какво е нареждането?

— Да угасям фенера. Добър вечер. И отново го запали.

— Но защо пък сега го запали?

— Такова е нареждането — отговори фенерджията.

— Не мога да разбера — каза малкият принц.

— Няма какво да се разбира — рече фенерджията. — Нареждането си е нареждане. Добър ден.

И угаси фенера. Сетне избърса чело с една кърпа на червени квадрати.

— Ужасен е моят занаят тук. По-рано това имаше смисъл. Угасях фенера сутрин, а вечер отново го запалвах. През останалото време на деня можех да си почивам, а през останалото време на нощта — да си поспивам...

— Промени ли се нареждането след това?

— Нареждането не се промени — каза фенерджията. — Тъкмо в това е нещастieto! От година на година моята планета се върти все по-бързо, а нареждането не се промени!

— Тогава? — рече малкият принц.

— Тогава — щом тя се завърта веднъж в минутата, аз нямам и една секунда почивка. Запалвам и угасям веднъж на всяка минута!

— Гледай колко е чудно! Значи на твоята планета дните са по една минута!

— Нищо чудно няма — рече фенерджията. — Откак приказваме, изтече вече цял месец.

— Месец ли?

— Да. Тридесет минути. Тридесет дни! Добър вечер.

И отново запали фенера.

Малкият принц го погледна и обикна тоя фенерджия, който тъй добросъвестно спазваше нареждането. Спомни си слънчевите залеzi, които самият той ходеше по-рано да гледа, като местеше стола си. И поиска да помогне на своя приятел:

— Виж какво... аз знам едно средство, за да си почиваш, когато искаш...

— Аз постоянно искам да почивам — рече фенерджията.

Защото човек може в едно и също време да бъде добросъвестен и мързелив.

Малкият принц продължи:

— Твоята планета е толкова малка, че ти с три крачки можеш да я обиколиш. Трябва само да вървиш много бавно, за да бъдеш винаги на слънце. Когато поискаш да си починеш — ще тръгнеш... и денят ще продължи толкова, колкото искаш.

— Нямам голяма полза от това — каза фенерджията. — Аз най-много обичам да спя.

— Не ти върви — каза малкият принц.

— Не ми върви — каза фенерджията. — Добър ден. — И угаси фенера.

— Този човек — каза си малкият принц, продължавайки пътешествието си — би бил презиран от всички други — от царя, от суетния, от пияницата, от бизнесмена. Ала той е единственият, който не ми се вижда смешен. Може би защото се занимава с друго нещо — не със себе си.

Той въздъхна със съжаление и продължи:

— Той е единственият, когото бих избрал за приятел. Но неговата планета наистина е много малка. Няма място за двамина...

Ала имаше нещо, което малкият принц не се решаваше да си признае — то беше, че той съжаляваше за тая благословена планета най-много заради хиляда четиристотин и четиридесетте слънчеви залези през двадесетте и четири часа.

XV

Шестата планета беше десет пъти по-голяма. В нея живееше един стар господин, който пишеше грамадни книги.

— Я, гледай! Един изследовател! — извика той, когато съзря малкия принц.

Малкият принц седна на масата и въздъхна леко. Той толкова дълго бе пътувал!

— Отде идеш? — каза му старият господин.

— Каква е тая дебела книга? — рече малкият принц. — Какво правите тук?

— Аз съм географ — каза старият господин.

— Какво е това — географ?

— Географът е учен, който знае де са моретата, реките, градовете, планините и пустините.

— Това е много интересно — рече малкият принц. — Най-сетне това е един истински занаят! — И хвърли поглед наоколо си по планетата на географа. Никога не бе виждал по-величествена планета.

— Вашата планета е много хубава. Има ли океани?

— Не мога да зная това — каза географът.

— Ах! (Малкият принц бе разочарован.) Ами планини?

— Не мога да знам това — каза географът.

— А градове и реки, и пустини?

— И това не мога да знам — каза географът.

— Ами нали сте географ?!

— Точно тъй — отвърна географът, но не съм изследовател. Нямам никакви изследователи. Географът не брои градовете, реките, планините, океаните и пустините. Географът е много важен човек и не скита. Той не излиза от работната си стая. Но приема там изследователите. Той ги разпитва и си записва техните спомени. И ако спомените на някого от тях му се сторят интересни, географът нарежда да се направи анкета за нравствеността на изследователя.

— Защо?

— Защото изследовател, който лъже, би предизвикал катастрофи в книгите по география. Също тъй и изследовател, който много пие.

— Защо? — каза малкият принц.

— Защото пияниците виждат двойно. И географът би отбелязал две планини там, дето има само една.

— Познавам едного — рече малкият принц, — който би бил лош изследовател.

— Възможно е. Та, когато нравственият образ на изследователя изглежда добър, прави се анкета за неговото откритие.

— Отиват да видят ли?

— Не. Това е много сложна работа. Но изискват от изследователя да представи доказателства. Ако се отнася например за откриване на някоя голяма планина, искат му да донесе от нея големи камъни.

Изведнъж географът се развълнува.

— Но ти, ти идеш отдалеч! Ти си изследовател! Ти ще ми опишеш своята планета!

И като разтвори своя списък, географът наостри молива си. Бележките на изследователите се записват първо с молив. Едва след като изследователят представи доказателства, записват ги с мастило.

— Е? — рече въпросително географът.

— О! — каза малкият принц. — У мене не е много интересно, там всичко е съвсем мъничко. Имам три вулкана. Два — действащи, единият — угаснал. Но човек никога не знае какво може да се случи.

— Човек никога не знае какво може да се случи — рече географът.

— Имам също така и едно цвете.

— Ние не записваме цветята — каза географът.

— Че защо? Те са най-хубавото нещо!

— Защото цветята са ефемерни.

— Какво значи „ефемерно“?

— Географиите — каза географът — са най-ценните измежду всички книги. Те никога не овехтяват. Много рядко някоя планина променя мястото си. Много рядко някой океан остава без вода. Ние пишем за вечни неща.

— Но угасналите вулкани могат да почнат отново да действуват — прекъсна го малкият принц. — Какво значи „ефемерно“?

— Дали вулканите са угаснали или действуват — за нас това няма значение — каза географът. — За нас важното е планината. Тя не се променя.

— Но какво значи „ефемерно“? — повтори пак малкият принц, който никога през живота си не оставяше да не му се отговори, щом е задал някой въпрос.

— Това значи „нещо, което е застрашено от скорошно изчезване“.

— И моето цветче ли е застрашено от скорошно изчезване?

— Разбира се.

„Моето цветче е ефемерно — каза си малкият принц — и има, само четири бодли, за да се брани срещу целия свят! Д аз го оставих съвсем самичко там!“

Това беше първата му проява на съжаление. Но той се окуражи:

— Де ще ме посъветвате да отида? — попита той.

— На планетата Земя — отговори му географът. — Тя се ползува с добро име...

И малкият принц си отиде, мислейки за своето цветче.

XVI

И тъй седмата планета беше Земята.

Земята не е каква да е планета. В нея се наброяват сто и единадесет крале (като не забравяме, разбира се, и негърските), седем хиляди географи, деветстотин хиляди бизнесмени, седем и половина милиона пияници, триста и единадесет милиона суетни хора, с една дума около два милиарда възрастни.

За да ви дам представа за размерите на Земята, ще ви кажа, че преди откриването на електричеството трябваше да се поддържа — общо за шестте континента — една истинска армия от четиристотин шестдесет и две хиляди петстотин и единадесет фенерджии за уличното осветление.

Погледнато малко отдалеч — това произвеждаше великолепно впечатление. Движенията на тая армия бяха отмерени, като движенията на оперен балет. Най-напред бе редът на фенерджиите в Нова Зеландия и Австралия. След като запалваха лампите си, отиваха да спят. Тогава влизаха в танца по реда си фенерджиите в Китай и Сибир. След това те също изчезваха в кулисите. Тогава идеше редът на фенерджиите в Русия и в Индия. Сетне фенерджиите в Северна Америка. И никога не сбъркваха реда за излизането си на сцената. То беше величаво.

Единствени фенерджията на едничкия уличен фенер на Северния полюс и неговият събрат на едничкия уличен фенер на Южния полюс водеха живот на безделие и безгрижие: те работеха само дважд в годината.

XVII

Когато човек иска да бъде духовит, случва се да излъже мъничко. Аз не бях съвсем честен, когато ви разправях за фенерджиите на уличните фенери. Ония, които не познават нашата планета, ще имат може би поради това невярна представа за нея. Хората заемат твърде малко място на Земята. Ако двата милиарда жители, които населяват Земята, стояха прави и малко сгъстени, както на митинг, те спокойно биха се сместили на някой градски площад, дълъг двадесет и широк двадесет мили. Цялото човечество може да се струпа върху най-малкия остров в Тихия океан.

Разбира се, възрастните няма да ви повярват. Те си въобразяват, че заемат много място. Те смятат, че имат голямо значение като баобабите. Затуй вие ще ги посъветвате да направят сметка. Те обожават цифрите и това ще им хареса. Но вие не си губете времето с това ученическо наказание. Безполезно е. Вие имате доверие в мене.

Така, щом стъпи на Земята, малкият принц бе много изненадан, че не видя никого. Дори се уплаши да не е сбъркал планетата, но в тоя миг едно търкалце с лунен цвят мръдна в пясъка.

— Добър вечер — рече за всеки случай малкият принц.
— Добър вечер — рече змията.
— Върху коя планета съм паднал? — попита малкият принц.
— Върху Земята, в Африка — отговори змията.
— Ах! ... Значи на Земята няма никой?
— Тук е пустиня. В пустините няма никой. Земята е голяма — каза змията.

Малкият принц седна на един камък и дигна очи към небето:

— Питам се — рече той — дали звездите не са осветени, за да може всеки човек да намери някой ден своята звезда. Виж моята планета. Тя е точно над нас... Но колко е далеч!

— Тя е хубава — каза змията. — За какво си дошъл тук?

— Имах неприятности с едно цвете — отвърна малкият принц.

— А-а! — рече змията. И млъкнаха.

— Де са хората? — обади се най-сетне малкият принц. — В пустинята човек се чувства малко самотен...

— Човек е самотен и между хората — каза змията. Малкият принц ѝ отправи дълъг поглед:

— Ти си чудновато животно — каза ѝ най-сетне той. — Тъничка колкото един пръст...

— Но съм по-могъща от пръста на цар — рече змията.

Малкият принц се усмихна:

— Ти не си много могъща... ти дори нямаш крака... ти не можеш дори да пътешествуваш...

— Аз мога да те отнеса по-надалеч, отколкото всеки кораб — каза змията.

Тя се нави около глезена на малкия принц като златна гривна:

— Всеки, когото досегна, го възвръщам на земята, от която е дошъл — добави тя. — Но ти си чист и идеш от една звезда...

Малкият принц не отговори нищо.

— Жал ми е за тебе, ти си толкова слаб върху тая земя от гранит. Някой ден, ако много ти домъчнее за твоята планета, мога да ти помогна. Аз мога...

— О! Много добре разбрах — рече малкият принц, — но защо през всичкото време ти говориш със загадки?

— Аз разрешавам всички загадки — каза змията. И млъкнаха.

XVIII

Малкият принц прекоси пустинята и видя само едно цветче. Едно цветче с три листенца, едно съвсем незначително цветче...

— Добър ден. — каза малкият принц.

— Добър ден — каза цветчето.

— Де са хората? — попита учтиво малкият принц.

Цветчето бе видяло един керван, който бе минал някога край него.

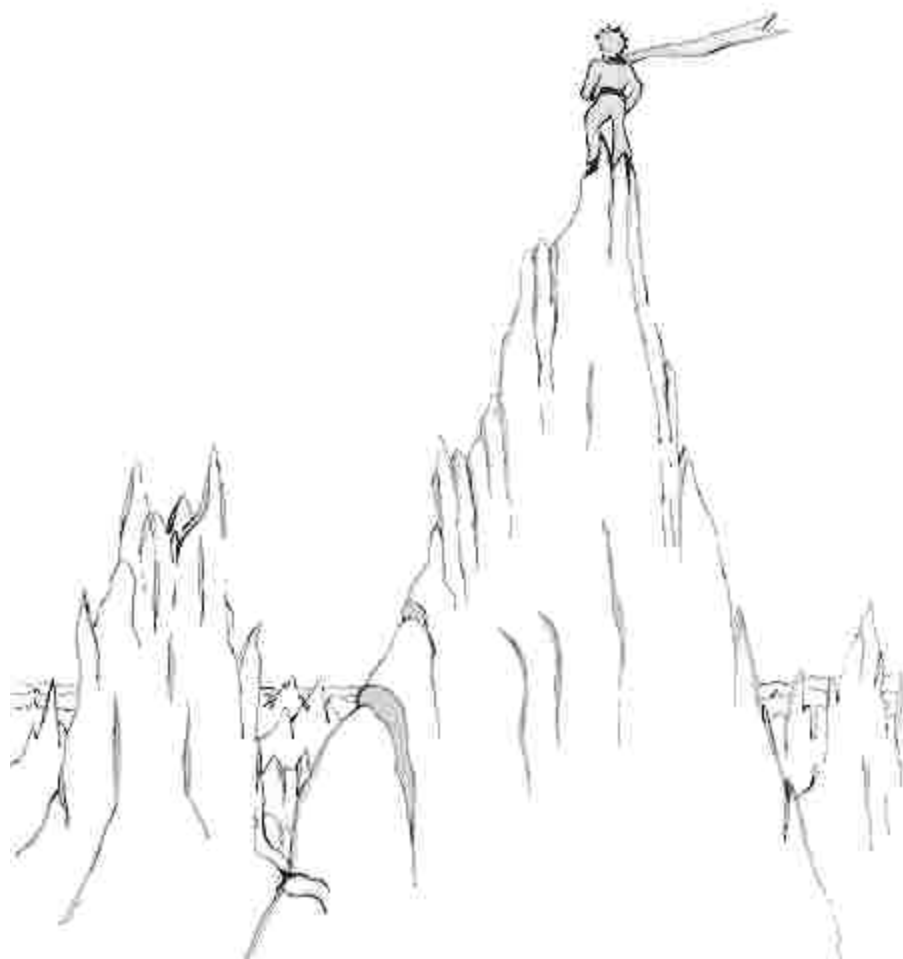
— Хората ли? Мисля, че има шест-седем души. Видях ги преди години. Но никога не се знае де са. Тях вятърът ги носи. Те са лишени от корени и това им пречи.

— Сбогом — рече малкият принц.

— Сбогом — каза цветчето.

XIX

Малкият принц се изкачи на една висока планина. Единствените познати нему планини бяха трите вулкана, които стигаха до коляното му. А угасналият вулкан му служеше за столче. И затуй малкият принц си рече: „От такава висока планина ще видя наведнъж цялата планета и всички хора...“ Но не видя нищо друго освен острите скали на един връх.

— Добър ден — каза за всеки случай той.

— Добър ден... добър ден... добър ден... — отвърна ехото.
— Кой сте вие? — рече малкият принц.
— Кой сте вие... кой сте вие... кой сте вие... — отвърна ехото.
— Бъдете мои приятели, аз съм сам — каза той.
— Аз съм сам... аз съм сам... аз съм сам... — отвърна ехото.

„Каква странна планета — помисли си той. — Цялата суха, цялата с остри върхове и цялата солена. И хората нямат въображение. Те повтарят, каквото им се каже... На моята планета аз имах едно цветче: то винаги първо заговорваше...“

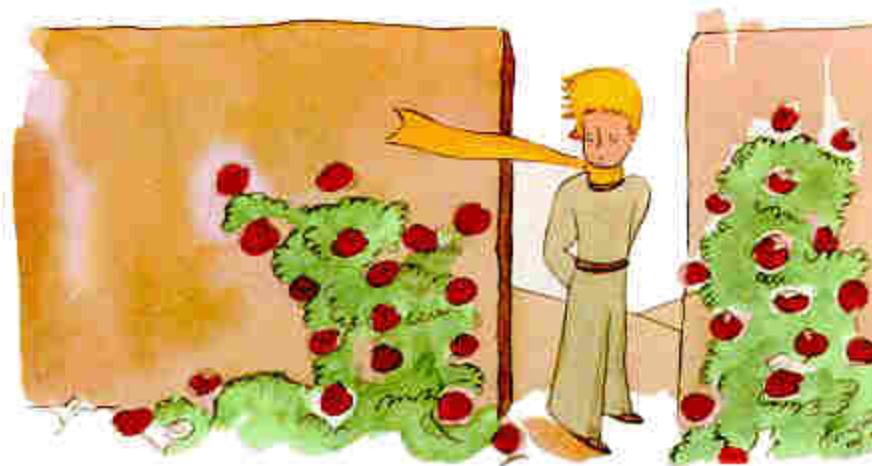
XX

Но случи се така, че след като дълго бе вървял сред пясъците, скалите и снеговете, малкият принц намери най-сетне един път. А пътищата винаги водят при хората.

— Добър ден — каза той.

Беше стигнал до градина с цъфнали рози.

— Добър ден — казаха розите.

Малкият принц ги погледна. Всички приличаха на неговото цветче.

— Кой сте вие? — попита ги той смаян.

— Ние сме рози — казаха розите.

— А! — рече малкият принц.

И се почувствува много нещастен. Неговата роза му казваше, че тя е единствена от този род в цялата вселена.

А ето, че тук, само в една градина, имаше пет хиляди такива, всичките като нея!

„Ако види това — каза си той, — тя ще бъде много обидена... Ще почне да кашля много силно и ще се престори, че умира, за да не изглежда смешна. А пък аз ще бъда длъжен да се преструвам, че се

грижа за нея като болна, защото иначе, за да унижи и мене, тя наистина би се оставила да умре.....“

А след малко си каза: „Аз се смятах богат, защото имам едно-единствено в света цветче, а съм притежавал една обикновена роза. Това и трите вулкана, високи до коляното ми, единият от които е угаснал може би завинаги — с всички тия неща аз не съм никакъв голям принц...“ И легнал на тревата, той заплака.

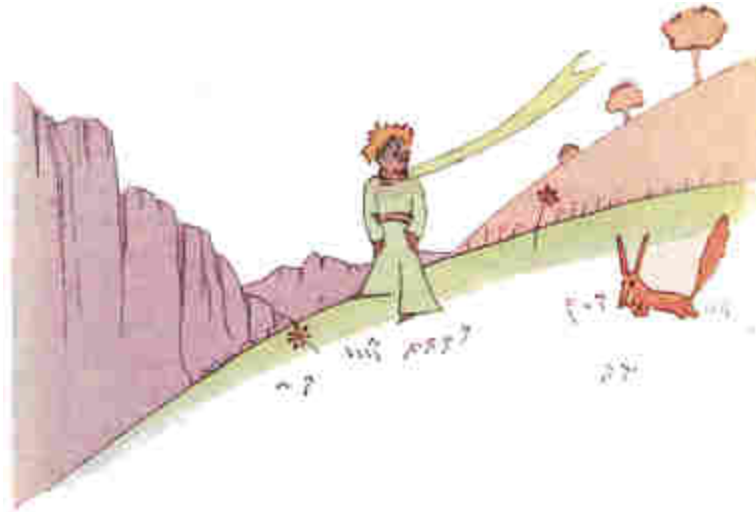
XXI

Тъкмо тогава се яви лисицата. — Добър ден — каза лисицата.

— Добър ден — отговори учтиво малкият принц и се обърна, но не видя нищо.

— Аз съм тук, под ябълковото дърво...

— Коя си ти? — каза малкият принц. — Ти си много хубава...

— Аз съм лисица — рече лисицата.

— Ела да играеш с мене — предложи ѝ малкият принц. — Толкова ми е тъжно...

— Не мога да играя с тебе — каза лисицата. — Аз не съм опитомена.

— Ах, извинявай — рече малкият принц. Но след като помисли, добави:

— Какво значи „да опитомяваш“?

— Ти не си тукашен — каза лисицата, — какво търсиш насам?

— Търся хората — каза малкият принц. — Какво значи „да опитомяваш“?

— Хората имат пушка — каза лисицата — и ходят на лов. Това е много неприятно! Те също тъй отглеждат кокошки. Те се интересуват

само от това. Да не търсиш кокошки?

— Не — каза малкият принц. — Аз търся приятели. Какво значи „да опитомяваш“?

— То е нещо отдавна забравено. То значи „да се свържеш с другите“.

— Да се свържеш с другите ли?

— Разбира се — каза лисицата. — За мене сега ти си само едно момченце, което прилича досущ на сто хиляди други момченца. И не си ми потребен. А и аз също тъй не съм ти потребна. За тебе аз съм една лисица, която прилича досущ на сто хиляди други лисици. Но ако ти ме опитомиш, ние ще сме си потребни един на друг. За мене ти ще бъдеш единствен в света. За тебе аз ще бъда единствена в света...

— Започвам да разбирам — каза малкият принц. — Има едно цветче... мисля, че то ме е опитомило.

— Възможно е — каза лисицата. — На земята могат да се видят най-различни неща...

— О, то не е на земята — каза малкият принц. Любопитството на лисицата се изостри:

— На друга планета ли?

— Да.

— Има ли ловци на тая планета?

— Не.

— Виж, това е интересно! Ами кокошки?

— Не.

— В света нищо не е свършено — въздъхна лисицата.

Но тя пак се върна на мисълта си:

— Животът ми е еднообразен. Аз ходя на лов за кокошки, хората ходят на лов за лисици. Всички кокошки си приличат и всички хора си приличат. Затова малко ми е тежичко. Но ако ти ме опитомиш, животът ми ще стане като пронизан от слънце. Аз ще разпознавам шум от стъпки, който ще бъде съвсем различен от всички други. Другите шумове ме карат да се пъхам под земята, шумът от твоите стъпки ще ме повиква като музика да изляза от дупката. И освен това погледни! Виждаш ли нататък житните нивя? Аз не ям хляб. За мене житото е безполезно. Житните нивя не ми припомнят нищо. А това е тъжно! Но ти имаш коса с цвят на злато. И когато ме опитомиш, ще бъде чудесно!

Житото, което е златисто, ще ми спомня за тебе. И шумоленето на вятъра в житата ще ми бъде приятно...

Лисицата млъкна и дълго гледа малкия принц.

— Моля ти се... опитоми ме — каза тя.

— На драго сърце — отговори малкият принц, — но нямам много време. Трябва да потърся приятели и да проумея много неща.

— Само нещата, които си опитомил, можеш да проумееш — каза лисицата. — Хората нямат вече време да проумяват нищо. Те купуват от търговците готови неща. Но тъй като няма никакви търговци на приятели, хората нямат вече приятели. Ако искаш да си имаш приятел — опитоми ме!

— Какво трябва да направя? — каза малкият принц.

— Трябва да бъдеш много търпелив — отговори лисицата. — Отначало ще седнеш малко по-далечко от мене, ей така, в тревата. Аз ще те гледам с крайчеца на окото си и ти няма да казваш нищо. Езикът е извор на недоразумения. Но всеки нов път ти ще можеш да сядаш малко по-близо... На другата сутрин малкият принц пак дойде там.

— Ще бъде по-добре да дохождаш по едно и също време — каза лисицата:

— Ако дохождаш например в четири часа следобед, аз още от три часа ще почна да се чувствавам щастлива. Колкото по наближава времето, толкова по-щастлива ще се чувствавам. В четири часа вече ще се вълнувам и безпокоя; аз ще узная цената на щастието! Но ако дохождаш в различно време, никога не ще зная за кое време да приготвя сърцето си... Необходими са обреди.

— Какво е обред? — каза малкият принц.

— И това също тъй е едно отдавна забравено нещо — каза лисицата. — То е онова, което прави един ден различен от другите дни и един час — различен от другите часове. Например тукашните ловци имат един обред. В четвъртък те танцуват със селските момичета. И ето, че четвъртък става един чудесен ден! Аз отивам да се разходя чак до лозята. Ако ловците танцуваха, когато им хрумне, всичките дни биха си приличали и аз нямаше да имам почивка.

Така малкият принц опитоми лисицата. И когато наближи часът на заминаването, лисицата каза:

— Ах! ... Аз ще плача.

— Ти си виновна — каза малкият принц, — аз не ти желяех никакво зло, но ти поиска да те опитомя...

— Разбира се — каза лисицата.

— Но ще плачеш! — каза малкият принц.

— Разбира се — каза лисицата.

— Но тогаз ти не печелиш нищо!

— Печеля — каза лисицата — поради цвета на узрялото жито.

И добави:

— Иди да видиш отново розите. Ти ще разбереш, че твоята е единствена в света. Сетне ще се върнеш да си вземеш сбогом и аз ще ти подаря една тайна.

Малкият принц отиде да види пак розите.

— Вие никак не приличате на моята роза, вие не сте още нищо — каза им той. — Никой не ви е опитомил и вие не сте опитомили никого. Вие сте сега такива, каквато бе моята лисица. Тя беше лисица, подобна на сто хиляди други лисици. Но аз я направих мой приятел и сега тя е единствена в света.

И розите се почувствуваха много смутени.

— Вие сте хубави, но празни — каза им малкият принц. — За вас не може да се умре. Разбира се, някой обикновен минувач ще помисли, че моята роза прилича на вас. Но тя сама има много по-голямо

значение, отколкото вие всички, защото тъкмо нея съм поливал аз. Защото тъкмо нея съм поставял под стъклен похлупак. Защото тъкмо нея съм пазил с параван. Защото тъкмо върху нея убих гъсениците (освен две-три, за да излязат пеперуди). Защото тъкмо нея слушах да се оплаква, да се хвали или дори понякога да мълчи. Защото тя е моята роза.

И се върна пак при лисицата:

— Сбогом... — каза той.

— Сбогом — каза лисицата. — Ето моята тайна. Тя е много проста: най-хубавото се вижда само със сърцето. Най-същественото е невидимо за очите.

— Най-същественото е невидимо за очите — повтори малкият принц, за да го запомни.

— Твоята роза ти е толкова ценна поради времето, което си загубил за нея.

— Моята роза ми е ценна поради загубеното време... — рече малкият принц, за да го запомни.

— Хората са забравили тая истина — каза лисицата. — Но ти не трябва да я забравяш. Ти ставаш отговорен завинаги за всичко, което си опитомил. Ти си отговорен за твоята роза...

— Аз съм отговорен за моята роза... — повтори малкият принц, за да го запомни.

XXII

— Добър ден — каза малкият принц.

— Добър ден — каза стрелочникът.

— Какво правиш тук? — каза малкият принц.

— Разпределям пътниците на групи от по хиляда — рече стрелочникът. — Изпращам влаковете, които ги отвозват, било вдясно, било вляво.

Един светнал бърз влак, затрещял като гръмотевица, раздруса будката на стрелочника.

— Много бързат — рече малкият принц. — Какво търсят те?

— И човекът на локомотива не знае това — каза стрелочникът.

Друг светнал бърз влак, в посока обратна на първата, загърмоля.

— Връщат ли се вече? — попита 'малкият принц.

— Те не са същите — каза стрелочникът. — Те се разминават тук.

— Не са ли били доволни там, дето са били?

— Човек никога не е доволен там, дето е — каза стрелочникът.

Трети светнал бърз влак протътна като гръмотевица.

— Тия искат да догонят първите ли? — попита малкият принц.

— Нищо не искат да догонят — каза стрелочникът. — Те спят вътре или се прозяват. Само децата притискат носовете си о стъклата.

— Само децата знаят какво търсят — каза малкият принц. — Те си губят времето за някоя парцалена кукла и тя става много ценна, и ако им я вземат, те плачат...

— Те са късметлии — каза стрелочникът.

XXIII

— Добър ден — каза малкият принц.

— Добър ден — каза търговецът.

Той беше търговец на усъвършенствувани хапчета, които утоляват жаждата. Глътваш по едно хапче седмично и вече не усещаш жажда.

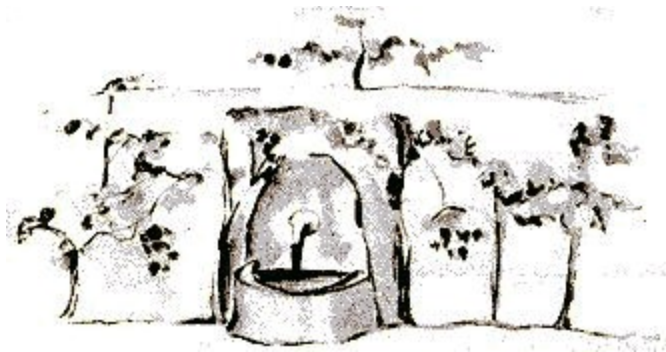
— Защо продаваш тия неща? — попита малкият принц.

— Така се пести много време — каза търговецът. — Експертите пресметнаха. Спестяват се седмично петдесет и три минути.

— И какво правят хората с тия петдесет и три минути?

— Правят, каквото си щат...

„Ако имах — каза си малкият принц — петдесет и три минути свободни, бих тръгнал полекичка към някой извор...“

XXIV

Беше осмият ден от моето принудително кацване в пустинята и аз изслушах историята за търговеца, пиейки последната глътка от моя запас вода.

— Виж какво — казах аз на малкия принц, — твоите спомени са много хубави, но аз още не съм поправил самолета си, нямам вече вода за пиене и ще бъда щастлив, ако също като тебе бих могъл да тръгна полекичка към някой извор!

— Моят приятел — лисицата... — каза ми той.

— Мило мое, не става вече дума за лисицата!

— Защо?

— Защото човек може да умре от жажда...

Той не разбра моето разсъждение и ми отговори:

— Добре е да имаш приятел, дори ако трябва да умреш. Аз съм много доволен, че лисицата ми беше приятел...

„Той не проумява колко голяма е опасността — казах си аз. — На него му стига малко слънце...“ Но той ме погледна и отговори на моята мисъл:

— И аз съм жаден... Нека потърсим някой кладенец...

Аз махнах уморено с ръка; безсмислено е да търсиш наслуки някакъв кладенец в безпределността на пустинята. И все пак тръгнахме.

След като бяхме вървели с часове мълчаливо, смрачи се и звездите почнаха да светят. Поради жаждата малко ме тресеше и аз ги виждах като насън. Думите на малкия принц подскачаха в съзнанието ми.

— Значи и ти, и ти си жаден? — попитах го аз.

Но той не отговори на въпроса ми. Той каза простичко:

— Водата също тъй помага на сърцето...

Аз не разбрах неговия отговор, но млъкнах... Знаех, че не бива да го разпитвам.

Той беше уморен. Седна. Аз седнах до него. И след кратко мълчание той добави:

— Звездите са хубави поради едно цвете, което не се вижда...

Аз отговорих — „разбира се“ и без да кажа нещо, погледнах гънките на пясъка, огрени от луната.

— Пустинята е хубава — добави той.

Това беше вярно. Аз винаги съм обичал пустинята. Сядаш върху някоя пясъчна дюна. Не виждаш нищо. Не чуваш нищо. И все пак нещо мълчаливо свети...

— Пустинята е хубава — каза малкият принц — от това, че някъде в нея има скрит кладенец...

Аз се изненадах, като разбрах изведнъж отде идеше тая тайнствена светлина на пясъка. Когато бях малко момченце, живеях в една старинна къща, за която поверието казваше, че в нея има заровено имане. Разбира се, никой никога не можа да го намери, нито може би го е и потърсил. Но то омагьосваше цялата къща. Моята къща криеше в дъното на сърцето си една тайна...

— Да — казах аз на малкия принц, — все едно дали се отнася за къща или за звездите, или за пустинята: онова, което им дава красота, е невидимо!

— Доволен съм — каза той, — че си съгласен с моята лисица!

Тъй като малкият принц заспиваше, аз го взех на ръце и отново тръгнах. Бях развълнуван. Струваше ми се, че нося крехко съкровище. Струваше ми се дори, че на Земята няма нищо по-крехко. Гледах под лунната светлина това бледо чело, тия затворени очи, тия кичури коси, полюшвани от вятъра, и си казвах: „Това, което виждам, е само обвивка. Най-важното е невидимо.“

И тъй като полуотворените му устни очертаха една смътна усмивка, аз си казах още: „Онова, което толкова ме вълнува в тоя малък спящ принц, то е неговата вярност към едно цветче, то е образът на розата, която свети в него като пламък на лампа, дори когато той спи...“

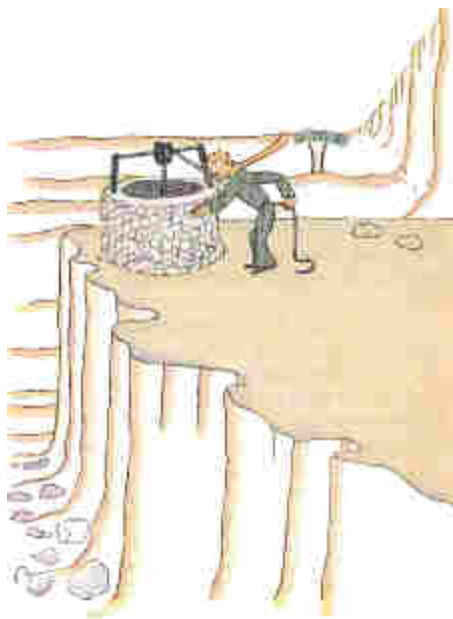
И усещах, че той е още по-крехък. Трябва добре да пазим лампите: един повей на вятъра може да ги угаси... И вървейки така, призори намерих кладенеца.

XXV

— Хората — каза малкият принц — се пъхат в бързите влакове, но не знаят вече какво търсят. И затова почват да се движат, но се въртят в кръг...

И добави:

— Напразно...

Кладенецът, до който бяхме стигнали, не приличаше на сахарските кладенци. Сахарските кладенци са обикновени дупки, изкопани в пясъка. Тоя приличаше на селски кладенец. Но тук нямаше никакво село и мен ми се стори, че сънувам.

— Чудно нещо — казах аз на малкия принц, — всичко е готово: и чекръкът, и кофата, и въжето...

Той се засмя, пипна въжето, завъртя чекръка. И чекръкът заскрибуца като някой стар ветропоказател, който отдавна не е бил въртян от вятъра.

— Чуваш ли — рече малкият принц, — ние събудихме тоя кладенец и той пее...

Аз не исках малкия принц да се изморява:

— Остави ме аз да въртя — казах му аз, — много е тежко за тебе.

Изкарах бавно кофата до ръба на кладенеца. И я закрепих там здраво. Песента на чекръка продължаваше в ушите ми, а във водата, която още трептеше, виждах как трепти слънцето.

— Жаден съм тъкмо за тая вода — каза малкият принц, — дай ми да пия...

И аз разбрах какво бе търсил той! Дигнах кофата до устните му. Той пи със затворени очи. Това беше приятно, като празник. Тая вода беше нещо съвсем различно от обикновената вода за пиене. Тя се бе родила от дългия вървеж под звездите, от песента на чекръка, от усилията на ръцете ми. Тя беше благодатна за сърцето, като подарък. Когато бях малко момченце светлината от коледната елха, музиката от среднощната църковна служба, нежността на усмивката, — всичко това правеше моя коледен подарък лъчезарен.

— Хората, между които живееш ти — каза малкият принц, — отглеждат пет хиляди рози в една и съща градина... и не намират онова, което търсят...

— Не го намират — отговорих аз.

— И все пак онова, което търсят, може да се намери в една-единствена роза или в малко вода...

— Разбира се — отговорих аз. И малкият принц добави:

— Но очите са слепи! Човек трябва да търси със сърцето си.

Аз пих вода. Дишах добре. Призори пясъкът има цвят на мед. Чувствах се щастлив от тоя цвят на мед. Защо би трябвало да ми бъде тъжно...

— Трябва да изпълниш обещанието си — каза ми тихичко малкият принц, който отново бе седнал до мене.

— Какво обещание?

— Нали знаеш... един намордник за овцата ми... аз съм отговорен за онова цветче!

Извадих от джоба скицника си. Малкият принц го видя и каза разсмян:

— Я, какви са твоите баобаби, те приличат май на зелки...

— О-о!

А пък аз толкова се гордеех с моите баобаби!

— А лисицата ти... ушите й... те май приличат на рога... и са толкова дълги!

И пак се разсмя.

— Ти си несправедливо, мило мое, аз не можех да рисувам нищо друго освен змии боа — както изглеждат отвън и отвътре.

— О-о! — рече той. — И така е добре, децата знаят. Аз изрисувах с молив един намордник. И като го давах на малкия принц, сърцето ми се сви.

— Ти имаш някакви планове, които аз не зная... Но той не ми отговори. Той ми каза:

— Знаеш ли, утре ще стане една година, откак паднах на земята...

Сетне помълча и рече:

— Паднах съвсем близо оттук... И се изчерви.

И отново, без да разбирам защо, усетих странна тъга. Но хрумна ми един въпрос:

— Значи не беше случайно, че в оная сутрин преди осем дни ти се разхождаше така, съвсем самичък, далеч на хиляда мили от всички населени области! Върна се пак там, дето си паднал?

Малкият принц отново се изчерви. А аз добавих с колебание:

— Може би поради годишнината?

Малкият принц пак се изчерви. Той не отговаряше нищо на въпросите, но когато човек се изчервява, това означава „да“, нали?

— Ах! — казах му аз. — Страх ме е... Но той ми отговори:

— Сега ти трябва да работиш. Трябва да отидеш при машината си. Аз ще те чакам тук. Ела утре вечер...

Но аз не бях успокоен. Спомних си за лисицата. Оставиш ли се да те опитомят, има опасност да поплачеш...

XXVI

Встрани до кладенеца имаше развалини от стара каменна стена. На следната вечер, когато се върнах след работа, видях още отдалеч моя малък принц седнал горе на развалините провесил нозе. И го чух, като казваше:

— Та не си ли спомняш? То не е точно тук!

И сигурно някой друг глас му се обади, защото той отвърна:

— Да! Да! Денят е този, но мястото не е това...

Продължих да вървя към стената. Все така не виждах, нито чувах някого. Но малкият принц отново отвърна:

— ... Разбира се. Ще видиш де започват следите ми в пясъка. Ще трябва само да ме почакаш там. Аз ще дойда тая нощ.

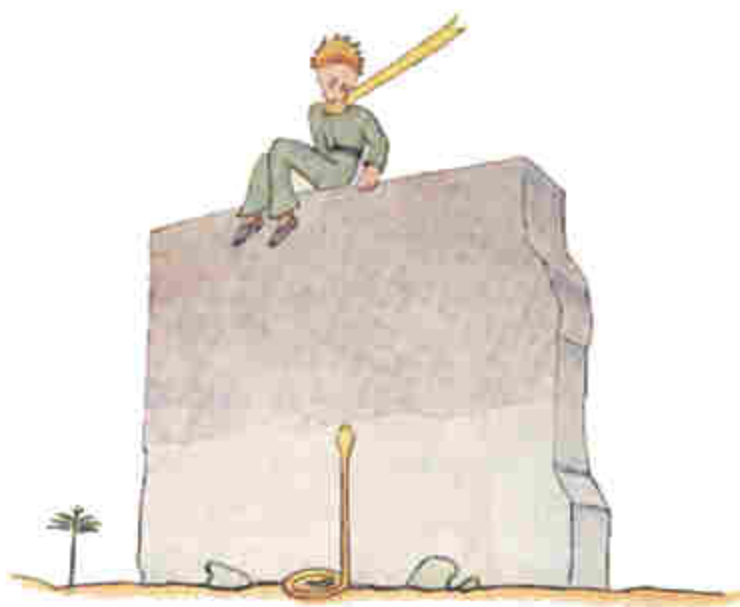
Аз бях на двадесет метра от стената и все тъй не виждах нищо.

След кратко мълчание малкият принц продължи:

— Имаш ли хубава отрова? Уверена ли си, че няма да ме накараш да се мъча дълго?

Спрях със свито сърце, но все още не можех да разбера.

— Сега отивай си — каза той — ... искам да спя.

Тогава и аз сам наведох очи към подножието на стената и подскочих! Там, насочена към малкия принц, се бе изправила една от ония жълти змии, които умъртвяват човека в тридесет секунди. Бъркайки в джоба, за да измъкна револвера си, аз хукнах, но от шума на стъпките ми змията тихичко се плъзна по пясъка, като ручейче, което замира, и без много да бърза, мушна се с лек металичен звук между два камъка.

Стигнах до стената точно навреме, за да мога да взема на ръце моя мъничък принц, бял като сняг.

— Каква е тая работа? Сега разговаряш със змиите!

Развих златното му шалче, което той постоянно носеше. Намокрих слепите му очи и го накарах да пие вода. И не смеех да го попитам нищо. Той ме погледна сериозно и обвини ръце около шията ми. Усещах, че сърцето му бие като сърце на умиращо птиче, ударено с пушка. Той ми каза:

— Доволен съм, че си разбрал в какво се състои повредата на машината ти. Сега ще можеш да си отидеш у вас...

— Отде знаеш?

Аз тъкмо смятах да му кажа, че въпреки всяко очакване бях успял да поправа повредата.

Той не отговори на въпроса ми, но добави;

— И аз също тъй днес се връщам в къщи. — Сетне каза тъжно:

— То е много по-далеч... много по-мъчно...

Чувствувах ясно, че ставаше нещо необикновено.

Стисках го в прегръдките си като малко дете и все пак струваше ми се, че той се изплъзва от мене, смъква се отвесно в някаква пропаст и аз не мога да сторя нищо, за да го задържа...

Погледът му бе сериозен, зареян много надалеч.

— Аз имам твоята овца. Имам и сандъка за овцата. Имам и намордника...

И се усмихна тъжно.

Аз чаках дълго. Усещах, че той постепенно се затопля.

— Мило мое, тебе те беше страх...

Него, разбира се, го беше страх, но той се засмя тихичко:

— Довечера много повече ще ме е страх...

Отново се усетих смразен от усещането на нещо непоправимо. И разбрах, че не можех да понеса мисълта — да не чуя никога вече тоя

смях. За мене той беше като извор в пустинята.

— Мило мое, искам да те чувам да се смееш още... Но той ми каза:

— Тая нощ ще стане една година. Моята звезда ще бъде точно над мястото, дето паднах миналата година...

— Мило мое, нали всичко това — змията, срещата и звездата — е само лош сън...

Но той не отговори на въпроса ми. Той ми каза:

— Същественото не се вижда с очи...

— Разбира се...

— То е — както с цветчето. Ако обичаш някое цветче, което се намира на някоя звезда, приятно е да гледаш нощем небето. Всички звезди са цъфнали цветя.

— Разбира се...

— То е — както бе с водата. Водата, която ти ми даде да пия, беше като музика поради чекръка и възето... помниш ли... тя беше хубава вода.

— Разбира се...

— Нощем ти ще гледаш звездите. Там, дето живея аз, е много мъничко и затуй не мога да ти покажа де се намира моята звезда. Но тъй е по-добре. За тебе моята звезда ще бъде една от всички звезди. И тогава тебе ще ти бъде хубаво да гледаш всички звезди... Те всички ще бъдат твои приятелки. Освен това аз ще ти направя един подарък...

Той пак се засмя.

— Ах, мило мое, мило мое, колко обичам да слушам тоя смях!

— Тъкмо това ще бъде моят подарък... както бе с водата...

— Какво искаш да кажеш?

— Хората имат звезди, които не са едни и същи. За някои, които пътуват — звездите са пътеводители. За други — те са само малки светлинки. За трети, които са учени — те са проблеми. За моя бизнесмен те бяха злато. Но всички тия звезди мълчат. А ти — ти ще имаш звезди, каквито никой друг няма...

— Какво искаш да кажеш?

— Тъй като аз ще живея на някоя от тях, тъй като аз ще се смея на някоя от тях — когато погледнеш нощем небето, на тебе ще ти се струва, че всички звезди се смеят. Ти ще имаш звезди, които знаят да се смеят!

И той пак се засмя.

— И когато се утешиш (човек винаги се утешава), ще бъдеш доволен, че си ме познавал. Ти винаги ще бъдеш мой приятел. Ще ти се поиска да се смееш заедно с мене. И понякога ще отваряш прозореца си ей така, само за да ти бъде приятно... И твоите приятели много ще се чудят, когато видят, че се смееш, загледан в небето. А ти ще им кажеш: „Да, звездите винаги ме карат да се смея!“ И те ще те помислят за побъркан. Аз ще ти изиграя един много лош номер...

И пак се разсмя.

— Все едно, че вместо звездите съм ти дал куп малки звънчета, които знаят да се смеят...

И отново се разсмя. Сетне стана сериозен.

— Тая нощ... виж какво... недей дохожда.

— Аз няма да се отделя от тебе.

— Аз ще изглеждам, като че нещо ме боли... ще изглеждам — като че умирам. Така става. Недей дохожда да гледаш това, не е необходимо.

— Аз няма да се отделя от тебе. Но той беше угрижен.

— Казвам ти го... заради змията. Не бива да те ухапе... Змиите са лоши. Те могат да хапят ей така — за удоволствие...

— Аз няма да се отделя от тебе. Но той се успокои.

— Но те пък имат отрова само за едно ухапване...

Тая нощ аз не видях кога е тръгнал. Той се бе измъкнал безшумно. Когато можах да го настигна, той вървеше решително и бързо. Той ми каза само:

— А, ти си бил тука...

И ме хвана за ръката. Но все още нещо го измъчваше.

— Ти сгреши, че дойде. Ще ти бъде мъчно. Аз ще приличам на умрял, но то няма да е вярно.....

Аз мълчах.

— Разбираш ли. Много е далеч. Аз не мога да занеса там това тяло. То е много тежко.

Аз мълчах.

— Но то ще бъде като стара, изпразнена черупка. В старите празни черупки няма нищо тъжно...

Аз мълчах.

Той малко се обезсърчи. Но направи още едно усилие:

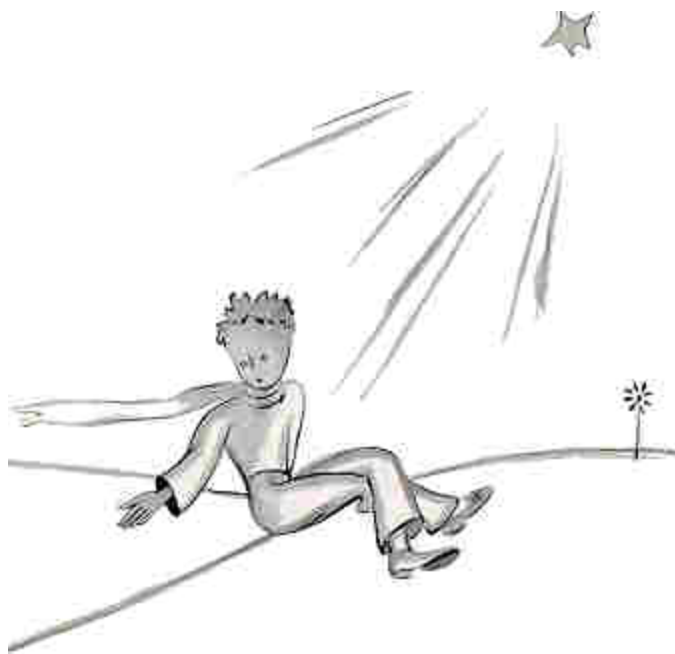
— Знаеш ли, то ще бъде приятно. Аз също ще гледам звездите. Всички звезди ще бъдат кладенци с ръждясал чекрък... Всички звезди ще ми дават вода — да пия...

Аз мълчах.

— То ще бъде много весело! Ти ще имаш петстотин милиона звънчета, аз ще имам петстотин милиона извори...

Сега и той млъкна, защото плачеше...

— Тук е. Остави ме да пристъпя сам една крачка... И седна, защото го бе страх.

След това каза:

— Знаеш ли... моето цветче... аз съм отговорен за него! И то е толкова слабо! И толкова простодушие То има четири нищожни бодли, за да го закрилят срещу целия свят...

Аз седнах, защото не можех повече да стоя прав. Той каза:

— Ето... Това е всичко...

Подвоуми се малко и сетне стана. Пристъпи една крачка. Аз не можех да помръдна.

Само нещо като жълта мълния блесна до глезена му — и нищо друго. Един миг той остана неподвижен. Не извика. Падна полекичка, както падат дървесата. Поради пясъка нямаше дори и шум.

XXVII

И ето шест години вече оттогава... Никога не съм разправял тая случка. Другарите, които ме намериха, бяха много доволни, че ме виждат жив. Аз бях тъжен, но им казах: „Това е от умората...“

Сега малко съм се утешил. Тоест... не съвсем. Но зная, че той се е върнал на своята планета, защото на разсъмване не намерих тялото му. А то не беше толкова тежко тяло... И нощем обичам да слушам звездите. Досущ като петстотин милиона звънчета...

Но ето, че стана нещо необикновено. На намордника, който бях нарисувал за малкия принц, съм забравил да добавя кожено ремъче! Той никога не ще може да го сложи на овцата. И се питам: „Какво ли е станало на неговата планета? Много е възможно овцата да е изяла цветчето...“

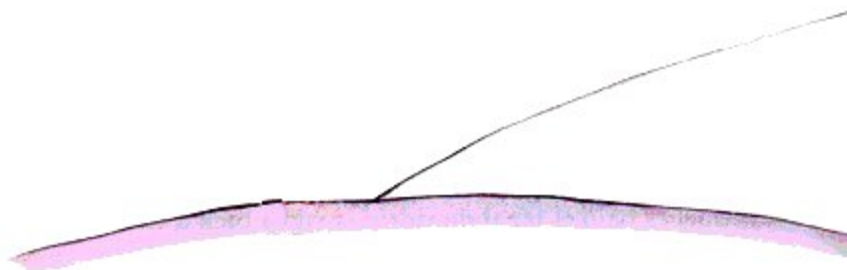
Но веднага си казвам: „Сигурно не! Малкият принц всяка нощ покрива своето цветче със стъклен похлупак и внимава добре какво прави овцата...“ И тогава съм щастлив. И всички звезди се смеят тихичко.

Друг път си казвам: „Човек е разсеян понякога и това е достатъчно! Някоя вечер е забравил стъкления похлупак или пък овцата е излязла безшумно...“ Тогава всички звънчета се превръщат в сълзи! ...

Това е една голяма загадка. За вас, които също като мене обичате малкия принц, нищо от вселената не е същото, щом там някъде, неизвестно де, една овца, която не сме виждали, е излязла или не е излязла една роза...

Погледнете небето. Попитайте се: овцата излязла ли е или не цветчето? И ще видите как всичко се променя...

И никой възрастен човек никога не ще разбере колко голямо значение има това!

За мене това е най-хубавият и най-тъжният пейзаж на света. Той е същият пейзаж от предходната страница, но аз го изрисувах още веднъж, за да ви го покажа добре. Тук малкият принц се яви на земята и след това изчезна.

Разгледайте внимателно тоя пейзаж, за да можете със сигурност да го познаете, ако пътувате някой ден из Африка, в пустинята. И ако ви се случи да минете оттам, умолявам ви, недейте бърза, почакайте малко, точно под звездата!

И ако тогава някое дете дойде при вас, ако се смее, ако има златни коси, ако не отговаря, когато го разпитват, ще отгатнете кое е то. Тогава бъдете любезни!

Не ме оставяйте да бъда толкова тъжен: пишете ми веднага, че той се е върнал...

Издание:

Антоан дьо Сент-Екзюпери
Избрани творби

Френска
Второ/трето издание

Литературна група — художествена

Редактор: Пенка Пройкова
Художник: Иван Кьосев
Художник-редактор: Ясен Васев
Техн. редактор: Олга Стоянова
Коректори: Евгения Кръстанова, Петя Калевска

Дадена за набор: 12.XII.1979 г.
Подписана за печат: 6.V.1980 г.
Излязла от печат: 30.V.1980 г.

ДИ „Народна култура“ — София

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.